

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

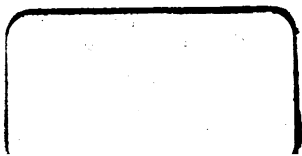
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

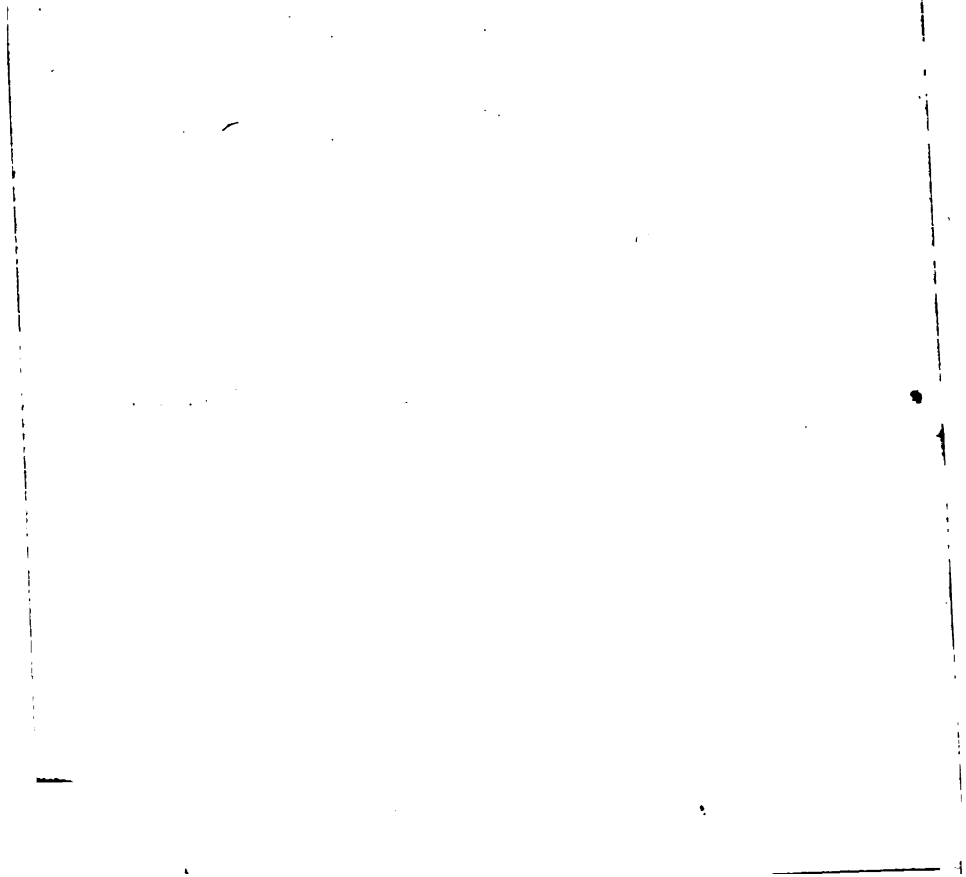
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

129

~~30~~

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՐԻ ԱՊՈՍՏՈՍՆԻ
Կարգաթիվ..... 130

John James, Bishop of Sebastia

ՈՒՅՏԱՆԷՍ

Patronage of the

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՀԱՏՈՒՄԾ ԱՌԱՋԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Հ Ա Յ Ո Ս

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՐ ԱՊԱՅԵԱՆԻ
Հարգաթիվ ..... / 39 .....

ՈՒՅՏ - 1871

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԷԷՄԻԱՄԵՒ

Ի ՎԱՂԱՐՀԱԳԱՑ.

1917

313

1917

Հ Բ Ե Մ Ե Ն Ը Ի

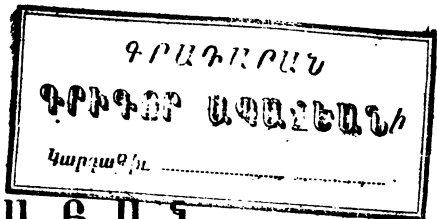
Տ. Տ. ԳԵՈՐԳԻԱՅ Գ.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ.

Երև
EREN
3/4
1.11.99

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Ի Տասներորդ դարու ծաղկեցաւ Ուխտանէս Եպիսկոպոս Սեբաստացւոց, որ գրեաց զպատմութիւնս՝ ի խնդրոյ Անանիայի Ալարդապետի՝ Նարեկայ վանաց Առաջնորդի:

Ոչ սակաւ ընծայէ սա զտեղեկութիւնս կարևորս որ վասն անցից անցելոց բաժանման Ալարաց խմէջ, յաւուրս Մովսիսի Բ և Աբրահամու Արթուրեկոսաց ի Ջ դարու. զոր գուցէ ակամայ և կամ ըստ հաճոյս այլայլեալ պատմէ հեղինակն եռահատոր պատմութեան՝ Այոց:

Այլ ցաւիմք, զի ոչ յաջողեցաք գէթ այլուստ գտանել զամբ բողջ աշխատութիւնս Ուխտանիսի: Մի միայն օրինակ գոյր ի Մատենադարանի Մայր Աթոռոյս՝ բոլորագրով օրինակեալ իբր ի ԺԱ կամ ի ԺԲ դարու. ի վերջն պակասին թերթք, որով կիսատ մնայ Անդակն Շրջաբերական Աբրահամու Արթուրեկոսի և շարունակութիւն պատմութեան, և ոչ գիտեմք, պատահմամբ էին անկեալ՝ եթէ գիտութեամբ հատեալ ի բաց բարձեալ ի թշնամեաց:

Ի ճակատին խորագիր ունի այսպէս. «Ջ պատմութիւնս յերիս հատուածս, զոր ասացեալ է Տեառն Ուխտանիսի Սեբաստացւոց) Եպիսկոպոսի՝ ի խնդրոյ Ալարս Անանիայի Նարեկավանաց Առաջնորդի և նախաշար Ալարդապետի, հատուածն անաջին՝ յաղագս թագաւորաց և Այրապետաց մերոց, և երկրորդն՝

վան բաժանման Ա յաց, և երրորդն՝ յաղագս Մկրտութեան ազգին այնմիկ Մազն կոչեցեալ, : Աստի յայսմանէ և ի գրութենէն մատենագրիս առ խնդրոյն բացայայտ երևին, զի զերիս հատուածս պարտ էր ունել պատմութեանս Աւետանէսի, յորոց առաջինն՝ ամբողջ, երկրորդն՝ մասամբ ինչ թերի գտանի ի մեզ, իսկ երրորդն իսպառ անհետացեալ. յորում մարթ էին լինել տեղեկութեանց արժանի ուշադրութեան բանախոյզ հնասիրաց՝ յաղագս մկրտութեան Մազն կոչեցեալ Ազգի՝ և երկրի նոցա և այլոց՝ որպէս գրէ Աւետանէս յառաջին գլուխ Ա հատուածի ի թղթին առ Անանիոս Ա՝ արդարպէս (տե՛ս ԺԷԻ 14, ի ԳՊԷ 13—29):

Համարք զլեռց Գորս էին խաղն և պահաւ ըստ մեծի մասին, գրութիւնն բազմաշիտթ, զորս լրացուցաք յարճարելով ըստ կարգին, խոյնդէս զան փոխեալ յ ըստ այժմու սովորական գործածութեանց, և ի տեղի եղծեալ և անկրթանելի բառից ինչ և բանից կետադրեցաք, իսկ զանիմաստն կամ ըստ մեզ զգժուարիմացոն՝ որք գուցէ իցնն գրչասխալք, եղաք նորա-գրով :

Արդ փութացաք քննայել ի լոյս՝ զոր ի ձեռին էր՝ ի վայելս մերոց և զարաց, յանձնելով բանասիրաց Ազգիս, զի եթէ գտանիցն զամբողջն մատենագրութեանս՝ յանկեան ուրեք կամ ի փոնորացս ինչ, ջան ի գործ արկցեն և զնոյն արձանացուցանել ի տիպ :

Նրկնչելով մեր ի ժանեաց ժամանակին, զոր ինչ պիտանի մատենագրական ժանաւանդ պատմահոն երկք վաստակոց մերոց նախնեաց գտանին ի Մատենագարանի Մայր Աթոռոյս, թէև իցնն թերիք և պահապ, իզձք են մեզ՝ տալ ի լոյս, զի մի՛ իսպառ անհետացին յապագային :

ՌԻԽՏԱՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

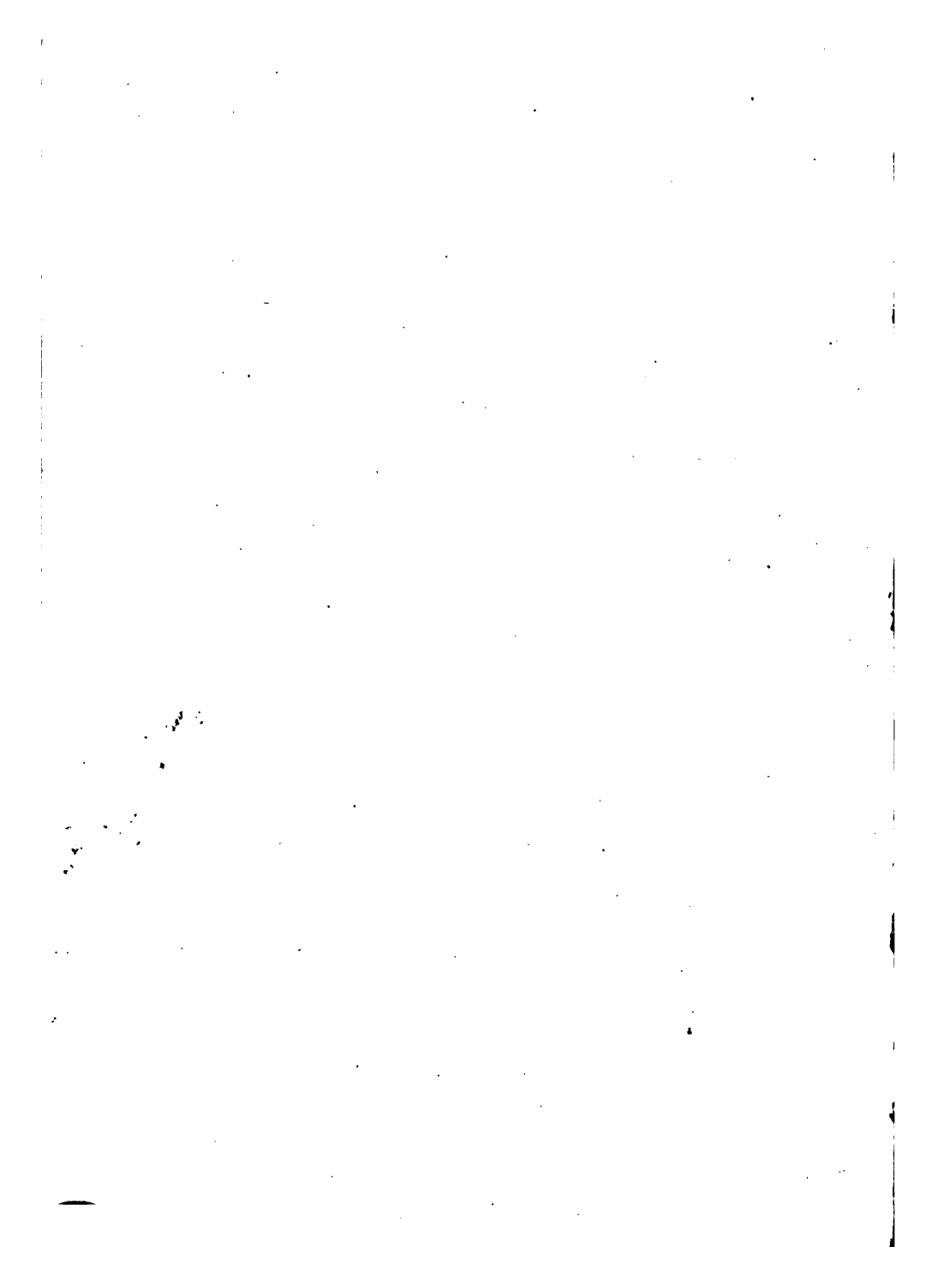

ՀԱՏՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

Պատմութիւն Հայոց

ՈՒԻՏԱՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՀԱՅՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՀԵՅՐԵՊԵՏԵՑ ԵՒ ԹԵԳՎԻՈՐԵՑ ՀԵՅՈՑ

ԳՂՈՒԻ Ե

Չ առ ի Հօրն լուսոյ շնորհաց ընդունակի՝ և Միածնի Բանի նորա բնակարանի՝ և զհամագոյակցի Հոգւոյն ընդունողի՝ զՏեառն իմոյ պատուականի և զՀօրն հոգևորի ընկալայ զգրեալսս կատարելապէս օրհնութեամբ, և բազում զթով՝ և հոգեոր ողջունիւ. զոր լն սիրով սակս խնդրոյն եկեալ առ մեզ՝ զոր ի սուրբ սրտէ, և ի մտաց բարեաց բղնեալ բանի շրթանց քոց և մեծարանք ի քումմէ մեծանձնութենէդ առ իմն կրտսերութիւն, զոր բերաւ ի ձեռն սիրելի և հաւատարիմ եղբօր մերոյ Փրիլպպոսի քահանայի: Այլ որ ընդդէմ դարձայ հրամանի քում՝ զտկարութիւնս իմ առաջի արկեալ, որպէս մի ոմն ի հնումն զնրբութիւն ձայնին և զծանրութիւն լեզուին առաջի արկանելով Տեառն, և այլ ոմն յետոյ քան զնա՝ զմանկութիւն տիոյն պատճառելով. վասնզի բարի է և տեղի տալ Աստուծոյ փոքր ինչ՝ գրեալ է. հայցեմ. անմեղազիր լինել, զի ոչ այն միայն էր պատճառ, այլ և այլ իմն, զի զհաւատարմութիւն խնդրէի տեսանել ոչ միայն ի գրոյ . . . իատի առաքեցաւ ի քէն, այլ

և յերկուց և յերկից վկայից հաստատելոյ միանգամայն. և լը-
 ուեալ իսկ էր իմ զգայն քո միւսանգամ առ մեզ, և այնմ ան-
 սայի տեսանել զքեզ՝ և բերան ի բերան խօսել, և ստուգիւ ի
 շքեանց քոց և ապա հաւատարմացուցանել զյառաջագոյն
 գրեալսն առ ի քէն, որպէս և եղև իսկ, զոր և յետոյ ասացից
 զժամանակ գալոյ քո՝ և զպատճառն՝ վասնորոյ եկիր, նաև զտե-
 ղին իսկ յայտ արարից, յորում սկիզբն եղև բանից իսկզբան
 պատմութեանս՝ հարցանելով զպատճառն. թէպէտև յառա-
 ջագոյն սակաւ ինչ հասու էիր լեալ ի գրոյ անտի իմոյ՝ որ բե-
 րաւ քեզ ի ձեռն Սիմէօն քահանայի, և ապա ի ձեռն Բարսաբ
 զբաւանդակն (բովանդակ) ծանուցեալ: Բայց արդ լինիմ քեզ
 Ահարօն և Ասայիաս. թէպէտև յանզգնութիւն է զայս ասել,
 և ընթանամ պատրաստարար առ հարցումն ինզրոյն որ ի քէն,
 և ժողովամ մտազրութեամբ հարուցանել զոր խօսածացայ՝ վը-
 ասահացեալ յազօթս քո: Քանզի կարօտ եմ օգնականութեամբ
 ազօթից քոց՝ ով զնմանանդ ի հարս՝ շայր սուրբ. թէպէտև
 շողին սուրբ ի թիկունս հասանէ տկարութեան իմոյ, զի թե-
 րևս կորացից կացուցանել առաջի քո զինգրելին ի քէն ի մա-
 տենի սաս ժողբ պատմութեանս զամենայն կարգ բառ կարգի,
 և մի ըստ մտձէ, զի զխոսացես ստուգիւ: Բայց նախ Տես-
 ուն իմոյ պատուականի շօր և պատկառեցաւ զարեւա իմոյ
 բանից առաջի սրկանելք քում պատուասիրութեանդ, և աղա-
 չեմ զի մի և եթէ կամօք կամ յօժարութեամբ որ յիմն խօ-
 նարհեցար ազիտութիւն, այլև անպարար ազօթս տունել առ
 Աստուած, զի թերևս կարացից իմո՞՞ք տկարութեամբ բառ կա-
 մայ քոց կատարեալ զկամս քո յայտնի յօժարութեամբ, որ
 զգուխդ թողլով՝ յոտս հսկեցար. զի զայստիկ հրամայեալք ի
 քէն՝ քեզ պարտ էր կատարել առ իմն իմոյիր, որպէս յառաջա-
 գոյն գրեցի առ քեզ սակաւ ինչ զպատճառն յայտ արարեալ

պատմութեանս. զի յայսմ ամենայնի բնաւ իսկ ոչ ունէի թէ լինիցի, այլ սակաւուք յայտարարութեամբ յիշատակել ի ձեռն զբոյն իմոյ՝ որ բերաւ առ քեզ : Երդ քանզի խնդրեցեր ի սկզբ բան ի ձեռն խնդրոյ, և ապա բերան ի բերան խօսելով զիմն յոր գորեցեր զմիտս, որ կրսերս եմ՝ ուսմամբ՝ և յետին քան զամենեսեան, իսկ ժամանակաւ քան զբազում արբանեկակիցս իմ, և գիտեմ՝ ասէ, սիրոյ և խոնարհութեան եղև այս ինձ առ ի քէն: Երդ սկսայց այսուհետև՝ սկիզբն գնելով զսէր և զխոնարհութիւն՝ որպէս վայելէ քում՝ սրբութեանդ և պարկեշտ վարուցդ՝ ո՞վ պատուական զլուխ և պատկառելի. զի իբրև ընդ հայելի հայելով ի քեզ տեսանեմք զամենայն բարեկարգութեան ձև և նմանութիւն և իր և օրինակ: «Նախ Եռաջնորդական պետութեամբք բարգաւաճեալ, և ապա խորհրդով յաւելեալ լաւագունիւ: Իսկ աստուածայնօքն առաւել ևս պայծառացեալ փառօք և մեծագոյն պատուով պանծացեալ ի պարծանս մեզ՝ և ի փառս Քրիստոսի:

Երդ ամենայն զիրք աստուածաշունչք և օգտակարք զօգուտն մեզ ուսուցանեն պատուիրան, նախ սիրել զՏէր Աստուած յամենայն սրտէ և յանձնէ և ի զօրութենէ և ի մտաց՝ որպէս ուսուցանէ օրինադիրն Մովսէս, և որ սորին լծակից՝ սիրել զընկերն իբրև զանձն, և որ այն ևս. և յայլում վայրի այլ ևս՝ որ ի սոյն յարմարին խրատք և խօսք յաստուածային օրինացն, և երանելի լինել, որ խորհի յօբէնս Տեառն ի տուէ և ի գիշերի՝ ըստ մարգարէական ձայնին: Ալ դարձեալ, երանի՝ որ խորհի յաղքատն և ի տնանին. և զայն ևս իւր համարի Աստուած: Ալ դարձեալ այլ երանէ մարգարէն զգնացեալսն ամբօութեան ճանապարհաւ, զվայելչութիւնս նորա բողոքով սրտիւ, և տունել զոր յամենայնի գիրս գրեալ է վասն նորա, և այնուհետև երանելի լինել ամենայնիւ: Ալ այսօրիկ իմաստնոց և աստ-

ուածասիրաց է գործ, որ կարիցէ ճանաչել իմաստութեամբ զերատ՝ ըստ իմաստնոցն բանի. զի սիրել զՏէր Աստուած՝ բարի է յամենայն սրտէ՝ որպէս վերագոյն ասացաք, և կարի կարգաւոր և կատարելագոյն քան զամենայն սէր. և իչ երբէք յացի անձն աստուածային սէր առ ի սիրել զԱստուած գրեալ է. և որ սիրէ զԱստուած, նա է տեղեկացեալ ի նմանէ. և յիշել զնա յամենայն ժամ, ուրախութիւն է ըստ մարգարէին: Քանզի սիրելն զաստուած, հոգեխառն և աստուածախօս լինի սիրողն իւրում. և կոչել զԱստուած զօրութիւն իւր ըստ Վաւթայ ձայնին, նաև ամենեցուն առիթ փրկութեան լինի. որք կոչեն զաստուած զօրութիւն՝ և այն ի վերին իմաստութենէն լինի տրուեալ, որ է սուրբ, խաղաղարար, լի բարօք և պտղօք արդարութեան. վասնզի աղբիւր է Աստուած ամենայն բարեաց, և արբուցանէ զպապեալ ոգիս՝ ըստ իւրաքանչիւր ցանկութեանց՝ ի բարի և ի սուրբ շնորհաց. քանզի տուիչ և լցուցիչ ամենայն բարեաց, և ինքն է բարի և աղբիւր բարութեանց, և ի նմանէ բղիէ ամենայն բարիք. և որք սիրենն զնա, լինի պարգևատու. նաև որք սիրեն զնա, սիրին ի նմանէ. որ սիրեն զես՝ ասէ, սիրեսցի ի Հօրէ իմմէ, և ես սիրեցից զնա՝ այլովքն հանդերձ. զի ոչ որ այնչափ սիրէ զնա, որչափ նա զմեզ սիրեաց. այնչափ՝ ասէ՝ սիրեաց աստուած զմարդիկ, մինչև զորդին իւր Միածին ետ՝ լուաք յԱւետարանէն: Այլ դարձեալ, թէ՛ յայսմ երևեցաւ սէր նորա ի մեզ, զի զանձն իւր դիցէ(եդ) վասն մեր. և այսպիսի սէր ոչ որ կայցի՝ թէ զանձն իւր դիցէ ի վերայ բարեկամաց իւրոց. և դարձեալ, դուք բարեկամք իմ էք՝ եթէ սիրէք զմիմեանս՝ ի Տեառնէ իսկ հրամանատրեցաւ. և դարձեալ, թէ յայսմ ծանիցեն ամենեքեան՝ թէ իմ աշակերտք էք՝ թէ սիրիցէք զմիմեանս. զի որ սիրէ զընկերն՝ զօրէնս կատարէ. և կատարումն օրինաց՝ սէր է, և սէր կատարեալ ի բաց մերժէ զերկիւ-

զըն. զի երկիրդ ո՛չ գոյ ի սէր. վասնզի երկիրդ ընդ տանջանօք է: Արդ լիցո՛ւք եղբայրասէրք՝ մանաւանդ քան անձնասէրք. զի որ սիրէ զեղբայրն, զաստուած սիրէ. և սիրելն զաստուած, ներուսն տանջանացն՝ որ անդն, նաև աստ ներէ մեզ բազում անգամ. և այն սիրոյ է պատճառ, զի զբարձն մեր խնդրէ առ ինքն. դարձարո՛ւք՝ ասէ՛ առիս, և ես դառնամ առ ձեզ. արդ ետ զանձն իւր ի մահ վասն մեր, և այն կամաւ Հօր, զի զորդին իւր Միածինն ետ: Աւ այսմ Առաքեալ վկայէ, թէ որ յիւր որդին ո՛չ խնայեաց, այլ վասն մեր ամենեցուն մատնեաց զնա. և յայլում տեղւոջ, եթէ ետ զանձն իւր վասն մեր ի չարչարանս խաչի և մահու, զի զմեզ փրկեցէ իմահուանէ: Աւ դարձեալ այլուր, թէ՛ ետ զանձն իւր փրկանս փոխանակ բազմաց: Արդ այս է սէրն նորա ի մեզ. իսկ մերն առ նա՝ սիրել զնա ի բոլոր սրտէ և ի բովանդակ մտաց և ի զօրութենէ, և առնել զհաճոյսն նորա առաջի նորա յամենայն ժամ. և չարչարակից լինել նմա և նմանող ամենայնիւ, յամենայնի, որպէս և Պօղոս, թէ՛ նմանողք ինձ եղբրո՛ւք՝ որպէս և ես Վրիստոսի. և այն՝ կամօք և յօժարութեամբ: Այլ արդ մեք իսկ սպանանելով զանդամս երկրաւորս ըստ իւրում բանին, և եթէ ես աստուածոց . . . կեցից և ընդ Վրիստոսի ի խաչ ելից: Աւ դարձեալ. թէ ո՛չ եմ ես կենդանի, այլ կենդանի է յիս Վրիստոս. և որ մեռանի մարմնով, ըստ Աստուծոյ կենդանանայ հոգւով. սպանէ՛ք՝ ասէ՛ զանդամս ձեր զերկրաւորս, ի բաց ընկենլով զամենայն կիրս՝ որ ըստ աշխարհի գործի հակառակ ճշմարտութեանն, և ի խաչ ելանել յաշխարհի՝ որպէս և զրեալ է. նաև, եթէ մեռանել իսկ հասանէ, և զայն ևս կրել, որպէս և առաջին սուրբքն կամօք և յօժարութեամբ մտանէին ի կապանս և ի բանտրս, և մատնէին զանձինս իւրեանց ի չարչարանս և ի մահ. և եթէ փախչել ումեք հասանէր, վասն աստուծոյ հնարիւք գո-

զանայր զինքն առ ժամանակ մի, և դարձեալ ի մահ մատնէր. և դարձեալ այլ ոմանք յաղագս աստուծոյ և աստուածայնւոյն ջատագով լեալ նախ քան զըմբռնելն զնոսա թշնամեացն, զանձինս իւրեանց ի վազից ի վայր մգէին. թէ՛ պէտ և ոչ էր իրացն իրաւունք առնել, այլ նոքա զմահ յափշտակութեան լաւ համարէին իւրեանց՝ առաւել քան զչարութիւն ամբարշտաց: Քանզի յառաջագոյն ուսեալ էին յօրինաց անտի և ի մարգարէից՝ սիրել զՏէր Աստուած՝ և մի՛ երկիրպագանել Աստուծոյ օտարի. Տեառն Աստուծոյ քում երկիրպագես՝ ասէ, և զնա միայն պաշտեսցես: Եւ դարձեալ, թէ՛ մի՛ եղեցին քեզ այլ աստուածք բայց յինէն. և դարձեալ, թէ՛ որ զոհէ օտարոտի աստուծոյ՝ կորիցէ:

Արդ մեք ունիմք պսակսի բազում յիշատակ ի գրոց սրբոց, սիրել զՏէր Աստուած և զընկերն իբրև զանձն, և պարտէ կատարել յամենայն ժամ. ունիս՝ ասէ՝ բազում պատուիրանաց յիշատակ, զբարեգործութեամբ մի՛ զանց առներ. արդ պարտ է զհետ ընթանալ, և բուն հարկանել զբարի գործոց, և զնալ ի ճանապարհս Տեառն՝ անխեթ և անխտոր, և պահել զպատուիրանս նորա, և առնել զիրաւունս, և գործել զարգարութիւն յամենայն ժամ մինչև ի կէտ սահմանեալ կալմանն Վրդիտոսի. վասնզի աշակերտք եմք օրինացն Աստուծոյ և մարգարէից, նաև առաքելոց իսկ, և ամենայն սուրբ հարցն և վարդապետացն՝ որք խօսեցան մեզ զՌանն կենաց, մանաւանդ թէ քաղաքակիցք սրբոց և ընտանիք Աստուծոյ, շնորհք (և) որդեգրութեամբ ետուն և տաճար բնակութեան Ռանին Աստուծոյ, շինեալ ի վերայ հիման հաւատոյ առաքելոց և մարգարէից: Արդ զնասցուք պսուհեակ հաւատով՝ յուսով և սիրով, և սիրեսցուք զմիմեանս. որպէս և Աստուած զմեզ սիրեաց, և մեք սիրեսցուք զնա, և զպատուիրանս նորա պահեսցուք. վա-

սրն զի ինքն իսկ ասաց, եթէ սիրէք զես, և զպատուիրանս իմ
 պահեսցիք: Արդ աստուած սէր է, և սէր՝ զթիւ, և զանուն, և
 զխորհուրդ Երրորդութեանն բերէ համար և օրինակ: Հայր է՝
 Որդի՝ Հօգի, և այսու Երրորդութիւն սուրբ խորատմանեալ լի-
 նի ի մէջ, և երկրպագեալ անձնաւորութեամբ, և անուամբ
 բաժանեալ, իսկ բնութեամբ և Աստուածութեամբ միաւորեալ
 և երկրպագեալ. և սքա մնան մեզ, և Յն մեր բաժին և ժա-
 ուանդութիւն. Տէր է բաժին ժառանգութեան իմոյ՝ ասէ մար-
 գարէն: Արդ մնան մեզ հաւատք, յոյս, սէր. հաւատն՝ ի Հայր,
 յոյսն՝ յՈրդի, սէրն՝ ի սուրբ Հօգի: Վանզի այսոքիկ մնան մեզ,
 և սքազ զործին ամենայն արդարութիւնք: Հաւատաց՝ ասէ՝
 Աբրահամ՝ յաստուած, և համարեցու նմա յարգարութիւն.
 և բազումք յուսով ապրեցան. և սէր՝ որ է զարդ կատարման,
 և սէր՝ բնկերի իւրում չար ոչ առնէ, և լրումն օրինաց՝ սէր է:
 Արդ զայս փոքր ի շատէ գրեցաք առ քեզ յազազս սիրոյ՝ վըս-
 տահացեալ ի քոյին հեղութիւնդ՝ ո՛ հայր հոգեւոր. քանզի զի-
 տեմք զքեզ ճշմարիտ աշակերտ գոյ Վրիստոսի հեղոյն և մար-
 գասիրին, և ուսեալ ի նմանէ հեղութիւն և արգարութիւն և
 խոնարհութիւն, զոր սկսաւ ինքն առնել և ուսուցանել. ու-
 սարուք յինէն, զի հեզ եմ և խոնարհ սրտիւ. և ես յո՞ բնա-
 կեցայց, եթէ ոչ ի հեզս և ի խոնարհս. արգարեւ բնակարան
 են այնպիսիքն սրոյ Երրորդութեան. ես և Հայր իմ ի նմա
 եկեացուք՝ ասէ, և զթեւանս առ նա արասցուք. զի ուր Հայր
 և Որդի բնակին, և Հօգին սուրբ անմեկնելի իսկ լինի. քանզի
 որ խոնարհեցուցանէ զանձն իւր, բարձրացի նորօք. զոր սիրէ
 զԱստուած, Աստուած ի նա բնակէ, և նա յԱստուած: Եւ
 պարս և արժան է սուրբ սրտիւ և հաստատուն հաւատով սի-
 րել և պաշտել զսուրբ և զանբաժանելի և զերկրպագելի Երրոր-
 դութիւնն: Այլ վասն եզրայրսիրութեան չէր ինչ պիտոյ զը-

րել առ քեզ՝ ըստ առաքելոյ բանին. զի դու ինքն Աստուած-
ուսոյց ես, կարող ես և զայդոսիկ զգրեալսդ ուսուցանել հա-
սարակաց: Ասանզի ուսեալ յաստուծոյ՝ և ուսուցեալ զբա-
զումս բազում անգամ, և ի մանկութենէ առեալ զըուծ խոնար-
հութեան, և նմա սնեալ և ուսեալ . . . . զամենայն գործս ա-
ռաքինութեան, և Աստուածային բարեպաշտութեամբ դայեա-
կեալ և դաստիարակեալ զմանկունս հաւատոյ նոր սիրովի:

Արդ զայսոսիկ գրեալս ի քեզ տեսանեմք կատարեալ, և
Աստուածային շնորհիւ պայծառացեալ, և ճրիւք սուրբ Հո-
գոյն առցեալ զհտութեամբ, և հոգևորական երզով գեղ-
գեղմամբ գեր ի վերոյ քան զամենեսեան, և ամենայն պատուի-
րանաց Աստուծոյ հասեալ և հաստատեալ քան զբազումս՝
ով Աստուածազարդ և Ասեմական Տէր իմ Տէր՝ և տիեզերա-
կան Արդապետ, իբր ծառ իմն բազմապտուղ՝ և բարձր ի մէջ
վայելուչ և աստուածատունկ դրախտիդ՝ Նարեկայ կոչեցեալ
ուխտի՝ սաղարթ առեալ և վարսաւորեալ վարուք առաքի-
նութեամբ, և ապա ծաղկեալ ի տան Տեառն և ի գաւիթս
Աստուծոյ, և բերեալ պտուղ արդարութեան՝ և ընդ միոյ հա-
րիւր, և ընդ միոյ վաթսուն, և ընդ միոյ երեսուն, և բազում
ճգնութեամբ և առաքինութեամբ գեր ի վերոյ ելեալ ի մէջ
բազմաց, և կանխաւ առաջնորդեալ զքեզ ինքն յանդաստանս
հոգևորս ընդ արթնեալ և ընդ զգուշացեալ մշակս սպասես գա-
լստեան Տեառն, բեղմնաւորեալ զմնասս շնորհաց քոց՝ արկա-
նել ի սեղանաւորս տաղանդ անշահութեամբ ի ներքին մարդն
բնաւորեալ, զի ի գալստեան Տեառն առցես զանարատ և զա-
նապակարբոյց զեղումն պարզեաց բարեաց ի Հօրէն լուսոյ, և
լսել զաւետաւոր զայն ձայն՝ եթէ եկայք առ իս ամենայն աշխա-
տեալք և բեռնաւորք, և ես հանգուցից զձեզ. և դարձեալ,
եթէ եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ՝ ժառանգեցէք զխոստացեալ

ձեզ զարթայութիւն. և այսոքիկ յաջակողմեան ձայն. իսկ ապա
 ի բաց ասի որոշումն՝ որ յահեկացն, և որ զինի այնորիկ: Այս-
 սոքիկ ձայնք անդ՝ ուր կայ Աստուած ի մէջ Աստուածոց եղե-
 լոց և թագաւորաց, որոշելով և բաժանելով զվատթարն ի
 լաւագունէ՝ և զարժանաւորութիւնն զանդերանութեան, և
 ընդ աջմէ ընդ արդարսն դասելով ընդ սուրբս ամենայն. վասնզի
 արժան է ոչ այլազգ ինչ ասել, եթէ ոչ բարի չափով Աս-
 տուծոյ զքեզ վարկանել արժանի, որ զամենայն չափով և կըշ-
 ոով ուղղէ և հատուցանէ զհատուցումն ըստ իւրաքանչիւր
 գործոց, որոշելով զվատթարն ի լաւագունէն, որպէս նախասա-
 ցեալ եղև. վասնզի անսպառ խաղացումն սուրբ և երկրպագե-
 լի շողոյն շնորհաց ի քեզ տեսանել՝ ո՞վ Աստուածարեալ
 Տէր և բազմերջանիկ շայր՝ երկրորդ Աբփաս և առաջին Առա-
 քեալ. որ և նորին շաւղօք շրջեալ հանգիտանման գոլ նմա՝
 մանաւանդ եթէ հանգիտապատիւ տարացոյց զնորայն մեզ ցու-
 ցանելով, նաև հանգիտահաւասար իսկ նման երևեալ մեզ :
 Ասանզի մարմնական հանգստենէ փափկութեան ի հոգևորն
 ժամանեալ խրախճանութիւն, փափագեալ քո և փափագելի
 լեալ հանգստեան արդարոց. քանզի հաւանիմ ոչ նմա միայն
 նման գոլ, այլև այլոց արանց աստուածասիրաց և բարեպաշտից,
 որք են մարդասէրք և աստուածասէրք, այնք՝ որք ըստ բարե-
 պաշտութեանն իւրեանց վարձ զայն առին զաստուածագոր-
 ծութիւն Աւետարանին՝ զկատարելն արեամբ՝ տալով առհա-
 ւատչեայ զանձինս իւրեանց ըստ հոգւոյն. և յայն սակս աստ-
 ուածասիրութիւն լինէր նոցա: Վասնզի մեծ շահ աստուած-
 պաշտութիւնն է՝ գրեալ է, և այն բաւականութեամբ հանդերձ:
 Իսկ դու կենդանախարուկեալ քոյին սուրբ և պարկեշտ վարուք,
 և յարաճիւնեալ խստակիր վշտամբերութեամբ, և կենդանի վը-
 կայեալ ի մարմնի զանմարմնոցն բերելով նմանութիւն, մար-

ճելիէ ստեղծչին՝ և մեզ խնդրելի, և եկեղեցւոյ Աստուծոյ առ ի լըումն պահաւար նորոգման մախթելի է, զոր ասեմս, եթէ եզեցի եզեցի: Ա՛հ ամ կապ*) ես կարօտութեան, և եթէ ոչ շաղակրատանս և բանից կոկոզանս համարեսցիս, զոր տացէ ինձ Տէր տեսանել, և վայելեալ ի փառաց երեսաց քոց, զե ասացից և ես զմարգարէականն, երբ եկից երեւեցայց երեսաց քոց: Խեղբուս կարծես թէ մոռացեալ եմ զզուարթ և զպայծառ երևսացդ սիրոյն ունակութիւնս. քա՛ւ և մի՛ լիցի. զե եթէ մոռացայց զքեզ Նըուսաղէմ՝, ասէ մարգարէն, մոռացի զիս աջ իմ, այլովքն հանդերձ: Վանդի սկիզբն ուրախութեան իմոյ դու ես. վանդի ոչ խորհուրդք իմ և սիրտ թեթե ինչ մազք ներքադրեալ առ քոյդ խորհի ճշմարտասիրութիւնդ, այլ կարի կարեւոր և կատարելագոյն և գերագոյն: Վանդի նոյնգունակ և զքոյդ իմանամ առ իմ փանաքիմա(ց) բանս. նաև տեսանեմ ինկ արդեամբք լեալ մեծարանս առ իս: որ փղբոս եմ և կատար առ քո կատարեալ մեծութիւնդ. վանդի ես ոչինչ եմ. և եթէ եմ ինչ՝ քո եմ: Եւ յաղագս այսորիկ յառաջագրեալ նախակարգեցի զխորհուրդ սիրոյ և խոնարհութեան ի կարգի պատմութեանս. զի զքեզ տեսանելով յիմս խոնարհեալ փղբրկութիւնս սակս սիրոյ և խոնարհութեան:

Երդ քանզի ի ժամանակին յայնմիկ, յորժամ եկիր առ աստուածապատիւ և սուրբ Հայրապետն մեր Խաչիկ՝ բերելով նամ բնծայ և պատարագ հոգևոր զգիրս Հաւատարմատ՝ որ բնդ դէմ երկաբնակացն, զրբ քո ինքնին խօսեալ ի խորհուրդ հաւատոյ ի ձեռն հոգւոյն սրբոյ ի քեզ բնակելոյ, և բերան ի բերան խօսեցար բնդ իս յաղագս պատմութեանս. զոր եթէ խնդրես զտեղին ուսանել, ասացից նաև զբանից նշանն. տայցէ

(*) Գօցէ՛ յայսմ կամ:

Թէ ախորժես, և զքեղանակս ժամանակին յայտ արարից. զի յորժամ անցեալ զնացեալ ի միասին՝ և նստաք յեզր զեռոյն՝ որ կոչի Ախուրեան, և ասէաք զՊատարագամատոյցն Տեառն զօրութեանց, զոր ասեն Աթանասի, և էր յաւուրս ամաւոյնոյ, յամսեանն Տրէ, որ օր տասն ու մին էր ամսոյն, յաւուր կիրակէի յիններրորդ ժամուն: Երդ այս քեզ նշան առ ի յինէն և կնիք սիրոյ և յուխտ յանձնատութեան կատարել զհայցուածքս քո յաղագս պատմութեանս: Իսկ ի քէն առ իս, զի յիշեսցես զուխտս մեր և զնշան բանին, միանգամայն և զինիք սիրոյ. զի ի սուրբ տեղիսդ՝ որ մակագրեալ ունիս զպետական անուն, յիշատակաւ սիրոյ մշտնջենաւորեսցես՝ յիշելով յաղօթս քո, զի շնորհք սուրբ Հոգւոյն հասարակ քեզ և մեզ՝ բարեխօսութեամբ ամենայն սրբոց՝ պարգևեսցի ձեռնատու լինելով մեզ ի գործս, յորում կամք և պարծիւք յուսոյն Աստուծոյ: Երդ զիտեմ՝ զի մեծ է յիշատակիս շահ՝ ըստ սովորութեան սիրոյ՝ որ օրինօքն Աստուծոյ նմանողք մարգասիրութեան նորա.՝ և Քրիստոսի աշակերտ գոյ ուսեալ ի նմանէ, որ Թափեսոց զինքն յաղաղս մեր, մինչև ի ծառայի կերպարանս, և զօտարացեալսն յինքն ժողովեալ: Երդ զայստսիկ վաստուծոյ մարգասիրութիւնն և զսւանդեալն ի նմանէ զպատուիրանս առ ի շահ և յօգուտ հոգւոց մերոց՝ ի սրտի մերում իբր կենդանագիր ի ասխտակս տպաւորեմք հանապազ, խնամ տանել միմեանց, և պինդ ունել և պահել զմիաբանութիւն հոգւոյն՝ այլովքն հանդերձ:

Երդ քանզի լուեալ էր մեր յաղագս պատմութեան քո՝ սակաւ հատուածով առնել յսկզբան թաղաւորացն Հայոց մինչև ի մեզ, և զքո բանիրուն Պուետիկոս դաստաշարժիդ վարժս իստագիս ասպարէզ առ քո խաղաղութիւն, և զքնթացս լեզուիդ՝ որ քնար է հոգւոյն, և որպէս կամի շարժէ զդա. և զուրախարար զիր պատմութեան Հայոց փոքր հա-

տուածօք՝ որպէս վերագոյն ասացաք, զոր արարեալ առ ի միսիթարութիւն ընթերցօղաց՝ և ի լուսաւորութիւն լսօղաց՝ և ի պայծառութիւն սրբոյ եկեղեցւոյ յիշատակեալ զայս ևս պատմութիւն, հայցէք փոքր ի շատէ գրով իմով՝ որ բերաւ առ քեզ սակաւ ինչ յայտարարութեանք ի ձեռն Քիլիպպոսի քահանայի՝ որպէս իսկզբան ճառիս ասացաք: Վասնդի և այսմ ևս ակն ոչ ունէի՝ եթէ ինձ հաւատարոց է: Ի քէն վիճակ պատմութեան: Արդ օն ասեալ զքո աղօթսդ տացես ինձ ի սատարութիւն, զի թերևս կարացից ուղղել զմտկոյ բունին՝ և դիմել ի խաղաղ նաւահանգիսս՝ զանձն ի ներքս արկեալ ի ձերպս փոքր պատմութեանս. որպէսզի կատարեսցի փոյթ քոյ յո՞՞ յօ՞՞՞ արութեանդ՝ և իմոյ հաւանութեան հրամանաց քոց: Վանդի ընդ քո հարցողութեամբ քաղաքավարին՝ ոչ միայն կատարելով զհրամայեալս ի քէն, այլև ջերմ փափուքանօք թէև ալ իմ խնդրէի՞ր՝ բռուն հարկանել զմտնէ և զքնան կատարել՝ հնազանդէի հրամանի քում. քանզի հաւանիմ քում պատուականութեանդ, զի զխոշորութիւն բանից իմոց ի լաւադոյնսն համարեալ հաշուես քոյով ճշմարտիմաց և իմաստուն մտք: Վասնզի յոյս անիմ ի յօ՞՞՞ արութիւն մտաց քոյ՝ թէ համարիս: Վանզի սցսպէս ասէ ոմն սրբոց հարցն, եթէ յայնժամ աշակերտքս քաջայոյս, յորժամ վարդապետն յօ՞՞՞ արկոտ. յայնժամ վարդապետն շահս սարգսբէ, յորժամ աշակերտն զփոյթութիւն ցուցանէ. յայնժամ աշակերտն վարդապետին արուեստին ակն ունի, յորժամ զդեղերանսն որպէս զգարեկամ ողջունեսցի: Վանզի այլազգ վարդապետին անհնար է ծագել, եթէ ոչ զաշակերտին լապտերս գտցէ վառեալ ուսումնասիրութեան ձիթով: Եւ դարձեալ, եթէ այլազգ անհնար է աճել աշակերտին, եթէ ոչ վարդապետն զառուն իմաստասիրութեան հեղուցու առաջի: Վանզի պէտս ունին ընթացից և փութօք

երկօրքին կողմանքն, և առ ի շինուած վեհագունութեանն երկաքանչեւրոց, զոր ինչ ըստ կարողութեան ի միասին բերել ի ներքս, միոմն զլեզունս արեալ, իսկ միւսում զլսելիսն պատրաստ ունել: Եւ այս յինէն իսկ ասի՝ և զքէն վկայի, զոր ետ մեզ տարացոյց՝ որպէս ասացաքն՝ մի ոմն ի սրբոց հարցն: Եւ արդ այնքան ի միմեանց բաժանեալք՝ որքան զանձուկքն ճանաչել և մաքրել զբանս իմ՝ և յարմարել ըստ պատշաճի պիտոյից զանչափն ի չափաւորութիւն բերելով, և զչափաւորն աճեցուցանել, զաւելորդն հանել, և զպակասութիւնն լրնուլ ըստ իմում կարի, և զամենայն կարգել մի ըստ միոջէ ըստ իւրաքանչիւր՝ խորհրդոյ. նախ՝ զթիւ թագաւորացն և զհայրապետացն մերոց, և զբաժանումն ձ ըստ ի չայոց միաբանութենէ. և յետ այնորիկ զմկրտութիւն ազգին՝ որ Երազն կոչի. նա և զգաւառս, և զգեղս զլիաւորս, և զքողաքս, և զբերդըս իւրաքանչեւր գաւառօք՝ որ են յաշխարհին յայնմիկ՝ որպէս և կամք քո հրամայիցին, և զվանօրայս հանդերձ վանականօք՝ անուամբ իւրաքանչեւրոց, և զանապատս միայնաւորաց, և որք բազմակեցք և որք միայնակեացք բնա՛նալ յապատս և յանապատս, և զորինակ ցուցանել զօրութեանն աստուծոյ. որ ի ծածուկս և ի յայտնի գործէր ի մկրտեալն՝ երևմամբ նշանաց և արուեստից՝ անյեւամբ և յայտնութեամբ, միանգամայն և զգործս հոգեորս. և զբան և՛ զջան և՛ զվաստակ և՛ զհանգէս երանելի եպիսկոպոսացն Պօրիզորի՝ և իւրոյ պաշտօնեիցն, զգործակցութիւն և զհրաման թագաւորին Սմբատայ, և զնախանձ նախարարացն ի հոգեոր գործն, և զհանդէս իշխանացն ըստ իւրաքանչիւր իշխանութեան, և զայլ ևս պատուաւորացն ըստ իւրաքանչիւր պատուոյ, որք գործակիցք լինէին մեզ ի բանիւս և ի գործ հոգեոր. Վաե զաս և զերկիւզ և սպառնալիս զազանափա և թեթեւհաւատ (և) ճուղարարոյ մարդկան

այնոցիկ ի վերայ մեր: Այսան զի այսոցիկ հրամայեալս ի քէն զստուգութիւն բերէ պատմութիւնս, թէպէտ և մեզ աշխատութիւն հասուցանէ յերկարութիւն բանիցս: Եւ լ քանզի և ոչ այսու և եթէ բաւականանային չարութեամբ, այլ և ի մարտ մտանէին և ի կռիւ, և որսային ազգի ազգի հնարիւք մեքենայից հրացանութեամբ, և այլ ևս բազում և պէս պէս չարութեամբ՝ արդ և դաւաճանութեամբ. արդ զայսոսիկ խնդրեցեր՝ ուսանել: Գարձեալ և սկիզբն և զքնակութիւն և զպատճառս ասացից՝ եթէ ուստի՞, կամ ի՞նչ, և կամ զիմիդ, և կամ էր վասն, և կամ որպէս, և կամ որո՞՞ջ օրինակաւ: Այսանզի յիշեմ, զի խոստացայ կարգաւ ճառել՝ և գրով յանդիման կացուցանել ի պատմութեան աստ ո՞վ հոգեոր շեղինակ և հաշակաւոր շնորհ: Այսանզի զայսոսիկ խնդրէր կամք իմ ի քէն հանդերձ մտխութանօք և բազում աղաչանօք կատարել ըստ յառաջադոյն գրելեացն իմոց, զոյն խորհուրդ խնդրոյն՝ որ ի քէն առ մեզ եղև՝ որպէս յառաջադոյն ասաց(աք) յսկզբան ճառիս. արդ և կամք քո կատարեսցին ի փառս Աստուծոյ: Եւ այս առ ի մէջ քեզ դարձուած բանից և թղթոց պատասխանի. որ ունի յինքեան արտասանեալ զխորհուրդ պատմութեանս: Ողջ լեր ի Յէր:

ԳՒՂՈՒՒՐ

Յաղագս խոփաորաց: Ոչնչէն յԱրամայ:

Աստանօր սկիզբն արասցուք պատմել յազգաս թագաւորաց՝ սկսեալ յԱրամայ՝ որ է նախահայր մեր՝ և առաջին թագաւոր բեալ ի վերայ երկրի. իսկ զքան Արարչին հուսկ յետոյ քան զամենայն արարածս և թագաւոր զնա կացուցեալ ամենայն արա-

բաժոց՝ որ ի ներքոյ երկնից: Ասանգի սարտ և արժան էր՝ որ պէս ասէ զիրն, նախ գոյանալ թագաւորութեան, և ապա ի ներքս դալ թագաւորին՝ լինել թագաւոր որոց ի վերայ երկրի ընդ թագաւորութեամբ վերնոյն: Եւ ապա զինի արտասաս մանկոյն ի դրախտէն՝ սաճեցին ծնունդք նորա, և բազմացան, և լցին զերկիր ըստ հրամանի Արարչին:

Ադամ նախաստեղծն կեցեալ ամն երկերիւր և երեսուն՝ ծընաւ զԱէթ. և եղեն ամենայն աւուրք Ադամայ՝ զոր եկեաց՝ ամբ ինն հարիւր և երեսուն, և մեռաւ: Աէթ կեցեալ ամն երկերիւր և հինգ՝ ծնանի զԼնոփս. և եղեն ամենայն աւուրքն Աէթայ՝ ամբ ինն հարիւր և երկրորտասան, և մեռաւ: Լնոփսայ կեցեալ ամն հարիւր և իննսուն՝ ծնանի զԱյանան. և եղեն ամենայն աւուրք Լնոփսայ՝ ամբ ինն հարիւր և հինգ, և մեռաւ: Աս առաջին յուսացաւ կոչել զառտուած: Այանան կեցեալ ամն հարիւր օխթանասուն՝ ծնաւ զԱդադէէլ. և եղեն ամենայն աւուրք Այանանայ՝ ամբ ինն հարիւր և տասն, և մեռաւ: Ադադէէլ կեցեալ ամն հարիւր և վաթսուն և հինգ՝ ծնանի զԱրեթ, և եղեն ամենայն աւուրք Ադադէէլի՝ ամբ ութն հարիւր իննսուն: Արեթ կեցեալ ամն հարիւր վաթսուն և երկուս՝ ծնանի զԼնոփք. և եղեն ամենայն աւուրք Արեթի ամբ ինն հարիւր վաթսուն և երկու, և մեռաւ: Լնոփք կեցեալ ամն հարիւր վաթսուն և հինգ՝ ծնանի զԱթուսաղայ: Եւ հաճոյ եղև Լնոփք Աստուծոյ յետ ծնանելոյն զԱթուսաղայ՝ ամն երկերիւր . . . և եղեն ամենայն աւուրք Լնոփքայ ամբ երեք հարիւր վաթսուն և հինգ: Եւ արժանի և հաճոյ վարս ստացեալ, և ոչ ուրեք գտանէր. զի փոխեաց զնա Աստուած յաշխարհէ ի կարգըս հրեշտակաց: Աթուսաղայ կեցեալ ամն հարիւր վաթսուն և հինգ՝ ծնանի զԱմեք. և եղեն ամենայն աւուրք Աթուսաղայի՝ ինն հարիւր վաթսուն և ինն, և մեռաւ: Աս Աքք.

կեցեալ ամս հարիւր ութսուն և ութ՝ ծնաւ որդի, և անուանեայ զանուն նորա՝ Նոյ: Սա յԱդամայ սամներորդ եղեալ ի թուոյ նախահարցն, և լինին ամբ երկու հազարք:

ԳՒՈՒԻ Գ

Յադատ* Նոյ:

Մարգարէանայ Գլամէք՝ հայր Նոյի՝ կոչելով զանուն նորա՝ Նոյ. սսէ, սա հանգուսցէ զմեզ ի գործոց մերոց և ի տրտմութենէ ձեռաց մերոց՝ և յերկրէ, զոր անէծ Տէր Աստուած: Գեղեցիկ իմն յարդարէ զբանս Մովսէս ստուգադիրն, եղև՝ ասէ՝ ոչ հանգիստ, այլ ջնջումն՝ որ ինչ միանգամ ի վերայ երկրի. և յառաջ մատուցեալ՝ տսէ, ինչ թուի հանգուցանելն դարեցուցանել զաբարշտութիւնս և զչարիս սատակմամբ մարդկան զազրագործաց: Աւ զարձեալ մեկնութիւն տայ բանին, թէ՛ գեղեցկաբար ասաց; թէ՛ ի գործոց մերոց՝ որ է: յանօրէնութեանց և ի տրտմութեան ձեռաց, որովք կատարեմք զպղծութիւնս. բայց հանդչին արդարև ըստ այսմ՝ մորգարէութեան՝ ոչ ամենեքեան, այլ կատարեալք յառաքինութեան ոգիք, յորում չարիքն իբրև ջրհեղեղաւ ջնջեալ՝ մաքրին որպէս առ Նոյիւ մղորեալք ի չարիս: Արդ իբրև եհաս ժամանակ մարգարէութեան Գլամէքայ՝ որ առ Նոյ, զե եկեալ հասեալ էր հասուցումն ամբարշտութեան և անիրաւութեան մարդկան, զե մեղք յաճօխեցին ի վերայ երկրի յազգս ամենայն մարդկան, որ էին բնակեալ ընդ ամենայն երեսս երկրի: և Նոյ էր այր արդար և կատարեալ յազգի անդ իւրում, և եգիտ շնորհս առաջի Տեառն Աստուծոյ: Աւ ինքն էր ամաց հինգ հարիւրոց՝ յորժամ ծնաւ զԱբամ, զԲամ և զՅարէթ: Աւ յամի վեցհարիւ-

րերրորդի եկն ջրհեղեղն, և հարիւր ամաւ յառաջ՝ Եւրոպոս
 ծեալ էր զտապանն ի փրկութիւն տան իւրոյ. ճարտարապետ
 և արարիչ Աստուած էր, հրամայեալ նմա զամենայն նշանս և
 արուեստս գործել ի տապանին. զի լցաւ՝ ասէ, երկիր անիրա-
 ւութեամբ, և ես ածից ջրհեղեղ ի վերայ երկրի՝ սատակել զա-
 մենայն մարմին՝ որ ունիցի շունչ յինչեան: Եւ պատուէր առ-
 եալ ի Տեառնէ՝ Եւրոպոս ի տապանն հանդերձ ամենայնիւ՝
 զոր հրամայեաց նմա Աստուած. և ապա զինի կատարման Արար-
 չական հրամանին՝ ել Եւրոպոս ի տապանն անտի. և օրհնեաց
 զՍեմ և զԻսաբելթ՝ այլ ոչ զՌամ՝ յազազս քամահելոյ նորա
 զեկրկութիւն հօրն: Եւ ասէ, օրհնեալ Տէր Աստուած Ամենայ.
 և ընդարձակեացէ Տէր Աստուած Եւրոպոսի. և եղեցի Վանան՝
 ծառայ նոցա: Եւ ապա ծնան որդիս որդիք Եւրոպոսի. և աճեցին
 ծնունդք նոցա ըստ իւրաքանչիւր ազգաց: Եւ ի Ամենայ ծննդոցն
 երեքտասաներրորդ Փաղեկ, որ յաւուրս նորա բաժանեցաւ եր-
 կիր, և եղև բնակութիւն նոցա և Թագաւորութիւն ի Մասեաց
 մինչև ի գոսն ի Սօփերթոյ լեառն արեւելեաց: Իսկ (ի) Վամայ ծը-
 ննդոցն Եւրոպոսի ի ժամանակս եղև սկիզբն Թագաւորութեան
 նոցա՝ ի Բարեթնէ մինչև ի Եւրոպոս: Իսկ որդիք Եւրոպոսի և
 ծնունդք նոցա՝ որ սերեցան և աճեցին, և լցին զերկիր. ի սո-
 ցանէ եղև սկիզբն Թագաւորութեան ի Հայք: Ի գառն Հայկայ
 և անուանել զիւր անուն, և յայնմ՝ յետէ տիրել ի նմանէ և
 անդր ամենայն աշխարհի՝ արեւմտից և հիւսիսի: Եւ յերանել
 Եւրոպոս ի տապաննէ՝ եղև Թագաւոր ի վերայ երկրի. զինի Արար-
 ւոյ երկրորդ Թագաւոր: Վանդի հրամայեաց նմա Աստուած՝
 որպէս յսկզբանն Արամայ, տիրել ամենայնի՝ որ ընդ ձեռամբ
 նորա իցեն ի վերայ երկրի: Եւ օրհնեաց Աստուած զԵւրոպոս և զոր-
 դիս նորա, և ասէ, աճեցէք և բազմացարուք, և լցէք զերկիր.
 և աչ և երկիւղ ձեր ի վերայ ամենեցուն եղեցի: Եւ աճեցին և

եղիցին(են)ազգք, և անուանեցան լեզուք, և կոչեցան տոհմք ըստ աշխարհաց և գաւառաց. աճեցին և բազմացան և լցին զերկիր: Եւ եկաց Նոյ յետ ջրհեղեղին ամն երեք հարիւր և յիսուն. և եղև ամենայն աւուրք Նոյի ամբ ինն հարիւր և յիսուն, և մեռաւ:

ԳՂՈՒԽ Գ

Յաղագս Ամայ:

Ամ որդի հարիւրամենի՝ յորժամ ծնաւ զԱրփակաաղ յերկրորդում ամի յետ ջրհեղեղին. և եկեաց Ամ (յետ) ծնանելոյ նորա զԱրփակաաղ՝ ամս հինգ հարիւր. և ծնաւ ուստերս և դստերս, և մեռաւ: Եւ Արփակաաղ եկաց ամս հարիւր երեսուն և հինգ, ծնաւ զԱայնան: Եւ Արփակաաղ կեցեալ ամս երեք հարիւր և երեսուն, և մեռաւ: Եւ Աայնան կեցեալ ամս հարիւր և քսան՝ ծնանի զԱղղայ. և ինքն կեցեալ այլ ևս ամս, և մեռաւ: Եւ Աղղայ ամաց հարիւր երեսուն(անից) ծնանի զԱբեր. և կեցեալ յետ ծնանելոյն զԱբեր ամս երեք հարիւր և երեսուն, և մեռաւ: Եւ կեցեալ Աբեր ամս հարիւր երեսուն և չորս՝ ծրնաւ զՓաղէկ: Ի սորա աւուրս՝ որպէս ասացաք, եղև բաժանումն երկրի՝ և սկիզբն թագաւորութեան յազգէն Ամայ: Եւ եկեաց Աբեր յետ ծնանելոյ նորա զՓաղէկ՝ ամս երկերիւր օտթանասուն, և մեռաւ: Եւ Փաղէկ կեցեալ ամս հարիւր երեսուն և չորս՝ ծնաւ զԱազաւ. և յետ ծնանելոյն զԱազաւ Փաղէկի՝ եկաց ամս երկերիւր և ինն, (և) մեռաւ: Եւ Աազաւ կեցեալ ամս հարիւր երեսուն և երկուս՝ ծնաւ զԱբրուք. և եկե սց Աազաւ յետ ծնանելոյն զԱբրուք՝ ամս երկերիւր և եօթն, և ծնաւ ուստերս և դստերս, և մեռաւ: Եւ կեցեալ Աբրուք ամս հարիւր և

երեսուն՝ ծնաւ զՆաբոլք. և Սերուքայ կեցեալ յետ ծնաներոյ նորա զՆաբոլք՝ ամն երկեցիւր, և մեռաւ: Եւ եկեաց Նաբոլք ամն օխթանասուն և ինն, ծնաւ զԽարայ. և Նաբոլք եկեաց յետ ծնաներոյ նորա զԽարայ՝ ամն հարիւր քսան և երկուս. և ծնաւ ուստերս և դստերս, և մեռաւ: Եւ եկեաց Խարայ ամն օխթանասուն, և ծնաւ զԱբրահամ:

ԳԼՈՒԽ Ե

Յաղագս Աբրահամի:

Սա յԱդամայ քսաներորդ առաջներորդ լեալ ի կարգէ նախահարցն, և լինին ամբ երեք հազարք: Եւ ամենեքեան սոքա նահապետք՝ յԱդամայ սկսեալք՝ ծնանելով ուստերս և դստերս մինչև (ց)Աբրամ եկին հասին չափելով իւրաքանչիւր ոք զժամանակս իւր, և մեռաւ: Իսկ Աբրամու ոչ ծնան որդիք. զի էր Սարայ կին նորա ամուլ, և ոչ ծնանէր, մինչև եհաս հրաման ի Տեառնէ աւետեաց նորա. և խօսեցաւ ընդ նմա Աստուած՝ և ասէ, ահաւասիկ ուխտ իմ ընդ քեզ, և եղիցիս հայր բազմութեան ազգաց. և ոչ կոչեսցի անուն քո պսուհետև Աբրամ, այլ եղիցի անուն քո Աբրահամ. զի Հայր ազգաց բազմաց երի զքեզ. և արարից զքեզ յազգ մեծ, և օրհնեցից զքեզ. և թագաւորք ի քէն ելցին. և ապա զկնի ուխտաւորութեանն սսէ Աստուած ցԱբրահամ, և Սարայի կնոջ քո ոչ կոչեսցի Սարայ, այլ Սառայ անուն նորա: Եւ օրհնեցից զնա. և տաց քեզ ի նմանէ որդի, և եղիցի յազգ մեծ. և թագաւորք ազգաց ի նմանէ եղիցին: Եւ երկիրեպագ Աբրահամ Աստուծոյ: Եւ ապա ծնաւ ի նոցանէ Իսահակ որդի աւետեաց. և ի նմանէ բազմացան ալքք և թագաւորք ազգաց: Եւ եղև Աբրահամ Խազա-

ւոր և Հայր Թաղաւորաց: Եւ աս են ճնունդք Թարայի: Երբահամ, և Վարդիր, և Նուան. և երթեալ նորօք յերկիրն Վանանացւոց, եկին մինչև ի Խառան, և բնակեցան անդ: Եւ եղեն ամենայն աւուրքք Թարայի ի Խառան՝ ամք երկերիւր. և Հինգ. և մեռաւ Թարայ ի Խառան:

ԳՆԱԽԻՍ Թ

Յաղագս Վասնայ:

Վամ ծնանի զՔուշ. Վուշ ծնանի զՄեսսորիմ. Մեսսորիմ ծնանի զՆերբովդ: Ի նորա ժամանակս եղև սկիզբն թագաւորութեան նոցա ի Բաբելոն: Եւ թագաւորեաց Վերբովդ ի Բաբելոն՝ և այլոց քաղաքաց՝ որք են այսօրիկ. Որիդ, և Եքար, Վաղնանէ՝ յերկրին Սէնայար: Յերկրէն յայնմանէ էլ Եսուբ, և շինեաց զՎինուէ և զՍուովթ քաղաք, և զՔաղան, և զԴասեման, և ի մջ Վինուէի և ի մջ Վաղանաց՝ այն է քաղաք մեծ: Վերբովդն այն առաջին սկսաւ լինել սկայ ի վերայ երկրի. և նա էր որսորդ առաջի Տեառե Եսուածոյ: Վերբովդ ծնանի զՆաբ. Բաբ ծնանի զՆեբբիս. Ընեբիս ծնանի զՆրբէլ. Երբէլ ծնանի զՎասող. Վասող ծնանի զմիւս Երբէլ. Երբէլ ծնանի զՎինոս. Վինոս ծնանի զՎինուասս. Իսի ի Մեսսորասայ ծննդոցն բազում ազգք բաժանեցան. Սելոբիմացիք և Սենիմացիք, և Սաղբիմացիք, և Վեփիթաղիմացիք, և Պառնիմացիք, ուստի ելին Փղշտացիք և Սափթորիմացիք:

ԳՂՈՒԽ Է

Յաղագս Յաբելի:

Յարեթ ծնանի զԳոմեր. Գոմեր ծնանի զԹիրաս. Թիրաս ծնանի զԹորզոմ. Թորզոմ ծնանի զՀայկ. Հայկ ծնանի զԱրամենակ. Արամենակ ծնանի զԱրմայիս. Արմայիս ծնանի զԱմասիայ. Ամասիայ ծնանի զԳեղամ. Գեղամ ծնանի զՀարմայ. Հարմայ ծնանի զԱրամ. Արամ ծնանի զԱրայն գեղեցիկ: Արդ զայսոսիկ ազգաբանութիւնս ստուգեալ ի Մովսիսէ ի մերոյ պատմագրէ՝ որպէս ինքն վկայէ, եթէ ասացեալ՝ ասէ՝ ազգաբանութիւնդ հաւաստի է երիցունց ցեղից մեծասաներրորդ գորով ցԱբրահամ և ցՆինուաս և ցմերն Արամ: Ու ի Արայն երկոտասաներրորդ է յետ Նինոսի՝ մանուկ փօք վախճանեալ. և ճշմարիտ է ասէ, և մի՛ ոք երկուասցի: Եւ ի Յարեթայ բաժանեցան և մեկնեցան ազգք բազումք. Աետացիք և Ռոգացիք. և ի սոցանէ այլք բազումք. և մեկնեցան կղզիք ազգաց յերկիր իւրեանց. իւրաքանչիւր ըստ լեզուս յազգս իւրեանց և ի ասո՛ւմքս իւրեանց աճեցին և բազմացան, և լցին զերկիր:

ԳՂՆՈՒԽ Ը

Յաղագս Բաժանման աշխարհաց երեց որդոցն Նոյի:

Սահմանք Սեմայ ի Պարսից և ի Բաղդովնէ մինչև ի Հնդկիս, և ձգեն մինչև ի Հռենիկօրորով: Եւ անուանք աշխարհացն Սեմայ՝ Պարսիկք, Տապրիկք, Վրկանիկք, Բաբելովն, Արաբիայ առաջին և երկրորդ. և որ այն ևս մինչև ի Փիւնիկէ: Եւ ունին կղզիս Սառգօնիայ, զԱրիտէ և զԱխպրոս, Գաղոս, Մեդիտէ, Սարգովնիայ, Մենիդայ, Գաղատիայ, Գորսնիայ, Գորոս:

ԳՆՈՒԽ Թ

Եւ այլ սահմանք Վրամայ:

(Ի) Հռենիկորուրայ մինչև ԳՎաղիրոն, կողմն հարաւոյ. և անուանք աշխարհացն Վրամայ՝ Եգիպտոս, և Եթովպիէ՝ որ հայի ընդ Հնդիկս. և միւս Եթէովպիէ, յորմէ Վուշացւոց գետնն ելանէ. Եւրիթրայ՝ որ է Կարմիր ծովն, որ հայի ընդ արեւելս. և այլ ևս ազգք մինչև ի Փոլսկայ, և յԵգիպտոսէ մինչև յՈվկիանոս: Եւ ի նոսա կղզիք՝ որ են այսոքիկ. Եգաւարսովդայ, Գ Եթեթիւրա, Սարեաթոս, Վիոս, Գ Կարոս Սենիդուս, Իմրոս, Յարկոս, Աինիդոս և Աիւպոս մեծ կղզի, և այլն:

ԳՆՈՒԽ Ժ

Սահմանք Յաբէլի:

Ի Մարայ մինչև ԳՎաղիրոն, ի կողմն հիւսիսոյ. և անուանք աշխարհացն՝ Ետրպատականք, Եղուանք, Եմազոնիայ, Հայք մեծ և փոքունք, Վ իրք, Կապոդովկիայ, Պամփղազոնիայ, Գաղատիայ, Գաղիայ, Կողքիս, Սպանիա մեծ, և այլ ևս: Եւ այս են կղզիք նոցա. Իրենտինա, Սիկեդիա, Եւբիա, Ռոզիտքիս, Գ ռոբոս, և այլ ևս կղզիք երկոտասանք մեծամեծք, յորս քաղաքք բազումք բնակեալ են, որ անուանեալ կոչի Սպորադէս, այսինքն՝ ցան և ցիր: Չնահանգին Հռոմայեցւոց՝ յորս պանդխտութեամբ բնակէին Յոյնքն, և են այսոքիկ. Եւրիա Արետէ, Սիկիլիայ, Աիպրոս, Կովաս. Սամոս, Ռոզոս, Վիոս, Թէաթոս, Գ Եմնոս, Գ Էովրոս, Սամոթրակէ, Եւենքէովտարոց Եւբիա, Աղազոմենէ, Միւսիւղոնէ, Փովկէ, Պրզենէ, Ե-

բիթրէ, Մամոսաէոս, Կողովփոնքիոս, Լփեսոս, Ջփլունիա, Պերինթոս, Բիւզանտիոն, Վապկեդոն, Պոնտոս: Ըրդ այսոքիկ կողքք: Եւ այլ ևս բազումք՝ որք են ի բաժնի երկց որդւոցն՝ Նոյի, և՛ լերինք, և՛ բլուրք, և՛ ծովք, և՛ զեաք:

ԺԼՈՒԽ ԺԵ

Յազաֆս լերանց:

Եւ այս են անուանք երկոտասան լերանց անուանեաց. Լիբրանան, Կաւկաւս, Տորոս, Ըղտաս, Պաւնասոս, Կիթերոն, Եղիոֆն, Պատրթենիոս, Մասիք, Ղիւզաբանդոս, Պենիոս, Ղոնպոս:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ

Յազաֆս ծովաց:

Ովկիանոս, որ կոչի Համաշխարհական ծով. և ծովն Հնդկաց, և ծովն Կարմիր, և ծովն Կալբից, և այլ ևս ծովք և ծովակք, և լերինք և կոհակք:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

Յազաֆս գետաց:

Գետք մեծամեծք և անուանիք քառասուն. Ինդոս՝ որ է Եփրատն, Նեղոս՝ որ է Գեհնոֆն, Գեկղաթ, Եփրատ՝ որ է Ստածանի, Յորդանան, Կիփիսոս, Տանիս, Մենոս, Եղիման-

Թոս, Աղիասս, Որպիս, Թեստոդոն, Երասիս, Կուր զեո, Բորիսթենէս, Աղբոս, Տորոս, Եւրոտաս, Մեանտրաս, Երմոս, Աքսիոս, Պիւրամոս, Իէոս, Երրոմիւ, Սնդարիս, Վեդկոս, Պանէոս, Եպարքիոս, Կախիտրոս, Սիմոս, Սկամանտրոս, Սաիւմոն, Պարթենիոս, Իստրոս, Ռենոս, Իեսէս, Բողանոս, Թիբրոս՝ որ այժմ անուանեալ կոչի Տիբերոս:

ԳՒՆՈՒԻ ԺԳ

Եւ որ այլ էնչ զէնի Բաժանման աշխարհաց:

Չհաւաստին ի սակաւուց որչափ կարացեալ ի բազմաց պատմեսցուք քեզ՝ ով ուսումնասէր դու և խոհեմ: Ի ժամանակին յայնմիկ՝ ի բաժանել որդւոցն՝ Աշի զամենայն երկիր ընդ իշխանութեամբ իւրեանց հաստատեալ, տիրել կամէին բոլոր աշխարհաց՝ Չրուանն և Տիտանն և Յապետոսթէ, այսինքն՝ Սեմ, Վամ, Յաբէթ, և լինել իշխանք երկրի: Իսկ Չրուանն տիրէ ի վերայ երկրցունցն ևս: Իսկ ապա ընդդիմանայ նմա Տիտանն և Յապետոսթէ ի մարտ պատերազմ, զի թագաւորեցուցանել զորդիս իւր Չրուանն ի վերայ ամենեցուն խորհէր. և յայսպիսում խռանց և խռովութեան յափշտակեաց Տիտանն զման ինչ ի ժառանգութենէ զսահմանացն Չրուանայ. աստ ուրեմն ի մէջ անցեալ քոյր նոցա Աստղիկ, ասէ պատմագիրն, համոզեալ դադարեցուցանէ զաղմուկս. ապա յանձն առն . . . . թագաւորեցուցանել Չրուանայ: Եւ յետ այնորիկ ապա իւրաքանչիւր ոք յիւրում բաժնի թագաւորեցեալ, վիճակ բաժանման (եղև) աշխարհս մեր Յաբէթաց կրտսեր որդւոցն՝ Առոյի: Յաբէթ ծնանի զԳոմեր. Գոմեր ծնանի զԹիրաս. Թիրաս ծնանի զԹորգոմ. Թորգոմ ծնանի զԱյկ: Երգ ծնունդք

Սեմայ և Վամայ ազգք լեալ, և սերեալ ցրուեցան յիւրաքանչիւր յաշխարհս և ի գաւառս: Իսկ մերն Յարեթայ՝ որք ի ծննդոց նոցա կալան զաշխարհս մեր, զնահատակութիւն պատերազմաց ի նոցանէ ոչ գտաք ուրեք, բայց միայն զքաջին Հայկայ՝ և զԱրամայ՝ և զՏիգրանայ՝ որ ինչ յիւրում ժամանակս: Իսկ զայլոցն՝ որ ինչ ի Հայկայ մինչև ցԱրայն գեղեցիկ՝ ոչ գտաք քաջութիւն ցուցեալ պատերազմաւ, բայց միայն զանուանս իւրաքանչիւրոցն ի վերայ նահապետաց անուանեալ և աշխարհաց, և գաւառաց, և գետոց, և լիրանց:

ԳՂՈՒԽ ԺԵ

Յաղագս Հայկայ:

Հայկս այս գեղաստուշաճեալ, և անձնեայ՝ քաջագանգուր գորով, խայտակն և հաստաբազուկ: Սա սպասամբեալ ի Բեւլայ՝ գնաց յերկիրն Բրարաբայ ի կողմն հիւսիսոյ հանդերձ ծրննդովք իւրովք՝ թուով իբրև երեք հարիւր. և կացեալ անդ ժամանակ ինչ, ապա տայ զտեղին Աադմայ թուին իւրում, և ինքն գնայ ի գաւառն՝ որ կոչի յիւր անուն՝ Հարք. շինէ գեղ մի, և անուանէ յիւր անուն՝ Հայկաշէն: Յետ այսորիկ ելանէ Բեւլ և գայ ի պատերազմ (ի վերայ) Հայկին: Չայս իմացեալ քաջին Հայկայ յազգմանէ Աադմայ թուին իւրոյ, ելանէ իւրայնօքն հանդերձ ի պատերազմ Բեւլայ. յառաջ վարէ զինքն՝ և մօտ հասանէ յարքայ, և գրկալեր քարչեալ զլայնալիճ ազեղն՝ դիպեցուցանէ զերեքթիւնեան սուր սլաքն՝ կրծից տախտակին, և շեշտ ընդ մէջ ճեղքեալ թիկանոյն. և թախանցիկ լեալ՝ ընդ յերկիր հարստի սլաքն. և Բեւլ կործանեալ ընդ ոտիւք զգետնի Հայկին, և վիչ զհոգին: Իսկ ամբոխն Բեւլայ տեսեալ զքա-

Ջուրիւն Հայկին՝ փախստեայ լինելին դէպ երեսաց իւրաքան-
չիւր որ: Իսկ Հայկայ շինեալ զտեղի նախատուն գաստակերտ,
և անուն կոչէ՝ Հայք. փասն այնորիկ և գաւառն այժմ անուանի
Հայոց-Ձոր: Եւ զդիակն Բելայ պաճուճեալ գեղովք՝ հրամայէ
տանել ի Հարք. և Թաղեալ ի բարձրաւանդակ ակղւոջ ի տե-
սիլ կանանց և որդւոց իւրոց. և յայնմ՝ հետէ աշխարհս մեր կոչի
յանուն նախնւոյն մերոյ Հայկայ՝ Հայք:

ԳՒՂՈՒԽ Ժ.Գ.

Յազաֆս սպիտայ և ծննդոցն Հայկայ, և որ զինչ է նոցանէ գործս:

Երդ այժմ անցից ի Թիւ մերոց արանց՝ որ ի ծննդոցն Հայ-
կայ: Երամանեակ, որդի Հայկայ, զոր ծնաւ ի Բարեւրն, բնակի
ի Հարք յետ մահուան Հայկայ հօր իւրոց. և Խոռ և Մանա-
ւազ եղբարք իւր հանգերձ աղեիւք իւրեանց ընդ նմին: Իսկ
որդին (Մ)անաւազայ Բազ շինէ իւր գաւառ, և կոչեն զնահա-
պետութիւն և զգաւառն՝ Մանաւազեան և զԼճնունեաց: Իսկ
Խոռն յիւր անուն անուանէ զազգն Խորխոռունեաց: Իսկ Երա-
մանեակ շինէ մասն ինչ, և կոչէ յիւր յանուն զլեառն Երազա-
ծու: Իսկ որդին Երամայ Երմայիս շինէ իւր տուն յեզր գետոյն,
և անուանէ յիւր անուն՝ Երմաւիր՝ և զանուն գետոյն յանուն
Թոռին իւրոյ Երաստայ՝ Երասխ: Իսկ որդին նորա Ըարայ
շինէ իւր գաւառ, և անուանէ յիւր անուն՝ Ըիրակ: Իսկ Երա-
մայիս ծնանի չորս որդիս՝ զԼմասիայ, և զԼեղամ, և զՓարոխ,
և զՅոլակ. և ինքն շինէ երկուս տունս, և տայ երկուց օրդւոցն
իւրոց, և անուանէ յանուն Փարոխայ՝ Փարոխտ, և ի Յոլա-
կայ՝ Յոլակերտ: Իսկ Լմասիայ անուանէ զլեառն յիւր անուն՝
Մասխ: Իսկ Գեղամ ծնանի զՀաւմայ և Երմաւիր, և ինքն

երթայ (յ)եզք ծովակի միոյ, և շինէ շուրջ զծովոն (գուցէ ծոփուն) և անուանէ Գեղաբունի, և ծովն ի նոյն յանուն, և զեառնն՝ Գեղալեառն. և ծնանի զորդի իւր զՍիսակ: Սա երթեալ ի սահմանս Սիւնեաց՝ շինէ զգաւառն, և կոչէ յիւր անուն՝ Սիւնիք: Իսկ Գեղամ շինէ ձեռակերտ մի՝ և անուանէ յանուն իւր Գեղամի, որ այժմ կոչի Գառնի՝ յանուն Գառնկայ թոռին իւրոյ: Եւ ի սորա ծննդոցն առ Արտաշեսիւ արքայիւ չայոց՝ պատանի մի լեալ Վարաժ անուն՝ բնակի առ եզերք գետոյն՝ որ կոչի չուրագգան, և անուանի գաւառն այն յանուն նորա՝ տուն Վարաժունի: Արդ ասացեալ եղև ծնունդք չայկայ՝ և որ ինչ ի նոցանէ գործք մինչև ցարամ: Այս չայկ՝ որդի Ռորզոմայ՝ որդւոյ Ռիրասայ՝ որդւոյ Գոմերայ՝ որդւոյ Յարեթի՝ նախնի չայաստանեացս. և ազգք նորա և ծնունդք և աշխարհ բնակութեան, և յայնմհետէ՝ սկսան բազմանալ և ընուլ զերկիր: Իսկ չարմայ կեցեալ ամս ինչ՝ ծնաւ զԱրամ. և Արամայ բազում գործ քաջութեան պատմին:

Գ-Լ ՈՒՒ ԺԻ

Օաղա՛գս Արամայ պապերազմին սարսիւտ նահապակոմեան:

Սա եղեալ այր պատերազմող և աշխատասէր, որ սիրելով զհայրենիս իւր՝ լաւ համարէր մեռանել ի վերայ՝ քանթէ օտար թշնամեաց կոխել զսահմանս նորա: Սա ելեալ ի պատերազմ բազում և քաջ արամբք՝ յարևելս կոյս երթեալ պատահէ Մեղացւոց զօրաց. որոց գլխաւոր ի նոցանէ Մադէս անուն, այր հպարտ և պատերազմող, եկեալ ի սահմանս չայոց, և սմբակակոխ արարեալ ծառայեցոյց ամս ինչ. ապա յսկարծօրէն ի վերայ հասեալ Արամայ զօրօք իւրովք՝ ի լուսա-

նալ աւուրն սատակեաց զբազմութիւն ամբօրիցն, և զգլխաւոր նոցա ձերբակալ արարեալ բերէ յԱրամաւիբ. և անդ ցից վարեալ երկաթի ընդ ձախատ նորա՝ վարսել հրամայէ ընդ պարիսպն ի տեսիլ անցաւորացն: Աւ ինքն խաղայք զօրքն զկողմամբ Ասորեստանի, և զասնէ անդ ապականիչս երկրին իւրոյ ինն բիւր հեծելոց և հետեակաց. և ձախատ տուեալ պատերազմաւ սատակէ իսպառ զգօրսն՝ ընդ նոսին և զՎարշամ գլխաւոր նոցա, և զմնացեալսն հալածական արարեալ ընդ սահմանս Աորդուաց մինչև յերկիրն Ասորեստանեաց: Չսա աստուած պաշտեալ՝ ասնն՝ Ասորիք բազում ժամանակ: Աւ ապա յարեւմուտս արշաւեալ վեց հազար բիւրօք, և եկեալ ի կողմանս Բիւզանդացւոց՝ որ այժմ կոչի Աեսարիա, և պատահէ Պաշարիս քաղաքի, որ բռնացեալ ունէր զՄիջոցս երկուց ծովուց՝ Պոնտոսի և Ովկիանու. և դէի: հարեալ նմա պատերազմաւ՝ յաղթէ՝ բռնաւորին, և զլօրսն փախստական արարեալ սատակմամբ՝ ցիր և ցան զհեռարնակ տեղեօք, և այսպէս ընդարձակեալ զսահմանս Հայոց քաջութեամբն իւրով, մինչդէ ամենայն ազդք զձայք մեծ կոչեւ, և յանուն Արամայ՝ Յոյնք՝ Արմեն իակ կոչեւ. իսկ Ասորիք և Պարսիկք՝ Արմնիք:

ԳՂՈՒԽ ԺԲ

Յազաֆս Արայի*):

Արայն այն գեղեցիկ՝ որդի Արամայ՝ տիրէ Հայոց զկնի հօր իւրոյ: Սա անուանէ յիւր անուն զգաշտն Արարատեան: Ապա վազաշն այն և բորբորիտուն Ք՝ամիրամ՝ ի բազում ամաց լուեալ

(*) Ի ձեռ. գրինակին գրեալ էր յազաֆս Արամայ:

զգեղեցկութենէն նորա՝ ցանկայր հասանել նմա. այլ ոչ իշխեք յայտնապէս՝ մինչև մեռաւ 'Աինոս' որ ի 'Աինուէ': Եւ ապա պատուեալ զսխտն իւր վաղաշն այն Շամիրամ, առաքէ հրեշտակս առ Արայն գեղեցիկ բազում ընծայութիւնք՝ աղաչել զնա, զի կատարեսցէ զկամս նորա՝ կամ կնութեամբ՝ կամ կատարելով զցանկութիւն նորա: Արում ոչ հաւանեալ Արայի: Իսկ շամիրուն այն ի սաստիկ ցասման եղեալ՝ առնու զգօրս իւր, և դայ հասանէ ի սահմանս Հայոց ի դաշտն Արայի. և պատերազմի ընդ նմա. և մեռանի Արայն ի պատերազմի: Եւ որ ինչ յաղազըս նորա կարճառօտի այսչափ շատ լեցի յիշատակել:

Առ կեցեալ ամս ինչ՝ ծնաւ զԱարդոս: Իսկ Շամիրամայ զկնի այնորիկ յաջողութեան կայեալ զՀայք, շինէ իւր քաղաք ի գաւառին Տոսպն կոչեցեալ. և տուն արքունի շինէ հրաշազան իմն շինուածօք, և զմատակ ամբարտակ ի գետոյն հանեալ: և նախ քան զայս պատերազմեալ ի Հնդիկս՝ մեռանի ի Հայս՝ սպանեալ ի 'Աինուասայ որդւոյ իւրմէ:

ԳՂՈՒԽ ԺԻԹ

Յաղափս՝ որ ինչ զկնի ճահոտանն Արայի պատիւն կարգի:

Եսացաք որ ինչ վասն ծննդոցն Հայկայ գործք մինչև ի Պարոյր. որ պսակեցաւ մեզ առաջին թագաւոր ի Արբաւկայ. զոր սակաւ ինչ յիշատակէ վասն նորա պատմագիրն. նմանապէս և զՀրաշեայ մինչև ցՏիգրան: Իսկ զՏիգրան գովէ յոյժ Յշմարտապատուին Մովսէս ի պատմութեան իւրում, թէ որպիսի ամենայնիւ գովելի է: Եւ ասէ այսպէս. ով զք սորա յիշատակովք ոչ զուարճանայցէ և յորդորեսցէ այսպիսի լինել այր և արանց կացեալ գլուխ, և արութիւն ցուցեալ՝ զազգս

մեր բարձրացոյց, և զընդլծով կացեալս լծադիրս բազմաց և հարկապահանջս կացոյց. խաղաղութեան և շինութեան բերող, և բաշխիչ ամենայն բարեկարգութեան աշխարհիս շայոց. և ապա զգոյն, և զգեղն, և զհասակն, և զտեսակն, և զբարս բարի բնութեան նորա: Այլ մեք զԹագաւորելն նորա յիւրում տեղւոջն թողցուք կարգեալ:

Գ՝ Լ՝ ՈՒՒՒ Ի

Յաղագս 'Նահապետացն և Գադաւորացն' որք կայն 'Եռաջնորդք' ժողովրդեանն Իսրայելի:

Երրահամու իբրև եկն եհաս լրումն աւետեացն, ծնաւ զԻսահակ. և ամբ կենաց Երրահամու հարիւր օխթանառուն և հինգ: Իսահակ ամաց վաթսնից ծնաւ զՅա'որ, և միահամուռ ամբ կենացն Իսահակայ հարիւր և ութսուն: Յակովբ՝ ամաց ութսուն և երից՝ ծնաւ զՂևի. և միահամուռն ամբ կենացն Յակովբայ հարիւր քառասուն և հինգ: Այլ թէպէտև սկիզբն եղև Ղևի աստ որդւոյն Յակովբայ, սակայն զՌովբէն ծնաւ նախ, և զնի սկիզբն մտելոցն յԱզիստոս. և ըստ այնմ՝ կարգի սկիզբն եղև քահանայութեան յերրորդ թուոյ զաւակնն Յակոբայ, և ի չորրորդէն թագաւորութիւն: Ղևի ամաց քառասուն և հինգ՝ ծնաւ զՊահաթ. և միահամուռն ամբ կենացն Ղևեայ հարիւր երեսուն և եւթն: Պահաթ . . . կեցեալ՝ ամաց վաթսուն և մին ծնաւ զՄիւրամ. և միահամուռն ամբ կենացն Պահաթու հարիւր երեսուն և երեք: Միւրամ ամաց եօթանասուն և երեք՝ ծնաւ զՄովսէս. որ եղև նախամարգարէ՝ և առաջին քահանայ՝ և առաջնորդ ժողովրդեանն Իսրայելի. և միահամուռն ամբ կենացն Միւրամու հարիւր երեսուն և եւթն. և

ամբ կենացն Մովսիսի հարիւր և քսան: Յետ նորա եկաց գր-
լուխ և առաջնորդ Յեսու Աւետայ ամն երեսուն և մի. ծերքն
ամն երեսուն. Ղատաւորքն Գետէոն, Բարակ, Սամփոն, Յեփ-
թայ, և որ առաջի և զկնի սոցա միահամուռ: ամն չորեք հա-
րիւր և հինգ: Եւ Հեղի՝ որ դատեաց զԽարայէլ ամն քսան, և
եկեալ հասին կարգ ըստ կարգի, մի ըստ միոջէ զկնի իւրեանց,
սկսեալ ի Մովսիսէ մինչև ցՍամուէլ. որ և նա եկաց ամն յի-
սուն և ութն:

ԳՂՈՒԻ ԻՄ

Յազաֆս Խաչատուրաց Խարայէլի:

Իձագաւորեաց Սաւուղ (ի վերայ) Խարայէլի զկնի Ղատաւո-
րացն յաւուրս Սամուէլի մարգարէին. քանզի խնդրեցին իւր-
եանց թագաւոր, և ետ նոցա զՍաւուղ՝ որդի Ասեսայ՝ յազգէ
Բենիամնի. և թագաւորեաց ամն քառասուն: Եւ խնդրեցին
այլ թագաւոր. և ետ նոցա Տէր զՂաւիթ՝ որդի Յեսայ,
որում և ինքն վկայեաց, թէ գտի զՂաւիթ որդի Յեսայ.
այր ըստ սրտի իմոյ, որ արասցէ զամենայն կամս իմ: Եւ էր մար-
գարէ, և եղև թագաւոր, և թագաւորեաց Խարայէլի ամն քա-
ռասուն: Իձագաւորեաց Սողոմոն՝ որդի Ղաւթի, այր իմաս-
տուն և հանձարեղ, խորհրդոցն Աստուծոյ քննիչ, թագաւո-
րեաց ամն քառասուն: Բաբովամ՝ որդի Սողոմոնի՝ ամն հնգե-
տասան: Առ սովաւ բաժանեցաւ թագաւորութիւնն Խարայէլի
յերկուս. և թագաւորեաց ի Սամարիայ Բաբովամ՝ որդի Աս-
բատայ, որ յանցոյցն զԽարայէլ. յետ Բաբովամայ Աբիա ամն
երեք. Ասաբ ամն քառասուն և մին. Ոզիա ամ մի. Գողողիա
ամն հինգ. Յովափատ ամն քսան և հինգ. Յովբաւ ամն ութ.

Յովաս ամն քառասուն. Ամասիայ ամն քսան և ինն. Ոզիա ամն յիսուն և երկուս: Սա յանդգնեցաւ խունկ արկանել ի տաճարին, և յանդիմանեցաւ ի Տեառնէ: Յովաթամ ամն տասն և վեց. Աքազ ամն յիսուն և վեց. Եզեկիա ամն քսան և ինն: Ի սորա աւուրս պաշարեաց զԵրուսաղէ՛մ Սենեքերիմ արքայն Ասորեստանի. և հարաւ ի հրեշտակէ Աստուծոյ: Մանասէ ամն յիսուն և վեց. Ամովս ամն երկու. Յովսիա ամն երեսուն և մին. Յովաքազ ամիսս երեք. Յովակիմ ամն տասն և մին. Յոզոնիա ամիսս երեք. Սեդեկիա ամն տասն և մին: Չսակալեալ Վարուզոդոնոսոր արքայն Բարեւազոց՝ խարեաց զաշն, և խաւարեցոյց ի կենաց յաւիտենականին: (Ա)ռ զերութեամբն Բարեւազոց՝ Վարուզոդոնոսոր ամն քսան և հինգ: Եւրմարովդազ ամ մի: Բաղդասար ամն երեք: (Յ)Ադամայ առաջին, որ էր մարդ յերկրէ և թագաւոր ի վերայ երկրի՝ մինչև ցերկրորդ Ադամ, որ է Տէր երկնից՝ և Թագաւոր երկնի և երկրի, և լինին ամք հինգ հազար հինգ հարիւր. և ի Վրիստոսէ մինչև ցւայ թուականն՝ հինգ հարիւր:

ԳՂՈՒԻ ԻՒ

Խափաորդ Պարոնց յազգէն Իստեակայ:

Սիւրոս թագաւորեաց ամն երեսուն: Ի սորա աւուրս եկաց Յովսեդեկ՝ զլուխ և առաջնորդ ժողովրդեանն Իսրայէլի: Վարդտես ամն ինն. Մոզքն ամն եւթն. Գարեհ Վ շմասպեան ամն երեսուն և վեց: Առ սովաւ Չօրարարէլ Աբրայեցւոց վերակացու եղեալ հանդերձ Յեսուաւ քահանայապետիւ, որ կատարեաց զՔնուածս Տաճարին. և մարգարէանային Անգէաս և Չաքարիաս: Վսեղքսէս Գարեհեան ամն քսան. Արտաւան

ամիսս եւթն: Յաւուրս սոցա կացին ծերքն զլեաւորք ժողովրդ-
դեանն Իսրայէլ: Երտաշէս երկայնաձեռն ամս քառասուն և
մին: Եւ սովաւ Եզրաս եւ յարուսաղէմ, և ուսուցանէր զօ-
րէնսն. և ի քսաներրորդի նորին թագաւորութեանն Եման
տակառապետ խնդրեաց ի նմանէ, և հրամանաւ նորին եւ յա-
րուսաղէմ՝ և շինեաց զպարիսպն, և կազմեաց զհրատարախ
քաղաքին:

Ի ժամանակին յայնմիկ կացին Ղատաւորքն զուխ ժողովրդ-
դեանն Իսրայէլ՝ ամս չորս հարիւր և հինգ: Քսեքքէս երկ-
րորդ՝ ամիսս եւթն. Սրդիանոս՝ և նա ամիսս եւթն. Ղարեհ
խորթ՝ ամս յիսուն և ինն. Երտաշէս ուշիմ ամս քառասուն.
Երտաշէս երկրորդ՝ որ և Քոս՝ ամս քսան և երեք. Ղարեհ
Երտեմեայ՝ ամս վեց: Ասա եսպան Եղէքսանդր ի վեցերորդ
ամի թագաւորութեանն իւրոյ, և եբարձ զթագաւորութիւնն
Պարսից, որ եհաս մինչև յամս երկերիւր և վեց՝ և ամիսս եր-
կու. և թագաւորեաց յետ ունեւոյն զՂարեհն՝ ամս վեց և ամիսս
եւթն: Եւ ընդ ամենայն թագաւորեաց Եղէքսանդր ամս եր-
կոտասան և ամիսս եւթն: Յետ Եղէքսանդրի թագաւորեաց
յԱզիպտոս Պտղոմէոս-Ազոքոս ամս քառասուն. Պտղէմէոս
եղբայրասէր. առ նովաւ թարգմանեցին զօրէնսն Եբրայեցւոց
իմաստունքնս Պտղոմէոս բարերար ամս քսան և երեք: Եւ սո-
վաւ էր Յեսու Սերուքայ, որ զամենայն արուեստս ի մանկու-
թեան կարգեաց: Եւ յս Պտղոմէոս երրորդ՝ որ թագաւորեաց
յԱզիպտոս, և այլ ևս Պտղոմէոսք ութ, որ թագաւորեցին
զկնի միմեանց յԱզիպտոս: Եւ յմեք անդրէն դարձցուք ի կարդ
թագաւորացն Հայոց:

Գ-Լ ՈՒՒԽ ԻԳ-

Թագաւորի Հայոց և Հայկոզնէաց:

Թագաւորէ մեզ առաջին թագաւոր Պարոյր պսակեալ ի Արբակայ ի Մարաց առաջին թագաւորէն՝ բազկակից իւր առնելով զմերն Պարոյր: Քանզի Արբակէս գաւառաւ Մեգացի էր՝ ասէ մեզ ստուգաբանելով պատմագիրն Մովսէս, և խորամանկութեամբ իւրով տիրէ Մտրեստանի և Ղինուէի. և գքաջն մեր նախարար յինքն յարեցուցեալ զՊարոյր, թագաւորեցուցանէ զնա. և ժողովէ զքազմամբոս արի արանց ամենայնիւ աջողաձեռնութեամբ ի տէգ նիզակի՝ և յաղեղն՝ և ի սուսեր, և պատերազմաւ տիրէ՝ որպէս ասացաք՝ Մտրեստանի և Ղինուէի: Բայց յինքն փոխէ զթագաւորութիւնն ի Մարս, ուստի Մշղահակն: Բայց և մեր առ Մարաց թագաւորութեամբն կացեալ բնակք սպասաւորք ի մերում աշխարհիս, որպէս ասէ ստուգաբանելով Մովսէս ի պատմութեան իւրում: Եւ գեղեցկապէս վկայ ունի իւր զմարգարէն Երեմիաս, զոր ի բանս իւր հրաւիրէ ընդ դէմ Բաբելոնի ի պատերազմ: Հրաման տուր՝ ասէ՝ Երարատեան թագաւորութեանն և Մզքանազեան գնդին. և դարձեալ ինքն հաստատէ զքանս, եթէ այս՝ ասէ՝ հաւատարի ի մերոց գոլով թագաւորութեանն առ այնու ժամանակաւ: Եւ զվնի սորա Հրաչեայ, Փառնաւազ, Պաճոճ, Առոփնակ, Փաւոզ, միւս Հայկակ, Երուանդ սակաւակեաց, Տիգրան: Երդ զՏիգրանայ որ ինչ գովութիւն և քաջութիւն պատմի՝ ճառեսցուք ստուգիւ զվնի այնոցիկ: Բայց զայլոցն զանուանան՝ զորոց վերագոյնն յիշեցաք, անունն ինչ կամ զործ ոչ գտաք ի պատմութեան անդ, որպէս ինքն իսկ ասէ, եթէ վերջն Երուանդ և Տիգրան, ի սոցանէ՝ ասէ, ըստ յուսոյ կո՞

չեցեալ ասեմ: Աւ դարձեալ, թէ՛ արդեւ ոչ կարի հեռի գորով ժամանակին յիշեսցուք զանուանա զայստիկ. և ինքն յազգս շրջեայ զսակառ ինչ պատմէ զկնի սցտորիկ:

ԳՆՈՒԻ ԻԴ

Յողագոս շրջեայ (է) Բաշա-որելոյն:

Շրջեայ թագաւորեալ շայոց զկնի Պարոյրայ: Սա շրջեայ կոչի վասն առաւել պայծառերես և բոցակնագոյն իմն լինելոյ: Առ սովաւ՝ ասեն՝ կացեալ զՆաբուգոդոնոսոր Բաբելացոց արքայ՝ որ գերեաց զշրէայսն. և սորա ասեն զմի ի գերելոց զլեաւորաց Աբրայեցոցն խնդրեալ ի Նաբուգոդոնոսորայ, անուն Շամբատ, ածեալ բնակեցոյց յերկիրս մեր մեծաւ պատուով, և ի սմանէ՝ ասէ պատմագիրն՝ լինել զազգ Բաղրատունեաց. և հաւաստի է: Արդ ի դառնալն Նաբուգոդոնոսորայ ի շրէաստանէ բազում աւարաւ և գերութեամբ, ընդ առաջ առաքէ նմա շրջեայ հրեշտակս պատուական զանձիւք և պայծառ պատարագօք. վասնզի դաշնաւորք էին միմեանց. և խնդրէ ի նմանէ մասն յաւարէ անտի. և նա տայ նմա զմի ի գերելոց զլեաւորացն՝ Շամբատ անուն, որպէս վերագոյնդ ասացաւ ի Մովսիսէ. և կացուցանէ զնա պատուով՝ մինչ ի ժամանակս Սաղարշակայ առաջին թագաւորին շայոց:

Աւ նա կարգէ զնա իւր Թագագիր և Նսպետ. և ազգի նորա խոստանայ սիրութեան*) իշխանութիւն. զոր ապա ասացից յետոյ յայլում տեղոջ: Իսկ այլ թագաւորքն ստիպէին զնոսա ի պաշտօն կոցն. զոր և թողից ասել յիւրաքանչիւր կարգի:

(*) Գուցէ Տանուպերո-իւն:

ԳՂՈՒԽ ԻՆ

Յաղագս Տէգրանայ:

Տիգրան առաջին թագաւորէ Հայոց՝ եւթներորդ ի Հրա-
չեայ. զովութիւնն նախասացեալ եղև յիննևտասներորդ ճա-
ռի անդ: Սա դաշնաւորեալ Մարացն Աշդահակայ՝ տայ նմա
զքոյր իւր Տիգրանուհի ի կնութիւն՝ ըղձիւք զնա խնդրեալ
Աշդահակայ: Եւ յետ այսորիկ նենգեալ Աշդահակայ դաւաճա-
նութեամբ ի վերայ Տիգրանայ չար խորհեալ նմա: Չոր իմա-
ցեալ օրիորդին Տիգրանուհեայ, ազդ առնէ Տիգրանայ եղբօր
իւրում զնենգն Աշդահակայ: Բայց գովելին մեր քաջահասակն
և նիզակաւորն ժողովէ այնուհետև արքայն Հայոց ի սահմա-
նաց իւրոց զօրս բազումն՝ զամենայն ընտիրս աշխարհացն Հա-
յոց, և երթայ զկողմամբ Մեդացուց, հանդիպի զօրացն Աշդա-
հակայ: Իսկ սա ի խմբել պատերազմին ի զիմի հարկանի Աշդա-
հակայ, և նիզակով իւրով հերձէ զերկաթի հանդերձն, և ի
քարշել զձեռն իւր արտաքոյ զկէս մասն թոքոյն բերէ. և վաղ-
ճան առնէ պատերազմին մահն Աշդահակայ: Եւ ինքն առ-
եալ զքոյր իւր Տիգրանուհի՝ յուղարկէ յանուանեալն Տիգ-
րանակերտ. և ինքն դառնայ յաշխարհն իւր բազում առ և ա-
ւար հանդերձ զերութեամբ ընդ ինքեան բերելով: Սա աջակ-
ցեալ Աբլուսի՝ ի բաց բառնայ զթագաւորութիւնն Մարաց՝
ասէ պատմագիրն: Բայց ի սորա զարմից ոչ ոք եցոյց քաջու-
թիւն պատերազմաւ. այլ միայն (յ) իւրաքանչիւ րանուն զգառօս
(զօւցէ զգաւառս) իւրեանց կոչել, որպէս ի կրտսեր որդւոցն
սորա Առանայ՝ Առաւենեանք, և ի Չարեհէ՝ Չարեհուան:

Իսկ աւագ որդին սորա՝ Բապտիրան, զորոյ քաջութեան գո-
վութիւն երզնէք երզէին ի պարս խաղուց, նաև աստուածա-

ցուցեալ ասնն զնա յ լրաց աշխարհին. և զչափ հասակի նորա անդրի կանգնեալ՝ պատուէին զոհիւք, ասէ մեզ ստուգիւ պատմագիրն: Եւ Տիգրան՝ ասէ՝ ընդվզեալ մեռանի յԱղէքսանդրացւոց Մակեդոնացւոց: Եւ զարձեալ ասէ, թէ մինչև զթագաւորութիւնն յաղարշակայ՝ ի Հայք ոչինչ ճշմարտագոյն գտաք պատմեալ:

ԳՒՈՒԻ ԻՕ.

Օսպագո Ռաբաորելայն Արշակունեաց ի վերայ Պարսից և Հայոց:

Ահիզըն արասցուք քեզ պատմել զթագաւորութիւն Պարսից և Հայոց՝ որ յԱբրահամէ՝ ո՞վ Հայր հոգեոր: Աբրահամ նահապետ և գլուխ նահապետաց, և ըստ հաւատոց յԱդամայ և ի Նոյէ երրորդ մեզ կոչեցեալ նախահայր, իսկ յԱդամայ քսաներրորդ առաջներրորդ, և ի Նոյէ ըստ թուոյ ծննդոցն՝ որ ի Սեմայ՝ մետասաներրորդ ծնեալ ի Իսարայէ յեւթանասներրորդ ամի՝ Աբրահամ կոչեցեալ՝ և զարձեալ յորջորջմամբ Աբրահամ անուանեալ. և ի նմանէ ասնն եղեալ զազգն Պարթևաց: Վանզի՝ ասէ՝ յետ մեռանելոյն Սարայի առեալ Աբրահամու կին զՔետուրայ, յորմէ ծնաւ Իսմիան և եղբարք նորա. զորս ի կենդանութեան իւրում Աբրահամ մեկնեաց ի Սահակայ, և արձակեաց յերկիրն արևելից. որոյ սերեալ ազգ Պարթևաց, և ի նոցանէ Արշակ քաջ, որ ապստամբեալ ի Մակեդոնացւոց՝ թագաւորեաց յերկրին Վուշանաց ամս երեսուն և մին: Եւ յետ նորա՝ որդի նորին Արտաշէս՝ ամս քսան և վեց: Եպա Արշակ՝ որդի նորա՝ որ կոչեցաւ մեծ, թոռն քաջին Արշակայ, որ զԱնտիոքոսն սպան, և զՍաղարշ եղբայր իւր թագաւոր Հայոց կացոյց՝ երկրորդ իւր ասներով: Ինքն չուեալ

ի Բահլ, հաստատեաց զԹագաւորութիւն իւր. վանորոց զարմք նորա Բահլաւք անուանեցան, որպէս և եղջօր նորա Ալաղարչակայ՝ ի նախնւոյն անուն՝ Արշակունիք. և որ այլ ևս պատմի զկնի սյսորիկ ի Մովսիսէ, յետ տիրելոյն՝ ասէ՝ ամենայն տիեզերաց Աղէքսանդրի Մակեդոնացւոց՝ որդւոյն Փիլիպպեայ, և Ողոմազիայ՝ որ էր քսան և չորսերորդ յաքեղեայ բազմաց՝ տալով զտէրութիւնն կտակաւ՝ ասէ՝ պատմագիրն, զհարց և զհրաման իշխանութեամբ Մակեդոնացւոցն անուանեսցի. և յետ այնորիկ ինքն մեռանի: Աետ որոյ ապա Թագաւորեաց ի Բաբելոն Սեղեկոս. որ կորգելով յինքն զյուրվից իշխանութիւն՝ նաև զՊարթևս հնազանդեցոյց մեծաւ պատերազմաւ: Սա տիրեալ ամս երեսուն՝ թողու զԹագաւորութիւնն որդւոյ իւրում ամս տասն և ինն: Այլ ի մետասաներրորդին ապստամբին Պարթևք ի Մակեդոնացւոցն. ուստի և Թագաւորեաց Արշակ քաջ՝ որ ի զաւակէ Աբրահամով ի Վեստուրայ ծննդոցն՝ առ ի հաստատել բանին Տեառն՝ որ առ Աբրահամ, եթէ Թագաւորք ազգաց ի քէն ելցեն:

Գ-Լ ՈՒԻ ԻԼ

Խաբատորդ Այոց՝ որ ի Պարթևաց:

Առաջին Թագաւոր Ալաղարչակ՝ որ Թագաւորեաց Այոց՝ հրամանաւ Արշակայ մեծի եղջօր իւրոյ՝ Պարսից արքայի: Սա բազում արութիւն քաջութեան ցուցեալ ի ժամանակս Թագաւորութեան իւրոյ զօրօք քաջացն Այոց: Վանդի խաղաց գնաց առ սահմանօքն Խախտեաց ի վերայ Մակեդոնական զօրուն անթիւ բազմութեամբ. և այլ բազում նահատակութիւն քաջութեան ցուցեալ, և կարգ ուղղութեանց աշխար-

Տիս Էայոց: Վանդի խորհուրդ արարեալ Վ ազարշակայ մեծի արքային Էայոց, առաքէ հրովարտակ առ Արշակ մեծ եղբայր իւր ի ձեռն Սարեբայ Ղատինեայ, որոնել զդիւանն արքունի, և տալ զգահնամակ նախորարացն Էայոց: Չոր առեալ զԹուզթըն եղբօր իւրոյ մեծին Արշակայ՝ առաջի առնէ նմա զգիւանն արքունի: Իսկ նա գտեալ զգահնամակն բերեալ (առ) Վ ազարշակ արքայն Էայոց: Իսկ նա առեալ զօրինակն նախա(րա)բուծիւնս կարգէ իւրաքանչիւր ումեք բարձ և պատիւ տալով նախարարացն՝ ըստ իւրաքանչիւր բարձի տալով իշխանութիւն միոյ միոյ ըստ արժանեաց՝ որում վայելէր: Տայ և նախնւոյն մերոյ որ ի Էրէից՝ Ռազարատուն՝ իշխանութիւն Թագաւորութեան՝ Թագ ի գլուխ զնել Թագաւորին՝ և Թագադիր անուանիլ, այլև Ասպետ, և զտանուտերական պատիւն տայ ազգին նորա. և առանց ուկոյ և սկանց մարգարիտ երեքտակեան վարսակալ հրամայէ ածել Թագաւորին իւրոյ, և զայն՝ յորժամ յարքունիս և ի սան Թագաւորին շրջեցի: Եւ զայս մի ըստ միոջ կարգէ և կոչէ անուանս: Եւսիս առաջին օրինադրէ զինքն և զտուն իւր, սկիզբն առնելով ի գլխոյ իւրմէ և ի Թագէ. և զկոչեցեալն՝ որ ի Էրէից Ռազարատա՝ առնէ զնա ազգաւ Թագադիր լինել Արշակունեաց. և ազգի նորա Ռազրատունիք անուանէ: Եւ զայս մի ըստ միոջ կարգէ և կոչէ անուանրս. առաջին՝ Սիւնեաց տէր, երկրորդն՝ Ասպետ Ռազրատունի, երրորդն՝ Արժրունի, չորրորդն՝ Սախազունի, հինգերորդն՝ Սամիկոնեան. և զայլ ևս կարգէ և հաստատէ յիւրաքանչիւր իշխանութեանն: Եւ ինքն յետ այսբան արութեանց և առաքինութեանց և բազում բարեկարգութեան՝ մեռանի ի Մծրին, Թագաւորեալ ամս քսան և երկու, Թողեալ զտէրութիւնն որդւոյ իւրոյ Արշակայ երկրորդի: Եւ յետ նորա Թագաւորէ Արշակ առաջին՝ որդի Վ ազարշակայ: Սա նախանձաւոր լեալ հայրենի

առաքինութեանց՝ բազում ուղղութիւն և սա գործեաց, և պատերազմաւ ընդ Պոնտացիս՝ նշանակ զնիզակ իւր թողեալ, զոր մոեալ՝ ասեն՝ արեամբ զեռնոց ձգեալ թաղեաց յերկանաքար արձանի. զոր բազում ժամանակ զարձանն զայն պատուեցին Պոնաացիք՝ որպէս թէ Ղստուծոյ է գործն: Ի սմանէ երկուք ոմանք՝ որդիք Բազարատայ ի Բազրատունեաց՝ սրով կատարեցան վասն զհուռան չպաշտելոյ: Բայց ապա այլք յանձն առնուն յաւուր շարաթու յորս և ի պատերազմ հեծանել, և զմանկունսն իւրեանց ոչ թրիատել: Սա թագաւորեալ ամս աասն և երեք՝ և մեռաւ:

ԳՂՈՒԻ ԻՐ՝

Սիւրբ Բագաւորութեան Յօնաց:

Յունաց թագաւորութիւնն Ղստուայ էր: Վանդի յետ թագաւորութեանն Եղէքսանդրի Մակեդոնացոյ՝ հաստատեցաւ թագաւորութիւնն Յունաց. զի և Եղէքսանդր Յունաց էր թագաւորեալ ի տիեզերակալութեանն իւրում՝ ամս երկուսասն: Երդ քանզի ոչ առնու որդի ի հօրէ զթագաւորութիւն նոցա, այս է, զի ընդ ժամանակս ժամանակս ժողովէին զիւրուորք նախարարք, և ընտրէին իւրեանց թագաւոր, զոր ընտրէին ըստ կամոց իւրեանց, զոր յիշէ գիրք Մաքարայեցոցն. ապա գարձեալ յիշէ զայս և Սգան, թէ՛ թագաւորութիւնն Ղստուայ ոչ է թէ թագաւորէր որպէս ինքն կամէր, զորքինակ՝ որդի թագաւորի յառնէ առաջնորդել թագաւորութեանն, այդ իբրև ժողովեցան որդիքն Ղստուայ ի քաղաք մի անուր, և արարին տուն խորհրդեան, և անտի կացուցանէին թագաւոր քաղաքին՝ այդ իմաստուն՝ առաջնորդել թագաւորութեանն: Երդ

աստանօր յայսմ վայրի սկիզբն լինի թագաւորաց, զոր և ի գիր-
ըրս կայսերացն կարգեալ կան անուանք՝ և համարք՝ և գործք
խւրաքանչիւրոցն՝ որ շատ և որ սակաւ, ոմանք չարափառու-
թեամբ կեցեալք՝ և յիշատակ չարի թողեալ յաշխարհի. իսկ
ոմանք բարեփառութեամբ հաստատեալ զթագաւորութիւնն
իւրեանց, և անուն բարի ժառանգեալ ի կեանս յայսոսիկ՝ և
որ գայոցն իցէ: Արդ՝ որպէս ասացաք իսկզբան ճառիս, եթէ
յորդւոցն Լսաւայ էր թագաւորութիւնն. վասն այնորիկ
դեռես սակաւին գինասէրքն են և որովայնամոլք, որպէս Լ-
սաւն այն ի հնումն, որ ընդ միոյ կերակրոյ զանդրանկութիւն
վաճառեաց: Այլ մեք ի մերն դարձցուք ի կարգ խնդրոյն:

Գայիոս առաջին կայսր, որ կոչեցաւն Յուլիոս, ամս երեք և
ամիսս չորս: Սա առաջին եկաց ի Հռովմն ինքնակալ կայսր երեք
ամ ի Աղէովպատրէ Լզիպտոսի և Աղէքսանդրի թագաւորի. սա
այլ ինչ գործք ոչ գործեաց, բայց զկնի Տղոս ամիս Յուլիս ան-
ուանեաց վասն յայնմ ամիսն ծնանելոյ:

ԳՂՈՒԻ ԻԹ

Յաղափս Արտաշէսի Բաժաւորին:

Թագաւորէ Արտաշէս՝ որդի Արշակայ՝ ի քսանե երեք (երորդ)
ամի Արշականայ Պարսից արքայի: Սա յառաջադէմ եղեալ՝ զա-
ւագութեան ածէր թեկն Հայոց և Պարսից միապէս. զի էր
այր հպարտ և պատերազմասէր. որ շինեաց իւր արքունի ի
Պարսից աշխարհին. և դրամ առանձին զիւրն հարկանէր պատ-
կեր՝ ասէ պատմութիւնն: Եւ իսողայ բազում զօրու յարեմու-
տրս, և ձերբսկալ առնէ զԱիւրոս թագաւոր Վիգացոց: Եւ
զտեալ անդ պատկեր զԱրտեմեայ, և տայ բերել յաշխարհն

Հայոց. և կանգնեալ յԱրմաւիր, և ինքն նուաճէ զժիջոց երկուց ծովուց Ովկիանու և Պոնդոսի՝ ծառայեցուցանել իւր (ինքեան) զբոլոր արեմուտս: Եւ կայեալ զԱլբրոս կապեաց, և զօրս նորա սատակեաց. և ինքն մեռաւ ի զօրաց իւրոց՝ Թագաւորեալ ամս քսան և հինգ: Եւ յետ նորա Թագաւորէ երկրորդ Տիգրան՝ որդի նորա՝ ի տանեկիններրորդ ամի իշխանութեանն Արշականայ Պարսից Թագաւորին: Եւ ժողովեալ զօրս բազում՝ հալածական առնէ զզօրս Յունաց. որ եկեալ էին յաշխարհս Հայոց զկնի մահուանն Արտաշեսի՝ միջոց իմն համարելով: Եւ ապա շինէ մեհեանս, և բազինս կանգնեալ՝ զոհս ամենայն նախարարացն հրամայէ մատուցանել: Աոր չառեալ յանձն արանցն Բագրատունեաց, զմիոյ ուրումն լեզուն հատեալ վասն զպատկերն անարգելոյ. ապա և խոշտանկեալքն յանձն առնուին ուտել զմիս զոհիցն և զմիս խոզի, այլ ոչ ինքեանք զօհեցին կամ երկրպագեցին: Յետ այսորիկ չուեալ ի Հրէաստան բազում և անթիւ զօրու, և առնու առ և աւեր (աւար) և գերութիւն բազում. և թողու զայն ի սակաւ զօրս իւր: Եւ ինքն դիմեալ այլ բազմութեամբ զօրու ի վերայ Հռովմայեցւոց զօրուն՝ փախստական առնէ իսպառ. և ինքն դառնայ հանդերձ գերութեամբ յաշխարհ իւր: Եւս և զԱրասոս ոմն սպանանէ յեզր Եփրատ գետոյ, եկեալ յԵրուսաղէմէ առաւ և աւարաւ և բազում զանձիւք, և առեալ դառնայ ի Մծբին: Եւ այլ ևս բազում պատերազմունս հարեալ՝ վաղձանի ինքն Թագաւորեալ ամս երեսուն և երեք: Երկրորդ Օգոստոս Յունաց Թագաւոր ամս յիսուն և ամիսս վեց: Եւ սովաւ եղև աշխարհագիր ընդ ամենայն տիեզերս. յորում և Յովսէփ ելեալ յաշխարհագիրն հանդերձ Մարեմալ՝ ծնաւ ի Բեթղահէմ զՓրկին մեր: Եւ յՕգոստոս Սեբաստոս՝ Հոկտաւիոս յորջորջեցաւ, և զՍեկտոս ամիս՝ Օգոստոս անուանեաց յիւր անուն՝ վասն ի նոյն ամ

սեանն իւրոյ ծննդեանն լինելոյ: Աս համօրէն տիրեաց ամենայն
 Հռովմայեցւոց և Յունաց: Ի սորա քսաններեք (երորդ) ամի
 ծնանի Յիսուս Վրիստոս ի Բեթղահէմ Հրէաստանի, և լինի (յ)
 Ադամայ մինչև ի ծնունդն Վրիստոսի՝ ամք հինգ հազար հինգ
 հարիւր, իսկ ըստ Հրէիցն մինչև ի ծնունդն Վրիստոսի՝ չորս հա-
 զար ամք, և ըստ Ք մրտացւոցն՝ չորս հազար, իսկ ըստ Յու-
 նացն Ապոկալիպսիս Վիպրացւոյ պատմութեանն՝ հինգ հազար
 հինգ հարիւր. ամ, և ըստ Վննիկոնին բազմավէպ պատմու-
 թեան՝ հինգ հազար հարիւր իննսուէն և երկու:

ԳՂՈՒԽ Լ

Ո՛ւսն Խաճա՝որելէյի Արքա՝ապրայ:

Արտաւազդ՝ որդի Տիգրանայ՝ Թազաւորէ Հայոց: Սա այլ
 ինչ գործ արութեան և քաջութեան ոչ գործեաց. այլ միայն
 ուտելեաց և ըմպելեաց պարապեալ՝ և որսոց ջուռց և վարա-
 զաց, զիմաստութենէ և զքաջութենէ անփոյթ արարեալ: Սա
 բարսեալ և բամբասեալ լինէր ի զօրաց իւրոց յաղագս սաս-
 տիկ որկրամոլութեան իւրոց: Ապա իբրև այս լինէր ի զօրաց
 իւրոց, եհան ի նաւնէ զՄիջագետս Անտոնինոս: Չայբացեալ
 Արտաւազդայ՝ հրամայէ զօրս ժողովել յԱտրպատականէ՝ և
 զԲնակիչս լերինն Աովկասու՝ և զզօրս Աղուանից և զՍրաց և
 զԽախտեաց, և իջեալ նորօք ի Միջագետս՝ հալածական և
 փախստական արար զզօրան Հռովմայեցւոց: Չոր սոպա մարն-
 չեալ առիւծաբար Անտոնինոս, և առեալ զբազմութիւն զօրաց
 իւրոց, դիմէ ի վերայ Արտաւազդայ, և անցեալ ի Միջագետս՝
 կոտորէ զզօրան Հայոց, և ձերբակալ արար զԱրտաւազդ. պար-
 գէէ Աղերպատրի. զոր ոչ գիտեմ՝ ինչ օրինակաւ լեալ մահ

նորա: Եւ թագաւորէ յետ նորա Արշամ՝ որդի Արտաշեսի՝
 հրամանաւ Արշէզի Պարսից արքայի: Եւ սովաւ եղև սկիզբն
 Հայոց տալ մասնաւոր հարկ Հռովմայեցւոց: Չսա զայրացու-
 ցեալ Չուրայի նահապետին Գնթուռնեաց ի վերայ Ենանայ
 նախարարին Բագրատունւոյ. զոր զայրացեալ Արշամայ՝ հրա-
 մայէ տանջանս յարուցանել ի վերայ Ենանոսի, և վաղճան
 գործոյն այս ինչ՝ կամ թողուլ զօրէնս Հրէութեանն և եր-
 կիրպագանել կռոցն, կամ կախել զփայտէ և ջնջել զազգ նորա:
 Եւ սպանեալ զմի յազգականաց նորա առաջի նորա՝ Սարի ա-
 նուն, և զՍարատիայ և զԱզարիայ որդիս նորա ի տեղի սպան-
 ման մատուցեալ. զոր ապա յերկեղէ կատարէ զկամն արքային
 հանդերձ ազգատոհմիւ. և Ենան յառաջին պատիւն իւր հաս-
 տատի: Եւ Արշամ կեցեալ ամն քսան՝ մեռանի: Տիրերիոս
 թագաւորէ ամն քսան և երեք: Ի սորա տասնևհինգ(երորդ)
 ամի զայ ի Մկրտութիւն Յիսուս Վրիստոս ի Յորդանան առ
 Յովհաննէս. և ի տասնուվեց(երորդն) ամի գլխատեցաւ Մկր-
 տիչն. և ի տասնևութ(երորդն) ամի խաչեցաւ Վրիստոս ի Հրէ-
 իցն. և ի տասնևին(երորդ) ամին քարկոծեցաւ Ստեփաննոս:
 Եւ ի նոյն ամի կոչեցաւ Պօղոս յառաքելութիւն: Եւ էր յԱ-
 րուսաղէմ Եպիսկոպոս Յակոբոս եղբայր Տեառն. և տեղեկա-
 ցեալ Տիրերայ վասն սքանչելագործ նշանացն Վրիստոսի, ինդ-
 րեաց առ ինքն զՊիղատոս: Իսկ նորա երկուցեալ ի տանջանաց,
 մինչդեռ յՈվկիանոսի նաւէին, մարտ անձին իւրոյ եղեալ՝ ընկե-
 ցաւ ի ծով: Եւ սովաւ էր Աբգար թագաւոր Հայոց յՈւռհա.
 որև գրեալ թուղթ առ Փրկիչն ի ժամանակի Խաչելութեանն,
 և ընկալաւ թուղթ պատասխանի՝ օրհնելով զքաղաքն ցուցա-
 նելով նմա զկատարումն ելից նորա յԱրուսաղէմ, և ուխտա-
 դրեալ առաքել առ նա մի յաշակերտացն բժշկել զհիւանդու-
 թիւն նորա. զի էր նա պատագրոս յոտից իւրոց:

ԳՆՈՒԽ ԼԵ

Վասն Խաճա-որելոյ Աբգարո- ի շայտ:

Թագաւորէ Աբգար՝ որդի Արշամայ՝ ի քսաներրորդ ամի Արշորի արքայի Պարսից: Ի սորա երեք ամի թագաւորութեանն՝ հարկին շայք շոովմայեցւոց. քանզի հրամայեալ յՕգոստոս կայսերէ՝ որպէս ասի յՂուկասայ Աւետարանին՝ աշխարհագիր առնել ընդ ամենայն տիեզերս. վասնորոյ և ի շայս առաքեալ գործակալք շոովմայեցւոց՝ բերելով զպատկերն Օգոստոսի կայսեր՝ կանգնեցին յամենայն մեհեանս:

ԳՆՈՒԽ ԼԻ

Աստուծո իշխանացն Աբգարո- առ Մառնոս, յորո՛մ արեւն շփրկին թեր, ոստի սկիզբն հասարոցն Աբգարո-:

Ընդ այն ժամանակս եկաց ի գործ հազարապետութեան կայսեր ի վերայ Փիլենիկեցւոց՝ և Պաղեստինացւոց՝ և Ասորոց՝ և Միջագետաց՝ Մառնին՝ որդի Գոտորգեայ. առ որ առաքեաց Աբգարոս երկուս ի գլխաւորաց իւրոց՝ զՄարիհար Բդեշե Աղձնեաց և զԸ ամշազրատ նահապետ Ապահունեաց և զՆնան հաւատարիմ իւր՝ ի քաղաքն Բեթբուրբեն՝ զգացուցանելով նմա զպատճառ երթալոյն իւրոյ յարևելս: Իսկ նորա դարձեալ անտի՛ եկին յԱրուսարղէմ. տեսեալ զՓրկիչն մեր Քրիստոս՝ և ականատես եղեալ՝ պատմեցին Աբգարու: Եւ նորա զարմացեալ՝ հաւատաց ճշմարտութեամբ. և ասէ, այն զօրութիւն ոչ է մարդոյ, այլ Աստուծոյ. զի ոչ կարէ մարդ յարուցանել զմեռեալ, այլ Աստուած: Եւ քանզի ինքն վշտացեալ էր մարմնով չարաչար ցաւոց, զրէ թուղթ առ Փրկիչն՝ գալ բժշկել զնա ի ցաւոցն. օրինակ զայս:

ԳՆՈՒՄ ԼԳՆ

ԽՈՒՄԻ ԱՔԳԱՐՈՒ ՄԻ ՓՐԿԻՆՆԷ:

Աքգար Լամացի՛ իշխան աշխարհի՛ առ Ախուս Փրկիչն և բարերար, որ երևեցար յաշխարհիդ Արուսաղէմացւոց, ողջոյն:

Լուեալ է իմ վասն քո և վասն բժշկութեանդ՝ զոր առնես ի վերայ հիւանդաց առանց դեղոց և արմատոց. զի որպէս ասի, տաս դու կուրաց տեսանել, և կաղաց քնայ, և զբորոտս սրբել, և զայս պիղծ հասնել ի մարդկանէ, և որ միանգամ չարչարեալք ընդ երկար հիւանդութեամբ՝ բժշկես: Դու և զմեռեալս յարուցանես: Այլ իբրև լուայ վասն քո զայս ամենայն, եղի ի մտի իմ մի յերկուց, կամ եթէ դու իցես Աստուած՝ իջեալ յերկնից՝ որ գործես զայդ, և կամ թէ որդի իցես դու Աստուծոյ՝ և զայդ գործես: Արդ վասն այնորիկ գրեցի ես առ քեզ՝ աղաչել զքեզ, զի աշխատ լիցիս և եկեսցես առ իս, և բժշկես(ցես) զհիւանդութիւնս՝ զոր ունիմ ես: Ասև լուայ, եթէ շրէայքդ տրտունջնն զքէն, և կամին չարչարել զքեզ: Բայց քաղաք մի փոքրիկ և գեղեցիկ է իմ, և բաւական է մեզ երկոցունց, ե՛կ բնակեսցո՛ւք ի միասին:

Որոց տարեալ զթուղթն՝ պատահեցին նմա յԱրուսաղէմ: Տայս վկայէ և Աւետարանական բանն, եթէ էին ոմանք ի հեթանոսաց եկեղոց առ նա: Այնտորոյ որք լուանն՝ ո՛չ համարձակէին ասել ցԱխուս, այլ ասեն ցՓիլիպպոս և ցԱնդրէաս. Անդրէաս և Փիլիպպոս ասեն ցԱխուս: Իսկ ինքն Փրկիչն մեր յայնմ ժամանակի՛ յորում կոչեաց զնա, ո՛չ առ նա յանձն. բայց թուղթ հրամայեաց գրել աւրինակ զայս:

Գ-1, ՈՒԽ 1, Գ

Պատասխանի լիլիոյն Աբգարոս, զոր գրեաց Թոմաս Առաքեալ
հրամանաւ Փրկչին:

Երանի՛ իցէ այնմ՝ որ հաւատայցէ յիս, իբր ո՛չ իցէ տեսեալ
զիս. զի գրեալ է վասն իմ՝ այսպէս. զի որք տեսանենն զիս՝ ո՛չ
հաւատայցեն յիս. և որք ո՛չ տեսանենն զիս՝ նորք հաւատայցեն
և կեցցեն: Իսկ վասն այն՝ զի գրեցեր դու առ իս՝ զալ ինձ առ
քեզ, արժան է ինձ աստ կատարել զամենայն ինչ՝ վասն որոյ
առաքեցայ ես: Եւ իբրև կատարեցից զայս, ապա համբարձայց
առ Ա՛յն՝ որ առաքեացն զիս. և յորժամ համբարձայց, առա-
քեցից քեզ զմի յաշակերտաց անտի իմոյ, զի զցաւս քո բժշ-
կեսցէ, և կեանս քեզ՝ և որոց ընդ քեզ են՝ շնորհեսցէ:

Չայս թուղթ բերին սուրհանդակք Աբգարու, ընդ որում
զկենդանագրութիւն Փրկչական պատկերին. որ կայ յԱդեսաց-
ուոց քաղաքին մինչև ցայսօր ժամանակի:

Գ-1, ՈՒԽ 1, Ե

Գնան թարգմանի առ Աբգար, և բարոյել բաղա՛ին Ուհայի:

Թողման առաքեալ՝ մի յերկոտասանից անտի՛ առաքեաց ըզ-
թաղէոս ի քաղաքն Եդեսիայ՝ բժշկել զԱբգար ըստ բանին
Տեառն: Որոյ եկեալ ի տուն Տուբայ իշխանին՝ որ էր յազգէն
Բազրատունեաց, և ել համբաւ զնմանէ ընդ ամենայն քաղաքն:
Իսկ իբրև լուաւ թագաւորն Աբգար, կոչեաց զնա առ ինքն. և
յարուցեալ ի գահոյիցն՝ երկիրեպագ նմա: Իբրև տեսին զայն
իշխանքն՝ որ մօտ կային առ նմա, զարմացան: Եւ ասէ ցնա Աբ-
գար, եթէ դո՛ւ իցես աշակերտ օրհնելոյն Յիսուսի, զոր ասաց

ինձ՝ առաքել այսր, և կարող իցես բժշկել զես: Ասէ սուրբ Առաքեալն, եթէ հաւատաս ի Յիսուս Վրիստոս յորդին աստուծոյ, եղիցի քեզ՝ որպէս կամիս: Ասէ թագաւորն, ես հաւատացի ի նա և ի Հայր նորա. վասնորոյ կամեցայ առնուլ զօրս իմ՝ և զալ կոտորել զՀրէայսն՝ որք խաչեցին զնա, եթէ ո՛չ էր իմ արգելեալ վասն թագաւորութեանն Հռովմայեցւոց: Եւ ապա սկիզբն արարեալ սրբոյ առաքելոյն՝ աւետարանեաց նմա և քաղաքի նորա. և եղեալ ձեռն ի վերայ Աբգարու՝ բժշկեաց զնա. և զԱբտիու պատագիրոս և զամենայն հիւանդս քաղաքին բժշկեաց. և հաւատացին ամենեքեան. և մկրտեցաւ թագաւորն և ամենայն քաղաքն: Եւ զտունս կռոցն փակեցին և ծածկեցին: Եւ առաքելոյն Թադէի զմետաքսագործ ոմն խոյրարար մկրտեալ՝ և անուն կոչեալ նմա Ադդէ, ձեռնադրէ ի վերայ Եղեսիայ՝ փոխանակ իւր թողլով ի քաղաքին. և ինքն զայ առ Սանատրուկ քեռորդին Աբգարու. զոր կարգեալ էր ի վերայ զօրացն Հայոց. որ էր ի քաղաքին Շաւարշաւան՝ ի գաւառին՝ որ կոչի Արտազ:

ԳԼՈՒԽ ԼՅՁ

Թադէի Աբգարու առ Տէբէի կայսր Հռովմայեցոց:

Աբգար արքայ Հայոց՝ Տեառն իմում Տիբերեայ կայսեր Հռովմայեցւոց՝ ինդալ:

Գիտելով իմ եթէ ոչինչ ծածկի ի քում թագաւորութենէդ, այլ իբրև մտերիմ դք աւելի և ես իմացուցանեմ քեզ ի ձեռն գրոյ: Քի Հրէայք՝ որ բնակեալ են ի գաւառս Պաղեստինացւոց, ժողովեալք խաչեցին զՎրիստոս առանց իրիք յանցանաց՝ ի վերայ մեծամեծ երախտեաց՝ զոր արար առ նոսա՝ նշանս և սքանչելիս մինչև զմեռեալս անգամ յարուցանել:

գիտացի՝ զի զօրութիւնք այս ոչ են սոսկ մարդոյ, այլ Աստուծոյ: Օ՛ր ի ժամանակին՝ յորում խաչեցին զնա, արեգակն խաւարեցաւ, և երկիր շարժեալ տատանեցաւ. և ինքն յետ երկց աւուրց յարեաւ ի մեռելոց, և երևեցաւ բազմաց. և այժմ՝ յամենայն տեղիս անուն նորա ի ձեռն աշակերտաց նորա սքանչելիս մեծամեծս կատարի(է). որև առ իս ինքեան եցոյց յայտնապէս: Եւ արդ այսուհետև տէրութիւնդ քո գիտէ՝ որ ինչ արժանն է՝ հրամայել ի ժողովրդեանն Հրէից՝ որք զայն գործեցին, և գրել ընդ ամենայն տիեզերս, զի երկիրպագեսցեն Քրիստոսի իբրև Ճշմարտի Աստուծոյ:

ԳՂՈՒԽ ԼԼ:

Պատասխանի Ռոմոյն Աբգարոս:

Տիրեր կայսր Հռոմայեցւոց՝ Աբգարու թագաւորի Հայոց՝ խնդալ:

Օ՛թուղթ մտերմութեան քո ընթերցան առաջի իմ. վասնորոյ շնորհակալութիւն ի մէնջ քեզ հասցէ: Թէպէտև ի բազմաց լուեալ էր մեզ զայդ, յառաջագոյն եցոյց և Պիղատոս ստուգապէս վասն նշանաց նորա՝ թէ յետ յարութեանն իւրոյ հաւատարիմ եղև բազմաց՝ թէ Աստուած է: Վասնորոյ և ես կամեցայ առնել զայդ՝ զոր և դու խորհեցար: Եւ լ քանզի սովորութիւն է Հռոմայեցւոց՝ Աստուած ի հրամանէ թագաւորի միայնոյ ոչ հաստատել բան, մինչև փորձեալ քննեսցի նա ի Աինկղիտոսէ: Վասնորոյ և իմ յայտնեալ զբանս զայսոսիկ ի Աինկղիտոսէ, արհամարհեաց Աինկղիտոսս, զի ոչ քննեցաւ նա յառաջագոյն ի սմանէ: Եւ լ մեք տուաք հրաման ամենայն ումեք՝ որում և հաճոյ թուեսցի Ախուս, ընկացի զնա Աստ-

ուած, և մահ այնոցիկ սպառնացեալ՝ որք չարախօս կայցեն քրիստոնէից. և վասն ժողովրդեանն Հրէից՝ որ յանդգնեցան խաչել, զոր լսեմ՝ թէ ոչնչ արժանի խաչի և մահու էր նա, այլ պատուի և երկրպագութեան, յորժամ առից պարապուսնի պատերազմէ Սպանիացոց ապստամբողաց յինէն, քննեալ Հատուցից նոցա զարժանն. ողջ լինի:

ԳՂՈՒՒՍ ԼԸ

Խոսիլ Աբգարս:

Վարձեալ առաքէ Աբգար առ Տիրեր ի ձեռն զրոյ բանս ինչ պատասխանաց արժանի այսպանելոյ սակս Սինկղիտոսին, և ամբաստանութիւն զՊիղատոսէ՝ առ ի լծակից լինել Հրէիցն յաղագս յանդգնութեան ի վերայ Փրկչին, նաև վասն այնր, զի առանց հրամանի կայսեր գործեաց զգործն զայն ի քսութենէ Հրէիցն: Եւ զթուղթն գրեալ՝ ասէ՝ ըստ արժանի քոյոյ տէրութեան տեսի, և ընդ հրամանի մտածութեան քո ուրախացայ: Բայց գործ Սինկղիտոսի յոյժ այսպանելի է և պարսաւելի: Բայց քեզ տեսան իմում հաճոյ թուեսցի առաքել յԱրուսաղէմ փոխանակ Պիղատոսի, զի լուծցի անարգանօք յիշխանութենէ՝ յորում կացուցեր զնա. վասնզի արար զկամս Հրէիցն. և խաչեաց զՔրիստոս տարապարտուց առանց քո հրամանի. ողջ լինի:

Եւ ապա ինդրեաց Տիրեր առ ինքն զՊիղատոս. և նորա երկուցեալ ի տանջանաց՝ մարտ անձին իւրոյ եղեալ՝ ընկեցաւ ի ծով:

ԳՂՈՒՂ ԼԹ

(Գարնեալ) Թոռնի Ագարոս:

Գրէ և առ Արտաշէս արքայն Պարսից վասն Յիսուսի:
 Աբգար արքայ չայոց՝ Արտաշէսի եղբօր մերու՞մ արքայից
 արքայի՛ խնդալ:

Գիտեմ՞ զի լուեալ է քո վասն Յիսուսի Վրիստոսի որդւոյն
 Աստուծոյ. զոր խաչեցին շրէայքն. որ յարեաւ ի մեռելոց, և
 առաքէ զաշակերտսն իւր ընդ ամենայն տիեզերս, քարոզել և
 ուսուցանել զՎանն կենաց: Որ և մի յաշակերտաց նորագլխա-
 ւորաց մի ոմն անուն Սիմօն. որ եկեալ ի կողմանս քոյոյ աշխար-
 հիդ. արդ խնդիր արարեալ գտցես զնա. և նա բժշկեսցէ զա-
 մենայն ախտս հիւանդութեանց՝ որ ի ձեզ, և ճանապարհ կե-
 նաց ցուցցէ. և հաւատայցես բանի նորա՝ դու (և) եղբարք քո՝ և
 ամենայն որ հնազանդին քեզ կամաւոր. զի ախորժելի է ինձ
 զձեզ ըստ մարմնոյ ազգականս իմ՞ լինել և ինձ մտերիմ ձեզ
 հարազատ և ըստ հոգւոյ հաւասար միմեանց. ողջ լին

Եւ այսպէս երանելի թագաւորն Աբգար ի ձեռն հրո-
 վարտակացն քարոզ լինէր Վրիստոսի յարևելք և յարև-
 մօտս, առ կայսր և առ արքայն. և մինչդեռ պատասխանի չէր
 ընկալեալ այսմ թղթոյ, վախճանի՝ թագաւորեալ ամն երե-
 սուն:

Այսերդ:

Թագաւորէ Գայիոս երկրորդ, որ է ի թուոյ չորս թագաւո-
 րացն Յունաց, ամն երեք և ամիսս չորս: Ի սորա յառաջնում
 ամի Մարկոս Աւետարանիչն յԱղէքսանդրիա և յԱզիպտոս
 քարոզեաց զԱւետարանն. և եկեաց ամն քսան և երկու. և

մարտիրոսացաւ ի Բոկողոսորիսաց: Եւ յետ նորա նստաւ Եղէքսանդր Ե Եպիսկոպոս Ենտիանոս . . . ամս քսան:

Աղօղէոս Թագաւորէ, որ է Հինգերորդ ի կարգի կայսերացն Հռովմայեցւոց, ամս տասն և երեք և ամիս ինն: Եւ սովաւ եղև սոփն համաշխարհական. և ընդ նոյն ժամանակս եղբայր Երքեղոսի սպան զՅակովբոս զեղբայրն Յօհաննու՝ սրով, այն որ յառաջադոյն զխատեաց զՅովհաննէս Մկրտիչ: Եւ ի նոյն ժամանակս Պետրոս առաքեալ զԵնտիոքացւոց զեկեղեցին հաստատեաց. և գնացեալ ի Հռովմ՝ քարոզեաց զաւետարանն. և կացեալ անդ առաջնորդ եկեղեցւոյն ամս քսան: Բնդ այն ժամանակս եկեալ յԱրուսաղէմ Պատրոնիկէ՝ կին Աղօղիսց կայսեր, կին բարեպաշտօն և երկիւղած ի Տեառնէ, և առեալ ի Հրէիցն իշխանութեամբն իւրով զԽաչն տէրունական՝ աւանդեաց Յակովբու եղբօր Տեառն. և ինքն ընկալեալ զժշկութիւն դստերն նորա՝ դարձաւ ի Հռոմ ուրախութեամբ:

Գ Լ Մ Ի Խ Խ

Այսն Բագարուսիոյ որդոյն Եբգարուս և Սանարիոյ է մեծ յամանակի: Եւ յաղագս առաքելոցն մերոց իմարեոսի և Բարդուղիմէոսի:

Յետ մահուանն Եբգարուս բաժանեցաւ Թագաւորութիւն Հայոց յերկուս մասն. զի զմի մասն կալաւ Ենանուս՝ որդին Եբգարուս, և Թագ կապեալ Թագաւորեաց յԱրեւսիայ. իսկ միւս մասինն Թագաւորէ Սանատրուկ՝ քեռորդին Եբգարուս: Յայնմ ժամանակի հաւատաց Սանատրուկ ի քարոզութենէ առաքելոյն Թադէոսի ի Շաւարշան քաղաքի. զի նախ Եբգար հաւատաց, և ապա Սանատրուկ իւրայօքն. և դարձեալ Թողեալ՝ ասնն՝

Սանատրիոյ զհաւատն յերկեղէ նախարարացն: Սա սպան զսուրբ առաքեալն Թադէոս և զղուստր իւր Սանդուխտ, և զայլս յարանց և ի կանանց. որոց անուանք՝ Օւմէնդոս, և Օւաքարէ, և Օարմանդուխտ, և այլք բազումք՝ որք հաւատացին յաստուած և մարտիրոսացան: Իսկ ի կատարման առաքելոյն Թադէի պատառումն եղև վիմին, որպէս ասէ պատմութիւնն, և ընկալաւ զմարմինն սուրբ, և դարձեալ յիրեարս գալ ասի: Եւ ապա յայտնեալ նշխարացն երկոցունց՝ առաքելոյն և Սանդիստոյ: «Նոյնպէս և վասն կատարմանն Ադդէի՝ որ եղև յորդոյն Աբգարու՝ ասի բան. զի զկնի մահուան հօր իւրոյ դարձաւ ի կրօնապաշտութիւն. և ինդրեաց խոյր յԱդդէ. զոր ապա պատասխանի առնէ նմա Ադդէ. ո՛չ արասցեն՝ ասէ՝ ձեռք իմ խոյր անարժան գլխոյ քո, որ ո՛չ երկրպագէ Քրիստոսի Աստուծոյ. և ընդ այնմ բանի հրամայեաց կտրել զոտս նորա: Եւ ի կատարել անարժան հրամանին՝ աւանդեաց զհոգին: Եւ վիճակեցաւ Հայոց Բարդուղիմէոս Առաքեալ. որ և նա կատարեցաւ յԱրեւստանոս քաղաքի: Իսկ զՍիմէոնէ՝ որ Պարսիցն վիճակեցաւ, զորմէ գրեաց Աբգար առ Արտաշէս Պարսից արքայն, անգիտացուցանէ զնմանէ պատմագիրն զհաւաստին՝ եթէ զե՛նչ գործեաց, այլ միայն կատարել ասէ ի Ալեքիոսփորայ: Եւ զայսոսիկ մեր կարճ ի կարճոյ առեալ պատմեցաք քեզ համառօտով՝ ուսումնասէ՛ր դու: Իսկ Սանատրուկ ի թագաւորելն իւրում զօրաժողով լինէր ի վերայ որդւոյն Աբգարու, զի բողոքովն ինքն տիրեսցէ Հայոց: Որ ապա Աստուած պատերազմեցաւ ընդ որդւոյն Աբգարու՝ ինդրելով վրէժս Ադդէի: Քանզի տայր կանգնել սիւն յապարանս իւր և ինքն իմօտ կայով հրամայէ զորպէսն. և զերծեալ յունողացն անկաւ ի վերայ նորա, և խորտակեալ զոտս նորա՝ սատակեցաւ: Եւ եբարձ Սանատրուկ ի տանէն Աբգարու զամենայն զարմ՝ նորա: Իսկ զլուխ կանանցն Աբգարու՝ Հեղինէ

անուն՝ չորաւ յԱրուսաղէմ՝ յաւուրս Աղօղիայ կայսեր, և սու-
եալ զամենայն զանձս իւր յԱզիպտոս՝ զնեաց ցորեան բազում,
և բաշխեաց կարօտելոց. և էր կին բարեպաշտօն և երկիւղած
յԱստուծոյ իբրև զայր իւր Աբգար: Իսկ Սանատրկոյ ոչինչ կան
գործք արժանի յիշատակի, բայց միայն շինելոյ զքաղաքն Սըծ-
բին: Սա թագաւորեալ յերկոտասաներորդի ամի Արտաշեսի
Պարսից արքայի, և խոցեալ նետիւ յորս՝ մեռանի՝ թագաւո-
րեալ ամն 1:

Ապօրոհ:

Ներոն թագաւորէ, որ է վեցերորդ ի թուոյ կայսերացն
Հռոմոց, ամն տասն և երեք և ամիսս ինն: Ի սորա եւթներոր-
դի ամի Յակոբոս եղբայր Տեառն քարկոծեցաւ ի Հրէիցն վասն
(քարոզելոյ) զՅիսուսէ գոլորդի Աստուծոյ: Աւ յետնորա եկաց
յԱրուսաղէմ՝ եպիսկոպոս Շմաւօն: Աւ յերեքտասաներոր-
դի ամի սպան Ներոն զՊետրոս և զՊօղոս ի Հռոմ. և յետ սա-
կաւ աւուրց յարուցեալ քաղաքն ի վերայ նորա, և նա փախու-
ցեալ՝ ամբարիշտն ընկալեալ պատուհաս ի Տեառնէ՝ կենդանւոյն
թաղեցաւ:

Թագաւորէ Վեսպիանոս ամն տասն, որ է եւթներորդ ի
կարգի Ապսերաց Հռոմայեցւոց: Ի սորա եւթներորդ ամի Տի-
տոս նորոյ նորոյ⁽⁶⁾ պաշարեաց զԱրուսաղէմ, և առ զնա ի տօնի
Չատկին: Աւ բրեաց զքաղաքն ի Հիմանց, և բիւր արանց կոտո-
րեաց. պատմէ և զայս Յովսէպոս, թէ՛ սովու և սրով հարիւր
և քսան բիւրս կոտորեաց. և այլ ևս յիսուն բիւրս գերեաց, և
վաճառակուր արար յօտար ազգս. և որ այլ ևս պատմի:

ԳՂՈՒԽ ԽԵ

Յադագրական

Թագաւորէ Երուանդ զկնի մահուանն Սանատրկոյ՝ յեւթներորդի ամի Գարեհի վերջնոյ Պարսից արքայի, որ է եւթներորդ ի թուոյ թագաւորացն Հայոց: Սա ծնեալ ի կնոջէ միոյ Երշակունւոյ, որ էր խորշարագեղ, և խրթնի և խարստի: Սա ծնանի զԵրուանդ յանկարգ իմն խառնակութենէ՝ ասէ պատմագիրն. և թագաւորէ Հայոց Երուանդ, և կոտորէ զամենայն որդիսն Սանատրկոյ, որպէս նա զորդիսն Երգարու, իբրև թէ ի Տեառնէ լինել այնմ, բայց միայն ի տղայոյ միոյ Երտաշէս անուն. զոր առեալ Սմբատայ որդւոյ Բիւրատայ Բագրատունւոյ՝ դիմէ ի դուռն Գարեհի Պարսից արքայի, և ընկալեալ լինի ի նմանէ մեծաւ պատուով: Եւ կացեալ անդ ամս ինչ մինչև զարգացաւ մանուկն Երտաշէս, ապա օգնականութեամբ Գարեհի ածէ ի Հայս. և մտեալ ի տուն Երուանդայ քաջին Սմբատայ՝ սպանանէ զԵրուանդ. և առեալ զթագ նորա՝ դնէ ի զլուիս Երտաշէսի, և թագաւորեցուցանէ զնա: Եւ թիկունս արարեալ իւր Երուանդայ զՍեպիանոս և զՏիտոս զկայսերս Հռոմայեցւոց, թողու ի նոսա զՄիջագետս: Եւ յայնմհետէ բարձաւ ի Միջագետաց իշխանութիւնն Հայոց: Իսկ Երուանդայ գործինչ քաջութեան ոչ պատմի, բայց միայն յամրոցէն(զոր)չինեաց յԵրասխայ*), որ այժմ կոչի յիւր անուն՝ Երուանդաքար, և դաստակերտին՝ Երուանդակերտ: Բայց ասացից ինչ և ծաղրականս յազազս Երուանդայ. զոր ասեն առասպելաբանելով ի կարգի զրուցաց, եթէ չար ունելով զչսս իւր՝ ոչ զք իշխէր մտանել առ նա ի լուսանալ աւուրն՝ եթէ ոչ նախ սպասա-

(*) Այսինքն յեղբ Երասխայ:

ւորք նորա ընդ յայգանալն՝ առեալ վէմ արձանաքարի՝ ունե-
լով ընդ դէմ նորա, զոր ի հայելն Երուանդայ՝ պայթէր արձա-
նաքար վէմն. ապա թէ ոչ այն լինէր՝ փնասէր զոր կամէր. և
այսպիսի զօրութիւն դիւական առ ինքն ունելով՝ վաղձանի՝
կայեալ զԹագաւորութիւնն ամս քսան:

Վայելք:

Թագաւորէ Տիտոս ամս երկուս, որ է ութերորդ ի Թուոյ
Թագաւորացն Յունաց: Առ սո(վալ) Բեսիոս լեառն պատառե-
ցաւ, և հուր հնչեաց, և զգաւառս և զքաղաքս այրեաց: Գու-
մեսիանոս, որ է իններորդ ի կարգի կայսերաց. սա Թագաւորէ
ի շում ամս տասն: Ի սորա չորրորում ամի տուաւ Յով-
հաննէսի Պատմոս կզգի վասն Բանին Աստուծոյ: Առ նովաւ
էին բազում հերձուածողք՝ Մենանդրոս և Մանի, որք էին
աշակերտք Սիմոնի կախարդի, և Աբւոն, և Կերինթոս, և Կիկո-
ղեսոք. զորս նզովն Վաթուղիկէ Առաքելական եկեղեցիք:

ԳՆՈՒԽ ԽԻ

Վասն Բագասորեոյ Արտաշէսի շայոց:

Թագաւորէ Արտաշէս՝ որդի Սանատրկոյ՝ յետ մահուան
Երուանդայ. որ է իններորդ ի կարգի Թագաւորացն շայոց՝
յազգէ Արշակունեաց: Թագաւորէ և տայ պարգևս զօրացն
Պարսից և Սարաց, որք եկեալ էին յօգնականութիւն նմա՝
հրամանաւ Գարեհի Պարսից արքայի. արձակէ զնոսա յաշ-
խարհն իւրեանց: Տայ և իւրոց նախարարացն բարձ և պատիւ.
յառաջ՝ քաջին Արգամայ տայ զերկրորդականն գահ և սասի
յականց կապեալ՝ և զինդս ոսկի յերկոսին յականջսն, և կար-

միր զգեստ միոյ ոտինն, և դրգալ ոսկի և պատառաքաղ : Տայ և դայելին իւրոյ Սմբատայ պատիւ ըզթագակապ ասպետութիւնն և զիշխանութիւնն ամենայն զօրացն Հայոց: և հրամայէ մանր մարդարտով վարսակալ ունել ի գլուխ՝ և շրջել ի տան թագաւորին: Առաքէ և Գարեհի բազում ընծայս և պատարագս իբրև հօր և երախտաւորի: Չայնու ժամանակս լինի պատերազմ Արտաշեսի ընդ արքային Ալանաց. և հնազանդեցուցեալ զնա, առնու իւր կին զՍաթենիկ դուստր արքային. և դառնայ և շինէ զքաղաքն, և անուանէ յիւր անուն՝ Արտաշատ. և որ այլ ևս գործք ի նմանէ պատմի ի Մովսիսէ ընդ այն ժամանակս՝ որ եկեալ էին ընդ Սաթենկայ՝ սուրբն Սուքիաս և իւրքն. իբրև լուան զՎան կենաց ի սրբոց Ոսկեանցն, որք էին լեալ աշակերտք սուրբ առաքելոյն Թադէոսի, և ի նմանէ մլրրտեալ և ուսեալ զՎանն կենացն, և զնոյն ուսուցեալ սոցա առաջի թագաւորին և Սաթենկայ. և հաւատացեալ մլրտեցան ի նոցանէ, և երթեալ ի լեառն Սուկաւեթ, բնակեցան անդ ամս քառասուն և չորս: Եւ կատարեցան ինոյն լերինն (ի) Իսառահայէ բռնաւորէ եկեալ յԱլանաց: Եւ էին սուրբ Ոսկեանքն բրնակեալ ի սուրբ լերինն՝ որ կոչի Ծաղկէտտն: Իսկ ապա մերս Արտաշէս թագաւորեցուցանէ զհամանուն իւր զԱրտաշէս ի վերայ Պարսից. և ինքն մեռանի՝ թագաւորեալ ամս քառասուն և մին:

Վայսերք:

Թագաւորէ Վերուաս ամս. որ է տասնէրորդ ի թուոյ թագաւորացն Յունաց: Տրայիանոս ամբարիշտ թագաւորէ, (որ էր) մետասաներորդ ի կարգի Վայսերաց, կեցեալ ամս տասն և ինն: Սա սպան զերանելին Իգնատիոս և զայլս բազումս ի հաւատացելոց: Թագաւորէ Ատրիանոս ամս քսան և մին, որ երկուստ-

սաներորդ ի թուոյ թագաւորացն Յունաց: Սա եկն ի գաւառն Աթենացւոց, և հարցանէր վասն Սեկենտոսի փիլիսոփայի Աթենացւոյ, որ՝ զինքն նուաճեալ էր ի վարս ժուժկալութեան՝ զՊեթագորէ նախանձն առեալ. և զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց ի լուութեան զինքն նուաճեաց: Աւ առաքեաց զօչեաց զնա կայսրն Անդրիանէ. և բազում բան խօսեցեալ ընդ նա պէսպէս հնարիւք՝ ոչ կարաց բանս ինչ լսել ի նմանէ, բայց միայն ի ձեռն գրոյ բանս ինչ առական: Թագաւորէ Անտոնինոս բարեպաշտ՝ որ է երեքտասաներորդ ի կարգի կայսերացն Հռոմայեցւոց: Սա բազում բարեպաշտութեամբ կեցեալ՝ մեռանի թագաւորեալ ամս քսան և երկու:

ԳՂՈՒԽ ԻԳ

Թագաւորելն Արտաւազդայ և Տրամանելն զարմանալի իմն ճահողամբ:

Այլ թէպէտև զինի այսորիկ իմոյ բանիցս պատմի յաղագս Արտաւազդայ այլազգաբար իմն և այլաբանաբար, այլ ես ասեմ, թէ և ի Հեթանոսս և յանհաւատսն լինի Աստուծոյ խնայելն և անխնայելն. զի զայսպիսի սքանչելիս ներեաց տալ նմա, և անսայ տալ նմանեաց նորա՝ զինչ զի և ի խաղս՝ և յերգս՝ և յառասպելս՝ և ի զրոյցս և ի վիպասանութիւն մարդկան, զհետ երթայ ամօք և ժամանակօք ի զարմացումն ածել զլսողս՝ թէ զե՞նչ ի թագաւորելն իւրում Արտաւազդ եղև. այլ մեք ո՛չ եթէ ի պետրս ումեք ինչ գրեցաք, թէպէտ և այլոցն գրեալ էին յիւրեանցն պատմութեան, այլ սակս զարմացման լսողաց և մեք գրեցաք ի մերուս: Արդ թագաւորէ Արդաւազդ՝ որդի Արտաշեսի՝ որ է տասներորդ ի կարգի թագաւորացն Հայոց: Սա յետ թագաւորելոյն իւրոյ անցեալ զկարմնջողն Արտաշատ քաղաքի որ-

սալ կինձն և իշավայրիս, և աղմկեալ ի ցնորից իմն խելագարան
սաց ընդ վայր ածելով երկվարաւ անկանի ի խոր իմն տեղի մեծ
և խորատոյզ լեալ անհետի: Ի սմանէ երգիչքն Պողոթան առաս-
պելաբանեն այսպէս, եթէ ի մահուանն Արտաշեսի բազում կո-
տորուածք լինէին ըստ օրինի շեթանոսաց: Վժուարի՝ ասեն՝
Արտաւազդ ասելով ցհայրն, մինչ դու գնացեր, և զերկիրս ա-
մենայն ընդ քեզ տարար, ես աւերակացս ո՛ւմ թագաւորեմ:
Վ անորոյ անիծեալ զնա Արտաշեսի՝ ասաց այսպէս. եթէ դու
յորս հեծցիս յազատ ի վեր ի Մասիս, զքեզ կայցեն քաջք,
տարցին յազատ ի վեր ի Մասիս. անդ կացցես՝ և զլոյս մի
տեսցես: Ջրուցեն և զսմանէ պառաւուկք՝ եթէ արգելեալ
կայ յայրի միում կապեալ երկաթի շղթայիւք. հանապազ կրթ-
ծելով զշղթայսն՝ ջանայ ելանել և առնել վախճան աշխարհի:
Այլ ի ձայնէ կուսնարկութեան դարբնաց՝ ասեն՝ զօրանան կա-
պանքն: Վ անորոյ և առ մերով իսկ ժամանակաւ՝ բազումք ի
դարբնաց զհետ երթալով առասպելին՝ յաւուր միաշարաթւոջ
երիս կամ չորս բաղխեն զսալսն, զի զօրացցին՝ ասեն՝ շղթայքն
Արտաւազդայ: Բայց է ճշմարտութեամբ այսպէս՝ որպէս վերա-
գոյն ասաց(աք): Այլ ոմանք, ասեն, և ի ծնանեն զնա զիպեալ
պատահարաց իմն՝ զոր համարեցան կախարդել զնա կանանցն
զարմիցն Աշտահակայ. վանորոյ բազումն զնոսա չարչարեաց
Արտաշէս. և զայս նոյն երգիչքն յառասպելսն երգեն այսպէս.
Եթէ վիշապազունք գողացան զմանուկն Արտաւազդ, և դե փո-
խանակ նմա եղին: Բայց ինձ արդարացեալ թուի լուրն. այն՝
եթէ ի ծննդենէ և եթէ մոլորութեամբ լեալ՝ մինչ նովիմք և
վաղձանեցաւ, թողեալ զթագաւորութիւնն Տիրանայ երբոր
իւրում:

Վայելք:

Մարկոս Անտոնինոս, որ է ի թուոյ թագաւորացն Յունաց չորեքտասաներորդ: Սա թագաւորեալ ամս տասն և ինն և ամիսս մի: Սա ել (ի) պատերազմ ի Վուադս և ընդ Գերմանիկս և ընդ Սարմատս. և առ ի չգոյէ ջրոյ՝ նեղեցան զօրքն ի ծարաւոյ. և դունդ մի ի զօրացն քրիստոնեայք՝ որք էին ի Մեղիտինեայ, յաղօթս կացին առ Աստուած, և ծունր կրկնեալ ի վերայ երկրի, և մինչդեռ թշնամիքն զարմացեալ էին, եղև յանկարծակի շարժումն մեծ, և կայծակունք տեղացին ի վերայ թշնամեացն՝ և սատակեցան. և ջուրք անձրևացն ընդարձակեցան, և արբին զօրքն: Ի սորա ժամանակս եղեն բազում հերձուածողք հակառակ Աստուծոյ պատուիրանացն, զոր նզովեն կաթուղիկէ եկեղեցիք:

Թագաւորէ Վոմիդոս ամս տասն . . . որ է ի կարգի կայսերացն Հռոմայեցւոց հինգետասաներորդ: Ի սորա ժամանակս էին հերձուածողք՝ Խէռդիտոն՝ և Ապելէս՝ և Փրիւզացիք և այլ բազումք՝ զոր նզովէ եկեղեցիք ուղղափառաց:

Թագաւորէ Ալիլոս ամ մի. որ էր ի թուոյ թագաւորացն Յունաց վեցտասաներորդ: Առ սովաւ եղև սաստիկ հրայրեացք, և պաղատն և տուն կուսանացն այրեցաւ ի Հռոմ:

ԳՂՈՒԽ ԽԳ

Յաղագս Տէրանայ*):

Թագաւորէ Հայոց Տիրան որդի Արտաշէսի. **) յերեք ամի Պերոզի, որ է մետասաներորդ ի Թագաւորացն Հայոց: Սորա գործ ինչ պատերազմի կամ քաջութեան ոչ պատմի, այլ միայն մտերմութեամբ կեցեալ ընդ Հռոմայեցիս՝ եկաց խաղաղութեամբ՝ զքօսանաց և որսոց պարապեալ: Ի յանդարտութիւն վարեաց զԹագաւորութիւն իւր: Աւ ի ճանապարհի ուրեմն ձեան հիւսոյ կալեալ մեռաւ՝ կեցեալ ամս քսան և մին:

Սայօերք:

Սեւերիոս ամբարիշտ, որ էր ի կարգի կայսերացն Հռոմայեցւոց տասն և եւթներորդ, Թագաւորեաց ամս տասն և հինգ: Սա յարոյց սաստիկ հալածանս ի վերայ եկեղեցեաց, յորում բազումք վկայեցին ի Վրիստոս. որ էր մի ի նոցանէ Ղերնիդէս հայր Արողինի: Աւ ի սորա աւուրս Թարգմանութիւնն որ յԱրիքով գտաւ ի կարաս Թագուցեալ. և ի սորին աւուրս էին բազումք ի մտահաճ մարդկանէ, որք կամեցան ուղղութիւնս ինչ առնել յԱստուածաշունչ գիրս. զորս խափանեաց զխորհուրդս նոցա Հոգին սուրբ:

(*) Ի բնագրին գրեթէ եղծեալ էր խորագիրս այս, որ կարմրագեղով գրեալ:

(**) Ի բնագրին իսպառ եղծեալ քերեալ էր աստ տող մի, որ հազեւ նշմարի կարմրագեղով գոլ գրեալ: Ըստ այսմ են և ի տեղիս տեղիս բառք ինչ և տողք է՝ որ կարմրագոյն, է՝ զի ծիրանեգոյն և է՝ զի սևագոյն մեղանովք գրեալ են, և որպիսի և իցէ պատահմամբ (Թողումք ասել զՏնութիւն ձեռագրին) քերիպք կամ եղծեալք են, նշանակեցաք կէտաղբութեամբք:

Թագաւորէ Լնքոնինոս երկրորդ, որ և Սեւերիոս, ամս եւթն. որ է ի թուոյ թագաւորացն Յունաց տասնեւեւթերորդ: Ըն սովաւ Վարկիսոս Լպիսկոպոս յԱրուսաղէմ, այր սքանչելի և նշանագործ. զի էր երբեմն հսկումն մեծի տօնի Օւտկաց. և ի պակտեւ ձիթոյ ճրագացն, երանելն Վարկիսոս հրամայեաց սպասաւորացն բերել ջուր. և կացեալ յաղօթս ի վերայ ջրոյն՝ հրամայեաց արկանել ի ճրագսն հաստատուն հաւատով. և շրջեցաւ ջուրն ի բնութիւն ձիթոյ: Օւտոյն վկայէ Լուսերի յԱկեղեցական պատմութեանն: Եւ եկեաց Վարկիսոս ամս հարիւր տասն և ինն:

Գ Լ ՈՒԻ ԻՆ

Յաղագս Տիգրանայ:

Թագաւորէ Հայոց Տիգրան վերջին՝ եղբայր Տիրանայ՝ ի քսաներորդ և ի չորրորդ ամի Պերոզի Պարսից արքայի. որ է երկոտասաներորդ ի կարգի թագաւորացն Հայոց: Սորա ոչնչ գործ արութեան ասի ուրեք: Սա զկնի վաղձանելոյն Տիտոսի ութերորդ թագաւորին Հռոմայեցւոց՝ անցեալ յօգնականութիւն Պերոզի արքայի մինչ ի Հռոմայեցւոց իշխանութիւնն արշաւեաց. և յասպատակելն Պերոզի ընդ յԱսորիս ի կողմանըս Պաղեստինացւոց, և մերն Տիգրան հրամանաւ նորին ի Միջերկրայն ըմբռնեալ ի կալանս յաղջկանէ միոջէ իշխեցելոյ կողմանցն այնոցիկ՝ ասէ պատմագիրն. որ և Ղուկիանոս ոմն Կեսար անցեալ զօրօք բազմօք ի Միջերկրայն, յետ մեռանելոյն Պերոզի նուաճէ զՀայք, արձակէ զՏիգրան, և տայ նմա զՌոփի կոյս: Օւոր եկեալ ի Հայս, և զլեալսն ի նմանէ պատանիս ազգ սերէ յանուն մօր իւրեանց Ռոփեայ՝ Ռոփսեան: Եւ ինքն կեցեալ ամս քառասուն և երկուս՝ մեռանի:

Վայտերք:

Թագաւորէ Մարկիանոս ամն քսան, որ էր իննեւտասնե-
րորդ ի կարգի կայսերացն Հռոմայեցւոց: Առ սովաւ հանդիսիցն
տեղէք շուրջ տեսանելեացն այրեցան հրով ի Հռովմ: Անտո-
նինոս երրորդ թագաւորէ ամն չորս. որ է քսաներորդ ի թուի
թագաւորացն Յունաց: Առ սովաւ հին Ամաւուս նորոգեցաւ,
և ի Աիկոպոլիս կոչեցաւ յԱփրիկանոսէ: Թագաւորէ Աղէք-
սանդրոս՝ որդի Մամէի, որ է քսաներորդ առաջներորդ ի կար-
գի կայսերացն Հռոմայեցւոց, ամն տասն և երեք: Յաւուրս
սորա Հեպերիբոս Բոսպորացի դնէ իւր խօսս բազումս վասն
Չատիի, և զտասնամեկն կանոնս, և յաղագս վեցօրէ ծննդոցն,
և սակս օրհնութիւն օրհնութեանցն, այլև սակաւ ինչ յԱ-
զելիէի: Աւ ի սոյն աւուրս էր Որոզինէս յԱղէկսանդր, և ներ-
քինացոյց զինքն:

ԳՂՈՒԽ ԽՕ

Յաղագս Բագաւորելոյն Վաղարշայ, և որ էնչ է նմանէ գործք և
պատերազմ ընդ Խաղբայ, և ճակատն նորին:

Թագաւորէ Հայոց Վաղարշ՝ որդի Տիգրանայ՝ փոխանակ
հօր իւրոյ, յերեսներորդի երկրորդի ամի Վաղարշայ Պարսից
արքայի. որ է երեքստասներորդ ի թուոյ թագաւորացն Հա-
յոց: Կա շինէ աւան մի մեծ ի գաւառին Բասենոյ զտեղի Ճը-
ննդեան իւրոյ. և պատեաց պարսպաւ զմիւս աւանն՝ որ ի
Վարդքեսի՝ որ է ի վերայ Քասաղ գետոյ: Ի սորա աւուրս
միաբանեալ Մուշկանն ի ամբոխն Խաղբայց և Բասդաց՝ անդր
քան զդուռն Ճորայ՝ թագաւոր ունելով իւրեանց զՆասիդ

ոմն, անցեալ զՂուռ գետով այսր. որ և պատահեալ նմա Վաղարշ ամբոխիւ մեծաւ՝ ցիր և ցան արարեալ՝ դիաթաւալ կացուցեալ զամբոխն Խազրաց, և հետամուտ լեալ անցուցանէ ընդ կապանն Ղորայ: Այս որ ապա միւսանդամ ճակատ կազմեալ թշնամեացն, որ թէպէտե վանեալ քաջացն շայոց փախստական առնէին, սակայն Վաղարշ մեռանի ի նոցանէ՝ թագաւորեալ ամս քսան: Եւ առնու զթագաւորութիւնն Խոսրով որդի նորին՝ յերորդ ամի Արաւանայ Պարսից արքայի. և նոյնհետայն միաբանեալ զգօրս շայոց՝ անցանէ ընդ լեռն մեծ՝ վրէժս պահանջելով մահուան հօր իւրոյ. և վանեալ հրով և սրով զաշխարհն զայն՝ առնու պատանգս, և դառնայ. և զիւրոյ տէրութեանն նշանակ արձան հաստատէ շելենացի զրով՝ որպէսզի ընդ հնազանդութեամբ լինել շայոց:

Վայտերի:

Մաքսիմիանոս ամբարիշտ և չարափառ, որ է ի թուոյ թագաւորացն Յունաց քսան և երկուս, ամս չորս: Սա յարոյց հալածանս ի վերայ եկեղեցեաց. և հրամայեաց կոտորել զբազումս. յորոց մի էր սուրբն Սիւրբորոս. որ երանելիս այս ծնեալ ի զիւղ մի Մարտէ անուն, որ հեռի է ի Վեռիս քաղաքէ վեց մղոնաւ, և է զաւան. այն Արմենեակ՝ որ կօչի Երկրորդ շաք: Եւ պատմի այս յաւանդութենէ. եթէ անեալ լինի սա հատաջրով ի հօրէ իւրմէ զինի մահուան մօր իւրոյ. և հասեալ յարբունս՝ մարտիրոսացաւ յամբարշտէն Մաքսիմիանոսէ: Եւ նախ քան զայս դէպ եղև անցանել նմա ընդ Պրասմին Եւսեբեայ կնոջ այլոյ, որ կոչէր Ահոտա. եկեալ մերձ ի զիւրն, նստի ընդ հովանեալ(եաւ) ծառոյ միոյ ի միջօրէի ի սօթ ժամու. և կապեալ զերիվարն առ շքովն, և կամէր սակաւ մի հանգչել և զնալ: Ապա եկեալ ի դուրս կինն այն, զորմէ ասացաք, ետես

զուրբն Ռէտորոս նստեալ՝ և զերիվարն մերձ առ նա. յայն-
 ժամ ձայն բարձեալ կնոջն առ սուրբն՝ ասէ, այ հեծեալ, այ
 հեծեալ, մի՛ նստիր այդր, զի կայ մօտ առ սահմանօքդ այդ վի-
 շապ մի չար և մեծ յոյժ, և փնաս առնէ քեզ և երիվարիդ: Իսկ
 ապա ընդ բանից կնոջն զայ վիշապն ահագին շարժմամբ և շա-
 ուչմամբ յոյժ. ապա յայնժամ աճապարեալ սրբոյն՝ և հեծեալ
 յերիվարն վաղվաղակի և առեալ զգայիսոնն ի ձեռն իւր՝ հար-
 կանէ զվիշապն, և շեշտակի ճեղքեալ զայիսոնաւն զգլուխն
 երևելի չար վիշապին, և մղեալ զնա ի ջուր զետոյն՝ որ մօտ առ
 նա կայր՝ իբր ահագին գերան, որպէս յայնժամ Փրկիչն զաներ-
 ևոյթ վիշապին զգլուխն ջախջախեալ ի ջուրն Եօրգանանու.
 և ապա՝ որպէս ասացաք՝ կատարի մարտիրոսութեամբ ի քաղա-
 քին Ամասիայ: Եւ բերեալ կնոջ բարեպաշտի ի գիւղն իւր Եւ-
 քաիտա զնշխարս սրբոյն, և դնէ ի տապանի մեծաւ պատուով. և
 է Եւքաիտա մերձ ի քաղաքն Ամասիայ. և կատարեցաւ սուրբ
 նահատակն ի մարերի ի քսան և ի չորսն՝ ի փառս Աստուծոյ:

Թագաւորէ Գորգիանոս, որ է քսան և երեք ի կարգի կայ-
 սերացն Հռոմայեցւոց, ամն վեց: Սա յաւուրս Չատկի տօնի
 կամեցաւ առնել աղօթս ընդ ժողովուրդս եկեղեցւոյն. և ոչ
 հրամայեաց նմա Եպիսկոպոսն Փղաբիանոս մինչև խօստովա-
 նեալ. և նա յանձն առնոյր յամենայն մտաց իւրոց: Եւ սովաւ
 էր Բերիբերոս Եպիսկոպոս Բոսորայ ի կողմանս Արաբացւոց.
 սա ժպրհեցաւ ասել վասն Փրկչին մերոյ, թէ ոչ էր սա անձամբ
 գոյութիւն յառաջ՝ մինչև երևեալ յաշխարհ և մարմնա-
 ցեալ. և չի՛ք նորա ասէ աստուածութիւն յանձին իւրում,
 այլ աստուածութիւն Հօր իւրոյ բնակեալ ի նմա. և այլքն ի
 նոյն կողմանց այլ իմն բանս կատարէին արտաքոյ պատուիրանաց.
 և աղաչեցին զՌորգիանէս, և նա դարձոյց զնոսա ի ճշմարտու-
 թիւն. և կեցեալ նմա ամն վաթսուն:

Խաղաւորէ Փիլիպպոս ի Հռոմ ամս եւթն, որ էր քսաներորդ չորրորդ ի կարգի կայսերացն Հռոմայեցւոց: Ի սորա իսկզբան թագաւորութեանն հազար ամ լցաւ Հռոմայ իսկըզբանէ շինութեան քաղաքին: Եւ սովաւ էր թագաւոր ի Հայք մեծն Խոսրով. և բազկակից իւր արարեալ զսա, առնու զօրո բազումս, և ղիմէ ի վերայ Արտաշէի որդւոյ Սասանայ Ստահրացւոյ՝ քինախնդիր եղեալ Արտաւանայ ազգականի իւրոյ, հալածական առնէ զԱրտաշէր զարքայն Պարսից մինչև ի սահմանս Ղ'ենաց. զոր բազում անգամ միջնորդեալ՝ ասեն՝ Ղ'ենաց արքային, ոչ կարաց առնել հաշտութիւն:

ԳՂՈՒԻ ԻՂ:

Յաղագս Խոսրովո Ռագաորէրոյն:

Խաղաւորէ Հայոց Խոսրով մեծ՝ որդի Վաղարշու՝ յերորդ ամի Արտաւանայ Պարսից արքայի, որ էր չորեքտասաներորդ ի կարգի թուոյ թագաւորացն Հայոց: Տայնու ժամանակաւ վրէժխնդիր լեալ մահուան հօր իւրոյ յարքայէն Խաղրաց, և հնազանդեցուցեալ՝ պատանդ առնու և դառնայ: Աետ այսորիկ ապա հասանէ բօթ առ Խոսրով յաղազս սպանման Արտաւանայ, որ էր վերջին թագաւոր Պարսից ի Պարթեաց. յորմէ բարձաւ թագաւորութիւնն:

ԳՂՈՒՍ ԽԲ

Դարձեալ Հաս խոսրոհոս:

Ի ժամանակ թագաւորութեանն Խոսրովու արքային Հայոց մեծաց՝ բարձեալ լինի թագաւորութիւնն Պարսից ի Պարթևաց յամս տէրութեանն Փիլիպոսի կայսեր Հռոմայեցւոց: Եւ զսոսա ասեն լեալ յԱբրահամեան զաւակէն՝ որ ի Վեստուրայ. զորս ի կենդանութեան իւրում Աբրահամ մեկնեաց յԻսահակայ զճնուռնոյն Վեստուրայ զԷմբան և զեղբարս նորա. և արձակեաց յերկիրն արևելից: Յորոց սերեալ ի նոցանէ ազգ՝ Պարթևք անուանեցան. և սկիզբն առնու թագաւորելոյ նոցա ըստ հաստատելոյ բանին Տեառն՝ որ առ Աբրահամ, և թէ թագաւորք ազգաց ի քէն ելցեն. և թագաւորեն Պարսից և Հայոց: Արդ թագաւորէ Պարսից Արշակ քաջ. սա ապստամբ ելեալ ի Մակեդոնացւոց թագաւորէ՝ ի քաղաքին՝ որ կոչի Բահղառ, յերկիրն Վուշանացւոց: Յետ վաթսուն ամի մահուանն Աղէքսանդր Մակեդոնացոյ՝ թագաւորէ ամս երեսուն և մին. և յետ նորա Արտաշէս՝ որդի նորա՝ ամս քսան և վեց. ապա Արշակ՝ որդի Արտաշէսի՝ որ կոչեցաւն մեծ, որ եսպան զԱնտիոք՝ զորդի Սեղևկեայ, և զԱղարշակ զեղբայր իւր թագաւորեցոյց Հայոց՝ երկրորդ իւր առնելով: Այս միանգամ ասացեալ եղև իսկզբան մերոյ գործառնութեանս: Արդ կաեալ Պարթևք զթագաւորութիւնն Պարսից՝ կարգ ըստ կարգի որդի ի հօրէ առնելով՝ ամս 'ՆՕԵ' մինչև բարձաւ թագաւորութիւնն նոցա:

Պ-1 ՌԻԽ ԽԺԺ

Քնն- Ինգա-որացն Պարսից՝ որ է Պարթևաց՝ Տն և է Հարձան:

Երդ անցցուք ընդ թիւ թագաւորացն Պարսից՝ որ ի Պարթևաց՝ սկսեալ յԱրշակայ մեծէ մինչև յԱրտեւան, յորմէ բարձաւ թագաւորութիւնն: Արշակ մեծ՝ ամն յիսուն և երկուս. Արշական՝ ամն երեսուն և երկուս. ապա Արշէզ՝ ամն քսան. և Արշաւիր՝ ամն քառասուն և վեց. յետորոց Արտաշէս՝ ամն երեսուն և չորս. ապա Դարեհ՝ ամն երեսուն. յետ սորա Արշակ՝ ամն յիսուն և եւթն. և ապա Արտաշէս՝ ամն Ի. Պերոզ՝ ամն երեսուն և չորս. իսկ յետ սորայ Վաղարշ՝ ամն յիսուն. ապա հուսկ յետոյ քան զսոսա Արտաւան՝ որդի Վաղարշու՝ ամն երեսուն և վեց. զսա սպանեալ Արտաշէի որդւոյ Սասանայ Ստահրացւոյ՝ եբարձ ղթագաւորութիւնն Պահլաւկաց յերկրորդ ամի թագաւորութեանն Փիլիպպոսի կայսեր Հռովմայեցւոց: Աստանօր դադարումն առնու թագաւորութիւնն Պարսից ի Պարթևաց՝ յտղէ Պահլաւկաց՝ սկսեալ յերեք հարիւր յերեսուն ամէ Փիլիպպոսի Պտղոմեայ, կաշեպք ընդ ամենայն ամն չորեք հարիւր յիսուն և հինգ՝ մինչև բարձաւ ատեթիւն նոցա, սկսեալ յԱրշակայ մեծէ մինչև ցԱրտաւան, զոր ապան Արտաշիր՝ որդի Սասանայ Ստահրացւոյ, և ինքն եկեալ միարանեաց ընդ իւր զգօրս Պարսից. և նորա խոտեալ մերժեցին յինքեանց զատեթիւն Պարսից, և հաճեալ հաւանեցան Ստահրացւոյնու Իսկ իրբև ե հաս բօթ մահուանն Արտաւանայ սա Խոսրով մեր թագաւորն, ի մեծի տրտմութեան եղեալ վասն նորա, քանզի ազգական նորա էր, և խորհէր տեսանել զիւր իրացն. այլ թէպէտև վաղուրեմն լուաւ զոյցժ մահուանն Արտաւանայ, ՚չ կարաց պարապ առնուլ յայլ հոգոց և ի պատերազմացն յայն ամ:

ԳՆՈՒԻ Ծ

Արշա-անձ Խոսրով- ի (Վերայ) Պարսից, և Էնախնդիւր Էնել
Տահու-անն Արթու-անայ:

Իսկ ի գալ տարւոյն՝ յետ սպանանելոյն զԱրտաւան և Թա-
գաւորելոյն Արտաշէի՝ որդւոյ Սասանայ՝ սկսաւ զօրաժողով
լինել Խոսրով արքայն շայոց. և ժողովեաց զգօրս Աղուանից,
և զՎրաց, և զՎփնաց, և զՂղբաց, և զՎասից, և զգօրս
շոնաց հանեալ մեծաւ ուժով, և զայլ ևս բազում գօրս յայ-
լոց ազգաց, և ազգ առնէր Փիլիպպոսի կայսեր շոտայեցւոց,
զի և նա օգնեացէ նմա զօրս տալով: Իսկ նա փոյթ ընդ փոյթ
տայ նմա զօրս յԱզիպտոսէ և յանապատէն մինչև ի ծովեզերն
Պոնդոսի: Ապա այնուհետև խաղայ գնայ այնքան բազմու-
թեամբ և զօրօք ի վերայ Արտաշէի. և ճակատ տուեալ՝ փա-
խստական առնէ զնա, և զօրս նորա հարեալ իսպառ, և անչափ
կոտորածովք վասնեալ առհասարակ զամենեսեան, և Թա-
փեալ ի նմանէ զԱսորիստան և զայլ արքայանիստ աշխարհն
Պարսից, և դառնայ մեծաւ յաղթութեամբ յաշխարհիւր:

Պայտերի:

Ղեկոս չարափառ և անօրէն Թագաւորէ ամ մի, և էր ի
կարգի կայսերացն շոտայեցւոց՝ քսաներորդ հինգերորդ: Սա
յարոյց հալածանս ի վերայ եկեղեցեաց, և եղեն վկայք Ապիս-
կոպոսք ի շոտմ՝ Փլարիանոս, յԱնտիոք՝ Բարեղաս, յԱրու-
սաղէմ՝ Աղէքսանդրոս. նաև Որոզինէս չարչարանս կրեաց, ի
կատարումն մարտիրոսութեան ոչ եհաս: Սա բազում գրեանս
խօսեցաւ, և էր ի նոսա բանք՝ որ ոչ էր ընդունելի, այլ հակա-
ռակ ճշմարտութեան. և կեցեալ ամս վաթսուն և ինն՝ մեռանի

ի Վիպրոս: Եւ ի նոյն ժամանակս ննջեցին եւթն մանկունքն՝ որ յԱփետոս՝ յՈքտոս լերին յայրին. և զկնի հարիւր և քառասուն ամաց զարթեան առ ի յանդիմանութիւն այնոցիկ՝ որք ոչն հաւատային յարութեան մեռելոց. և էին անուանք մանկանցն այսոքիկ, Սաքսիմիանոս, Սարտիանոս, Թոնիսիանոս, Յոհանէս, Լնտոնինոս, Լմիէքոս . . . :

Վաղոս և Վաղենտիանոս՝ որք էին ի կարգի կայսերացն քսան և վեցերորդ, ամս երկուս և ամիսս եւթն: Ընս սոցիւ Վաւատիոս երէց Հռոմայեցւոց եկեղեցւոյն եղև Եռաջնորդ աղանդոյն Վաթարոսաց, այսինքն՝ որք սուրբք կոչէին՝ զանձինս իւրեանց, և զապաշխարութիւնն ոչ ընդունէին. զի Վաւատիոս ասէր, որ ոք յետ մկրտութեանն սղալէ՝ առանց բժշկութեան մնայ այնպիսին. վասնայնորիկ աստուածաբանն այսպանէ զնա հեզնական բանիւք, և ասէ, Վաւատեայ մարդատեցութիւնն՝ որ զմեղուցեալս դառնութեամբ դատապարտէր իբրև զանմիս և զանմարմին, և դարձեալ, եթէ ոչ ընդունէր զայնոսիկ՝ որ ի հալածանս գլորէին. զոր ապա ժողովեցան բազում Նպիսկոպոսք և Քահանայք և Սարկաւազունք, և նզովեալ մերժեցին զնա և զհաւանեալն նորա. և էին Նպիսկոպոսք՝ Ստեփաննոս ի Հռոմայ, Վիոնէսիոս յԱղէկսանդրէ, Փղարիանոս յԱնտիոքայ, որ զկնի Վաւատեայ մոլորեցաւ. իսկ Վիոնէսիոս Աղէկսանդրացի հաստատեաց զնա ի հաւատոս:

Գ-Լ ՈՒՒՆ ԿՐԼ

Պարջեալ յարշակո՞՞մ երկրորդ անգամ Խոսրովն է ձերոց Արտա-
շէ՛ առանց ուրո՞տ օգնականութեան:

Յետ մահուանն Փիլիպպոս կայսեր Հռոմայեցոց թագաւո-
րէ Գեկոս, և Վլադերիանոս և Վաղիոս կայսերք Հռոմայե-
ցոց ոչ օգնեցին Խոսրովու մերոյ արքային սակա շփոթութեան:
Իւրեանց ընդ միմեանս: Սակայն նա զօրօքն իւրօք ի գնալն իւ-
րում յազթեաց դարձեալ Արտաշէի, և հալածական արար
զնա մինչև յաշնարհն Հնդկաց և Շ'ենաց, և ինքն զկողմանս
Պարսից և զսահմանս Ասորոց մինչև ի դրունս Տիգրանի՝ զքա-
ղաքս և զգիւղս և զազարակս միանգամայն իսկ և զամենայն եր-
կիրն ի սուր սուսերի մաշեալ՝ առնելով սա և աւար և գերի՞
դառնայ իսազղութեամբ և մեծաւ յազթութեամբ յաշնար-
հն իւր, և սուեալ բազում պարզևս զօրաց իւրոց:

Գ-Լ ՈՒՒՆ ԿՐԲ

Խօստ և Խոսրովնի Արտաշէի Պարսից արքայի առ զքո իւր:

Յետ արքան աւերման և հալածանաց կոչէ Արտաշէի առ
ինքն զաս- յն նախարարս իւր և զգլխաւորս, և խօսի ընդ նոսա
վան ամենայն իրացն եղելոց, և խոստանայ բազում պարզևս
տալ թէ որ զերծուցէ՝ զնա ի հալածանացն Խոսրովու՝ կամ
հնարիւք դեղոց և կամ դաղտնի խողխողմամբ սրոյ: Իսկ Անակ՝
որ էր մի ի գլխաւորաց նախարարացն՝ անցեալ ի մէջ՝ խոստա-
նայ առնել զկամս արքային: Եւ ելեալ հանդերձ կնաւ իւրով
և ընտանեօք հատուածի պատճառանօք և կեղծաւորութեամբ:
Գայ հասանէ ի սահմանս Աորպատակա՛ի ընդ մէջ Վրդուաց,

և դողարէ ի գաւառն Արտազուն: Չոր՝ ապա լուեալ Խոսրովու՝ ուրախ եղև. և առաքէ ընդ առաջնորա զօրս: Ալ երթեալ Հանդիպի նա առ Հանդատարանի սրբոյ առաքելոյն Թադէոսի. զոր անդ՝ ասէ պատմադիրն՝ զյղութիւն մօր սրբոյն Պրիզորի, նաև զառաքելութեան ընկալեալ զշնորհս, և ի կեանս իւր կրրեալ զպակասութիւն չարչարանացն նորա՝ որպէս ուսուցանէ քեզ պատմագիրն:

ԳԼՈՒԽ ԿԳ

Գալն Անակայ առ Խոսրով յԱրտազ գաւառէ:

Իսկ ի գալն Անակայ առ Խոսրով՝ խնդաց յոյժ, և ընդ յառաջ ելեալ նմա մեծաւ ուրախութեամբ ընկալաւ զնա: Իսկ նա զհետ ինչ սակաւ աւուրց սկսաւ դաւով իմն և կեղծաւորութեամբ խօսել ընդ թագաւորին՝ իբր թէ հաւատարիմ ցուցանել նմա զինքն: Ալ սակս այնր աղազաւ եկի ասեր, զե խորհեսցո՛ւք ի միասին և մերոյ ազգականին վրէժ խնդրեսցուք: Ալ այսու հաւանեցուցեալ զթագաւորն՝ բազում պէր և պարգևս տեսանէր ի նմանէ: Այլ յերկրորդական նստուցանէր յաթոռ թագաւորութեանն իւրոյ զԱնակ: Ալ էր այս ի ժամանակս ձմերայնոյ: Իսկ ի յաւուրս գարնայնոյ զայ թագաւորն յուտի գաւառէ յԱյրարատ գաւառ, և խորհեցաւ զօրս՝ ժողովել ի վերայ Արտաշէի բոս սոփորութեանն իւրոյ: Ալ յիշեալ Անակայ զպայման ուխտ և զնստումն Պարսից արքային, առեալ զթագաւորն մեղուսանայր՝ իբր թէ խորհել ինչ վասն ճանապարհին, սպան զթագաւորն: Ալ ինքն մեռանի իւրայօքն:

ԳՆՈՒԽ ԾԳ

Պարզ խաբարացի շայոց և համար նոցին սկսեալ է Վաղարշա-
կայ ինչև է Խոսրով, զար սպան Ենակ:

Վաղարշակ ամս քսան և երկու: Յետ նորա և Երշակ կեցեալ
ամս քսան և երեք: Երտաշէս ամս քսան և հինգ: Տիգրան ամս
երեսուն և երեք: Յետ նորա Երշամ ամս քսան: Ապա Աբգար
ամս երեսուն և ութն: Իսկ Սանատրուկ ամս երեսուն: Յետ նո-
րա Երուանդ ամս քսան և մին: Ապա Երտաշէս ամս քառա-
սուն և մին: Տիրան ամս քսան և մի: Եւ յետ նորա Տիգրան ամս
քառասուն և երկու: Վաղարշ ամս քառասուն: Իսկ Խոսրով
որդի Վաղարշու ամս քսան և ութն. զսա սպանեալ աղբակների
իւրոյ Ենակայ մեռանի, և ինքն իւրայօքն ամենայնիւ. որ ապա
զորպիսութիւնն ասացից յետ այսորիկ: Իսկ յետ մահուանն
Խոսրովու կացեալ Ֆնացեալ առանց իշխանութեան սուննն
շայոց ամս քսան և եւթն. քանզի նուաճեալ Ստահրացւոյն
Երտաշի զամենայն արիս և անարիս Պարսից աշխարհին, հը-
նազանդեցուցանէ իւր, և խաղաղանայ ի պատերազմէն շայոց:

ԳՆՈՒԽ ԾԵ

Յայտարարոմիւն որ էնչ զինէ մահոանն Խոսրովու

Երդ իբրև կատարեաց զկամս նենգութեանն իւրոյ Ենակ ի
զլուի մոլութեանն իւրոյ սուսերահար արարեալ զթագաւորն
Խոսրով խաւար արար շայոց, և խաւարեցաւ ինքն և իւրքն
ամենայն՝ ըստ գրեցելուսն թէ՛ զուրն զոր փորեաց և պեղեաց՝
ինքն անկցի ի խորխորատն. և զարձեալ թէ՛ որ սուր հանէ՛.
սրով անկցի: Իսկ իբրև լուան նախարարքն զմահ թագաւորին

իւրեանց՝ հետամուտ եղեալ զինի Անահայ, և փակեալ զձանապարհն աստի և անտի, և անցեալ զկարմեջաւն Սեծամօրի՝ որ ի վերայ Արտաշատ քաղաքի, և հասեալ ի խելս կարմեջին՝ և ի մջ արարեալ արգելին զնուս: Իւ նոքա յանձարութենէ ձանապարհին իւրեանց՝ ջրահեղձ լեալ սատակէին որպէս Փարաւօնն այն ի Կարմիր ծոգուն, և կամ իբրև զԼեգէննսն ընդ խոցիցն խեղդեալ ի ծոցն Գեղեցասցւոց. և այնպէս անձամբ անձին դասատան հատեալ՝ տան վրէժս եւթնպատիկ: Վանգի սուր եղեալ ի վերայ անխնայ սատակմամբ կոտորեցին զկանայս նոցա և զմանկունս հանդերձ ամենայն ընտանեօք. և այսպէս զվճիռ մահու ընկալեալք փոփանակ զոր ընտրեցին առ ին անձամբ զանձինս իւրեանց դատապարտեալ:

Այսպէր:

Վաղերիանոս և Գաղիոս, որք էին ի թուոյ թագաւորացն Յունաց քսաներորդ, ամս տասն և հինգ: Սա իսկզբն թագաւորութեանն իւրոյ խոստացաւ աւելել խաղաղութիւն եկեղեցւոյ. բայց այր մի կախարդ Եզրիպտացի շրջեաց զնա յառջին մտաց անտի իւրոյ, և ի նոյն այլ ոմն եպիսկոպոս Եզրիպտացի Եփեեաէ անուն հերձուածող, որ ասէր յետ հազար ամի հատուցումն լեալ մարմնաւոր ի վերայ երկրի, և այլ ինչ բազում ազտեղազորութիւն ի ժամանակն յայն գործէին զհակ հարց զորդիս և հերձել զմանկունս: Եւ այսոցիկ և Պօղոս Պամսուացի եպիսկոպոս Անտիօքայ, զոր նոյովն կաթուղիկէ առաքելական եկեղեցի:

Թագաւորէ Աղօղիոս ամ մի և ամիս ինն: Սա էր քսաներորդ ութերորդ ի կարգի կայսերացն Լուսնայեցւոց: Եւ սովաւ Պօղոս Սամսուացի, զոր վերագոյն նոյովեցաք ընդ այլ չարափառսն, սա զառողջ կանոն որոշեաց, և զԱրտեմոնի հերձուա-

ծըն գարձեալ նորոգեաց. զի զՓրկչէ մերմէ ասէր, թէ մարդ սոսկ էր նա՝ որպէս ամենայն մարդիկ, և բնակութիւն Ռանին աստուծոյ՝ մարդ լեալ ճշմարտութեամբ. և ժողովէ եպիսկոպոսք ի տեղեաց տեղեաց յԱնտիօք յաղագս նզովելոյ զՊօղոս Սամոստացի. Վիոնէսիոս ի Հռոմայ, Պարմեղիանոս ի Աեսարիոյ, Վրիզորիոս և Աթենադորոս եղբարք եպիսկոպոսք եկեղեցեացն Պոնդացւոց, Հեղիանոս Տարսոնացւոց եկեղեցւոյն, Աիկոմիա Աիկոնացւոց քաղաքին, Հիմենոս Արուսաղեմի եկեղեցւոյն, Թուստիկնոս Աեսարեայ Պաղեստինացւոց, Սակիմիս Ռոսոր քաղաքի: Իսկ զՎիոնեսիոս աղաչեալ՝ զի և նա եկեցէ ի ժողովն, այլ նա ոչ կարացեալ զալ սակս ծերութեան, բայց առաքէ թուղթ յաղագս խնդրոյ նոցա, և նզովեցին զՊօղոս Սամոստացին, և լուծեալ մերժեցին յեկեղեցւոյն:

ԳՂՈՒԻ Ծ.Գ.

Արշաւան+ Արտաշէն է Հայ+ զինն Տահոանն Խոսրովու:

Արգ իբրև լուաւ Արտաշէր արքայն Պարսից զմահն Խոսրովու, խնդաց յոյժ. և զօրաժողով լեալ արշաւէ ի վերայ աշխարհին Հայոց համարձակարար. և զօրս Յունաց՝ և որ ի Փռիւզիայ Պարսից եկեալ էր յօգնականութիւն ի խորհրդոյ նախարարացն Հայոց, զպնս փախստական արարեալ գերեցին զոլով մասն աշխարհին Հայոց, և յաւեր գարձուցին: Բայց Աղաբրիանոսի կայսեր ոչ ժամանեալ ի շփոթմանէ իւրմէ օգնել մերոյ աշխարհիս, այլև ի մօտոյ վճարէ զկեանս իւր, և առնու զԹադաւորութիւնն Ազոգիոս. ապա Աւրեղիանոս փոխանորդեալ միմեանց կարճ ի կարճոյ: Յետոյ Թադաւորեալ Անգոս, և Տակիտոս, և Փողեստիանոս եղբարք ամսականօք աւուրբք: Եւ

սակս այնորիկ արշաւեալ ի մեզ Արտաշէի համարձակարար, և զաշտարհս խաղաղացուցանէր յերկիրն Պարսից: Իսկ ի մեռանելն Խոսրովու՝ ոմն ի մտերմաց նորա Արտաւազ անուն Մանդակունի՝ առեալ զՏրդատ ապրեցուցանէր ի գերութենէ անտի՝ տղայ գոյով փոքրիկ. և տարեալ ի դուռն կայսեր Տակիտոսի, և անդ սնեալ և ուսեալ առ կոմնի ումեմն Միկիանէս անուն: Ապա տեսեալ կայսերն Տակիտոսի զՏրդատ առ ինքն երթեալ և զաւերումն մերոյ աշտարհիս յԱրտաշէ, հարկաւորեալ այնուհետեւ՝ ընդ դէմ եկեալ Արտաշէի. պատերազմաւ՝ մեռանի: Անտ Տակիտոսի թագաւորէ Առորոս. և բաժանեն զաշտարհս ընդ միմեանս Առորոս և Արտաշէր սահմանադրութեամբ խաղաղութիւն ընդ միմեանս առնելով: Եւ զկնի նորա Շապուհ որդի նորին ամ մի մինչև ի թագաւորելն Տրդատայոր լինի յանիշխանութեան կալ աշտարհիս մեր քսան և եւթն ամ:

Վայսերք:

Թագաւորէ Աւրեղիանոս անօրէն և ամբարիշտ, որ էր ի թուոյ թագաւորացն Առնաց քսանեփններորդ, ամս եւթն և ամիսս վեց: Սա սպան զերանելի Հայրապետն Մամաս. զոր յիշէ Աստուածաբանն ի Վաւակատեաց ճառին. գոզէ ասելով, Մամաս հռչակեալ հովիւ՝ ասէ՝ և վկայ, որ յառաջ եղինս կթէր զծեպեալսն այլ քան զայլ, զի օտար կաթամբն կերակրեացի արդարն: Եւ դարձեալ խորհեցաւ հալածանս յարուցանել եկեղեցւոյն. և ի բարկութենէն Աստուծոյ հարեալ սատակեցաւ ի նոր բանտի. զի ընկալաւ նա զհասուցումն ըստ արժանի՝ որոց խորհեցաւ: Անտ որոյ և Տակիտոս ամիսս վեց. և զկնի սորա Փողեստիանոս աւուրս ութսուն և ութ: Սոցա ո՛չ գտաւ համար ի կորզի կայսերացն, նա և ո՛չ գործք ինչ սակս սակաւութեանն ժամանակաց նոցա:

(Պ)րորոս Թաղաւորէ ամն վեց և ամիսս չորս. և է երեսնե-
րորդ ի կարգի կայսերացն Հռոմայեցւոց: Առ սովաւ մտրկան
Մանինեցւոց սասակիչ կործանուան ի բարս մարդկան Եմուտ.
դի երկու բնութիւնս զոյգ ասաց մանինիւթ և խաւար՝ որպէս
Թէ չար կամ բարի: Եւ մաշեալ կատաղէր դիւական ազանդոցն.
դի ասէր, Ես եմ՝ որ Մովսիս ի լերինն երեւցայ հրով. և գար-
ձեալ, եթէ ես եմ: հոգին բարեխոս. զոր նզովէ զնա Արորդու-
թիւնն սուրբ:

ԳՂՈՒԻՆ ԿՈՒՆ

Յայտարարուիւն յազգս որքոյն Գլխոյն՝ Ընդհան Կարեալ
Ընէր յերկնն Յոռոց:

Արդ ի գոռան ընդ միմեանս երկուց Թաղաւորացն այնոցիկ՝
արքային Հայոց Խոսրովու և Թաղաւորին Պարսից Արտաշրի
յաղազս վեճիւնդիր լինելոյ մահուանն Արտաւանայ ազգակա-
նին Խոսրովու, ևս քան զևս սաստկանայր պատերազմ ի վերայ
Պարսից յարքայէն Խոսրովայ. և անզրաւ խռովութեամբ քան-
դեալ սպաւեր զերկիրն սրով և զերութեամբ զամն տասն,
որպէս վերադոյն ասացաք: Եւ Թէպէտեւ բազում անգամ հրեշ-
տակս առաքէր պայծառ պատարագք խնդրել զեազաղութիւն,
չեղև հնար. նաև բազում անգամ միջնորդեալ արքայն Ղ'ենաց՝
ոչինչ օգնեաց նմա: Իսկ ապա Անտին այն՝ զորմէ վերադոյն ա-
սացաք, խորհրդով արքային Պարսից զայ հասանէ առ Խոսրով
արքայն Հայոց հատուածի պատճառաւ. և զկի՞ երկուց ամաց
սպանանէ զԽոսրով, և ինքն փախտասական լեալ ջրահեղձ լինի:
Եւ Թաղաւորն Պարսից զօր մահուան Խոսրովու տօն կարգէր
ի կեանս իւր. և զնոստացեալ պարզէն տայ մնացեալ ազգի նո-

րա: Իսկ եկեալ էր ընդ նմա այր մի ի Պարսից Բուրդաք անուն, և գնացեալ ի գաւառէն Արտազու ի կողմանս Ապուսկիացուց ի քաղաքն Կեսարու, և առեալ իւր կին ի հաւատացելոց զքոյրն Եփեմաղեայ Սոփի անուն կոչեցեալ. և կացեալ անդ ամ մի, և առեալ զկինն իւր կամեցեալ գնալ ի Պարս. զորոյ զՏեո մտեալ Եփեմաղեայ հասանէ նմա ի գաւառին Այրարատեան, գաղարեցուցանէ զնա ի քաղաքին Արտաշատու: Արդ իբրև ետես Բուրդաք զմահն Խոսրովու և զհրամանն՝ զարեւ ի վերայ ազգին Անակայ՝ սպանանել առհասարակ, եմուտ առ կինն Անակայ վազվազակի՝ որում անուն էր Աբուհի, և առեալ ի գրկաց նորա զմանուկն Գրիգոր՝ ետ գնա ցկին իւր Սոփի. և նա դահեկեալ մնուցանէր զմերն Առաւուրիչ: Իսկ զվրա եղբայրն նորա, որում անուն կոչէր Սուրէն, առեալ մանկաբարձն տարաւ ի դուռն արքային Պարսից: Եւ նա տայ նմա զՏօրն խոստացեալ պարգևն՝ որպէս վերադոյնն ասացաք: Եւ նորա սնեալ առ հօրաքեռն իւրում, որ էր կին որգւոյն Զաւանէրի թագաւորին շեփեմաղեայ: Արդ վասն մանկանս սցտրիկ՝ որ էր եղբայր սրբոյն Գրիգորի, Օկնորայ Ատրոյ ասացեալ սաւզիւ ի պատմութեան անդ իւրում: Իսկ մանուկն զարգացեալ և հասեալ յարբունս՝ գնաց բազում զօրօք ապստամբեալ յերկիրն Ղենաց և Գարդանդաց. և դաւով իմն պատրեաց զեշեանան. և թագաւորեալ ի վերայ երկուց աշխարհացն՝ միաւորեաց ընդ ինքեան կալեալ զթագաւորութիւնն ամս ինն: Արդ ամակք յԱտրոց կողման համբաւեն Ռգօն սմն Յակոբ անուն կոչեցեալ, թէ՛ նա է եղբայր Գրիգորի. բայց չէ ճշմարիտ. զի Յակոբն այն հօրաքեռորդի էր սրբոյն Գրիգորի. և անուն ժօր նորա՝ Խոսրովուհի: Իսկ յորժամ մեռաւ մայր նորա, թագ և զթագաւորութիւնն բարձին ի հօրէ նորա Տիրանայ, զոր սպան արքայն Ալիոնաւիդէս: Ապա Յակովբ հանդերձ քերթն իւրով Սակզենեաւ.

և նորին որդւոյն շրայէիւ գնաց ի կողմն Գթաց. և կացեալ անդ ամս ինչ՝ ապա դնեն թագ շրայէի. և թագաւորեցուցանեն ի վերայ ինքեանց մարդիկ աշեարհին: Սա էր՝ որ եկն ի վերայ արքային Յունաց, զոր ըմբռնեացն Տրդատ: Չայսոսիկ տեղեկութիւն տայ հաւատարիմ արանց որք էին ազգակիցք իւր և զաւառակիցք. և այս է, զոր դուք կարի իսկ քաջ գիտէք ի տեղեկութենէ հարցն մեր զբուցատրութեանց: Գարձեալ և այլ ևս հաւատարմացուցանէ. բայց եթէ ստուգիւ կամիք տեղեկանալ, ասէ, ընթերց՛ջիք զվերջին դրուագն Բարդըն-ծանայ Առհացւոյ. զոր կարի գեղեցիկ ասէ և զբանն՝ զոր խօսեցան ընդ միմեանս Տրդատ և շրայեայ արքայ. և կամ թէ յետոյ զինչ արարին զշրայէ՝ ո՛չ գիտեմ ասէ պատմագիրն:

Պայտեր:

Թագաւորէ Պարոս որդւովքն Պարենիւ և Ոմերիանոսիւ, որոց թիւքն կարգի կայսերացն շումայեցւոց երեսներորդ առաջիներորդ, ամս երկու: Յաւուրս սոցա Մնատողիս Աղէք-տանդրացի եկաց Եպիսկոպոս՝ Ղևոնդիսեցւոցն, որ փիլիսոփայից ուսմամբ պայծառացեալ երեւէր. և զթիւ չափոյ և համարոյ կարգեաց:

Ղիոկղետիանոս կռապաշտ և ամբարիշտ թագաւոր ամս քսան: Սա էր ի թուոյ թագաւորացն Յունաց երեսներորդ երկրորդ: Սա թագաւորեցոյց զՏրդատ արքայ շայոց մեծաց. և հասոյց հալածանս սաստիկս ի վերայ եկեղեցեաց. զի տաճարք աղօթից կործանեցան. և Պտակարանք այրեցան ի հրապարակս. և անթիւք եղեն վկայք արք և կանայք. և բազում շայրապետք մարտիրոսացան, Պետրոս Աղէքսանդրի Եպիսկոպոսն, և Փելիաս Թէոմացիս քաղաքի, Ընթիմոս Դիկողիմացի,

տէր Աննոս ի Փիւնիկէ եկեղեցւոյն Մարուբացոց, Ղուկիանոս Սեծացոց, Սուղիանոս Գաղացոց, Պեղոս և Սիզոս Եգիպտացոց, և այլք բազումք. և սուրբ Հռիփսիմեանքն ի նոյն ինքն ամբարիշտն Ղիողեթիանոսէ գնացին փախառականք ի Հայս, և մարտիրոսացան վասն Վրիստոսի: Եւ ի նոյն ժամանակն ելեալ ի Ա իրապէն մեծ խոստովանողն Վրիստոսի սուրբըն Վրիգոր, որ եղև քարոզ և Առաւորիչ Հայոց ի ձեռն մկրտութեանն սուրբ աւագանին. և եկեաց յետ այսորիկ ամս երեսուն, և հանգեաւ ի Վրիստոս:

ԳՂՈՒԻ ԾԲ

Յաղագս նահապահոմեան Տրդատայ նախ քան զնախաորելն:

Երգ իբրև եհաս ժամանակ Տրդատայ ժառանգերոյ զաթոթթազաւորութեան իւրոյ զհայրենիսն, զօրածողով լինէին թագաւորն Վթաց ընդդէմ Պոսրայ Յունաց իրագաւորին. և յդէ առ կայսրն Յունաց Պոռոս, զի միամարտեցին ընդ միմեանս. և զօրք իւրեանց (ի) խաղաղութիւն մնացեն: Իսկ արքայ Պոռոս ահիւ մեծի եղեալ տագնապէր՝ որպէս Սաւուղն այն ի Վողիաղայ. քանզի էր անզօր ի պատերազմի. և պատմեաց զօրացն իւրոց զբանն Վթաց թագաւորին: Իսկ Ա իկիանոսն այն՝ որ առ մօտն էր Տրդատ՝ զօրացոյց զթագաւորն՝ և ասէ, է աստ այր մի յազդէ թագաւորացն Հայոց՝ որում անուն Տրդատ, և իբրդ այր նովաւ վճարի: Եւ որպէս անդ վասն Ղաւթի առ Սաւուղ ասացին զյաղթելն Վողիաղու, և կամ որպէս ինքն վասն իւր յաղագս առիւծուցն և արգուցն սատակման. և զօրացաւ ի բանս Սաւուղ պարգևս խոստանալով Ղաւթի, և ազուցանել հրամայէր նմա վրայանս և որ այլս կազմած սա-

զաւարտս. այնպէս եղև առ Տրդատ ի կայսերէ. սրպէս անդ
 բանն Աստուծոյ Թագաւցեալ էր յողորկ քարն Ղաւթի, նոյն-
 պէս և աստ առ Տրդատ: Թեպէտև դեռ ոչ էր հաւատացեալ
 և ընդունեալ լեալ բանին, ստիպն հանդերձեալ էր նշանակեալ
 որ լինելոց էր առ յապա՝ յաղթել անմարմին Վողիադու:
 Ապա զգեցուցին մեծազօրին Տրդատայ զկերպ կայսերն. և Ղխ-
 հիսնոսէ պատմեալ զամենայն կայսեր զգործ քաջութեանն
 Տրդատայ առաջի ամենայն բազմութեան զօրացն, և ասացեալ
 նախ զբացուսն դրանցն ակերոց, և զյաղթուսն զօրացն, և
 զդարման երկվարացն, զոր ընկենոյր ընդ բարձրութիւն պարս-
 պին յայնկոյս բարդս բարդս, ընդ նմին և զիշեանն և զայն ևս.
 նաև զայլ զործան՝ որ յմբշամարտսն էր լեալ, և զձիակար-
 եպան, և որ այլ ուրեք զործ ի նմանէ եղեալ: Անտ այսորիկ
 իբրև լուսւ զայս կայսրն, հրամայեաց ածել զՏրդատ: Իբրև
 եկն, պատմեաց նմա զամենայն. ապա այնուհետև ժամ տուեալ
 մարտի: Իսկ իբրև եհաս ժամն, հրամայեաց կայսրն՝ զի զար-
 դարեացեն զՏրդատ ի կերպ կայսեր: Եւ նորա առեալ զքօրս
 Թագաւորին՝ ձայնիւ փողոյ յառաջ մատուցեալ յանդիման
 Թշնամւոյն. և ի հանդիպել միմեանց Տրդատ(այ) և Թագաւո-
 րին Վթաց, մտրակի կուշտ արարեալ երկվարան՝ ուժգին
 գոչմամբ յարձակեցան ի միմեանս: Ատղծեալ քաջին Տրդա-
 տայ ի փախուստ դարձուցանէր զԹագաւորն. և հասեալ ձեր-
 բափալ առնէ, և ածեալ յանդիման կացուցանէ կայսերն: Այն-
 ժամ մեծացուցանէ կայսրն զՏրդատ անշափ պարգևօք: Եւ
 Թագ եղեալ ի գլուխ նորա՝ զարդարեաց Թագաւորական ծի-
 բանօք. և տուեալ ի ձեռս նորա զօրս բազումն՝ արձակեաց
 յաշխարհ իւր: . . . Եւ յի Թագաւորն շքացեալ՝ զորմէ ա-
 սացաք. արդ իբրև եկն Տրդատ մեծաւ ինդուլթեամբ, եզիտ
 անդ զօրս բազում ի Պարսից. զոր ասպա քաջապէս փախստա-

կան արարեալ իսպառ հարուածող՝ մինչև յաշխարհն Պարսից. և զայն արարեալ բազում ժամանակս քինախնդիր լեալ առ ի նոցանէ զործելացն, և զԹագաւորութիւն իւր լեալէս բովանդակ յինքն նուաճէր զօրացեալ ի վերայ ամենեցուն:

ԳՂՈՒԻ ԵՒ

Յողաֆո Առստանդիանոսի Տէժի:

Եւտղաւորէ Առստանդիանոս ամն երեսուն և չորս, և է ի կարգի կայսերացն երեսներորդ երորդ: Սա էր կոչեցեալ ի Տընտղաց իւրոց Առստանդիանոս, և տնուանեցաւ (Ի) զօրաց իւրոց՝ Սերաստոս: Եւ հաւատացեալ յԱստուած և ի Բան նորս յորդին Միածին և ի կենդանարար ամենասուրբ Հոգին, և տուեալ պատերազմ ընդ անօրէն Թագաւորն՝ սատակեաց զնոսա զՄարսիմիանոս և զՄարսենգիս և զԻկիանէս, և որ դինի այսորիկ պատմի մինչև տալ պատերազմ ընդ Թշնամեացն Առստանդիանոսի: Արև ապա հրաման տայ զօրաց իւրոց զնշան խաչն Վրիստոսի գրոշմեալ ի կապերտոցի, որպէսզի ունիցի յաջոյ ձեռին իւրում զխաչն. և մտեալ ի Հոսմ՝ հրամայեաց յամենայն տեղիս նշանաւօրս կանգնել զնշան յազԹութեան խաչն Վրիստոսի՝ որպէս ուսուցանէ պատմագիրն: Սա հալածեաց զՏերձուածողն՝ որ ի ժամանակի անդ նորս յարեան՝ զՄրիտ և զայլ համախոհս նորս, զՄաւստիանոս, և զՄրսերուս, և զՎսմերիոս: Ի սորա ժամանակս եղև ժողովն Նիկիաց մայրաքաղաքին Բիւթանացւոց, և նզովեցաւ Մրիտս յերեք հարիւր և ի տասն և ութն (Հայրապետացն): Սա փոխեաց զԹագաւորութիւնն ի Հոսմայ ի Բիւզանդիոն, որ այժմ՝ կոչէ Առստանդիանուպոլիս:

Գ-Լ ՈՒՒՒ Վ

Յաղագիտ անդրեան և ուսման և վարդապետութեանն արքայն Գրիգորի յետ մահուանն Անակայ, և աղբորն՝ որ էհաս ընթացնեայ նորա և ազգականայ նորա ի զջրացն Խոսորովու:

Յորժամ սատակեցին զնոսա յանինայ ըստ արժանի որոց զործեացն Անակ ընդ Խոսորովու, և խաւար արար Հայոց, որով և ինքն խաւարեցաւ. արդ զկնի կատարման ազգին և ընտանեացն՝ առեալ զմանուկն Գրիգոր դայեկացն՝ փախչէին յերկիրն Յունաց. և երթեալ բնակէր յերկիրն Ախարացոց. զոր միանգամ ստացաք: Այլ անդ սնանէր և ուսանէր ի ձեռանէ երկեղածաց Վրիստոսի, և այն՝ յաղագս մերոյ փրկութեան լինէր անհասանութեան խորհուրդ, որով այնպիսի լինէր պատրաստել ճանապարհ նորա և մուտ ի մեզ կենաց մերոց զուռն լուսոյ: Ո՛ր զնա սնուցանէին և ի Վրիստոս ընծայէին հաւատով, իսկ նա յարբունս հասեալ ամուսնանայ և որդիս ծնանի. յետ երկց ամաց երկու որդիս ծնեալ՝ ի կամաց երկուց մեկնեալ յամուսնէն զնայ առ Տրդատ մինչդեռ յերկիրն Հռոմայեցոց էր. և տեղեակ և հմուտ էր աստուածային պատուիրանին և յոյժ հասու Վրիստոսական դպրութեանն. և զնացեալ ի պատուիրանս Տեառն ուղիղ վարուք և ճշմարիտ առաքինութեամբ ի կեանս իւր: Իսկ իբրև լուաւ և տեղեկացաւ ստուգիւ ի դայեկաց իւրոց զհայրենեաց իւրոց զգործ՝ զոր եղև, թէ ուստի՞, կամ զհարդ և կամ ո՞րպէս ել զնայ առ Տրդատ՝ որպէս ասացաք, և թագուցեալ զինքն ի վեր ոչ հանէր թէ ո՞ր կամ ուստի՞ իցէ՞ մինչ ի ժամանակս չարչարանաց իւրոց. զոր զգացոյց ոմն ի նախարարացն՝ Տաճատ անուռն, թէ սա է որդի Անակայ մահապարտի, որ եսպան զԽոսորով հայր քո:

Այլ նա զինքն թաքուցեալ՝ որպէս վերագոյնն ասացոք՝ միայն ի ծառայութիւն տայր զինքն Տրդատայ. և ընդ նմա եկեալ յաշխարհս Հայոց. ապա յառաջն ամին իւրոյ թագաւորեցոյն գնաց Տրդատ յԼիւեղեաց գաւառ ի գեղն Երիզա՝ զոհել Անահտական (կոռն): Իսկ իբրև զոհեաց ինքն և իւրքն որ զհետ նորա, եկին բնակեցան յեզր Գայլ գետոյ: Եւ ի խրախանալ նախարարացն՝ հրամայեաց Գրիգորի զոհել Անահտի. զոր ոչ առնոյր յանձն, այլ ասէր, Տեառն իմոյ մատուցից զոհս. և պատարագս օրհնութեան հանդերձ երկրպագութեամբ. զի նա միայն է Աստուած՝ և չէք այլ որ. և նա է արարիչ ամենայն արարածոց, երկնից և երկրի, հրեշտակաց և մարդկան, և ամենեցուն՝ որ երևին և որ ոչն երևին, և Տէր ամենայնի. և նմա պարտ է մատուցանել պատիւ՝ և երկրպագութիւն՝ և փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Եւ իբրև լուաւ զայս թագաւորն, այնուհետև և ի հարց և ի փորձ մտեալ՝ բազում բանիւք սկսան խօսել ընդ միմեանս: Եւ իբրև ո՛չ կարաց բանիւք ողորանօք կամ սպառնալեօք կամազիտ լինել, ապա այնուհետև հրամայեաց չարչարել զուրբ Գրիգորիօս բազում և ազգի ազգի չարչարանօք և նեղութեամբ տանջել. զոր ո՛չ որ ի մարդկանէ կամ ի սրբոց այնքան չարչարանս կրեաց՝ որպէս և նա. զոր ասացից փոքր ի շատէ յայլում անդուռ:

ԳՂՈՒԻ ԿԸ

Յաղափս Քառասնից:

Մոռացումն եղև մեզ յիշատակել զնահատակութիւն սրբոց քառասնիցն՝ որ եղև յամբարիշտն Լեկիանէ. զոր եհարց երանելի սուրբ թագաւորն Կոստանդիանոս՝ զՄաքսիանոս և զՄաք-

սինդես, և զՄաքսիմոս, և զամբարիշտն Ղեկիանէս: Սա յա-
 ռոյց հալածանս ի վերայ եկեղեցեաց. և հրամայեաց հանել
 հրովարտակ ընդ ամենայն գաւառս իւրոյ իշխանութեանն. և
 հանեալ զհարիւրապետ ոմն հանդերձ գնդաւն իւրով ի գա-
 ւառն՝ որ կոչի Ղապուտակէք, և ի թեմն Թեւրիսունէք, և Ա-
 նատաւլիկէք, և Խարտանայք, և Արմենակք, և Դապիմոն, զի
 զորս գտցեն ի Վրիստանէից զըք՝ մատուցեն ի պաշտօն կոնցն,
 և կամ սպանցեն չարչարանօք: Ապա իրագել եղեալ հաւատա-
 ցեալքն անարժանն այն հրամա(նա)ցն, յարուցեալ յիւրաքան-
 ջիւր գաւառաց՝ դիմ եղեալ տարադէմ թաքչել ի տեղի ինչ
 թաքստեան, և եկեալ հասին ի սահմանս Սերաստոյ. դիմեն
 ըստ իւրաքանջիւր յաջողութեան՝ ոմանք ի Մելիսիտն, որ է
 ամրոց և լեռանակողմ, իսկ այլք ի Տախալաստն, որ և այն լեռն,
 և թափի ի կողմն Տիւկիոց, և են զերծ տեղիք և հեռագոյն և
 ամրոց: Իսկ հարիւրապետն այն՝ զորմէ ասացաքն՝ հանդերձ զըն-
 գաւն իւրով հետամուտ լեալ գայ հասանէ նոցա յիւրաքան-
 ջիւր ամրոցի. և բաժանեալ զզինուորսն՝ հրամայէ նոցա յեր-
 կուցս յայցանէ ընտրել զոր կամին, կամ հաւանել հրամանա-
 ցըն Ղեկիանէ(ի), և դառնալ յիւրաքանջիւր տեղի խաղաղու-
 թեամբ, և կամ մեռանել չարչարանօք: Ապա իբր(և) ո՛չ հնա-
 զանդեցան անօրէն հրամանացն, սուր ի վերայ եղեալ կոտորե-
 ցին զբազումս. և այլք փախստական լեալք զերծան ի ձեռաց
 նոցա: Իսկ ի տեղի սպանելոցն զկնի հալածանացն շինեցին եկե-
 ղեցիք բազում, որ այժմ կոչի Նկեզեցաձոր, և սակս այնորիկ
 տեղիք նահատակութեան նոցա պատուին և փառաւորին իբր-
 նակչաց աշխարհին: Իսկ սուրբ քառասուցին ո՛չ եղին կատա-
 րիչք անօրէն հրամանացն Ղեկիանէ(ի) առ ի սպանումն հաւա-
 տացելոցն, և ո՛չ հաղորդ անարժան սպանողացն, այլ հրաժա-
 րեալ ի նոցանէ, երթեալ բնակէին յայրի մի յեզը գետոյն՝ որ

կոչի Ալիս՝ ի տեղի մի ամբողջին, զի յայնմ ժամանակի ամայի էր լեալ տեղին այն, իսկ այժմ շէն, որ կոչի Վաջ — Վահանայ. որ դեռևս տակաւին կայ տեղէք կայարանաց սրբոցն և զիր իւրաքանչիւր անուանցն զրեալ ի տախտակս քարանցն, և զնշան յաղթութեան խաչին տպաւորեալ ի նոյն ինքն յարձանս վեմացրն, որ այժմ ևս պատուին տեղէք բնակութեանն նոցա Ակեղեցեօք և պաշտօնէիւք: Բայց հարիւրապետն ոչ զիտաց զտեղի բնակութեան նոցա, այլ երթայր պատմէր Ալիկիանէ(ի) զիրսրն և զեղեայսն միանգամայն և զդառնալ քառասնիցն՝ և զոչ հնազանդիին հրամանացն հարիւրապետին: Իսկ ապա յետոյ երթեալ պատմէին Ալիկիանէ(ի) վասն սրբոցն, և նշան ածէին ըզտեղի բնակութեան նոցա: Եւ նորա հրաման տուեալ զքսին և դատաւորին՝ որք էին ի քաղաքին Սեբաստիայ, զի խնդիր արարեալ քառասնիցն՝ գտցեն և արկցեն ի չարչարանս, որ կամ ուրացեն (զուցէ՛ անասացեն) անարժան հրամանաց նորա՝ պաշտել զկուռնն, և կամ մեռցին չարչարանօք: Եւ երթեալ խնդրակքն գտին զնոսա ի աեղւոջն՝ զոր վերագոյնն ասացաք. և առեալ զնացին ի քաղաքն Սեբաստիայ: Եւ էր օրն՝ յորում հանին զնոսա ի բնակութենէ իւրեանց՝ տասն և հինգ Արեգ ամսոյ. զոր մեր ո՛չ վարկպարագի ինչ՝ այլ ստուգիւ քննեալ յուսուամնասիրաց ոմանց՝ որք էին մարդասէրք և աստուածասէրք. և վասն այնորիկ կարգեցաք մեք զօրն զայն տօն սրբոց Վառասնիցն՝ տօնել ամ յամէ անխափան ի փառս Աստուծոյ:

Արդ որպէս ասացաք, ստուգիւ քննեալ մեր գտաք զսկիզբն չարչարանաց նոցա զօրն զայն՝ յորում կարգեցաք զտօն. իսկ կատարուամն նահատակութեան նոցա եղև ի մարտի ինն կարգեալ ի սրբոց հարցն, զոր տօնեցաք և տօնեմք հանապազ ընդ ամենայն ուղղափառ Ակեղեցիս: Արդ զնոսա զովէ և երանելին Քարսեղ ի պատմութեան անդ իւրում, և ասէ, ով հասու լիցի

սոցա պատուոյս, զոր ո՛չ մի լեզու միայն, այլ և ո՛չ քառասուն լեզու բաւական լինին զայնչափ արանց առաքինութիւն օրհնել և զովել. վասն զի մեզ ոչ ընդ մի վկայ է սքանչանալ՝ և ոչ ընդ երկուս՝ և ո՛չ ի տաններորդ չափ վկայեցելոց, այլ ընդ քառասուն այր, որ իբրև զմի ոգի միարանեալ ընդ միմեանս՝ նահատակեցան ի փառս Վրիստոսի, որում փառք յաւիտեանս, ամէն:

Եւ յլ մեք ի մերն դարձցո՛ւք աճ և ի ժամադրեալ տեղին՝ զոր խոստացաք ասել:

ԳՒՈՒԻ ԿԲ

Յաղագս շարչարանաց սրբոյն Գրիգորի

Յառաջին ամին Տրդատոյ սրբային շայոց մեծաց սկիզբն լինի շարչարանաց սրբոյն Գրիգորի ի գաւառին Նվեղեաց ի գեղն Նրիզա ի մեհեանս Ենահտական: Նլ հրամայեաց թագաւորն Գրիգորի պսակս և ոստս ծառոց նուէրս մատուցանել բագնին: Իբրև նա ոչ առ յանձն, յայնժամ խօսել սկսաւ թագաւորն բազում բանիւք ընդ Գրիգորի, և զգայն նորա առինքն, և զերախտիքն իւր առ նա. սակայն ոչ կարաց հաւանեցուցանել զնա: Եպա այնուհետև հրամայեաց շարչարել. և սկսան նախ զկապանս ձեռացն յետս կոյս, և հարկանել գայլ ի բերան նորա: Նլ հրաման թագաւորին սաստկանայր. և նա ևս քան զևս զօրանայր և ընդունէր ինդութեամբ զշարչարանս: Եպա շառաւիղս կախեալ ի վերայ ողին նորա և գելոց՝ կապեալ կրծից նորա և առասանս ի կապս կրծիցն գելարանոցն, և համբառնալ ի բարձրաւանդակ ի տանիս ապարանիցն որմոյն մեքենայիւք, և յետ այնորիկ զկախաղանս գլխիվայր զմիոյ ոտանէն, և ծուխ մխախառն ի ներքոյ նորա, և զդռնս սաստիկս

բրօք դաւարօք ի ձեռն տասն արանց. և այլ լեալ զաւուրս եւթըն, և ապա զկոճեղս կազմեալս միոյ միոյ ոտին ոլոքի խոտցից ոտիցն և զբեւեռս երկաթիս վարեալ ընդ ներբանս ոտիցն, և առեալ զձեռանէն սորա աստի և անտի ընթացուցանէին յայսկոյս յայնկոյս, մինչդի արիւնն հոսէր իջանէր և ոռոգանէր զերկիր: Աւ յետ զկռփս զլեոյ հարկանելոյ անհնարին հարուածովք և ապա յետ այնորիկ զզլուխ նորա դնել ի մամուլս հիւսանց, և փող եղեգնե(այ) դնել ի քիթս նորա, և արկանել աղ և բորակ և քացախ ի ներքս: Յետ այնորիկ զմոխիրն՝ զոր լցեալ ամանով ինչ օղէնի, և կապեալ ի փողս նորա, և կացեալ նովմբ աւուրս վեց. յետ որոյ ապա պնդեալ ոտից նորա ի հրապոյրս տկաց, և զկախելն զլեխվայր, և դնել ձազարի նստոյ տեղուջն՝ և արկանել տկաւ ջուր յորովայն նորա: Աւ ապա զքերել կողիցն երկաթի քերչօք՝ մինչև ոռոգանէին վայրքն յարենէ սրբոյն. և կամ թէ զտարածումն տատասկին ի գետնի անդ, և մերկացուցանել զսուրբն Պրիզորիոս, և ընկեցեալ ի վերայ տատասկին՝ և քարչէին մինչև ծակոտեալ առհասարակ մարմին երանելոյն՝ և անդէն թաղին ի ներքս, և դարձեալ քարչէին՝ մինչ ոչ ֆնայր տեղի ողջ: Ապա յետ այսորիկ արկանել կապիճս երկաթիս ի ծունկս նորա, և վարել ուռունս և բառնալ ի կախաղանս մինչև յօշեցին ծունկք նորա ի կախաղանի, և այն լինէր երիս աւուրս: Աւ ապա պուտամբք երկաթի հալեալ կապար և արկանել զմարմնովք նորա, մինչդի այրել և խորովել մարմինք երանելոյն: Իսկ երանելին ի միոյ միոյ միջոց ի չարչարանացն աղօթս առ Աստուած մատուցանէր: Աւ ապա յետ այսր ամենայնի անհնարին տանջանայ՝ մատուցեալ ոմն ի նախարարացն, զոր վերադոյնն ասացաք, որում անունն Տաճաս՝ մատնիչ եղև հանդոյն Յուդայի, և ասէ ցարքայ թէ՛ չէ՛ պարտ դմա կեալ, ասէ, զի որդի վրիժա-

պարտի է դա, որդի Մնակայ՝ որ սպան զՏայր քո Խոսարով: Իսկ իբրև լուաւ թագաւորն, և տեղեկացեալ ստուգիւ, ապա հրամայեաց կապանօք խաղա(զա)ցուցանել յԱյրարատեան դաւառէ, և տանել զնա ի Ղզեակ բերդն, և իջուցանել ի Վիրայն. որ էր խորութեամբ անհնարին և խաւարին և զիջին ի մէջ թիւնաւոր օձիցն, որ շեղջս շեղջս կուտէին զմարմնովք նորա. և ի յազգմանէ նոցա և ի շողոյն և ի գոլորշեացն՝ թխացեալ լինէր մարմինք նորա և սեւացեալ իբրև դածուխս. և այս լինէր զամս հնգետասան: Եւ յարհաւրաց հրեշտակին կերակրեալ լինէր ի ձեռն կնոջ միոյ, որ բնակեալ էր մերձ ի Վիրայն. զի տանէր՝ ասէր՝ աւուրս աւուրն նկանակ մի փոքրիկ՝ և տարեալ ընկենոյր ի Վիրայն: Եւ երանելին ոչ դազարէր յաղօթելոյ ի մէջ օձիցն: Արդ որպէս ասացեալ եղև, զայնքան անհնարին և բազում չարչարանա կրեալ երանելոյն Պրիգորի, և առ միոյ միոյ չարչարանաց թողացուցեալ լինէր ի թագաւորէն յաղազս հարցի և պատասխանոյ, զի թերևս զղջացի և դարձցի: Իսկ նա ևս քան զես պնդէր ի հաւատս, և ի միջոյ չարչարանացն բազում աղօթս մատուցանէր յերկարեալ զբանս իւր. և գրէին զամենայն ատենական գպիրքն նշանագրացն: Արդ վասն նկանակին սակաւ ինչ ասացեալ եղև. Իսկ վասն ջրոյ լուեալ է մեր յաւանդութենէ, թէ ի խորութենէ Վիրային և ի կաթուածոյ հիմանցն ժողովեալ լինէր առ սակաւ սակաւ յաւուրս ինչ, և այնու զովանայր կարօտիւ: Ենէպէտ և կինն արն զկնի նկանակին ջուր մատուցանէր, այնպէս ընդ օձիցն կեցեալ լինէր և կերակրեալ, և արեալ ի կաթուածոյն՝ զոր ի մարդկանէ չէք հնար տեսութեամբ անգամ մերձենալ ի յօձ. բայց նա թաղեալ ի մէջ այնքան բազմաթեան օձիցն, որպէս և ինքն վկայէ: Եւ այնպէս կացեալ և համբերեալ ի նմա զայնքան ամս և զժամանակս կենդանի

վկայն Վրիստոսի սուրբն Գրիգոր, մինչև եհաս նմա հրաման ի Տեառնէ՝ ելանել և լուսաւորել զաշխարհս մեր ջրով և շոգւով :

ԳՆՈՒԻ ԿԳ

Յաղագս Տրդատայ :

Թագաւորէ շայոց Տրդատ՝ որդի Խոսրովու զկնի սպանման հօր իւրոյ՝ և յանիշխանութեանն մնալ շայոց ամն քսան և եւթն : Սա էր ի թուոյ թագաւորացն շայոց հնգետասաներորդ : Ի սորա առաջին ամին սկիզբն ադնու չարչարանացն սուրբն Գրիգոր, և ի տանուչորս ամին վկայքն Վրիստոսի շոխիսիմեանքն եկին ի շայք : Եւ ի հնգետասան ամին մարտիրոսանալ նոցա : Եւ ի նոյն ամի սուրբն Գրիգոր ել ի Սիրապէն, և շայոց լուսաւորիչ գտաւ. և ժողովին ամենայն ամբ յԱդամայ մինչև ի հնգետասան ամն Տրդատայ՝ հինգ հազար ութ հարիւր ամ :

ԳՆՈՒԻ ԿԳ

Սասն որքոց շոխիսիմեանցն :

Քնտ թագաւորելոյն Գիողիտիանոսի կայսեր շոտմայեցւոց՝ ելեալ երանելեացն շոխիսիմեանց յաշխարհէն շոտմայեցւոց, և յաղագս հալածանաց դէմ՝ եղեալ եկին յաշխարհս շայոց : Իսկ իբրև եկին հասին սուրբքն ի Վիկոմիդէ քաղաքն, ուստի քաջն Տրդատ զիշեանն հանդերձ բարդ բարդ խոտաւն ի ներքուստ ի դուրս արտաքոյ պարսպին ձգեալ ընկենոյր : Իսկ երա-

նելին Հռիփսիմէ թագաւորազն լեալ՝ կամ թէ դուստր թագաւորի, և լուեալ զքարոզութիւն առաքելոցն սրբոց Պետրոսի և Պօղոսի, և զհաւատն որ ի Վրիստոս, երթեալ բնակէր ի միայնար(ան)ի մի մօտ ի քաղաքն Հռովմ՝ հանդերձ երանելովն Վայիսոնիւ զայեկաւն իւրով՝ և այլ բազում ընկերօք, որովք եկն յաշխարհս Հայոց: Իսկ իբրև եհաս հալածումն նոցա յամբարշտէն Վիոկղետիանոսէ, գաղտնագնաց արարեալ ի Հռովմայ եկին հասին յաշխարհս Հայոց ի գաւառն Այրարատեան, և բնակեցան մօտ ի Ղուին՝ որ է քաղաք Հայոց, որ էին լեալ աւելի քան զԵթանասուն հոգի՝ ասէ պատմադիրն: Այլևայն յաղագս սիրոյն Վրիստոսի լինէր, զայնքան տար աշխարհ հատեալ անցեալ եկին ի Հռովմայ ի Հայք. որ է ի Հռոմայ մինչև ի Ղուին հինգ հազար և հարիւր մղոն. և մղոնն եւթն ասպարէզ: Չոր ասպա տեղեկութիւն տուեալ ամբարիշտն Վիոկղետիանոս զգալ նոցա յաշխարհս մեր, առաքէ հրովարտակ առ Տրդատ արքայն Հայոց, որ ունէր խորհուրդ զայս. եկին՝ ասէ՛ առ ձեզ կանայք ոմանք յաշխար(հէս) մեր(մէ). զոր կամէի զի ոմն ի գլխաւորաց՝ որում անունն Հռիփսիմէ՛ առնուլ ինձ ի կնութեան. արդ տեսցես եղբայր, յորժամ զըտանիցես յաշխարհիդ քում, առ իս առաքեսցես. և եթէ հաճոյ թուեսցի յաչս քո՝ առցես զնա քեզ կնութեան: Իսկ իբրև ինդրեաց և եզիտ թագաւորն Տրդատ, և ոչ կարաց ի կամն իւր ածել զերանելի սուրբ տիկինն Հռիփսիմէ. քանզի Վրիստոսիւ էր զօրացեալ. և էր նա յազգէ թագաւորացն, որպէս իսկզբան ճառիս ասացաք. և կամէր հարսնանալ Վրիստոսի երկնաւոր թագաւորին. և ընտանի և ազգակից լինէր, պահեաց զկուսութիւն իւր ճշմարիտ. վասնզի ճշմարիտ կուսութիւնն ազգակցութիւն ունի առ հրեշտակս. յաղագս այնորիկ ոչ հրեանադանդեցաւ երկրաւոր թագաւորին Տրդատայ. վասնորոյ չար-

չարհցաւ և եղև վկայ Վրիստոսի. և զինի՝ սրբոյն Գրիգորի պատճառ եղև լուսաւորութեան աշխարհիս Հայոց հանդերձ այլովք ևս ընկերօք երեսուն և երեք: Իսկ այլքն ի նոցանէ ի ճանապարհի բաժանեալ զնացին ի լեառն Սարազ, որ էին արս (սո)Տոսպ գաւառի: Երդ չարչարի չքնաղազեղն այն և պատճառ մերոյ փրկութեան հանդերձ ընկերօքն միանգամայն և մեռանի վասն Վրիստոսի: Յետ որոյ և սուրբն Գրիգոր լուսաւորիչ իսկ եղև իւրով կենդանի վկայութեամբն ելեալ ի Սիրապէն սակաւ աւուրբք զինի կատարման նոցա. վասնզի արդիւնք էր նա մահուան նոցա. իսկ նոքա պտուղ աղօթից նոցա, զոր աւնէր ի Խորվիրապին ի մէջ թիւնաւոր օձիցն:

ԳՂՈՒԻՒ ԿԵ

Ս ան հարոտօյն Տրդատայ՝ որ եհաս նմա ի Տեառնէ:

Երդ իբրև էառ թաղ քաջն Տրդատ յաշխարհին Հռոմայեցւոց, և եկեալ թագաւորեաց ի վերայ աշխարհին Հայոց ՝ զինի սպանման հօր իւրոյ՝ և յանիշխանութեան լինելոյ Հայոց զամս քսան և հինգ, և էր ի հնգետասաներորդ թուոյ թագաւորացն Հայոց՝ սկսեալ ի Վաղարշապետի և յինքն: Սա յառաջին ամին իւրոյ թագաւորութեանն չարչարեաց զսուրբն Գրիգոր. (ի) չորեքտասան ամին սուրբ վկայքն Վրիստոսի Հռիփսիմեանքն եկին ի Հռոմայ ի Հայք. (ի) հնգետասան ամին սպան զնոսա չարչարանօք. և ի նոյն ամի սուրբ Գրիգոր ել ի Սիրապէն, և Հայոց Սուսաւորիչ եղև. և լինի ամք յԱղամայ մինչև ի տասնևհինգ ամ Տրդատայ՝ հինգ հազար և ութ հարիւր: Իսկ ապա զինի չարչարանացն սրբոց Հռիփսիմեանց ելեալ Տրդատ ի կառս իւր՝ կառք ելանել ընդ դուռն քաղաքին. և հասեալ

նմա առ ժամայն պատուհաս ի Տեառնէ՝ ի կառացն ի վայր
կործանեաց. և սկսաւ մոլեգնել և ուտել զմարմինս իւր, և որ
այլն ամենայն հարուածք՝ որպէս ասէ պատմագիրն: «Կաև զնա-
խարարացն՝ ասէ՝ ի նոյն հարուածս մոլեգնեալ ի դիւաց, և
առհասարակ ամենեքեան ահիւ ըմբռնեալք արք և կանայք՝
միանգամայն և ամենայն հասակ: Եպա տեսիլ երեւեալ Խոսրո-
վիդիսոյ քեռ թագաւորին, ոչ գոյ բժշկութիւն՝ ասէ՝ հար-
ուածոց թագաւորին Տրդատայ (և) նախարարաց իւրոց:

Գ-Լ ՈՒԽ Կ.Օ.

Եւ ի վ. Երապէն «ըբոյն Գ-ընէոյն:

Եւ առարէն զնախարար ոմն Օտայ անուն. և երթեալ հա-
նէ, և առեալ բերէ առ թաղաւորն մեծաւ խնդո՛ւթեամբ: Եւ
թագաւորն ընդ յառաջ ելեալ հանդերձ նախարարօքն. և
նա հինգօրեայ անսուաղ թողեալ զամենայն բազմութիւնսն՝
միայն ունկն դնելով վարդապետութեան նորա. և ի զգաստու-
թիւն եկեալ ծանեան զնա և զինքեանս: Եւ յայնմհետէ զայս
զՆաջաւոր պահոցս օրինադրեցին յամենայն (ամի) պահել:
Օր և ի Հոովմ Սեղբեստրոս հաւանեցաւ պահել Կոստան-
գիանոսիւ թագաւորաւն, նաև ամենայն Եզիպտոս. զոր արդ
ևս Եռաջաւորք կոչեմք: Եւ յորժամ լցան աւուրք այլ ևս պա-
հոցն վաթսուն և հինգ օր, թափեցաւ մորթ վայրենական ի
թագաւորէն, և դիւաբնակ միտք նորա բժշկեցան: Եւ մէք ի
նոյն դարձցուք բան: Եպա (մ)երձեալ հանդիպի նշխարաց
սրբոց Հոփսիսմեանցն, և զսպեալ զնոսա յիւրաքանչիւր հան-
գիստ փոխեաց: Եւ ինքն վարդապետէ ամենայն բազմութեան
վարդկան աւուրս վաթսուն և հինգ՝ որպէս ասէ. ուսուցանէ

նոցա սկիզբն առնելով յանսկիզբն էութենէ Մատուածութեան, և զառաջագործութենէ *) երկնի և երկրի: Եւ յԱդամոյ սկիզբն արարեալ մինչև ի մարմնանալ Բանին Մատուծոյ՝ օրինակ և նմանութիւն բերելով ի նախահարցն և ի նահապետացն և ի մարդարէից մինչև ի ծնանիլ Բանին Մատուծոյ ի Առսէն, և զԹրփառեւն, և զընծայելն ի տաճարին, և զմկրտելն, և զընդօրինելն Մատուածապէս, և աստուածային մարմնոջն զբարկոծիլն, և զմատնիլն, և զբեռնիլն ի խաչին, և զմեռանելն, և զԹաղիլն, և զՅարութիւնն, և զՀամբառնալն, և զմիւսանգամ Գալուստն հանդերձ մարմնով, և զդատաստանն, և զհատուցումն:

Եւ եղև յետ այսորիկ առնու ձեռնադրութիւն. և ընկալեալ զառտիճան շայրապետութեան ի յերեմանէ հրեշտակին ի ձեռն տեսլանն՝ որ երևեցաւ նսա, և այն յաղագս փոքր մի ընդդիմանալոյ արքային եղև: Եւ ապա այնուհետև ի մկրտութիւն ձեռն արկանէր զաշակերտեալսն. և լուսաւորէր ի ձեռն աւազանին լուսցմանն: Եւ կործանէր զբազինսն ամենայն կռոցն, որ և հասանէր ամենայն ուրիշ հանդերձ Թագաւորաւն ընդ ամենայն տեղիս:

ԳՂՈՒԽ ԿԼ

Գալն Տրդատայ ի Հայս:

Իսկ ապա ի գալն Տրդատայ ի Հայք յսկզբան Թագաւորութեան իւրոյ, յորժամ Թագաւորեաց յերորդ ամի Վիոկետիանոսի կայսեր Հռովմայեցւոց, առնու իւր կին զԱշխէն դուս-

(*) Գուցէ զարտագրութիւն:

տորը Աշխինդարացոյ. յորմէ ծնաւ զԽոսրով՝ ոչ նման Հասակաց իւրոց ծնեալ: Եւ ընդ այն աւուրս լինէր Աստանդիանոսի Հարսանիս՝ առնելով նմա կին զԴուստրն Ղիոկղետիանոսի զՍաքսիմիանէ. յորում ժամանակի և Հաւատաց ի ձեռն տեսլան աստղանշան խաչին, որ երևնցաւ նմա: Եւ Հրապուրեալ ի կրնոջէ իւրմէ, զոր ապա զորպիսութիւնն ասացից յետոյ յայլում տեղւոջ:

ԳԼՈՒԽ ԿԸ

Յազաֆոս Կաջո-Նեան Տրդատայ նախ Կան զԿապուսալէ:

Իսկ թագաւորն Տրդատ զկնի ամենայն քաջութեան և առաքինութեան՝ զոր գործեաց պատերազմաւ ի Յոյնս՝ և ի Հայս՝ և ի Պարս, բազում զօրօք Հայաստանեաց իջեալ ի դաշան Պարգարացոց ի սահմանս Աղուանից, յորում և զմիջակտուր զՎաղացն արար թագաւորն, զոր այժմ ոչ երբէք կոչի աշխարհն Վաղաց, զոր կարծեմ փոխել անուանն. ոչ յիշի որպէս Ղորայն ի Վարբանտ. բայց է բլուր մի յաշխարհին Ուտիացոց՝ մերձ առ ստորոտով լերինն՝ որ կոչի Արաթիւն, որ դեռ ևս կոչի բլուրն այն Վարսղաբերդ. և զկնի այսորիկ այնքան բազմութեամբ զօրացն արշաւէ ի վերայ Շապհոյ որդւոյ Արտաշէի՝ զմնացեալ պարտս հօրն իւրոյ հատուցանել. առ և աւար արարեալ՝ հանդերձ գերութեամբ դառնայ յաշխարհ իւր մեծաւ յաղթութեամբ: Արդ դարձայց անդրէն ի կարգ բանին:

Առնոյր այնուհետև սուրբն Պրիգոր խորհուրդ Հաւանութեան ընդ թագաւորին Տրդատայ և իշխանսն՝ կործանել զԿոռոսն ամենայն, և երթեալ հանդերձ բազմութեամբ զօրուն ի տեղիս կոռոսն, ուր և դիպէին և հասեալ յԱրիւղացոց յԱ-

րեզանցնս տեղի անուանեալ. զի նախ նա դիպեցաւ ի ճանապարհին. և ի նա ձեռն արկեալ քանդեցին: Եւ նա յԱնաստական մեհեանս երթեալ՝ որ յԱրտաշատ քաղաքն լինէր, և զայն ի հիմանց տապալեալ սուերեցին: Եւ ապա երթեալ ի Վարանաղեաց գաւառն և ի գեղն Թորդան, և անդ զմեհեանն սպիտակափառ զիցն Բարշամինայ քանդեցին՝ և զպատկերն փշրեցին: Եւ ապա հասեալ յամուրս Անի, անդ կործանեցին զպատկերն Արամազդայ, որ հայրն կոչէր զիցն ամենայնի: Եւ անդէն երթեալ ի գաւառն Եկեղեաց, փշրեցին զոսկի պատկերն Անահտականից զիցն: Եւ ապա անցեալ ընդ Պայլ գետ՝ քանդէին զՀոնիական մեհեանն դստերն Արամազդայ ի Թիլն աւանի: Եւ անտի զային հասանէին ի գեղն Բակառիճ՝ կոչեցեալ. և անդ աւարեալ զԱրիստական մեհեանն որդւոյն Արամազդայ: Եւ ապա ամենայն ուրեք զնշան Տէրունական խաչին կանգնեալ սրբոյն Պրիգորի՝ հալածէր զբազմութիւն զիւսացն, որ բունեալ էին ի մեհեանս կոռցն. որև կէսքն ի կողմանս Աովկասայ անկանէին հալածական, և այլքն ի սահմանս Խաղտեսց՝ վայ ի վերայ անձանց իւրեանց կարգալով: Եւ զամենայն գանձըս մթերեալ ի մեհեանացն՝ յաղքատս բաշխէին: Եւ զմնացեալ գանձն հանդերձ դաստակերտօք ի սպասաւորութիւն եկեղեցւոյ նուիրէին:

Բայց ոչ ուրեք առնէր յայտ հիմնարկութիւն եկեղեցւոյ, և ոչ սեղան ուղղէր. վասնզի դեռ ոչ ունէր պատիւ Վահանայութեան՝ որպէս ասէ պատմութիւնն: Բայց յաղագս նշանացն և սքանչելեացն՝ որ լինէին, տեսեալ զայն թագաւորին և բազմութեան զօրացն՝ հաստատէին՝ ի հաւատոս: Եւ ապա խորհուրդ արարեալ թագաւորին Տրդատայ հանդերձ կնաւ իւրով և քերքն և ամենայն բազմութեամբ զօրացն, զի ի կարգ քահանայութեան ածցեն զԱռասաւորիչն, զի մկրտութեան ևս ար-

ժանի լինիցի(ն)։ Իսկ նա ընդդիմաբանեալ ոչ առնոյր յանձն, մինչ զի տեսիլ սքանչելի երևեալ թագաւորին հաստատէր զբանն։ Ատե երանելոյն Պարիզորի երևեալ տեսիլ՝ որպէս և ինքն իսկ ասէ զհրեշտակին երևումն, ապա հաւանեալ՝ ասէ, կամք Աստուծոյ եղիցին կատարեալ։ Ապա թագաւորն փութանակի հրամայէր զունդ զուժարել բաղում իշխանաց իւրաքանչիւր զօրօք. և պատրաստեցին զսուրբն Պարիզոր հանդերձ իշխանօքքն. և առաքեցին ի կեսարիայ կապուտկացոց առ մեծն Պեւեւնդ Աքք եպիսկոպոս կեսարու հանդերձ հրովարտակով, զի ձեռնադրեցէ զսուրբն Պարիզոր ի շայրապետութիւն շայոց։ Չոր ընկալեալ մեծաւ խնդութեամբ՝ մի՛ վասն խոստովանական անուանն, և մի՛ յաղագս լուսաւորութեան շայոց աշխարհիս, ձեռնադրէ և դարձուցանէ հանդերձ պատասխանով հրովարտակին։

ԳՂՈՒԽ ԿԻԻ

Դա։ յեալ էնոյն խորհուրդ յաղագս սքեոյն Պարիզորի երևալոյն է յեանադրութիւն շայրապետութեանն։

Արդ յորժամեհաս հրաման ի Տեառնէ սրբոյն Պարիզորի զպետականն առնուլ իշխանութիւն, յայնժամ տեսիլ սքանչելի երևեալ թագաւորին յԱստուծոյ. քանզի հրեշտակ խօսէր ընդ նմա և ասէր. պարտ է քեզ Պարիզոր վիճակեցուցանել ի շայրապետութիւն, զի լուսաւորեցէ զձեզ։ Աս և Պարիզորի երևեալ հրեշտակ յԱստուծոյ, զի մի՛ ընդդիմացի Աստուծոյ թագաւորին, զի յԱստուծոյ է հրամանն։

Ապա այնուհետեւ թագաւորն գումարեալ զունդ ի գլխաւոր նախարարացն իւրաքանչիւր զօրօք։ Առաջին՝ իշխան Անկեղտաւ

նրն, երկրորդ՝ իշխան Աղձնեաց՝ որ էր Բ-դեաշես, երրորդ՝ իշ-
 խանն Մարդպետութեան և զիշխանն Թազակապ՝ որ կոչի Աս-
 պետ, և զիշխանն Ասպարապետ, և զիշխանն Արրդուսց, և զիշ-
 խանն Գարգարացուց, որ և նա անուանիւր Բ-դեաշես. և զիշխա-
 նրն Ռուշտունեաց, և զիշխանն Մոկաց, և զիշխանն Սիւնեաց,
 և զիշխանն Ծաւղեաց աշխարհին, և զիշխանն Ուտիացուց,
 և զիշխանն Շահապն՝ Օսրաւանդ՝ և Հեր գաւառի, և զիշ-
 խանն Արծրունեաց: Եւ հանեալ զՎրիգոր յոսկիապատ կառս
 արքունականս, և զային հասանէին ի քաղաքն Աեսարացուց:
 Եւ հանդիպեալ սրբոյ Աթուղիկոսին Վլենդիի, մատուցին
 զթուղթ թագաւորին Տրդատայ: Եւ տուեալ ողջոյն ամենե-
 ցուն. ապա եկեալ ժողով բազմութեան Եպիսկոպոսաց՝ ձեռ-
 նադրեցին զսուրբն Վրիգոր Հայրապետ Հայոց մեծաց. և էր
 զլիաւոր Եպիսկոպոսացն մեծն Վլենդիոս: Եւ առեալ պա-
 տասխանի թղթոյն՝ դարձան մեծաւ ուրախութեամբ. և եկին
 հասին ի քաղաքն Աերաստիա: Եւ կացեալ անդ աւուրս ոչ
 սակաւ, և արկեալ ի նմա հիմն եկեղեցւոյ. որ և շինեցին իսկ
 հրամանաւ սրբոյն Վրիգորի արք հաւատարիմբ, և անուանե-
 ցին յանուն սրբոյն Վրիգորի. որ դեռ ևս կայ յեր քաղաքին:
 Իսկ ապա լուեալ արքայն Տրդատ զգալն սրբոյն Վրիգորի՝
 ելեալ ընդ առաջ նորա զօրօք բազմօք առ ստորոտով՝ Ապատ
 լլրինն՝ հանդիպի առ փն Եփրատ գետոյն. և ընդ պատահե-
 լլն միմեանց լցան ուրախութեամբ: Եւ տուեալ զպատճէն
 թղթոյն պատասխանի, և նստաւ սուրբն Վրիգոր յաթոռ Աթ-
 թուղիկոսութեան Հայոց մեծաց: Եւ Եպիսկոպոսք՝ որ ձեռ-
 նադրեցան ի նմանէ՝ աւելի քան զչորեք հարիւր Եպիսկոպոս՝
 անուշք տեղեաց տեղեաց:

ԳՂՈՒԽ Է

Յաղագս Ապիսկոպոսաց՝ որտ ընկալան անտու է տեղիս տեղիս է սըբ-
 քոյն Գրիգորէ յե-բատանչե-ր Գահո:

Արդ յայսմ վայրի զաթոռակալս շարադրեցից և յայտ արա-
 ըից զեւրաքանչեւր գահս՝ որպէս Առուսաւորչին մերոյ սրբոյն
 Գրիգորի է կարգեալ և եղեալ զսփհական աթոռնկալ Ա-
 պիսկոպոսացն զկարգս. առաջին՝ Հարթայ Ապիսկոպոսն, եր-
 կրորդն՝ Ոստան Ապիսկոպոսն, երրորդն՝ Տայոց Ապիսկոպոսն,
 չորրորդն՝ Մարդաղոյ, հինգերորդն՝ Արշամունեաց, վեցերորդն՝
 Արծրունեաց, եւթներորդն՝ Սիւնեաց, ութերորդն՝ Ուշտու-
 նեաց, իններորդն՝ Մոկաց, տասներորդն՝ Ամապունեաց, մետա-
 սաներորդն՝ Բասենոյ, երկոտասաներորդն՝ Մամկոնէից, երեք-
 տասաներորդն՝ Բազրեանդայ, չորեքտասաներորդն՝ Խորխո-
 ոունեաց, հինգետասաներորդն՝ Վանանդայ, վեշտասաներորդն՝
 Ապահունեաց, եւթնևտասաներորդն՝ Արշարունեաց, ութն-
 և տասներորդն՝ Գնունեաց, իննևտասաներորդն՝ Գողթան,
 քսաներորդն՝ Գարդմանայ, քսանևմինն՝ Ակէոյ, քսան և երկու-
 սըն՝ Բաթունեաց, քսան և երեքն՝ Արուտակաց, քսան և չորսն՝
 Ասորեաց, քսան և հինգն՝ Անձևացեաց, քսան և վեցն՝ Պալու-
 նեաց, քսան և եւթն՝ Մեհնունեաց, քսան և ութն՝ Ալոյ,
 քսան և ինն՝ Օարեհանից, երեսունն՝ Միւսաւորեաց: Այս
 երեսուն Ապիսկոպոսք՝ որք աթոռակալութեամբ ընկալան ձեռ-
 նադրութիւն ի սրբոյն Գրիգորէ, և այլ ևս երեք հարիւր և
 եւթանասուն Ապիսկոպոսք. որ և նոքա կարգեցան ի տեղիս
 տեղիս տեսուչք և Առաջնորդք յեւրաքանչեւր զաւառս ի փա-
 աւս Աստուծոյ:

ԳՆՈՒԽ ԷՆ

Յաղագս Վարդապետան Տրդատայ Խազատորին և Կարայնոյն և ան-
նայն զբացին:

Երդ իբրև եկն սուրբն Գրիգոր յաշխարհս Էայոց, և Թա-
գաւորն Տրդատ լուաւ՝ լցաւ խնդութեամբ. և առեալ ընդ
իւր զՆշեկն զկինն իւր և զԽոտրովիդախա զքոյր իւր հան-
դերձ զօրօքն գայ հանդիպի սրբոյ Էայրապետին առ ստորոտով
լերինն՝ Վստայ՝ որպէս ասացաք վերագոյն. զան հասանեն
յափն Եփրատ գետոյն. բազում խնդութեամբ ողջոյն սուեալ
միմեանց՝ և մատոյց զպատճէն պատասխանոյն՝ դարձեալ ու-
րախ լինէին: Եւ առեալ սուրբն Գրիգոր զԹագաւորն հան-
դերձ իւրօջօքն՝ և զայն ամենայն բազմութիւն զօրաց միրտէր
ի գեսն Եփրատ յանուն Էօր և Որդւոյ և Էոզուոյն սրբոյ: Որ
այպա նշանք սքանչելի երևեալ. զի գեսն զսեղի առեալ կայր. և
սիւն լուսաւոր ի վերայ նոցա ի նմանութեան տէրունական խա-
չին. և որք միրտեցան յայնժամ ընդ այր և ընդ կին և ընդ մա-
նուկ աւելի քան զչորիքհարիւր բիւր մարդիկ. և խորհուրդ ա-
ծեալ զամենայն բաշխէր նոցա զկենդանարար սուրբ Մարմին և
զՎրիւն Փրկչին մերոյ. և լուսաւոր վարդապետութեամբն իւրով
լնոյր և լուսաւորէր զնոսա զամենեսեպն: Եւ նոքա օրհնէին
զՎստուած և փառաւորէին. որ ետ նոցա միտս զգաստութեան,
և հան զնոսա ի խաւարէ ի լոյս, և յանդիտութենէ ի զիտու-
թիւն ճշմարտութեան, և յանհաւատութիւնէ ի հաւատս. և
յաղագս այնորիկ օրհնէին զՎստուած զտուիչ այնպիսի պար-
գեաց: Եւ մեք ի նոյն դարձցուք բան՝ զոր խոստացաք յա-
ղագս հաւատալոյն Առստանդիանոսի, թէ որպէս հաւատաց
Առստանդիանոս, կամ որով օրինակաւ: Գայս ստացեալ

պատմագրաց Յունաց՝ Թագաւորն Հռովմայ Արստանդիանոս
 կռապաշտ էր. և հրապուրեալ ի Մաքսիմիանէ կնոջէ իւրմէ՝
 որ Թոռն Ղիսկղետիանոսի կայսեր. սա հալածէր զքրիստոնեայ-
 սրն. և զբազում հաւատացեալս եսպան, որ ոչ զոհեցին կոռ-
 ցրն: Իսկ երանելին Աեղբեստրոս առեալ զաշակերտսն՝ փախ-
 եաւ ի լեաւան, և էր անդ ի Թագստի: Եւ եղև բորոտութիւն
 Արստանդիանոսի Թագաւորին իբրև տապաստ, և բժիշկք ամեն-
 ևին ոչ կարացին բժշկել: Ասացին աղանդաւորքն, եթէ ան-
 հնարին է քեզ բժշկել՝ բայց միայն եթէ անարատ մանկուկք
 ժողովեսցես և արեամբ նոցա լցցեն զաւազան. և մինչդեռ ջերմ
 է արիւն, մտցես ի նա մերկ յաւազան, և լուայցես արեամբն, և
 ապա ողջասցիս: Հրամայեաց, և փութապէս ժողովեցին տղայս
 մանկունս բազում և անթիւս յոյժ: Եւ հեծեալ Թագաւո-
 րին երթայր ի Ապետղոյն տաճար կռոցն. և ընթացան կա-
 նայք և տղայք ի զիրկս իւրեանց մեծաւ հառաչանօք, հերար-
 ձակք՝ և պտինքն ի բերան տղայոցն անկան առաջի Թագաւորին
 կսկծալից ողբովք: Եւ նորա տեսեալ զկոծ և զտուայտումն
 մարցն և զլալիւն տղայոցն, յոյժ ողորմեցաւ և զթացաւ ի նո-
 սա, նա և արտասուկք հեղան յաչացն, և լու համարեցաւ ըզ-
 փրկութիւն նոցա քան զսուող ջութիւն անձին իւրոյ: Արձա-
 կեաց զնոսա ուրախութեամբ (ի) յարկս իւրեանց՝ տուեալ նո-
 ցա հաց և ոռձիկ: Եւ ի զիշերին այնմիկ երևեցան Պօղոս և
 Պետրոս առաքեալքն Վրիստոսի՝ և ասացին. որովհետև ողոր-
 մեցար դու տղայոցն առաւել քան անձին քում, եկաք քեզ
 յօգնականութիւն. առաքեա՛ յայսնիշ լեառն, և բեր առ քեզ
 զԱպիսկոպոսապետն Աեղբեստրոս. և նա պատրաստեսցէ քեզ
 աւազան ջրոյ. և դու լուասցիս այնու՝ և բժշկեսցիս ի բորոտու-
 թենէդ: Եւ ընդ առաւօտն արձակեաց ի լեառն. և տարան ըզ-
 սուրբն Աեղբեստրոս. և նա կարծէր՝ թէ ի մարտիրոսութիւն

տանին զնա, ուրախութեամբ երթայր: Եւ մտեալ առաջի թագաւորին՝ ողջոյն ետ: Եւ ասէ ցնա. են Աստուածք քո, որ անուանին Պետրոս և Պօղոս: Պատասխանի ետ Աեղբեստրոս՝ և ասէ, ոչ են նոքա աստուածք, այլ ծառայք են Աստուծոյ և առաքեալք: Եսէ թագաւորն, որոնց կերպարանաւ են կամ յորչստի հասակի: Եւ հանեալ ի ծոցոյն իւրմէ փոքր մի պատկեր զսրբոց առաքելոցն՝ եցոյց թագաւորին: Եւ նա տեսեալ ծանեալ՝ և ասէ, ճշմարիտ սոքա են՝ զոր տեսի ես յանուրջս: Եւ առժամայն լցին զաւաղանն ջրով. և երթեալ ի տեղին օրհնեաց Աեղբեստրոս զջուրն. և մերկացուցեալ զթագաւորն իջոյց ի ջուրն. և լոյս փայլեաց ի վերուստ ի մարմինս նորա. և եղև ճարձատումն որպէս ի տապակաց. և անկան որպէս կեղևանք յանձնէն՝ և ելից զջուրն. և ելեալ թագաւորն մաքուր մարմնով և պայծառ հոգևով: Եւ մկրտեցան յաւուր յայնմիկ ի ձեռաց Աեղբեստրոսի ի գետն ողիք երկոտասան հազար. զորս ազոյց թագաւորն հանդերձս սպիտակս, և սաւանս, և կօշիկս, և ամեն միոյ միոյ սոմեղէն մի: Եւ զրեաց թագաւորն հրամանս, եթէ ոք հայհոյեացէ զՔրիստոս, զկէս ընչից իւրոց յարքունիս տացէ. և անխափան և անարգել՝ իվ և կամեսցի՝ մկրտեսցի, և աներկիւղ կործանեսցէ զբազինս կոոցն: Եւ շինեաց թագաւորն եկեղեցի յանուն սուրբ Փրկչին. և ինքն փորէր և հանէր զհողն, և դնէր զքարինս: Եւ հրամայէր ի մէջ հրապարակին աղաղակել զօրացն իւրոց քառասուն անգամ, եթէ Քրիստոսնից Աստուածն ճշմարիտ Աստուած է. և դարձեալ տասն անգամ, եթէ եկեղեցիք Քրիստոսի բացցին. և որք զՔրիստոս ոչ պաշտեն՝ թշնամիք են թագաւորութեանս մեր: Քայս աղաղակեցին տասն անգամ. և որ կեցոյց զթագաւորն՝ Աստուած է: Իսկ շեղինէ մայրն Արստանդիանոսի էր ի Իսթանիայ՝ և երկու թոռուքն ընդ նմա՝ Էուստանդիանոս և Արստ:

Եւ ժողովեցան առ նա շրէայքն՝ և ասին, որդինքն՝ թողաւորն մեր՝ բարիոք արար, որ եթող զհաւասարն՝ և շարիւտայ ըզկուռսն. բայց ճշմարիտ հաւատ ոչ ստացաւ. արդ գրեա՛ առ նա, զի թլփատեսցի և լինիցի շրէայ իբրև զմեզ: Եւ նա անարգեալ զնոսա՛ թշնամանօք դարձոյց: Եւ գրեաց առ որդին իւր. որ հաստատ(եաց) զհաւատ Վրիստանէութեանս, և մեծարեսց զՍեղբեսորոս: Եւ այնպէս փայլեաց սուրբ շարապետն յԱկեղեցին՝ որպէս զլոյս: Եւ զհիւանդս բժշկէր աղօթիւք իւրովք. և զդեռ հալածէր ի մարդկանէ: Եւ բազում շրէայս և հեթանոսս դարձոյց յԱստուածդիտութիւն. և եղև գլուխ երեք հարիւր և տասն և ութն շարապետացն՝ որ ի Վիկիա առաջինն Ալեհհոդոսին: Եւ հասեալ ի բարիոք ծերութիւն՝ հանգեաւ ի Վրիստոս:

ԳՆՈՒԽ շր

Գնալն երանելոյն շեղինէի յՅրուսաղէմ ի նորի սուրբ Խաչէ

Յետ այսորիկ առաքէ սուրբն Աստանդիանոս զմայր իւք շեղինէ յՅրուսաղէմ ի ինդիր խաչին: Եւ նորա երթեալ ժողովէ զքահանայս և զծերակոյտս շրէից, և հարցանէր վասն նշանի խաչին: Եւ նոքա յուրաստ կացեալ չգիտենք ասէին: Եւ ապա ի խոշտանդանս արկեալ զերանելին Աիւրեղ մի, զի նովաւ գտաւ փրկականն մեր նշան: Եւ առեալ տանէին ի քաղաքն ուրախութեամբ, և եղեալ ի վերայ սպտանի մեռելոյն, զոր բարձեալ տանէին ի թաղումն, նա վաղվաղակի կենդանացաւ. զոր տեսեալ երանելոյն դշխոյի՛ լցաւ խնտութեամբ. և տուեալ փառս Աստուծոյ՝ գոհանայր և օրհնէր զԱստուած: Եւ ասեալսն հաւատացեալքն ուրախ լինէին: Եւ շրէայքն

ի եղեն ամօթով : Իսկ երանելին Հեղինէ լցեալ հաւատովքն՝ որ առ Աստուած, և մեծաւ փափագանօք դարձեալ խնդրեաց զբեկեռան Փրկչին ի Աիւրեղէ : Իսկ երանելին Աիւրեղ երթեալ ի Առաքիման հանդերձ այլ ևս հաւատացեալ եղբարքն, և մեծաւ հառաչմամբ աղօթս մատուցեալ՝ յանկարծակի փայլեաց յերկրի. զոր առեալ բերէր մատուցանէր աստուածասէր զշնոյին : Իսկ նա տարեալ խնդութեամբ կոչեաց առ ինքն այր մի հաւատարիմ և գիտուն, և ասէ ցնա, առ ինձ (զուցէ՛ քեզ) զբեկեռու զայսոսիկ, և արա՛ զոսսա կոճակս սանձոց ձիոյ թագաւորին. զի եղիցի զէն անվթար առ ամենայն հակառակորդս յաղթութեան թագաւորին : Չի կատարեսցի ասացեալն ի մարգարէէն, և եղիցի յաւուրն յայնմիկ, որ ի վերայ սանձոց ձիոյ սուրբ Տեառն կոչեսցի : Եւ այսպէս զարդարեալ առաքինութեամբ երանելի սուրբ տիկինն զշնոյ մեծ(աւ) փափագանօք խնդրեաց և եզիտ գփրկական սուրբ՝ Աշանն, և աւանդեաց ի ձեռն երանելոյն Աիւրղի : Եւ իբրև առեալ զբեկեռն եկն առ թագաւորն Աոստանդիանոս, և պատմեաց նմա զամենայն իրս եղերլոցն, և ուրախ լեալ ի միասին՝ ետուն փառս Աստուծոյ :

Գ-Լ ՈՒԽ ՀԳ

Գնան Տըրաբայ խափաւորին Հայոց ի Հոռոմ առ Տէճն Աոստանդիանոս յաղագոս իւրաքանուրեան հասարոյ :

Ընդ ժամանակս ընդ այնոսիկ թագաւորեաց Աոստանդիանոս՝ որդի Աոստանդնեայ, և հաճոյացաւ Աստուծոյ ի ձեռն իւրոյ ճշմարիտ խոստովանութեանն : Եւ այնպէս յաղթող երևեալ և հաճոյ Աստուծոյ, մինչգի զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց հրեշտակ յերկնից երևեալ՝ սպասաւորէր նմա. ընդ առաւօտս

առաւօտս զՎրիստոսին նշան թագին զնէր ի զլուս նորա. և ինքն ինքեան տեսանէր զսպասաւորութիւն հրեշտակի: Ապա իբրև լուաւ զայս մեծ արքայն Տրդատ, խորհուրդ առնոյր՝ զի գնասցէ առ սուրբն Աոստանդիանոս: Հանդերձէր պատրաստէր մեծ Արք Ապիսկոպոսն Վրիգոր և գնորին որդի գՌաստակէս Ապիսկոպոսն և զԱպիսկոպոսն Աղբիանոս, և ի նախարարացն զչորեսին գահերէցսն իւրոյ տաճարին՝ որ բղեշխն կոչէին. և գառաջին սահմանական ի Վոշիրական կողմանէն, և զերկրորդն յԱտրեստանեայց կողմանէն, և զերրորդն յԱրուստական կողմանէն, և զչորրորդն ի Մապթաց կողմանէն. և զայն իշխանսն՝ որ զինի սրբոյն Վրիգորի գնացին ի Աեսարիայ, և այլ բազում մեծամեծք եւթանասուն հազարաւ ընտիր ընտիր զօրու, և խաղայր գնայր նոքօք յԱյրարատեան գաւառէ յԱրտաշատ քաղաքէ անցեալ ի կողմանս Յունաց՝ երթեալ անցանէր ի կողմանս յերկիրն Խալացւոց և Վաղմատացւոց ի թագաւորական քաղաքն Հռոմ: Աւ իսկոյն զգացուցեալ աստուածասէր թագաւորին Աոստանդիանոսի և մեծ Հայրապետին Աւսերեայ՝ ուրախ եղին յոյժ: Աւ մեծաւ պատուով ընդառաջ ելեալ ընդունէին խնդութեամբ. և հարցեալ զմիմեանս յաղագս յառաջագոյն աղետին՝ որ եհաս նոցա ի Տեառնէ, և ապա սքանչելեացն Աստուծոյ, որ զթացաւ ի նոսա. և թէ որպէս ըմբռմամբ ձգեաց զնոսա ի խաւարէ ի լոյս. և զհաւատանն երկոցունց կողմանցն պատմէին միմեանց. և զիրսն՝ և զեղեալսն՝ և զնմանութիւնսն՝ և զօրինակսն՝ որ ինչ լեալն էին Տրդատայ և Աոստանդիանոսի՝ պատմէին առաջի բազմութեանն: Օր զարմացեալ ամենեցունց՝ տային փառս Աստուծոյ: Աւ դարձեալ զերանելոյն սրբոյն Վրիգորի նահատակութիւնս և սքանչելիսն պատմէր թագաւորն Տրդատ: Բնդ որ զարմացեալ երանելին Աոստանդիանոս և իւրքն ամենայն՝ ընդունէին

զնա իրբև գկենդանի զկայ Վչրխատոսի, որ արդ(արև) էր իսկ: Իսկ ապա այնուհետև հաստատեալ ի միջի իւրեանց շայրապետքն և Խազաւորքն զհաւատ ուղղափառութեան՝ և ըստ մարմնոյ սէր միաբանութեան առ միմեանս՝ հաստատուն պահել ի միջի իւրեանց. և յանձն առնուին զգիր դաշնաւորութեան հաստատուն և անխախտ պահել ի միմեանց կայսրն Աոստանդիանոս և արքայն Տրդատ. նաև շայրապետքն դնէին ուխտ և դաշինս ընդ միմեանս, զի զսէր հոգևոր և զմիաբանութիւն հաւատոյ հաստատուն կայցեն ի միջի իւրեանց՝ ինքեանք և որ զկնի իւրեանց յաջորդեն յաթոռ շայրապետութեանն շայոց և շումոց: Եւ այնպէս ընկալեալ եղեն ի նոցանէ մեծաւ սիրով: Եւ հրաժարեալ ի կայսերէն Աոստանդիանոսէ և ի սուրբ շայրապետէն Եւսեբեաց բազում ընծայիւք և պայծառ պատարագօք զային հասանէին խաղաղութեամբ յաշխարհն շայոց ի թագաւորական քաղաքն Աղարշապատ. և տուեալ ողջոյն հանգստարանի սրբոց շուփսիմեանց՝ փառաւորէին զԱստուած:

ԳՂՈՒԻ շԿ

Ղարջեալ է նոյն իորհորդ. և յաղագո որքոց աստուծոցն Պետրոսի և Պօղոսի և Ենդրէի նշխարացն՝ յայլէ պատմութեանէ:

Չայսու ժամանակաւ լուր եհաս առ արքայն Տրդատ՝ եթէ Աոստանդիանոս արքայն հաւատաց յԱստուած, և դադարեցոյց զհալածութեն եկեղեցեաց՝ քաջութեամբ կալեալ զթագաւորութիւնն: Ապա խզրհուրդ արարեալ Տրդատայ հանդերձ իշեանօք և բազում նախարարօք զնալ ի դուռն կայսեր՝ և զսուրբն Գրիգոր ընդ ինքեան տանել յաղագս զնելոյ դաշինս

խաղաղութեան ի մէջ իւրեանց: Եւ բազում օթեանօք խաղաց գնաց մինչև եհաս ի դուռն ծիրանափառ Օգոստեան. և ընկալեալ եղև մեծաշուք պատուով, և սառաւել զխոստովանողն Վրիստոսի զուրբն Վրիգոր յաղագս խոստովանողական անուանն և կենդանի վկայութեանն ընկալան փառաւորապէս՝ տեղեկացեալ ի նոցանէ զամենայն սքանչելին Աստուծոյ՝ որ գործեցաւ առ նոսա ի Հայք: Եւ ինքն կայսրն՝ զոր ինչ առ նա ինքն եղև տեսութիւն սքանչելի ի ձեռն խաչանման աստեղն՝ պատմեաց նոցա: Եւ կեց (կացին) անդ աւուրս բազումս: Եւ ինդրեալ սրբոյն Վրիգորի մասն ինչ ի նշխարաց սրբոց առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի. և տուեալ նոցա թագաւորական հրամանաւ սրբոյ Հայրապետին Հռոմայ, զոր առեալ ուրախ եղին յոյժ. ետ զահեկ ձեռն սրբոյն Անդրէի առաքելոցն. և առաւել մեծարելով զնոսա զայնքան աւուրս. զոր ապա առեալ մեծաւ խնդութեամբ զգանձան աստուածային, և ելեալք ի քաղաքէն՝ յետ բազում աւուրց եկին յաշխարհն Հայոց: Եւ հասեալ ի գաւառն՝ Եկեղեաց ի Թիին աւան, և հանգիստ առեալ անդ աւուրս ինչ, երթեալ գնաց Տրդատ ի գաւառն Այրարատեան ի բուն աւանն արքունի ի Աղաղաբապատ քաղաքն. իսկ սուրբն Վրիգոր մնացեալ սակաւ ինչ ժամանակս անդէն ի գաւառն Տարօն՝ ընդ իւր ունելով զաստուածային առաքելական գանձս ոսկերաց քառ ի կործանել զիւռուսն՝ որ յԻննակնէն տեղեան Վիսանեայ. և փոխեալ զանուն տեղոյն կոչեաց Վրականս ի կայանս նշխարաց սրբոյն Արապատին:

ԳՎՈՒԻ ՀԵ

Յաղագս թափին երանելոյն Առարանդիանոսէ՛ ընդ ուսարբէ՛ կամ ոք-
պէս յաջողեալ եղև նմա ի Տետունէ՛ Եւփոյ որոյն (Եւփոյ որդոյն)

Ելլոտոյ ապահի պարբայի աստցեալ ի Պարմա-Նեան իւրոյ:

Առստանդիանոս թագաւորէ ամս երեսուն և երեք: Սա եղեալ
ի կողմանս Իիւզանդացւոց՝ շինեաց քաղաք՝ և կոչեաց զանուն
նորա Առստանդնուպօլիս: Սա եհան ի Հռոմայ ընդ իւր մասն
ինչ ի նշխարացն Պետրոսի և Պօղոսի՝ ի հաստատութիւն թա-
գաւորանիստ քաղաքին իւրոյ. որ կան ի մեծ եկեղեցւոց, որ կո-
չի Սուրբ Եռաքեալք: Ակայէ այսմիկ Գրիգոր Եստուածաբան.
քանզի ասէ ի ճառին՝ որ ի գալ Եպիսկոպոսացն ի հրաժարական
բաննս, թէ ուրախ լերո՛ւք ով առաքեալքդ, գեղեցիկ փոխա-
դրութիւն: Երդ քանզի ասի բան, եթէ ի ժամանակին՝ յորում
երարձ Յովաք զթագաւորութիւն յորդւոցն Եմնիւայ, առա-
քեալ զթագս զայս ի տանէ զանձուց նոցա՝ առնէ ի զլուս Գաւ-
թի արքայի, և ի նմանէ Սողոմոնի, և ի Սողոմոնէ Ռոբովամ, և
ապա Եբիայ, և Եսափ և Յովսափաթ. և ի նոցանէ նոյնպէս ա-
մենայն թագաւորք Յուդայ, և հուսկ յետոյ Սեղեկիայ, և Յո-
քոնիայ. զոր գերեալ Եսաբուզոդոնոսորայ արքային Իսաբելացւոց,
և զնոյն թագաւորեալ ի Իսաբելոն, և նովիմբ պսակեալ ինքն և
իւրքն ամենայն՝ մինչև յաւուրս Աիւրոսի արքային Պարսից. և
ի նմանէ հասանէր մինչև ի Գարեհ Պարսից արքայ. զոր սպան
Եղէքանդր Մակեդոնացի: Եւ ի նմանէ յափշտակեալ թագս
այս մնայ մինչև ցԵնտիոքոս: Օր վանեալ մեծ քաջին Երշա-
կայ պահուողի (Պալհաւի) առնու զթագն, և այս լինի մինչև
ցԵպուլհ որ անուանեցաւ արքայից արքայ. որ հնազանդե-
ցաւ սիրով մեծին Առստանդիանոսի: Երդ ցանկայր Առստանդի-

անոս նախնական և մարգարէական պսակին լինել իւր աստուածահաճոյ թագաւորութեանն: Այսու ժամանակաւ առաքէ Շապուհ արքայից արքայ առ մեծն Աոստանդիանոս՝ աղաչել զնա խնդրել զգաշնաւորութիւն և զսէր հաստատութեան ի մեջ երկոցունց: Իսկ նորա հաւանեալ ըստ օրինի Վրիտանէութեան՝ կատարել զննդիրսն. բայց հայցէ և նա ի Շապուհ զպսակ թագին. զի ըստ նմին օրինակի տայցէ կազմել յանուն իւր. և զնորայն անդրէն ի նա դարձուցանել. և այն լինէր յաղազս փափագման անդրանիկ թագաւորին և մարգարէին Վաւթի: Եւ նորա առաքեալ զինի արանց հաւատարմաց. զոր տեսեալ մեծին Աոստանդիանոսի, ժողովեալ զճարտարապետս արուեստին այնորիկ՝ և հրամայէ ձուլել ըստ նմին օրինակի: Իսկ ի կատարումն եկեալ գործոյն՝ հրամայէ գնել ի վերայ ոսկի սեղանոյն, և հայցէր յԱրարչն՝ զի մնասցէ առ ինքն նախնական պսակն: Եւ կոչեցեալ առ ինքն զհաւատարիման Շապուհ զհրամայէ առնուլ յինքեանս զքերեալ թագն ի թագաւորէն իւրեանց: Իսկ նոցա կուրացեալ միտք և աչք յաստուածային իմն գողցես տեսութենէ՝ զառ ի Յունաց զձուլեալն առեալ յինքեանսն զնացին թողլով անդրէն զտենչալին մեծի թագաւորին Աոստանդնայ: Աոր առեալ զնէր ի վերայ պատուական զլեոյ իւրոյ. որում սպասաւորէին հրեշտակք. և այսմ վկայէ զիրք կանոնացն Վիկիայ, թէ այգոյն այգոյն սպասաւորեն հրեշտակք, որ մինչև ցայսօր ժամանակի կայ ի թագաւորական պաղատին: Աոր և յաւուրս Սեծի Արկաբաթոջն պսակին այնմ թագաւորք Հոմոցն՝ յետ մեծի Աիւրակէին Պասեքին՝ յորժամ դառնան ի հրաշալի եկեղեցոյն, յորում է տապան նորուն սրբոյն Աոստանդիանոսի և այլոց ուղղափառ թագաւորացն: Եւ և (ի) յատակս բեմին կայ հանգիստ մեծի Հայրապետին Յովհաննու Ոսկեբերանին: Աոյնպէս և յերկրորդ կիւրակէն, որ կոչի Վաւակատեաց, որ նովմբ

Թագոյն պսակին դառնալով ի մեծ եկեղեցւոյն՝ որ կոչի Սուրբ Մողբ: Երդ ասացաք զորպիսութիւն թագին ի պատմութենէ Շափոյ:

ԳՂՈՒԻ ՀՕ

Սոսո-գաբանո-նիւն յաղագս Տրդատայ Խագաորելոյն:

Գրեցաք ի մերումն պատմութեան միանգամ և երկիցս յազգս Տրդատայ թագաւորելոյն, թէ ե՞րբ և յորո՞ւմ ժամանակըս եղև: Բայց ոչ միաբանէին ընդ միմեանս Օհնոր և Մովսէս վասն նորա. զի Օհնոր ի Պռոպայ ասէ թագաւորեալ Տրդատայ. և թագաւորեալ յորժամ զՎթացն արար ձերբակալ զթագաւորն. և նա երախտահատոյց լեալ Տրդատայ՝ թագ եղեալ թագաւորեցոյց զնա, և առաքեաց զօրօք իւրովք ի Հայս: Իսկ Մովսէս ի Վիոկղետիանոսէ՝ ասէ՝ թագաւորեալ վկայէ և այսմ գիրք Այսեբացն: Բայց Մովսէս ստուգարանեալ՝ ասէ այսպէս: Քանզի ոչ է վկայութիւնն ճշմարիտ՝ ասէ՝ առանց ժամանակագրութեան. վասնորոյ մանրախուզիւ քննեալ զտաք զթագաւորելն Տրդատայ յերորդ ամի Վիոկղետիանոսի կայսեր՝ և գալ այսր հանդերձ մեծաւ զօրու: Վարձեալ այլ ստուգարանեն. նախ քան զայս սկսեալ ի ժամանակէն Պռոպայ մինչև ի թագաւորելն Վիոկղետիանոսի Յունաց թագաւորէ՝ ասէ՝ Պռոթոս, և խաղաղութիւն արարեալ ընդ Երտաշտի՝ բաժանէ զաշխարհս մեր սահմանադրութեամբ փոս զործելով: Եւ դարձեալ զմահն յայտ առնէ, թէ ի պատերազմելն Պռոպայ ընդ Վոթս՝ յարեան ի վերայ նորա զօրքն իւր, և սպանին զնա: Եւ թագաւորեաց զինի նորա Աարոս Աառինաւ հանդերձ և Վոմերիանոսիւ. և պատերազմեալ ընդ արքային Պարսից յեզբ

Նշիրատու՝ մեռաւ Աարոս. և Աառինոս ի Առուանակայ սպանաւ յանապատին: Ընդ նոյն առուքս և Կոմերիանոս լինի սպանեալ ի Խճրակէ. և փոխանորդեալ զԹադաւորութիւնն Աիոկղետիանոս. և այսպէս կարճ ի կարճոյ զինի միմեանց զմահն նոցա, և ի միջոցի այսմ զըուցաց առաջի և զինի նոցա պատմէ և զքաջութիւն Տրդատայ: Աս՝ ասէ՛ զերկուց ցլուց վայրենեաց միով ձեռամբ կալեալ զեղջերուէ Թափեաց հանդերձ ընդվզեալ ջախջախմամբ. և ի ձիրնթացս կառացն վարել կամեցեալ՝ ի հմտութենէ հակառակադրին ոստուցեալ յերկիր անկաւ. և բուռն հարեալ Տրդատայ՝ արգել զկառսն. ընդ որ զարմացեալ ամենեքեան: Ալ զարձեալ ի պատերազմեն Առուակայ ընդ Աառինոսի՝ վերաւորեցաւ երիվարն Տրդատայ. և առեալ զզէնն իւր և զկազմաց ձիոյն՝ դէպ ուղիղ ընդ լայնատարած խորապատակն անցանէր ընդ Նշիրատ ընդ զօրսն իւր՝ ուր Նիկիանէսն էր:

Փառք փառաց փառաւորելոյն յամենայն յարարածոց, ամէն:

ՑԱՆԿ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՒԱԾԻ

Էջեր

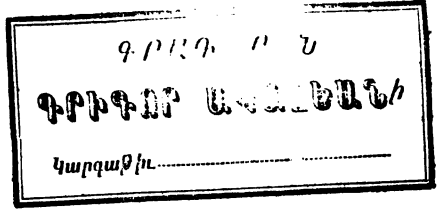
Գլ. Ա. Պատասխանի թղթոյն Անանիայի, և խոստումն կատարել ղչացուածս նորա:	1
„ Բ. Յաղագս թաղաւորաց. սկիզբն յԷրամայ:	15
„ Գ. Յաղագս Նոյի:	17
„ Դ. Յաղագս Սեմայ:	19
„ Ե. Յաղագս Արարհամու:	20
„ Զ. Յաղագս Քամայ:	21
„ Է. Յաղագս Յարեմի:	22
„ Ը. Յաղագս բաժանման աշխարհաց երկց որդւոցն Նոյի:	22
„ Թ. Եւ այլ սահմանք Քամայ:	23
„ Ժ. Սահմանք Յարեմի:	23
„ ԺԱ. Յաղագս լեռանց:	24
„ ԺԲ. Յաղագս ծովուց:	24
„ ԺԳ. Յաղագս գետոց:	24
„ ԺԴ. Եւ որ այլ ինչ զկնի բաժանման աշխարհաց:	25
„ ԺԵ. Յաղագս Հայկայ:	26
„ ԺԶ. Յաղագս ազգաց և ծննդոցն Հայկաց, և որ զինչ ի նոցանէ գործք:	27
„ ԺԷ. Յաղագս Արամայ պատերազմին սարտիք նահատակութեան:	28
„ ԺԸ. Յաղագս Արայի:	29
„ ԺԹ. Յաղագս որ զինչ զկնի մահուանն Արայի պատմին կարգք:	30
„ Ի. Յաղագս նահապետացն և Գատաւորացն, որք կացին Առաջ- նորք ժողովորեանն Երայելի:	31
„ ԻԱ. Յաղագս թաղաւորաց Իսրայելի:	32
„ ԻԲ. Թաղաւորքն Պարսից յազգէ Իսահակայ:	33

	Իրե-
ԳՂ ԻԳ. Թագաւորք Հայոց ի Հայկազնեայց:	35
„ ԻԴ. Յաղագս Հրաշնայ Թագաւորելոյն:	36
„ ԻԵ. Յաղագս Տիրանայ:	37
„ ԻԶ. Յաղագս Թագաւորելոյն Արշակունեաց ի վերայ Պարսից և Հայոց:	38
„ ԻԷ. Թագաւորք Հայոց որ ի Պարթևաց:	39
„ ԻԸ. Սկիզբն Թագաւորութեան Յունաց:	41
„ ԻԹ. Յաղագս Արտաշիսի Թագաւորին:	42
„ Լ. Վասն Թագաւորելոյն Արտաւազդայ:	44
„ ԼԱ. Վասն Թագաւորելոյ Աբգարու ի Հայք:	46
„ ԼԲ. Առաքումն իշխանացն Աբգարու առ Մառինոս, յորում տեսին զՓրկիչն մեր. ուստի սկիզբն Հաւատոցն Աբգարու:	46
„ ԼԳ. Թուղթ Աբգարու առ Փրկիչն:	47
„ ԼԴ. Պատասխանի թղթոյն Աբգարու, զոր գրեաց Թումնաս Առաքելալ Հրամանաւ Փրկչին:	48
„ ԼԵ. Գնալն Թարգնոսի առ Աբգար, և քարոզել քաղաքին Ուռհայի:	48
„ ԼԶ. Թուղթ Աբգարու առ Տիրեր կայսր Հռոմայեցոց:	49
„ ԼԷ. Պատասխանի թղթոյն Աբգարու:	50
„ ԼԸ. Թուղթ Աբգարու:	51
„ ԼԹ. Թուղթ Աբգարու (առ Արտաշէս արքայն Պարսից):	52
„ Խ. Վասն Թագաւորելոյ որդւոյն Աբգարու և Սանատրկոյ ի միում ժամանակի. և յաղագս առաքելոցն մերոց Թարգնոսի և Բար- դուղիմէոսի:	53
„ ԽԱ. Յաղագս Յրուանդայ:	56
„ ԽԲ. Վասն Թագաւորելոյ Արտաշիսի Հայոց:	57
„ ԽԳ. Թագաւորին Արտաւազդայ և մեռանելն զարմանալի իմն մա- հուամբ:	59
„ ԽԴ. Յաղագս Տիրանայ:	62
„ ԽԵ. Յաղագս Տիրանայ:	63
„ ԽԶ. Յաղագս Թագաւորելոյն Վաղարշայ, և որ ինչ ի նմանէ գործք և պատերազմ ընդ Խաղդաց, և մահուան նորա:	64
„ ԽԷ. Յաղագս Խոսրովու Թագաւորելոյն:	67
„ ԽԸ. Դարձեալ վասն Խոսրովու:	68

Քշ. ԽԹ. Թիւ թագաւորացն Պարսից՝ որ ի Պարթևաց՝ մինչ ի վախճան.	69
„ Ծ. Արշաւանք Խոսրովու (ի վերայ) Պարսից, և քինախնդիր լինել մահուանն Արտաւանայ.	70
„ ԾԱ. Դարձեալ յարձակումն երկրորդ անգամ՝ Խոսրովու ի վերայ Արտաշրի առանց ուրուք օգնականութեան.	71
„ ԾԲ. Խօսք և խոստմունք Արտաշրի Պարսից արքայի առ զօրս իւր.	72
„ ԾԳ. Գալն Անակայ առ Խոսրով յԱրտազ գաւառէ.	73
„ ԾԴ. Կարգ թագաւորացն Հայոց և Համար նոցին սկսեալ ի Վաղարշակայ մինչև ի Խոսրովի զոր սպան Անակ.	74
„ ԾԵ. Յայտարարութիւն որ ինչ զկնի մահուանն Խոսրովու.	75
„ ԾԶ. Արշաւանք Արտաշրի ի Հայք զկնի մահուանն Խոսրովու.	76
„ ԾԷ. Յայտարարութիւն յաղագս սրբոյն Գրիգորի՝ թէ՛ զճաշտարեալ լինէր յերկիրն Յունաց.	78
„ ԾԸ. Յաղագս նահատակութեան Տրդատայ նախ քան զթագաւորելն.	81
„ ԾԹ. Յաղագս Կոստանդիանոսի մեծի.	83
„ Կ. Յաղագս սննդեան և ուսման վարդապետութեան սրբոյն Գրիգորի յետ մահուանն Անակայ և աղետին՝ որ եհաս ընտանեաց նորա ի զօրացն Խոսրովու.	84
„ ԿԱ. Յաղագս Քառասնից.	85
„ ԿԲ. Յաղագս չարչարանաց սրբոյն Գրիգորի.	88
„ ԿԳ. Յաղագս Տրդատայ.	91
„ ԿԴ. Վասն սրբոց Հռիփսիմեանցն.	91
„ ԿԵ. Վասն Հարուածոցն Տրդատայ՝ որ եհաս նմա ի Տեառնէ.	93
„ ԿԶ. Ելն ի Վիրապէն սրբոյն Գրիգորի.	94
„ ԿԷ. Գալն Տրդատայ ի Հայք.	95
„ ԿԸ. Յաղագս քաջութեան Տրդատայ նախ քան զհաւատայն.	96
„ ԿԹ. Դարձեալ ի նոյն խորհուրդ. յաղագս սրբոյն Գրիգորի երթալոյն ի ձեռնադրութիւն Հայրապետութեանն.	98
„ Լ. Յաղագս եպիսկոպոսաց՝ որք ընկալան ամոռ ի տեղիս տեղիս ի սրբոյն Գրիգորէ յիւրաքանչիւր գահս.	100
„ ԼԱ. Յաղագս մկրտութեան Տրդատայ թագաւորին և իւրայնոցն և ամենայն զօրացն.	101

Գլ. 4Բ. Գնալն երանելոյն Հեղինէի յԵրուսաղէմ ի խնդիր սուրբ Խաչին	104
„ 4Գ. Գնալն Տրդատայ Թաղաւորին Հայոց ի Հռոմ առ մեծն Աստանդեանոս յաղագս միաբանութեան հաւատոյ	105
„ 4Գ. Դարձեալ ի նոյն խորհուրդ. և յաղագս սրբոց առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի և Անդրէի նշխարացն՝ յայլմէ պատմութեանէ	107
„ 4Ն Յաղագս Թագին երանելոյն Աստանդեանոսի՝ թէ ուստի՞ կամ որպէս յաջողեալ եղև նմա ի Տեսանէ՝ Շափոյ (Շափհոյ) որիոյ (որուոյ) Աշոտոյ Ապահի Պատրկի ասացեալ ի պատմութեան իւրոյ	109
„ 4Զ. Ստուգարանութիւն յաղագս Տրդատայ Թաղաւորելոյն. Ծանկ	111
	113

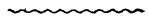

ՈՒԽՏԱՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ:

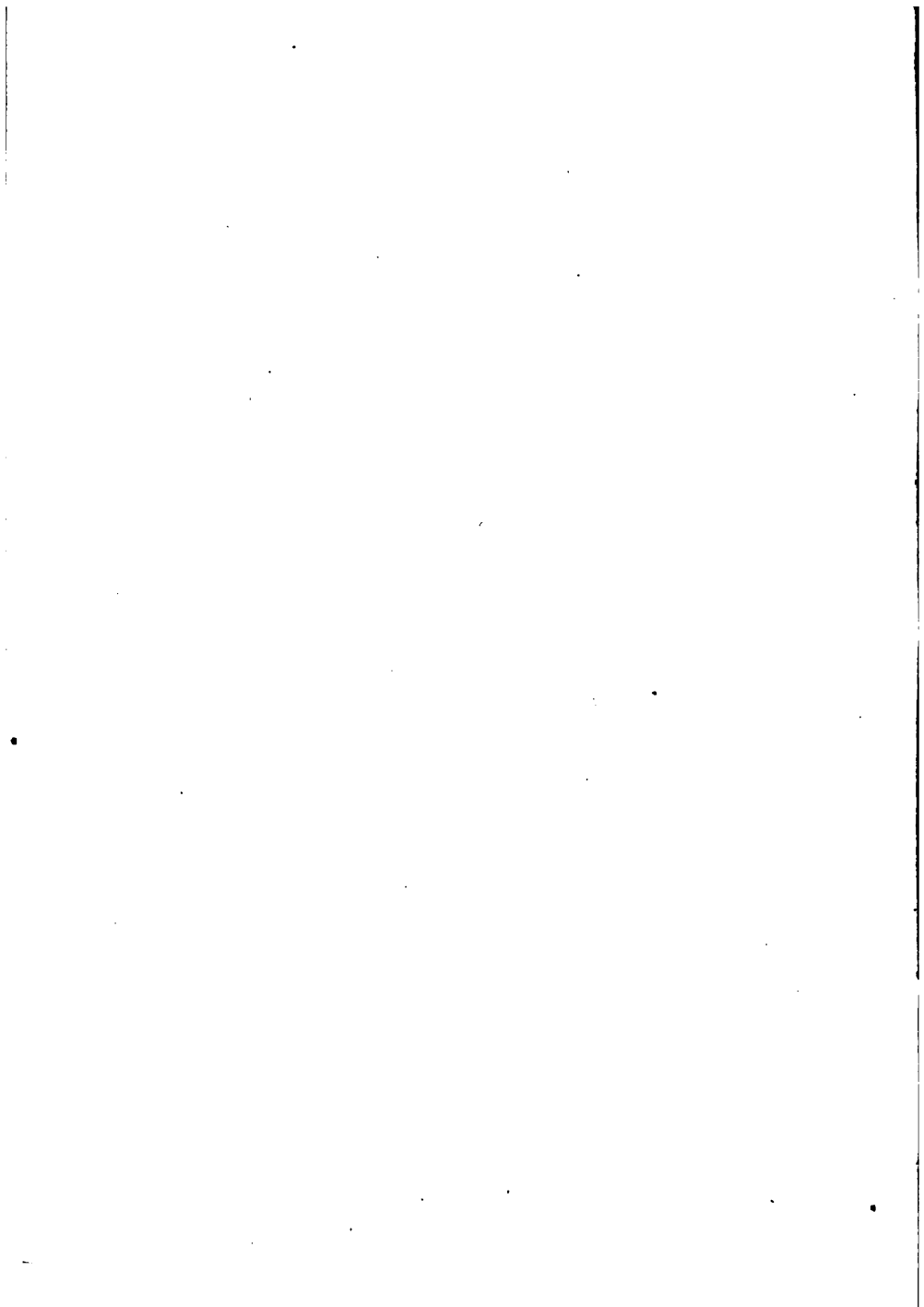
ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԻ

Պ Ա Տ Մ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Բաժանման Վրաց ի Հայոց

ՈՒՒՅԱՆԻՍ ԵՊԻՍԿՈՓՈՍ

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԻ

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԲԵԺԵՆՄԵՆ ՎՂԵՅ Ի ՀԵՅՈՑ

ԳՎՈՒՅ Ե

Ի ժամանակս թագաւորութեանն Հռոմայեցւոց Մուրկայ, և ի բռնակալութեան Պարսից եւթնևտասներորդ ամի Եպրուէզ — Խոսրովու արքայից արքայի, և ի տէրութեանն Տեառն Սմբատայ Վրկան Մարզպանի Հայոց մեծաց՝ եկաց յաթոռ Հայրապետութեան Հայոց՝ Եբրահամ. որ էր քսաներորդ վեցերորդ ի սրբոյն Գրիգորէ, ի գաւառէ(ն) Ուշտունեաց: Սակեցեալ ամն քսան և երեք: Ի սորա ժամանակս եղև բաժանումն Վրաց ի միաբանութենէ Հայոց ի ձեռն Աիւրոնի Վրաց Եռաջնորդի, և հաճեցան լենիլ կցորդակից չար (աղ)անդւոյն Կաղկեդոնի, փոխեալ զօրէնս սրբոց հարցն, և մոռացեալ զուխտըն աստուածեղէն: Իսկ Աիւրոնի ընկալեալ էր ձեռնադրութիւն ի Սովսիսէ Հայոց Վաթուղիկոսէ. զորոյ զկնի մահուան նորա յաջորդէ զաթոռն Եբրահամ, զոր վերագոյն ասացաք: Իսկ զԱիւրոնէ, թէ ուստի՞ կամ յորմէ՞ գաւառէ և ի գեղջէ է, և կամ որո՞վ օրինակաւ եկեալ ի Հայս՝ ասացից սակաւիկ զպատուածան: Սա էր աշխարհաւ և ազգաւ ի Վրաց՝ ի գաւառէ Զա-

ւախաց՝ ի գեղջէ՝ որ կոչի Ակուտրի. և ունէր զդպրութիւն վա-
 սըն Արաց և Հայոց: Եւ երթեալ յերկիրն Հռոմոց բնակեցաւ
 անդ ամս հնգետասան՝ ի գաւառին՝ որ կոչի Աղոնխաց. և բը-
 նակի անդ ի մեծ քաղաքագեղն՝ Ափսոպոլիս կոչեցեալ՝ յեզր
 գետոյն՝ որ կոչի Պայլ: Եւ վարժեալ և ուսեալ զդպրութիւն
 նոցա, և զայլ ևս չարարուեստ գիտութիւն, որով որոշեցաւ
 ի մէջ: Եւ ելեալ անտի զնաց ի Հայս առ Մովսէս Աթու-
 ղիկոսն Հայոց, և բնակէ առ նա ի սուրբ Աթուղիկէին որ ի
 Ղուին քաղաքի: Վանզի յայնմ ժամանակի անդ էր աթու-
 Հայրապետութեանն Հայոց: Եւ նա կացուցանէ զնա Աւանայ
 Երէց սրբոյ Աթուղիկէին, այլև Վոր Ապիսկոպոս՝ տալով նմա
 զվիճակ զգաւառն Երարատեան: Եւ կացեալ ի նմին ամս հինգ-
 ապա ընդ այն ժամանակս մեռանի Աթուղիկոսն Արաց: Եւ
 առաքեն իշխանք աշխարհին և նախարարքն հանդերձ Ապիս-
 կոպոսօքն առ Մովսէս Աթուղիկոսն Հայոց՝ խնդրել իւրեանց
 Եռաջնորդ: Իսկ նա խորհուրդ արարեալ՝ զի ի ամեն իւրմէ
 տացէ նոցա Եռաջնորդ յաղագս հաւատարմութեանն և միա-
 բանութեան հաւատոյ երկոցունց կողմանցն, միանգամայն և վա-
 սըն հաստատելոյ զախտ առաջնոց հարցն՝ որք նախ քան զնա,
 ձեռնադրէ զԱիւրոն՝ որպէս յառաջն ասացաք՝ իւր համարե-
 լով զնա, իբր թէ հաւատարիմ զնա վարկանելով և միամիտ ի
 դրան իւրում, անգիտացեալ զծածուկ նորա սրտին: Եռաքէ
 զնա ի ձեռն Պետրոսի Ապիսկոպոսի՝ որ էր ի Արաց աշխար-
 հէն՝ և այլ ևս նախարարաց եկեալ ընդ նմա մեծաւ պատուով:
 Իսկ յորժամ եհաս Աիւրոն ի վիճակ իւրոյ իշխանութեանն
 և ի քաղաքն իւրեանց՝ որ կոչի Մցխեթայ, ժողովէ առ ինքն
 զԱպիսկոպոսունան հանդերձ լաւօք աշխարհին և զիշխանս և
 զնախարարս, և նուաճէ նորօք հանդերձ. առհասարակ զամե-
 նայն աշխարհն ընդ իւրով իշխանութեամբ: Իսկ ապա յոր-

ժամ անսանէր զամենայն յաջողեալ ըստ կամաց իւրոց, այս նուհեակ խորհուրդ նենգութեան ի միտ արկեալ՝ ձեռնադրէ Ապիսկոպոս մի խուժիկ Վեստորական. որում անուն Աիս կոչիւր, որ է խստութիւն: Վանզի և էր իսկ խիստ, և խստութեամբ վարեցաւ ի տեառնակողմն կոյս, և ի ցամաքութիւն ցասմամբ բարկացոյց զՏէր: Սա եկեալ առ նա յաշխարհէն Հռոմոնց՝ ի գաւառէն Ադոնեայ՝ բնակութեամբ ի գեղջէն՝ որ կոչի Չուտարիւնայ, մերձ ի Վիկոպոլիս, և են երկրքեան յեզր Վայլ գետոյ, որպէս նախասացեալ եղէ. որ կարծեմ ոչ միայն գաւառակից միմեանց լեալ կամ գեղակից, այլև աղանդակիցք և ուսումնակիցք չար ուսմանց ի չար վարդապետաց, և ձեռնադրէ զնա (Օտարատեսուչ՝ այսինքն աղանդաւոր Ապիսկոպոս. և միաբանեալ ընդ դէմ միմեանց՝ որպէս Արամն ընդ Ափրեմի, և դարձեալ որդին Արամայ և որդին Հռոմեղայ խորհեցան խորհուրդ չար, և զարհուրեցաւ անձն նոցա: Չոր ասէ Տէր զօրութեանց, մի՛ կացցէ խորհուրդն այն: Եւ դարձեալ այլ խորհուրդ չար հանգոյն Աիւրոնի և խուժիկին այնմիկ. զոր Տէր սպառնայ մարշարէին, մի՛ կալ խորհուրդն այն՝ հաստատուն և կամ թէ հաւասար նոցա: Արանեաւ, ասէ, այս Վասակ զայն Վասակն. որ ննջեաց առ ի սպանումն սրբոցն ի նենգութեամբ և դաւաճանութեամբ հակառակ ճշմարտութեան, գինքեանս սրեալ: Աւ. այնպէս լծակից լեալ Աիւրոնի անհաւատութեան ժողովոյն Վաղկեդոնի՝ ունելով ի ծածուկ յինքն ինքեան հաւանութեամբ զհաւատս նոցա, վաղուրեմն ներկեալ ի գոյն երկարնակացն, թէպէտ և խուժիկէն գարձեալ նորոգումն եղէ:

Արդ ձեռնադրէ զխուժիկն զայն Ապիսկոպոս՝ որպէս ասացաք՝ զանկաբար ունելով ի Մովսիսէ ի Հայոց Աթուղէկոսէ՝ մինչև յայանեցաւ խորհուրդ նենգութեան նոցա. զոր ի վաղնջուցն էր ծածկեալ: Իսկ երանելի Հայրապետն Մովսէս՝ նմա-

նեալ մեծին Մովսիսի նախամարգարէին՝ քաղցր և հեղ առ
 ամենեսեան: Սա էր ի շաւառէ Արագածոտանէ, ի գեղջէ Լեղի-
 վարդայ: Սա կացեալ յաթոռ իւրոյ Հայրապետութեան ամս
 երեսուն: Ի սորա տասներորդի ամի աթոռակալութեանն՝ ի
 սորին իսկ հրամանէ եղաւ թուականութիւնս Հայոց Թոր-
 գոմեան՝ և պատճէն սոմարի Հայ ամսոց: Ի սորա քսանևհինգ-
 երորդ ամի կալաւ Աիւրոն զաթոռ Աաթողիկոսութեանն տանն
 Վրաց, որ և Սաւղաբար երկրոդ ամ եղև նմա հնազանդել
 ճշմարտութեան: Ապա այնուհետև սկսաւ ամբարշտել և ստել
 ճշմարտութեան. ձեռնադրէ զԽուժիկն ի յերորդ ամի իւրոյ
 հայրապետութեան: Ապա իմացեալ զայն Լպիսկոպոսին Մով-
 սիսի՝ որ ի Յուրտաւ, որ այժմ կոչի Գաջէնք, որ և նա ընկա-
 լեալ էր ձեռնադրութիւն ի Աիւրոնէ՝ մինչդեռ յուղղափա-
 ռութեան էր, յառաջի ամի իւրոյ հայրապետութեան. զոր և
 յիւր իսկ ի թուղթսն յիշէ Աիւրոն օյն բան: Արդ ծանուցա-
 նէ Լպիսկոպոսն Յուրտաւայ բանիւ և ի ձեռն գրոյ՝ Հայ-
 րապետին Մովսիսի՝ զեղեալսն ի Աիւրոնէ՝ որ վասն Խուժիկն
 եպիսկոպոսին՝ և որ այլ ինչ գործք ի նմանէ գործեալ էր:
 Չոր տեսութեամբ և իմացութեամբ ի վերայ հասեալ ստու-
 զիւ, և եթէ զՔաղկեդոնին ունի զհաւատ՝ պատրուակեալ
 զինքն կեղծաւորութեամբ՝ որպէս պատմէ ինքն իսկ յիւր
 թուղթսն: Արդ երանելի Լպիսկոպոս այս՝ զորմէ ասացաք ճշ-
 մարտասէր և բարեփառ ունել զինքն միջնորդ խաղաղութեան
 ի մէջ երկոցունց կողմանց Հայոց և Վրաց՝ իբրև թէ միջնորդ
 խաղաղութեան գոլ և հաստատութեան հաւատոյ ի մէջ եր-
 կոցունց՝ որպէս պատմի ի գիրս թղթոցն:

Քանզի և էր միջնորդ խաղաղութեան, և ունէր դպրութիւն
 զՀայոց և զՎրաց: Քանզի երթեալ էր ի տիս տղայութեան
 իւրոյ ի գեղաքաղաքն Յուրտաւ. և ի նմա սնեալ և ուսեալ

զդպրութիւն զմերս և զՎրաց՝ աշակերտեալ երանելի Ապխ-
կոպոսացն՝ որք զաթոռն զայն ունէին՝ որք նախ քան զնա. որ
սպառ և իւրն շնորհեցաւ ի Տեառնէ՝ յաջորդեալ զաթոռն երե-
անամէ զոյ(ով)։ Արդ իբրև լուաւ Աթոռղիկոսն Մովսէս զեղ-
եալսն ի Աիւրոնէ, ի տարակուսի լեալ հոգայր. և սուգ առեալ
որպէս Աստուէր ի վերայ Մաւուղայ՝ ասելով զքանս զրոյն,
եթէ զզջացեալ, զի թագաւորեցուցի զՎաւուղ թագաւոր ի
վերայ Իսրայէլի. և այնպէս սուգ առեալ սակս Աիւրոնի կո-
րստեան՝ խնդրէր ի մաթ իւրում զերս իրացն։ Ապա այնուհե-
տե գրէ թուղթ առ Աիւրոն սիրոյ պատմաւաւ, և առաքէ ի
ձեռն Ասեփաննոսի Ապխկոպոսին, որ էր ի դրան, իւրում,
սակաւ ինչ անգիտանալով զեղեալսն ի նմանէ. զի թերեւս կա-
րասցէ շահել զնա, և իմանալ զմեղկ միտս նորա։ Արդ գրէ նախ
զգուշանալ ի վարս և ի գնացա, և կալ հաստատուն ի հաւատս
ճշմարիտս՝ և հեռանալ ի հայհոյութենէ աղանդոյն Աւաղկե-
դոնի, միանգամայն և վասն Խուժիկ՝ Աեստորին գրէ, զիտելով
ի նմանէ ստուգիւ։ Իսկ նա տակաւին ևս ծածկէր խարելով
զպարզամիտան, և առժամայն շինելով զմիտս Աթոռղիկո-
սին Մովսէսի։ Եւ այս լինէր յանիշխանութեանն Հայոց.
քանզի բարձեալ էր թագաւորութիւնն յազգէ Արշակունեաց.
և զաշխարհս յերկուս բաժանեալ էին Պարսիկք և Հը-
ռովմք։

ԳՎՈՒՒՄ Բ

Թուրքի Տեառն Մովսէսէ Հայոց Կաթողիկոսի առ Կիւրոն
Վլրաց Կաթողիկոս:

Կիւրոնի Վլրաց Կաթողիկոսի և այլ Նպիսկոպոսաց աթոռակցաց քոց՝ ի Մովսէսէ Հայոց Կաթողիկոսէ և յայլ Նպիսկոպոսաց աթոռակցաց իմոց՝ սիրով ողջոյն:

Յառաջագոյն իսկ՝ մինչդեռ առ մեզն էիր՝ խօսեցաք ընդ քեզ բան խրատու և միսթարութեան, որպէս սիրելի եղար և աթոռակից՝ որպէս և ետդ, և եղեցիս արժանապէս գնալ քեզ ի ճանապարհս Տեառն, և պահել զպատուիրանս նորա սուրբ սրտիւ և անկեղծաւոր հաւատով, և զգուշանալ ի վարս և ի գնացս, և բարիոք հովուել և հովուապետել, և զգոյշ լինել հօտիդ՝ որ քեզ հաւատացաւ. և այլ ամենայն պատուիրանք Տեառն՝ որ յայդ բան բովանդակին: Եւ դարձեալ զնոյն գրեմ գնալ արժանապէս ի ճանապարհս Տեառն, և երանելի լինել ըստ մարգարէին ձայնի, և ոչ գնալ ի խորհուրդս ամբարշտաց, և յիշել զամենայն բանս Աստուածաշունչ հին և նոր Կտակարանաց, որ պատուիրեն մեզ՝ պահել զպատուիրանս Տեառն ուղիղ մտօք և ճշմարիտ խոստովանութեամբ, և ոչ խոտորել ի ճանապարհաց Տեառն յաջ կամ յահեակ. և ես զնոյն խընդրէի լսել ի քէն: Բայց արդ լսեմ, թէ հերձուածք գոն ի քեզ. և սակաւ ինչ հաւատացի: Բայց հաւատացի, վասնզի ի հաւատարիմ վկայից եղև ծանուցեալ: Եւ լուաք այսպէս. եթէ այր մի Խուժիկ Կեստորական եկն առ քեզ, և ի քէն առեալ ձեռնադրութիւն Նպիսկոպոսութեանն. և զարմացայ յոյժ, զի զայնպիսին ոչ միայն ի պատիւն յայն ածել արժան էր, այլև պատժել, և ի ժողովս հաւատացելոց ոչ ընդունել. զի զայլ ոչ

երբէք բնակի ի մէջ ոչխարաց, այլ եթէ երբէք բնակել հանդիպի՝ օձտէ և ցրուէ զնոսա: Նմանապէս և գողք. զի գող ոչ գայ՝ եթէ ոչ զի գողասցի և սպանցէ և կորուսցէ՝ ասաց մեզ Տէրունական բանն: Ասանզի այնպիսիքն գողք են և աւազակք և գայլք յափշտակողք. և դարձեալ լսուտ առաքեալք և մշակըք նենգաւորք, և կերպարանին զգեստիւք ոչխարաց, և ի ներքոյ գայլք են յափշտակողք. յայնպիսեացն զգուշանալ մեզ հրամայեաց շովիւն քաջ. որ եղ զանձն իւր ի վերայ ոչխարաց. և ապա յաւուր վրիժուց հատուցման հատուցանէ նոցա որոշելով ի ձախակողմն կոյս՝ ասելով, երթայք անիծեալք յինէն, և որ ի կարգին է բան: Եւ դարձեալ, եթէ ի բաց կացէք յինէն ամենայն մշակդ անիրաւութեան. զի ոչ գիտեմ՝ զձեզ: Նաև ընդ մէջ կտրեսցէ զնոսա, և զմասն նոցա ընդ անհաւատոսն դիցէ. զի և առաքէ ի տեղին, զոր պատրաստեալ է սատանայի և հրեշտակաց նորա:

Արդ գիտեմք՝ զի անգիտութեամբ արարեր զայդ: Արդ դարձիր և ապաշաւեան հանդերձ ապաշխարութեամբ. և արտասուօք ասս գու զմարգարէին. Տէր մի՛ յիշեր զմեղս մանկութեան իմոյ և զանգիտութեան. և այլ մի՛ ևս տացես անդի բնակութեան Խուժկին այնորիկ ի մէջ հաւատացելոց: Եւ պատուիրեան մեծաւ սաստիւ, զի մի՛ ոք իշեսցէ ընդունել զնա ի յարկս իւր, և մի՛ տալ նմա ողջոյն ամենեկին, և մի՛ տեղի բնակելոյ նմա ընդ իշխանութեամբ քոյ: Եւ դարձեալ մի՛ երբէք ողջոյն տալ նմա ի հաւատացելոց քոց. վասնզի հրաման առաք յաստուածային պատուիրանաց՝ այնպիսեացն ողջոյն ոչ տալ. այլ դու ապաշաւեան հանդերձ արտասուօք և ողորմութեամբ անքատաց, և ապաշխարեան մեծաւ զղջմամբ. զի ապաշաւելն (է) դարարելն ի մեղացն: Այլ եթէ մեղեցես, դարձցիս ասէ. և թէ ուղղեսցես, յերկար ձգեսցիս. և յորժամ դարձցես և յողուց

Հանդիցես և հեծեծիցես: Արդ դարձցին առ Աստուած՝ որ
 խնդրեն զնա, գրեալ է: Ասանդի զգարձն միայն խնդրէ Աստ-
 ուած. դարձարուք առ իս՝ ասէ, և Ես դարձայց առ Զեզ: Արդ
 մի լինիր չարի յիշատակ, և մի՛ գտիչք չարեաց. վանդի ունիս
 բազում պատուիրանաց յիշատակ. զբարի գործովք մի՛ զանց
 առներ: Արդ այսդիկ քեզ պատուէր ի գրոց սրբոց. զի սիրես-
 ցես զՏէր Աստուած քոյ. քանզի այն է պատուիրանն Աստու-
 ծոյ՝ զի սիրեմք զնա ի սուրբ սրտէ և յանկեզճաւոր հաւատոյ.
 զի գրեալ է, սիրեսցես զՏէր Աստուած քոյ յամենայն սրտէ
 քումնէ և զօրութենէ, և որ այն ևս: Այս է առաջին պատուի-
 րանն. և ամենայն զիրք աստուածայինք յայս բան բովանդակեն:
 Արդ պահեա՛ զհաւատ և զխոստովանութիւն սրբոց հարցն,
 զոր ինքեանք դաւանեցին, և զնոյն մեզ աւանդեցին երեք հա-
 րիւր տասն և ութքն՝ որ ի Վիկիայ, և հարիւր և յիսուկքն՝
 որ ի Առստանդնուպոլսին, և երկերիւրքն որ յԱփեսոս, իմա
 զայն՝ որ ի Ժամանակս Աստուաց արքայից արքայի խնդիր եղև
 քննութեան հաւատոց. և Հռոմք զՔաղկեդոնին բնկալան
 զհաւատս. և մեր աշխարհս և ձեր հրաժարեցին՝ և հեռացան,
 և դեռ ևս գրով կայ և պահի մեր և ձեր միաբանութիւն հա-
 վատոց: Արդ մի՛ ստեր ուխտի հարցն մերոց՝ որ եղին ի մէջ եր-
 կոցունց. և մի՛ մեկներ ի միաբանութենէ մերմէ. և մի՛ թողուր
 զուսումն մանկութեան. և մի՛ մոռանար զուխան աստուածե-
 ղէն, և մի՛ ձայնակից լինիր Հռոմոց. և մի՛ դառնար սրտիւք
 քոյ յԱզիպտոս. այլ յիշեա՛ ռուտի ելեր ի նոր Ազիպտոսէ, և ի
 փշողէ քեզ զՓարաւոնի դառն տանէն Հռոմոց, և ի չար վերա-
 կացուացն, և ի դառն ծառայութենէ. մի՛ յանդիմանիր ի մար-
 գարէէն, թէ ոչ կացին նոքա յուխտին Տեառն, և ըստ իրանց
 (իրաւանց) նորա ոչ կամեցան գնալ: Աւ արուր թէ՛ դարձան
 սրտիւք իւրեանց յԱզիպտոս: Արդ մի՛ յենուր ի ցուպն եղեգնէ

ի ջախջախեալն. զի թէ յենուցուս, վնաս ոչ սակաւ առնիցես անձին քում:

Մի քակեր զցանկ հայրենի, զոր հաստատեցին սուրբ հարքն վնօք հաւատոյ: Աւ որ քակէ զցանկ, հարցէ զնա օձ. և որ գլէ վէմ, կորուստ անձին իւրոյ առնէ: Արդ հաստատուն կալ զենաստովանութիւն երից սուրբ ժողովոցն. զոր հարքն մեր և ձեր միաւորական գրով հաստատեցին ի մէջ իւրեանց, որ զեռ ևս կայ: Այլ փախիբ անչափ հեռաւորութեամբ ի պիղծ ժողովոյն Վաղկեդոնի և յանընդունակ տոմարէն Աւոնի. և նզովեաւ զամենայն հերձուածոցն զառաջինն և զմիջինն և զվերջինն, զոր սուրբ հարքն նզովեցին, և մէք նզովեմք. և բարձ զամենայն չար ի միջոյ: Վ աննդի գրեալ է, բարձէք՝ ասէ՛ զչարն ի միջոյ ձեքմէ: Այլ դարձեալ, եթէ ելէք ի միջոյ նոցա և մեկնեցարուք, և ի պիղծս մի՛ մերձենացք. և ես ընկալայց զձեզ՝ ասէ՛ Տէր: Արդ զԽուժիկն զայն հալածեաւ յերկրէ քումմէ և յաշխարհէ, մի՛ դարձեալ արմատ դառնութեան ի վեր երևեալ, և նովաւ բազումք պղծեցին:

Յիշեաւ, զի եկիր բնակեցար ընդ հովանեաւ սրբոյ Աթուղիկէիս, և ծառայեցեր միամտութեամբ սրտի քո ի ձեռն հոգևոր ծառայութեանն՝ որ քեզ հաւատացաւ ի մէնջ. և մէք վստահացեալ ի կեանս քո՝ առ սէր քո՝ արարաք զկամս քո՝ Առաջնորդ զքեզ կացուցանելով աշխարհից պղմիկ. զի թէպէտ և էիր ազգաւ և բնակութեամբ յաշխարհէդ, այլ վաղ ուրեմն հեռացեալ և օտարացեալ ի շուրմայեցւոցն վարեցար աշխարհ:

Իսկ շնորհք շօզւոյն՝ որ կոչեաց զքեզ ի կոչումնդ յայդ հոգևոր, իբր ըմբ(ուն)մամբ իմն ձգեաց և եհան զքեզ յերկաթի հընոցէն՝ և ի միջոյ հալոցացն շոռոմոց բռնութենէն. վասն զի փառք Տեառն ի կղզիս ծովու. և անուն նորա փառաւոր եղիցի յամենայն տեղիս հեռաւորս: Արդ մի՛ լինիր պատճառ կորստեան

քեզ և ժողովրդեան քու մ', զի մի՛ գուցէ հասանիցեն նզովք ի Տեառնէ յաղագս քո ի վերայ ժողովրդեան երկրիդ՝ ըստ ասերոյ մարգարէին, եթէ նզովք կերիցեն զերկիր. զի մեղան բնակիչք նորա, և ֆնասցեն մարդք սակաւաւորք: Եւ դարձեալ, եթէ առաքեսցէ Տէր ի պատիւ քո անարգանս, և զփառս հանցէ ի քէն: Եւ դարձեալ, եթէ յորժամ կատարեսցէ Տէր առնել զամենայն ինչ, ածցէ զձեռն իւր ի վերայ մեծամտին, և որք զանձինրս առ իմաստունս ունին, և խորհեցան խորհուրդ այլ ո՛չ Տէրամբ:

Արդ զայսոսիկ ի բազում վշտաց և ի նեղութենէ սրտի գրեցի առ քեզ: Քանզի սէրն Աստուծոյ ստիպէ զմեզ խօսել զբանս ճշմարտութեան՝ որ վասն նորա: Աղջ լե՛ր ի Տէր:

Եւ զպատասխանիդ թղթոյդ ըստ կամաց Աստուծոյ եղիցի մեզ լսել: Աղջ լե՛ր ի Տէր:

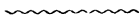
ԳՒՂՈՒԽ ԳՒ

Պատասխանի իղնոյն Տեառն Մովսիսի Հայոց Աթուղեկոսի է Ալեքանէ Ալբաց Աթուղեկոսէ:

Արբասիրի և պատուականի Տեառն իմոյ՝ Մովսիսի Հայոց Աթուղեկոսի՝ և ամենայն Ապիսկոպոսաց Աթուակցաց քոց՝ ի Ալեքոնէ Ալբաց Աթուղեկոսէ խոնարհ երկրպագութեամբ և սիրով ողջոյն, և յամենայն աթուակցաց իմոյ Ապիսկոպոսաց՝ կրկին խոնարհութեամբ և երկրպագութեամբ ողջոյն և օրհնութիւն ձեզ ի սուրբ Խաչէս:

Օթուղթս ձեր՝ զոր գրեալ էիք՝ ընկալաք և հասու եղաք: Եւ զպատգամս՝ զոր արարեալ էիք՝ լսեցաք յԱպիսկոպոսէս. և որ գրով և բանիւ հոգացեալ էիք զմեզ խրատական վարդապե-

տական բանիւ, նա և յադիմանեալ էիք որպէս Տէր և Վարդապետ և Հայր հոգևոր, որպէս և էքդ իսկ, երկիրպագի և շնորհակալ եղէ ձեր հոգևոր սիրոյդ: Բայց ես հանդերձ Ապիսկոպոսօք իմովք և լաւօք աշխարհիս խորհուրդ արարի օրէնս համարելով ո՛չ արգելուլ ի գալոյ զամենեսեան զայնօսիկ՝ որք ի զղջումն՝ զան և յապաշխարութիւն: Իսկ իբրև իմացաք զնորա չարութիւն, դարձեալ մերժեցաք ի մէնջ և արգելաք զմարդիկ ո՛չ տալ ողջոյն նմա: Եւ որ գրեալս էիք, թէ հերձուածք զոն ի ձեզ՝ և մեք ո՛չ հաւատացաք. և դարձեալ հաւատացաք յաղագս հաւատարիմ վկայից. ահա մեք մեզէն իսկ ասացաք զեղեալսն ի մէնջ: Եւ որ զԱւաւատայ արքայից արքայի ժամանակն էիք գրեալ, զհտեմք՝ զե այնպէս եղև որպէս բազում անդամ լեեալ եմք. և որ վասն հարցն մեր և ձեր միաբանութեան և ուխտի և հաստատութեան հաւատոյ էիք գրեալ, մեք անշարժ ունիմք զնոյն: Եւ որ վասն մեր և ձեր աշխարհաց էիք գրեալ և ասացեալ յաղագս միաբանութեան՝ զոր ի մերում ժամանակիս է, մեք ի նոյնս ունիմք միաբանութիւն և ո՛չ փոխիմք: Իսկ վասն խուժկին էիք հաստատեալ զհրամանս ձեր զբով և բանիւ. որպէս գրեցաք վերագոյն, վաղ մերժեցաք զնա ի մէնջ, և հրամայեցաք մերոց ո՛չ ընդունել զնա: Եւ մեք յամենայնի հնազանդ եմք ձեզ և ձերոց հրամանացդ: Ողջ լերուք ի Տէր. և մեզ աղօթս արարէք:

ԳՆՈՒԻ Դ

Պատճառք ինչոպէս չայոց Աստուծոյն եւ պատասխանոցն Ահարոնի՝ ելելն ո՞ր գորտս եւ ո՞րպէս:

Երդ զայստսիկ թռուղթս Մոփսիսի չայոց Աստուծոյն ի և զպաասխանին Ահարոնի ո՛չ գտաք ի գրել ի գիրս թղթոցն. և ի բազում ջան մտեալ հազեւ կարացաք գտանել: Քանզի վաղ ուրեմն լուեալ էր իմ յուսումնասիրաց ոմանց՝ եթէ սկիզբն Ահարոնի կորստեան ի Մոփսիսի ժամանակն եղև. զոր ապա սակաւ ինչ զպատճառն տայ Ահարոն յառաջին պատասխանութիւն իւրոյ թղթին՝ որ առ Երրասամ չայոց Աստուծոյն. և ասէ պատպէս. Մովսէս չայրապեան չայոց ասէ, որ նախ քան զքեզ յաթուղ յայր գրեաց առ մեզ վասն խուժկին և ո՛չ վասն հաւատոց ինչ իրաց. զոր ապա ընթեռնուք յիւր իսկ ի թղթի անդ: Երդ մէք ի բանէդ յայրմանէ ուսեալք յաղագս թղթոյդ, և լուեալ ի հաւատարիմ մարդոց՝ որպէս ասացաք, ի խնդիր ելեալ գտաք ի Տփլիսի Քաղաքի, որ է ի Արաց նահանգի՝ մերձ առ ստորոտով լերինն Առփասու՝ ի վերայ գետոյն որ կոչի Աուր: Քանզի էր Քահանայի մոյ գտեալ ի գիրս Արաց, որում անունն Քահանային Ահրակոս կոչելը: Ար և նա մեծաւ աշխատութեամբ գրեալ և թարգմանեալ ի մերս լեզու՝ ետ մեզ գրով: Ասան զի ինքն իսկ կարի քաջ գիտէր զգիր և զլեզու Արաց: Եւ մեր առեալ զստուգիւ քննութեամբ գրեցաք առ ձերդ հարցասիրութիւն:

ԳՂՈՒԻ Ե

Յաղագս Աւերոնի Երկնային և Կառնային:

Արդ քանզի Աւերոնի ո՛չ իշխեցեալ համարձակապէս ի հակառակս ելանել Մովսէսի Հայոց Աթուղիկոսի, որպէս Աբրահամայն, թէպէտ և ի ցաւս մտեալ երկանց. վասն զի երկնչէր. մի՞ զի կարի երախտեացն Մովսիսի յաղթահարեցի և զամօթ կրբեցէ. և միւս՝ զի մնայր այլում՝ ժամանակի. յորում ծնազանօրէնութիւն, որպէս եղև իսկ: Վանզի մեռաւ իսկ Մովսէս Աթուղիկոսն Հայոց: Եւ Աւերոնի եհաս ժամանակ և իշխանութիւն խաւարի: Վանզի զեռօրէին զայն, զորմէ ասացաքն, որ սկիզբն եղև Աւերոնի կորստեան, թագուցեալ էր իբրև զկորոյն իժի ի ծակս և ի ծերպս վիմաց. և ինքն զայս ինչ և զայս բաղբաղէր և պատճառէր զպատճառս մեղաց: Վանզի զպատասխանի թերի և թեթև բանիւք իբր կասկածանօք էին, և բեկբեկելով առնէր. և ասէր, օրէնս համարեցայ զայն առնել: Ո՛չ արգելոյր զոք գալոյ ի զղջումն. և կամ թէ մեք զուխտն հաստատուն ունիմք զհարցն մերոց, զոր եղին. և որ այն ևս: Եւ այսոքիկ ասացեալքս լինէին նենգութեամբ. քանզի ծածկեալ էր զինքն նենգութեամբ: Չխուժիկն զայն որոշեալ եմք ասէր, և հրամայեալ եմք մերոց ո՛չ տալ ողջոյն նմա: Իսկ ինքն բնաւ ո՛չ մեկնէր ի նմանէ, թէպէտ և ի ծածուկ զնա ունէր, մինչև ի ժամանակ քաջայայտ լինելոյ նորա յամբարշտութեանն: Բայց նախ քան զյայտնել նորա չարութեան, որ եղև մինչև ի պատասխանիս երրորդ թղթոյն Աբրահամու. զոր արար Աւերոն չարաչար և դառն բանիւք, զի տակաւին ևս ծածկեալ ունէր զինքն պատրուակաւ կեղծաւորութեամբ, և ո՛չ առնոյր ի միտ զբանս զրոց սրբոց, զոր առակօք և օրինակօք յանդիմանեալ զկեղծաւորս,

միանգամայն և զպատիժ պատուհասին իմացուցանելով: Քան-
զի ասէ մի ոմն յԱստուածայնոցն, եթէ ճշմարտապէս խաւար
է, և լոյս կեղծաւորի: Եւ այլ ոմն՝ եթէ կեղծաւորք ի բանս և
ի դէմս իւրեանց երևեցուցանեն զիրս ինչ հաւատալիս: Եւ
դարձեալ, եթէ մին լինի ասել լոկ բանիւ փիլիսոփոս իբրու չի-
ցէ փիլիսոփոս, այլ կերպարանս ունի վասն առ ի պատմել ըզ-
գործ արուեստին. և որ ի ներքոյ փիլիսոփոսն էր՝ արտաքինն
դարբին գտաւ Ահա առաւ ի բաց դիմակ նորա՝ որ ծածկեալ
ունէր, և մեկնեցաւ խաբէութիւն նորա. և գաւա՛ որ ի ներքոյ
ագասն էր՝ արտաքոյ ծառայ: Եւ այսպէս յերկուս դէմն դտե-
սիլ կեղծաւորութեան ցուցանել կամին: Եւ այսոքիկ սատա-
նային գործք. նաև սատանայ կերպարանի ի հրեշտակ լուսոյ՝
ասէ աստուածային առաքեալն: Եւ ինքն Տէրն ասէ, տեսանէի
զատանայ անկեալ յերկնից իբրև զփայլակն: Եւ այն՝ զի ունէր
կեղծաւորութեամբ զտեղի բնակութեան իւրոյ՝ ուստի անկաւն,
վասնզի սիրեաց վերագոյն լինել ինքն քան զամենեւին՝ սիրելով
զփառս, այնմ ոչ եհաս՝ զոր խնդրէր, և յայնմանէ զրկեալ գտաւ՝
զոր ունէր միանգամայն: Եւ լռեաց ի փառարանութենէն՝ յո-
րում կարգեալն էր և սահմանեալ: Արդ Աիւրոն այսպիսի մտօք
վարեցաւ ի ծածուկ կեղծաւորեալ զինքն. և ոչ զիտէր զբան
զրոյն՝ եթէ խաւար յանդիմանեալ թ լուսոյ յայտնի լինի, և
որ ինչ սոցին նման: Եւ դարձեալ, եթէ մեր ազգ ինչ իցէ
թաքնել ոչ կարէ: Արդ այսքանն օք և այսպիսի իրօք կայեալ
Աիւրոն ամն հինգ, չերկուս ամն ի ժամանակս Մովսէսի Հայոց
Կաթողիկոսի և զերկուս ամն զինի մահուան նորա՝ մինչև ի
ժամանակս Աբրահամու, որ յաջորդեաց զաթոռ Հայրապետու-
թեան զինի Մովսէսի:

Իսկ յառաջնումն ամին Աբրահամու սկսաւ ամբարշտել և
յայտնել զչարութիւն իւր: Քանզի իբրև յաճախեցան զրեալ-

քրն առ նա յԱբրահամայ կաթուղեկոսէ, ապա այնուհետև առնէր ընդ դէմ նմա պատասխանի յերրորդում իւրոյ թղթին. եթէ կամիք՝ և ոչ՝ առէ՝ մեր հաւատ այդ է: Եւ թէպէտ և յառաջագոյն գրեալ էր առ նա յԹանէօի Քերթոզի՝ որ Տեղապահն էր աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի, և առեալ էր զչափ նորա չարութեանն:

Բայց քանզի Հայրապետ ոչ կայր ի ժամանակին, նա ոչինչ կարաց հնարել, միանգամայն և ընդ երկու երևալ էր աշխարհս Հայոց. և նա քի տարակուսի լեալ՝ ոչինչ կարէր հնարել՝ ոչ հոգևոր ինչ ստատիւ և ոչ մարմնաւոր պատուհասիւ: Քանզի հոգևորն գեռ ևս տակաւին չէր հաստատեալ, և մարմնաւորն հեռի էր և օտար: Իւր Սմբատն՝ զորմէ ասացաք թէ՛ Մարդպան էր Հայոց, այր բարի, և բարեպաշտ, և հաւատարիմ, և հաստատուն ի հաւատս ուղղափառութեան, զիտէր զհամո Աիւրոնի՝ եթէ ձայնակից եղև Հոռամոց, ոչ կարաց զգացուցանել կոյսեր զեղեակս քի Աիւրոնէ, նա և ոչ արքայի ծանոյց. քանզի գիտէր՝ եթէ ոչինչ օգտի. միանգամայն և իմացեալ իսկ էր զհամա կայսեր, եթէ միաքան է ընդ Աիւրոնի՝ և նորա հրաման՝ առէ՛ գործն այն. քանզի կարծիս տայ մեզ բանն Աիւրոնի՝ զոր յիւր թուղթսն գրէ առ Աբրահամ և առ Սմբատ. թէ կեցուցէ Լստուած զկայսրն, զի նա զաշխարհս մեր կեցոյց: Իւր դարձեալ, թէ Լստուած փառաւորեցէ զարքայ, քանզի նա փառաւորեաց. որ արդարև այնպէս եղև Աիւրոն. զի սիրեաց զփառս մարդկան առաւել քան զփառս Լստուծոյ. և յուսացեալ եղև ի զօրութիւն բարկի իւրոյ. և ոչ լուաւ ի մարգարէէն՝ մի՛ յուսայք յիշխանս յորդիս մարդկան, զի ոչ գոյ փրկութիւն ի նոսա. և որ յետ այսորիկ ասի բան. և դարձեալ զմիւս մարգարէի՝ թէ՛ անիծեալ է որ դնէ զոյս իւր ի մարդ և ոչ յԼստուած:

ԳՎՈՒԽ Պ

Թե՛ որչա՛ն նե՛նգո՛ւմե՛մք ի՞նչո՛ւց Արե՛րոն ը՛ստի՛սկոսո՛սն Յո՛րհրա-
 ա՛յ Սո՛վէս առ ի՛նչն, և նա ո՛չ գնաց յաղափս երկի՛րի և իսակա-
 ծառնաց. քայց ապա յեփոյ գնաց յաղափս յանդի՛մաներոյ զնա, ին-
 յէփ և խոփանո՛ծն արար ո՛րորին ի՛րոյ:

Իսկ իբրև մեռաւ Սոփսէս Աթուղիկոսն Հայոց, Արե՛րոնի՛
 յանձն կասկած լեալ վասն Եպիսկոպոսին Յուրտաւայ, թէ
 նա յայտնեաց զչարիս նորա, առաքէ առ նա և կոչէ առ ինքն:
 Վանզի խորհեալ էր չար առնել նմա հանդերձ իշխանօք աշ-
 խարհին: Իսկ նորա իմացեալ զնենգութիւն Արե՛րոնի՛՝ ոչ էառ.
 յանձն երթալ, միանգամայն և վասն բանին՝ զոր հրամայէ
 Աստուածային առաքեալն, եթէ յառնէ յանիրաւէ յետ մի-
 անգամ և երկիցս խրատելոյ՝ հրաժարեսջի՛ր. զի թիւրեալ է
 այնպիսին և մեղանչէ անձամբ զանձն դատապարտեալ: Իսկ նա
 ոչ միանգամ և երկիցս, այլ բազում անգամ զչափ առեալ էր
 նորա չարութեանն, ոչ կամեցաւ երթալ առ նա. նաև ուխտ
 իսկ եղեալ էր ի սրտի իւրում՝ բնաւ ոչ տեսանել զնա. քանզի
 խոցեալ էր ի գաղտաձիգ նետից նորա, զոր ձգէր ընդ խաւար
 յայնոսիկ՝ որ ուղիղ են սրտիւք: Այլ միայն զայս եղեալ էր ի
 մտի իւրում, թէ յորժամ ծանուցանին նմա չարիք իւր, թե-
 րևս դարձցի և զղջասցի. վասն զի ցաւ էր նմա վասն նորա՝
 յաղազս այնորիկ՝ զի միջնորդ և շողկապ էր սիրոյ ի մէջ երկուց
 կողմանց Հայոց և Արաց:

ԳՂՈՒԻ Է

Գնանք Մովսէսի Եպիսկոպոսին Յորհրատայ առ Աիւրոն:

Ի այց ապա յետոյ գնացեալ, և խափանուամն իւրոյ ուխտին արարեալ, սակս այնորիկ՝ զի տեսանելով՝ ասէր՝ զիս, գուցէ արդեօք ամաչեցէ յուխտէն և ի դաշանցն՝ զոր եղին Հայրապետքըն Հայոց և Արաց հանդերձ ինև ի մէջ երկուց կողմանցն: Այլ երթեալ հանդիպի Աիւրոնի ի քաղաքին՝ որ կոչի Տփիսիս, զոր յառաջագոյն ի չորրորդ ճառի անդ յիշեցաք: Վասնզի էր նա ի գաւթի սրբոյն Աիովնի, որ էր մերձ յապարանս արքունի. զոր տեսեալ զնս սպասաւորացն Աիւրոնի, ազդ առնեն նմա: Իսկ նա առաքէ ընդ առաջ նորա զմի ոմն ի սպասաւորացն իւրոց, և արգելու զնա յերեսաց իւրոց: Իսկ նա երթեալ ի տուն քահանայի միոյ՝ որում անունն Յակովբ կոչուի, որ էր մերձ ի սուրբ Աիովն. և անդ կացեալ աւուրս ինն, յղէ այնուհետև և պատգամ առ Աիւրոն, և խօսի ընդ նմա դատաստանաւ ոչեւն (ոչինչ կամ ոչ ևս) զանգիտացեալ ի նմանէ. ես՝ ասէ՝ գիտեմ զոր ինչ պակասութիւն լինէր ի քէն սակս ուղղափառ և սուրբ հաւատոյն, զոր ուսուցին մեզ սուրբ Հարքն՝ զառաջագոյն քարոզեալն ի սրբոց առաքելոց՝ և զհաստատեալն ի սրբոյն Գրիգորի, և զնոյն աւանդեալ մեզ յերկց սուրբ Ժողովոցն՝ յերեք հարիւր տասն և ութիցն ի Ղիկիայի, և ի հարիւր և յիննիցն որ ի Աստանդնուպոլիս, և յերկերիւրոցն որ յԱփսոսս. և երկոքեան աշխարհս մեր Հայոց և Արաց զնոյն ունէին և ունիմք: Արդ զե՞ եղև քեզ, զի խախտիչ եղեր դու անխախտ և անշարժ հաստատուն և սուրբ հաւատոյս մերոյ, զոր ի սրբոց հարցն հաստատեցաւ, և նոյն մեզ տուաւ հաստատուն պահել: Վասնզի նոքա մեծաւ հանդիսիւ և բազում աշխատութեամբ այսա:

Հարածեալ կործանեցին զսատանայ: Եւ նզովեցին զամենայն հերձուածողսն զառաջինսն և զմիջինսն և զվերջինսն, մանաւանդ զանիծեալ ժողովն Վաղկեդոնի և զպիղծ սամարն Եւոնի, և զայնոսիկ՝ որք նոցայն հաւատացին. որ մինչև ի մեր ժամանակս հաստատուն եին նոյն առանդեալն ի նոցանէ: Իսկ երանելի Հայրապետն Մովսէս, յորմէ դու ընկալար զձեռնագրութիւն, վասն այնորիկ ընտրեաց զքեզ ի սանէ իւրմէ հաւատարիմ համարելով զքեզ, զի ուխտ և դաւանութիւն հարցն մերոց հաստատուն կացցէ, և մեք ի խաղաղութեան մնայցեմք. և քեզ հաւատաց զաթոռդ զայդ Հայրապետութեան, զի մի՛ կուտեսցես քարինս ի շաւիղս ժողովրդեանոր հաւատացելոց, այլ զեռչ և զխոյթ ի բաց խելացես ի ճանապարհաց նոցա: Իսկ դու արգել արկեր ճանապարհաց նոցա զայդ ամենայն՝ ոչ գնալ ի ճանապարհս Տեառն ուղիղ՝ ընդ որ գնացին հարքն մեր. և զեռ. ժիկդ զայդ առականիչ ընկեցեր ի մջ, զի եր յինքն խոր գառնութեան ծածկեալ՝ զոր ունէր ի հնմն և ի քացախուտ չարութենէն Վաղկեդոնի ի Հրէական զանկուածոյն ի նա համեալ: Երդ ես անպարտ եղիցիմ և քաւեալ ի միջնորդութենէ քումմէ:

ԳՂՈՒԻ Ը

Որ էնչ զինն այսորիկ պարտ յաղագոս Ալեքոնի:

Երդ զայս նորա ասացեալ առ Ալեքոն ի ձեռն պատգամի իրր ի մահ և յապտակ զինքն զնելով ինքնակամ վամօք և յօժարութեամբ, վասն զի թշնամիք էին նմա ամենեքեան՝ իշխանքն և ժողովրդականքն հանդերձ Ալեքոնիւ: Եւ նա ոչ ետ նմա պատասխանի այնքան բազում յանդիմանութեան, այլ որդէս

իձի և քարբի խցեալ էր զսկանջս իւր, զի մի՛ լուիցէ զձայն
 թոփչի ճարտարի. այլ և ոչինչ կարէր չար ինչ խօսել նմա կամ
 առնել. զի խցցին բերանք այնոցիկ՝ որ խօսին զանիրաւութիւնս
 Վանզի գիտէր ի մտի իւրում, եթէ յորժամ Վաթուղիկոս նըս-
 տի Հայոց, գարձեալ խնդիր լինի իմոց իրացս. զի թերևս կա-
 բասցէ հնարիւք ինչ այլազգ ինչ խորհել. զի դեռ ևս տափաւին
 յերկուս ոտս կաղայր: Իսկ երանելի Ապիսկոպոսն զբարեոք
 մարան մարտեաւ բազում բանիւք յանդիմանեալ զնա, և ոչինչ
 կարաց օգտել: Ապա գառնայ ի վիճակ իւր ի մեծի զարմացման
 եզեալ և ի տրամութենէ (թեան) սակս Աիւրոնի անդարձութեա-
 նրն, միանգամայն վասն գուշակելոյ նմա զնենդութիւն նորա. և
 յանձն արարեալ զվիճակեալսն իւր՝ շնորհաց Հոգւոյն՝ պահա-
 պան թողլով նոցա զայն՝ որ պահէրն զԽարայէլ, զնայ մեծաւ
 տրամութեամբ ի վասն՝ որ կոչի Յոհաննու, որ է յԱրագա-
 ծոտան, և բնկալեալ լինի անդ բազում սիրով և մեծաւ պատ-
 ուով ի Բարեղասայ ի Վանաց Արեցէ: Աոր ապա բազում
 գոհութիւն գրէ ի թղթի անդ իւրում՝ որ առ Վրթանէս
 Վերթող. և զառաջին ուխտ իւր դարձեալ հաստատէ ի սրտի
 իւրում յաղագս Աիւրոնի՝ միայն եթէ զարձցի առ Ճմարտու-
 թիւնն և ուղղեսցի:

Իսկ Աիւրոնի զգնալ Ապիսկոպոսին Յուքտաւայ ի նմանէ
 համբաւէ այսպէս, թէ գիշերի գաղտ գնաց փախստեայ ի մէջ
 յաղագս իւրոյ ինչ չարի և բազում բանից նորա՝ զոր խօսե-
 ցաւ բնդ նա վասն հաւատոց. և դարձեալ յաղագս յանդիմա-
 նութեանն և մեղադրանաց ոչինչ պատմեաց յայնցանէ, թէ-
 պէտեւ Ապիսկոպոսն զամենայն էր պատմեալ ամենեցուն. զոր
 և զնոյն գրէ Աիւրոն յիւրում թղթի անդ՝ որ առ Աբրահամ
 Ապթուղիկոսն Հայոց. զնա՝ ասէ՝ մեք ոչ եմք հանեալ ի վի-
 ճակէ մերմէ, այլ ինքն գնաց ի գիշերի փախստեայ յաղագս իւ-

քոյ ինչ յանցանաց: Այսպէս անիրաւութեամբ և ստու-
թեամբ առնէ պատասխանի իւրոց և օտարաց: Վանդի ամե-
նայն՝ որ անիրաւ է՝ ի պատասխանինն է պատրաստ. քանզի
անիմաստ մտօք վարէր առ ամենեսեան. զի հոգիք ըմբռնեալք ի
մեղս՝ ի մտաց ևս անկանին: Արդ Աիւրոնի թէպէտև վաղու-
րիմն ատեալ էր զՃշմարտութիւն, ինքն ատեցեալ էր ի Ճշմար-
տութենէն: Վանդի յառաջ թշնամի էր Ապիսկոպոսին Հուր-
տուայ՝ կասկածելով զնմանէ յաղագս յայտնելոյ զչարու-
թիւն նորա. և որսայի(ր) զնա ի մահ, վասնզի գիտէր նա զնո-
րա զամենայն ինչ ստուգիւ, որ ինչ ի ծածուկ և յայտնի, որ-
պէս ասաց ինքն ի ձեռն պատգամին: Վանդի յառաջ մինչդեռ
ոչ էր հրապարակագուժ լիալ, բազում անգամ յանդիմանեալ
լինէր ի նմանէ ի ծածուկ: Իսկ նա ատէր զնա յաղագս յանդի-
մանական բանից նորա՝ թշնամի իմն համարելով զնա, ատեցին՝
ասէ՝ ի դրունս զյանդիմանիչս իւրեանց, և զբանս սուրբս պիղծ-
արարին. զի յորժամ խրատու ոչ լսեաց, ապա յանդիմանե-
ցաւ. զի խրատ առանց յանդիմանութեան մոլար շրջի՝ ասաց
ոմն ի սրբոցն: Արդ յետ այսոցիկ եղելոց իրաց զրէ առ Ա լրթա-
նէս թուղթ Ապիսկոպոսն Մովսէս՝ լի՝ բազում ամբաստանու-
թեամբ, զոր յիւր իսկ թուղթսն պատմէ յաղագս Աիւրոնի, և
զՎ լրաց օրինակաւ ինչ իրաց նմանեցուցեալ նոցա վասն ան-
պտղութեան նոցա օրինակաւ թզենոյն, և հայցէ զրել թուղթ
առ Աիւրոն, զի թերևս կարիցէ հնարել ինչ, իւրք ինչ իրօք
շահել զնա: Խնդրէ նախ զրել և առ եկեղեցին Հուրտուայ՝
որք Հայալեզուք էին, առ ի մխիթարել զնոսա: Իսկ նա այր
իմաստուն և հանձարեղ և նախանձայոյզ աստուածային պատ-
ուիրանին, և զօրակիզ և օգնական ուղղափառ հաւատոյ, ճըշ-
մարտասէր և լի գիտութեամբ. որ սակս իւրոյ հաւատարմու-
թեանն Տեղապահ զնա կացուցեալ աթոռոյ սրբոյն Վրիգորի:

Իսկ նա ապա ցաւակից լեալ Եպիսկոպոսին միանգամայն և գործակից և ջատագով աստուածային պատուիրանին՝ գրէ առ Ալեքոն թողութ ծանուցանելով նմա զամենայն մի ըստ միողէ, որպէս ուսուցանէ քեզ գրեալքն առ ի նմանէ յիւրում թղթին: Վրէ և առ եկեղեցին Զուրտաւայ շրջաբերական թողութ լի միթիթարութեամբ, և յորդորէ զնոսա կալ հաստատուն ի հաւատոս ճշմարիտս, և զգուշանալ յայնցանէ՝ որք ոչն գնան ճշմարտութեամբ ի ճանապարհս Տեառն: Եւ այս լինէր մինչև ի ժամանակս Աբրահամու. որ յաջորդեաց զաթոռ Հայրապետութեանն Հայոց զկնի երեք ամաց մահուանն Մովսիսի Հայոց Աթոռակիոսի:

ԳՂՈՒՒՍ Խ

Պատճէն երկրորդ Լաս Բաթանման Արայ զկնի մահուան Մովսիսի:

Ի ժամանակն Աբրահամու Հայոց Աթոռակիոսի եղև բաժանումն Արայ՝ քաջայայտ գոլով՝ որպէս ուսուցանեն մեզ գիրք թղթոցն: Բայց այսոքիկ գրեալքս առ ի մէջ մինչև ցայս վայր ի ժամանակս Մովսիսի Հայոց Աթոռակիոսի եղև՝ որպէս պատմեցաք ձեզ ստուգիւ. այլև այնմ՝ վկայեն գիրք թղթոցն. ահա ցուցաք ձեզ ըստ կարի մերում համառօտ բանիւ սկիզբն և զպատճառ բաժանման Արայ: Այսանգի այսոքիկ այսպէս իմացեալ եղև ի մէջ ստուգիւ քննեալ: Իսկ ի նոցին թղթոցն կամէի և այլ յիսկզբան մերոյ գործառնութեանս յաղագս նոցա յարմարել բանս, միանգամայն և յաղագս Ալեքոնի կշտամբութեանն յաւելուլ ի պատմութեանս՝ որ մինչև ցայս վայր. բայց թողաք յայլում տեղեղոջ ասել: Իսկ նախ քան զձեռնարկելն մեր էր ի բանս և ի գործս՝ որ յաղագս Ալեքոնի և բաժանման

նորա ի մէջ՝ կամէի ասել և այլ իմն պատճառ. զոր ի բազմաց լուեալ մեր բազում անգամ՝ թէպետև գրով ոչ գտեալ ուրեք ի մատենի, նաև ոչ ի զրուցաց՝ և եթէ ընդվայրաբանութեանն, այլ յաւանդութենէ Տերոց և յընթերցասիրաց ոմանց հաւատարիմ արանց, զոր կամէի ասել յայսմ պատմութեանս ի կարգի ճառիս: Բայց քանզի ոչ եղև ասել, զի մի՛ խորհուրդս ընդմիջեսցի՝ որ ի կարգես, զոր պատմի ի զիրս թղթոցն, ասացից յետոյ յայլում տեղւոջ:

Գ-Լ ՈՒՆ Ժ

Ի՞նչ զե՞նչ օրինակո՞ւ գրեաց Մովսէս Լպիսկոպոսն Յոբարտաց առ Վրեանէս Բերեոզն՝ գրել Լոգոն առ իճակեալս իւր և առ Աբրոն և իշխանս աշխարհին:

Երդ գրէ թուղթ Լպիսկոպոսն Մովսէս առ Վրեանէս Բերեոզն զգնալն իւր ի վանսն Յովհաննու, և պատմէ նմա զամենայն իրս եղելոցն միանգամայն և զձմեռնային գառնաշնչութեան հոգմոցն՝ և զիւր զոհութիւն յԱռաջնորդէն՝ որ ի վանսըն, որում անունն Բարեղաս ճանաչուր, և հայցէ զրել առ եկեղեցին Յուրտաւայ զիւր շրջաբերական յազազս հաւտատուն կալ (ոյ) ի հաւատս, որպէս յառաջն ասացաք, և յետայն նորիկ առ Աիւրոն և առ իշխանս աշխարհին:

ԳՂՈՒԽ ԺԸ

Թոսղն առաջին Մովսիս եղեպոսին Յարաաայ առ Սրբանէս
Վերջնոյն՝ Տեղապահ ամուսոյ սրբոյն Գրեգորի:

Փափագելի վիճակի Քրիստոսեան հաւատոցն սիրելութիւն ըն-
դունող և ինձ երեւեալ հայրաձև և մերձաւոր Տէր Սրթանէս,
ի Մովսիսէ անարժանէ՝ քեզ և քոյոցդ՝ բազում խոնարհութեամբ
երկրպագութիւն, ընդ որով և առաւել ողջունի հարցութիւն:

Նշանուցանելք փոքր ի շատէ Տեսան մերում զգծնդակու-
թիւնս՝ որ եհաս մեզ: Գէւզ եղև ինձ ի տղայութեանն հասա-
նել յԵպիսկոպոսարանն Յուրտաւաց. որոյ եկեղեցոյն ըստ
օրինաց աշակերտ իսկ էի: (է)որ ուսայ ուսում գարութեանն
Հայերէն և Սրացերէն. որն (ուբ) պարզեցաւ ինձ իսկ ան-
արժանիս ի Տեսանէ հասանել յաթոռ Սարգսպետական. և
յետ այնորիկ Եպիսկոպոս տան դրան Բղեշի, ոչ եթէ ըստ
արժանեաց իմոց ինչ ասեմ, այլ կարծեմ, եթէ յանդիմանու-
թիւն ուրացողացն զորդին Աստուծոյ: Վանդի յետ այսչափ
անցելոց ժամանակաց՝ ապա և ես հասի ի վերայ՝ թէ որպէս
Սիբ զկանաչագեղ տերէն միայն ունէին ըստ առանց պտղոյ
ցուցանելով յինքեան ըստ օրինակի սաղարթալիցս. զի նոյն՝
յորում պտուղ ոչ եգիտ Տէրն, այլ տերև միայն: Ըստ որում
այսոքիկ ի հաճոյս մարդկան զամենայն պաշտօնն լի և կատար-
եալ կարծեցուցանէին: Իսկ յորժամ ծանեաք ի Ղիւրոնէ զմե-
ծարանսն մատուցանել Հրէական սահմանին ժողովոյն Վաղ-
կեթոնի, և զհայհոյութիւնն՝ որ յՈրդին Աստուծոյ, նաև ոչ
տերևս կանաչ գոյր ի նոսա:

Սանտորոյ և իմ զբանն ի վեր առեալ՝ թշնամի եղէ Սա-
թողիկոս անուանն՝ և ամենայն իշխանացն՝ և նախարարացն՝

և ամենայն աշխարհին, և վախճան այս է, զի հալածեցար. և թէպէտ վասն իմ մեղաց՝ ժամուս (այժմուս) յառաջնորդութենէ զըկեալ է աշխարհս Հայոց, հարկ համարեցայ գալ ծանուցանել սրբութեանդ ձերում զկորուստ աշխարհին և զիմ տառապանսն: Եւ թէ որպէս վասն խստութեան ձմերայնոյս և փքայոյդ լինելոյ արգելեալ եղէ ի սրբոյ Յովհաննու Մկրտչի ի վանս՝ որ յԱրագածոտան: Եւ ընկալեալ իմ ի ձեռն երանելոյ Տեառն Բարեղասայ վանաց Երիցու, զայն ի մանկանէդ լսէք: Բայց առ ժամս գրեցի ես ի Հայ լեզու իշխանութանն Յուրտաւայ եկեղեցւոյն. հրամայեցէ՛ք և դուք գրել, զի նախանձաւոր են ուղղափառ հաւատոյն, թո՛ղ զի յաղանդոցն առաւել զգուշանան: Գրեցէ՛ք և առ Աիւրոն և առ իշխանս աշխարհին, և ի ձեռն թղթոյ խրատ տո՛ւք բերել, և զողջոյն սրբութեան ձերոյ ծանուցէ՛ք մեզ: Եւ դուք ողջ լերուք ի Տէր:

ԳՂՈՒԽ ԺԲ

Պարտախոնի Լիւնոյն Մովսիսէ Եպիսկոպոսի ի Սրբառնիս Բերնոյէ:

Չզիր ողջոյնի սրբութեան քո ընկալայ, և գոհանալով զՆստուծոյ՝ ուրախացայ, զի նախանձաւոր էք ուղղափառ հաւատոց, և ասպնջական սուրբ Հարցն Ճմարիտ վարդապետութեան՝ որ աւանդեցաւ յաշխարհս մեր ի ձեռն երանեալ և քաջ և սուրբ և անզանգիտող նահատակին Տեառն սրբոյն Գրիգորի: Եւ զի յապստամբ և ի վերջին ժամանակս հասեալ եմք, ոչ են զարմանք տեսանել՝ զոր սրբութիւնդ ձեր գրեաց առ մեզ: Վանդի տակաւին ևս տեսանեմք զգուշութիւն նուի-

բական առաքելոց, եթէ հերձուածք լինելոց են ի ձեզ . և զայն
 ևս, թէ՛ որ ընտիրք են ի ձեզ երևեսցին. զոր ճշմարտիւ սրբ-
 բութիւնդ քո կատարեաց՝ հալածանաց և բազմապատիկ նե-
 դութեանց համբերելով : Եւ ի վերայ դորին միշտ եղեցի արի-
 անալ և անքակելի մնալ շնորհօքն Վրիստոսի Աստուծոյ մե-
 րոյ, և լըջամտութեամբ ստանալ պարգևս ի բաւական Աջոյն
 Վրիստոսի : Իսկ որ ի բազմացն փութայք շահաւորութիւն,
 ցանկալի է : Եւ որ (յ) ընկերսիրութիւն ընթանայք, օգուտ է
 և տենչալի ըստ այնմ թէ՛ ոչ խնդրեմ զանձին օգուտ, այլ
 զբազմաց, զի ապրեսցին : Օթուղթս՝ զոր խնդրեցեր ի Հայա-
 լեզուսն, առնեմք շնորհիւն Աստուծոյ : Կոյնպէս և ի Աիւրոն
 և յիշխանս աշխարհին առնեմք ըստ յառաջելոյն Աստուծոյ :
 Եւ եթէ կամի Աստուած, ի մօտ աւուրս Աթուղիկոս կամին
 նստուցանել. զհոգս ձեր շնորհիւն Վրիստոսի Աստուծոյ նա
 հոգայ. և մեք սատար եմք մինչև ի կատարումն գործոյն ըստ
 կարի մերում : Աղջ լեր ի Տէր :

ԳՂՈՒԻ ԺԳ

Օհի ինչոյն Մովսէսի և Սիմոնի և ի սակաւաց յայտարա-
 րութիւն :

Գրէ թուղթ շրջաբերական Ապիսկոպոսն Մովսէս առ վի-
 Շակեալսն իւր ի քաղաքն Յուրտաւայ և ի նորին նահանգն,
 զգուշանալ նոցա յազանդոյն Վաղկեղոսի և ի նոցին նմանեաց,
 տալով նոցա զեղեպսն օրինակ, և որ լինելոցն. և վարդապետէ
 նոցա զգրեպսն ի յօրէնսն և ի մարգարէսն, յանձն առնելով
 զնոսս շնորհաց Հօգուոյն : Արպէս միանգամ ասացաք, զրէ և
 զգայն իւր յԱպիսկոպոսութիւն՝ և ամբաստանութիւն զԱրաց,

և վասն աղետի նեղութեան իւրոյ յիշէ յամենայն տեղիս :
 'Կաև յաղագս ուրացողացն զորդին Աստուծոյ գրէ զգուշանալ
 և կալ քնալ շնորհին Աստուծոյ :

Գ՝ Լ՝ ՈՒՒ Ժ՝ Գ՝

Թոռլն զքաղաքական Մովսիսէ Լոյնկոտորի առ վեմակեան էր :

Ի ժառանգութիւն երկնից վիճակեալք՝ և սրբութեամբ երկրպագեալք սրբոյ Լըրրորդութեան՝ Քրիստոսեան հաւատոցն սիրելութեան ընդունողք ի ձեռն երիցս երանելոյ անզանգիտող նահատակին Տեառն սրբոյն Գրիգորի՝ Հայալեզու իշխանութեամբ ձուրտաւայ եկեղեցւոյդ, առ որս առաւել հարկ համարեցայ գրել, իսկ յօժարութեամբ լսողաց առհասարակ ամենայն պաշտօնէից եկեղեցւոյդ հանդերձ միաբան ժողովրդեամբդ, ի Մովսիսէ անարժան(է)՝ Տերամբ ողջոյն, ընդ որով և առաւել ի խաղաղութեան պահպանեալք լինիջիք յուսով սրբոյ Լըրրորդութեան, սիրել իսկզբանէ : Իսկ որ հաճեցաւ Աստուած և կոչեաց ի սպասաւորութիւն մեծի տէրութեան իւրոյ, զայժ քաջահաճոյսն ընտրեալ իմացեալ տեսաննմբ որոց զվերակացութիւն ժողովրդեան շնորհեաց, և կամ՝ որոց զմարգարէութեան շնորհսն առաջի արկ. ոմանք տեղի ետուն և յօժարութեամբ լուան կոչմանն, և կէսք յապաղեցին զընտրհան, և բամբասի և ոչ մի ոք ի նոցանէ :

Արդ վասնզի և մեզ դիպուած աշտիճանին թէպէտև կարգի գհրաժարելն ուսուցանէր, և առաւել ևս երկչոտանալ ընդ երկչոտան, սակայն վերագոյն էր քան զմեր տկարութիւնս, միջնորդ ընդ Աստուած և մարդիկ լինել զհնազանդելն ուսաք Օհ յրպէս ի Հայրենեաց իմն ի սննդոյ տեղոյ կոչեցեալք եղաք

հաւատովք Աստուծոյ նախախնամութեանն զշնորհն վարկա-
 նելով, յաղագս որոյ տեղի տուեալ յօժարութեամբ լուսք
 կողմանն. վասնորոյ յանկարծակի իմն ի վերայ հասեալք հայ-
 հոյութեան ինչ՝ զոր յորդին Աստուծոյ էր, հաստատել շնոր-
 հակորուսացն. առ որս ծանուցեալ զվերս անհնարինս և չիշ-
 խեցեալ ընկենուլ ընդ լաւութեամբ զախտն, զոր և շարժեցաք
 իսկ. վասնորոյ և թշնամի եղաք ամենեցուն: Եւ որչափ յան-
 դիմանեցաք, առաւել ևս սպառնացեալ եղաք ի Վահանայա-
 պետից և յիշխանաց, մինչև հալածեալ եղէ: Բայց ինձ այս-
 պէս թուի, թէ զորօրինակ՝ ես ընդ դատապարտութեամբ ան-
 կեալ լինէի, եթէ զիտէի զախտն և ծածկէի, նոյնպէս և շարա-
 շար բարկութեան է արժանի՝ որ լսեն և անփոյթ առնեն, որ-
 պէս և արարին իսկ անփոյթ: Ապա ուրեմն յիրաւի լուիցեն
 զսպառնացեալն Աստուծոյ, զոր Աստուածայնովն Երեմեայիւ.
 Վահանայք՝ ասէ Տէր, ոչ ասացին՝ ո՛ւր է Տէր. և հովիւք
 ամբարշտեցան յինէն, և ցրուեցին զոչխարս արօտի իմոյ: Եւ
 ապա զի՞նչ յաղագս այդորիկ. այսպէս ասէ Տէր, ո՛վ չովիւք՝
 որ կորուսէք և ցրուեցէք զոչխարս արօտի իմոյ. արդ ահաւա-
 սիկ ես վրէժս ատից ի ձէնջ, զի լցան աւուրք ձեր ի խողիւ-
 ղումն: Երդ զի զսիրելի Միածնի որդւոյն Աստուծոյ զսպանո-
 ղացն յայտ է թէ՛ ըստ օրինակի նոցա և ո՛չ ի մարմնաւոր պա-
 տուհասէ վրիպելոց իցեն. և նոքա զի՞նչ պատուհաս կրեցին
 արդեւք: Սովոյն զեզ արարին. կանայք նոցա զսիրելի որդիս
 իւրեանց խորովէին և ուտէին ի պաշարելն Տիտոսի զԵրուսա-
 ղէմ. զորս վեց բիւրովն սատակեաց, և հարիւր և քսան բիւր
 սրով կտորեաց, և յիսուն բիւր ի գերութիւն վարեաց: Եւ
 պատճառք այսքան բազմութեան ի քաղաքին զտանելոյ՝ Օստ-
 կի տօնին էր, յորում ամենայն ազգն ի մի վայր գումարեալ
 էին. և իբրև ի բանտի արգելան. զի յորում յաւուր նենջեցին

զկեանս իւրեանց ի Վրիստոս Աստուած, ի նմին աւուր և զհաստուցումն ընկալան. և այժմ որք զնոցայն ախտանան, յայտ է թէ՛ ընդ նոսին պատժելոց են և զաստիս և զանդին: Երդ զէ ընդ որս մի՛ և մեզ լեցի լսել զահագին սպանուալիսն Աստուծոյ, և կրու զանողրմ պատուհասն այն: Եւ ի հարկ համարեցայ ի ձեռն զգուշացուցիչ թղթոյս խօսել յականջս աստուածասիրութեան Ձերոյ, զգոյշ լինել ի հաղորդութենէ Տեառն ուրաց(ող)ացն՝ և Տեառն սպանողացն՝ մեծարողաց ժողովոյն Վաղկեդոնի: Վանզի Առաջնորդ ժողովոյն աղանդակիցք՝ Վեստորի էին և հալածեալք յԱկեղեցւոյն, որոց սատար գրտեալ զԹագաւորն Մարկիանոս՝ և զկին նորին՝ որում անուն Պողքէր կոչուր, երկու բնութիւն ասել զՏէր մեր Ախուս Վրիստոս, զոր մեզ մի՛ լեցի հաղորդել նոցա: Երդ զայս ամենայն զիտացեալ սիրելիք՝ ճանապարհ զարքունի գնասցուք, մի՛ յաջ խոտորեացուք և մի՛ յահեակ. և զայս այսչափ հարկ համարեցաք փոքր ի շատէ գրել առ Ձեզ. զի զգուշացուք այնպիսեացն: Եւ որ դք յետ այդր պատուիրանի անփոյթ առնէ, ինքն տացէ պատասխանի Աստուծոյ. և մեք անպարտք եղեցուք: Ողջ լերուք ի Տէր մեր Ախուս Վրիստոս:

ԳՂՈՒԻ ԺԵ

Պատասխանի Ռիւոյն Մովսէսի Եպիսկոպոսին Եւրոպասայ ի վեհակեցն իւրոյ:

Չգիր ողջունի սրբութեան քո զներատ(ատու)ութեան և զգուշացուցիչ ընկալեալ ամենայն եղբայրութեանս, գոհանալով զԱստուծոյ մեծաւ ուրախութեամբ լցաք. որ Տէրդ՝ սրբոյ Արրորդութեանն պահպանութեամբ ողջ է, և որք մնացեալ

ի ձէնջ զաշխարհ հոգայք՝ որպէս արժան իսկ է. ամենայն ուղղափառ խոստովանողաց աղօթից լուիցէ Աստուած, և առաքեսցէ զՀոգին սուրբ ի քեզ՝ Տէր և յօգնականս քո՝ զօրացուցանելով զձեզ, լինելով վերակացու և օգնական զարտուղեպ կողմանցրս մերոց. և վերստին ի ձեռս ձեր՝ Տէր տէրանց սուրբ Հոգին քարոզեսցէ և հաստատեսցէ զաշխարհիս մերում զընթանուր Բան կենաց. որ յառաջ քան զյաւիտեանս ի Հօրէ և ընդ Հօր. և (ի) վախճան ժամանակաց վասն մերոյ փրկութեան ի սրբոյ կուսէն Մարիամայ մարմնացեալ լինելով ամենայնիւ որպէս զմեզ. բայց ի մեղաց մնալով այնպէս Աստուած, որպէս էրն յառաջ ընդ Հօր իւրում և սուրբ Հոգւոյն. զոր և յառաջավաստակ սուրբ մարգարէիցն զԾածկոյթ խորհրդոյն՝ որ յաւիտենից ընդ Հօր մարգարէացեալ, զոր և երանելին Պօղոս մեկնէ, թէ այժմ՝ յայտնեցաւ գրովք սրբովք, և ամենայն ուղղափառաց ընկալեալ հաստատեցան գրով սրբոյն Վրիզորի և Հայաստանեայցս հաւատն, և յոյսն, և սէրն, զոր աստուածայինն Պօղոս աւանդեաց եկեղեցւոյ՝ զհաւատն ի Հայր, զյոյսն յԱրդի, և զսէրն ի Հոգին սուրբ: Բայս երիս պտուղն ի ձեռն քո և երանելի վարդապետացդ՝ լի և զեղուն յեկեղեցիս կողմանցս մերոց պահեսցէ Վրիստոս Աստուած մեր, և ընդունել ընդ միոյն վաթսուն և ընդ միոյն հարիւր: Արողեսցէ և Տէր Աստուած և զաթոռ քո Տեառն ի նմին եկեղեցւոջդ, յոր վեճակեցար ի ձեռն ուղղափառ խոստովանողաց Վրիստոսի. ապա թէ ոչ՝ և մեզ այլ ինչ ճար չէ, բայց կամ կեալ յաշխարհիս և ըստ կամաց նորա լինել, կամ թողուլ և զնալ: Ողջ լի՛ր Տէր մեր. և մեզ աղօթս արա:

ԳՎՈՒԽ Ժ.Չ.

Թուղն յընթերական Տեառն Վրլանէոյ Վերլուղն (է) Զայալեա
ղոս աշխարհն Յոսրբաւոյ՝ է Ինքրոյ Սուլեոյ Եպիսկոպոսն՝ առ
է հասարակել զնոսա ի հասարս

Արբասէր ուղղափառաց և ճշմարտից՝ ամենայն վանաց Երի-
ցանց և զեղջաց Վասհանայից, ազատաց և շինականաց, ծերոց
և տղայոց, Զայալեզու աշխարհաց, և հատօրէն ամենայն ժողո-
վորականաց, որ էք ընդ իշխանութեամբ եկեղեցւոյդ Յուրտա-
ւայ, ի Վրլթանիս և յայլ պաշտօնէից սրբոյ եկեղեցւոյս՝
Տերամբ ողջոյն:

Վասնզի եհասս առ մեզ լուր չ'ախորժելն՝ թէ զհերձուածն
Նեառարի և զնզովեայն Վազկեղոսի, զոր Զայոց՝ և Վրաց՝ և
Եզուանից միաբանականաց Եպիսկոպոսաց, և իշխանաց, քո-
կայն նզովիւք անյիշատակութեամբ էր ի բաց բարձեալ: Երդ
Վաթուղիկոսդ անուանեալ Եպիսկոպոսօք հանդերձ և հշխա-
նօքդ ընդունելութիւն և մեծարանս առնեն հերձուածողաց:
Սուսք և վասն սրբութեան ձերոյ՝ ունել նախանձ վասն ուղ-
ղափառ հաւատոյ ամենայն բարեպաշտութեամբ, որ անկեալ է
խկզբանէ յաշխարհիդ ձերում, և աղօթեմք միշտ հաստատուն
մեալ և արիանալ անզանգիտող համարձակութեամբ: Գիտա-
ցէք եղբարք, զի ի վերջին ժամանակս եմք, և չար գազանին
հրապոյրք մերձեալ են ապստամբութիւն առնելով ուղղա-
փառ հաւատոյ, զի մոլորութեանն իւրոյ կազմեսցէ ասպնջա-
կանս. վասնորոյ արթուն կացէք և հսկեցէք խորշել յանդ-
գամացն, զի պարզեացն Մստուծոյ արժանի լիցուք: Եւ եթէ
աւելի ինչ պէտք լինին հակառակութեան և պատասխանոյ,
զրեսցէ առ մեզ սրբութիւնդ ձեր: Եւ շնորհիւ ամենասուրբ

Երրորդութիւնն հասեալ առ ձեզ՝ պատանձեցուցաք զքերանս հայհուլեան չարախօսացն: Ողջ լըրուք ի Տէր:

ԳՂՈՒԻ ԺԷ

Պարտախանի իղևոյն Ս ընտելոյ շայակըն ազխարհին Արարա
այլ

Տեսաք զԵնդթ ուղղափառ հաւատոց ձերոց, և լուսք զողջոյն ձեր և զամենայն պաշտօնեաց սրբոյ եկեղեցւոյդ. և մեծ ուրախութեամբ լցեալ գոհացաք զՎրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ: Եւ որպէս երկիր ծարաւի ի բաղում երաշտութենէ պաքեալ ընդունելով անձրև շահեկան՝ զուարճացեալ յինքեան ցուցանէ զդապարութիւն, և զանուշահոտ ծաղիկս երևեցուցանելով տեսողացնս Թի էք իսկ շնորհեան Վրիստոսի: Հոս անոյշ ըստ գրեցելուքն կենաց, ի կեանս, ոչ միայն ի ձերում աշխարհիդ, այլև ամենայն հիւսիսային կողմանցս. զոր մեր ընկալեալ զգրեալս ի ձէնդ, և ցուցեալ ամենայն եղբայրութեանս մերոց. զոր անորժելով լուեալ Ետուն գահութիւն Աստուծոյ: Եւ վարդապետութեանդ ձերում հոգալով զաշխարհս մեր՝ յիշեցուցանելով սուրբ և զուղիղ հաւատն՝ զոր մեծին Վրիգորի սահմանեալ էք յայս կառկասային կողմանս: Երգ համարձակիմք և օրհնեմք զՏէք Ս ըթանէս, և եղեցիս օրհնեալ ամենայն ուխտիւդ հանդերձ. և պահպանեալ լիջիք շոգունք սրբով յայս ծովածուփ կենցաղոյս, աղօթիւք միշտ նորոգել և սրբոց աթոռոյդ սրբոյն Վրիգորի, զի արասցէ խնդիր մոլորեալ ոչնարիս մերում, ըստ օրինակի առաջին վարդապետացն, զի մեզ առանց այտի օգնականութեան և թիկանց աստ չմարթի

կալ զի այնպիսի բռնաւոր զոռոզի՝ որ Հայրապետս անուռնի՝
զիպեալ չէ որ, և մեզ բաց թողուլ զաշխարհս և զնալ: Ողջ
լի՛ր ի Տէրն մեր:

ԳՂՈՒԽ ԺԲ

Յազատն Յորբաւայ՝ և որ ինչ լաւն Բղեշիին՝ որ ի նմա վալ:
Եւ լաւն Վրաց:

Ունիմ ի մտի և զայս ևս կարգել դոյզն յիշատակօք բանից՝
որ ինչ յաղագս Յուրտաւայ՝ և որ զկնի այնորիկ: Այի Յուր-
տաւն այն անուն՝ որ միշտ և յար յիշատակեցաք ի պատմու-
թեան, աստ յիշատակեմք. յայնմ ժամանակի այն կոչէր անուն,
իսկ այժմ յորջորջեալ կոչի Վաջենք: Յայնժամ լի և ընդար-
ձակ մայրաքաղաք մեծ և հռչակաւոր. իսկ այժմ փոքրեալ և
չափաւորեալ քաղաքագեղ յեզր գետոյն՝ որ կոչի յիւր անուն՝
Վաջենագետ, ի նահանգին՝ որ կոչի Վրաց - դաշտ, որ է միջա-
սահման երկուց աշխարհացն Հայոց և Վրաց, հայի հանդէպ
լերինն յաւկասու, որ է սահմանակից հրաշաշեն և հրաշալի
հռչակաւոր և ականաւոր մեծի մայրաքաղաքին Տփլիսաց. և
եղեալ Յուրտաւն այն բնակարան Բղեշիին մեծի Վուգարա-
ցուց՝ կողմանակալ հիւսիսոյ կարգեալ ի Վաղարշակայ Եր-
շակունւոյ մերոյ արքայէ: Եւ էր լիալ Բղեշին այն ի զաւակէ
Միւրհրատայ Վարեհի նախարարի, որպէս պատմէ մեզ ճրչ-
մարտապատումն Մովսէս. զոր ածեալ՝ ասէ՛ Եղէքսանդրի Մա-
կեդոնացուոյ, և թողեալ իշխան ի վերայ գերութեանն ի Վե-
րիացուոցն ազգաց. զորս էսծ՝ Աբուղոզոնոսոր զօրութեամբ
զօրուն Վիքէացուոց, և վանեալ վիանդեալ ընդ ձեռամբ նուա-
ճէր, և զմասն մի ի նոցանէ յաջակողմն Պոնդոս ծովու տար-

եալ բնակեցուցանէր՝ ասէ պատմագիրն. և է Ալեքիայն այն յեզր յերկրի յարեմուտս: Արդ ի բնակեցուցանել զնոսա յեզր Պոնդոսի, ածումն առնու ազգն այն, և բազմացեալ սիռի յեզր ծովուն աստի և անտի, և շրջի յայն կողմն և ձգի մինչև ի սահմանս Հայոց և Աղուանից, և լինի ազգ և բազում յոյժ, և կոչի անուն աշխարհին Միսաղք, և իւրաքանչիւր անուանք գաւառացն՝ որ շուրջ զիւրև անթիւք, և այլ ևս գաւառք շուրջ զՏփլիս քաղաքաւ, որ կոչին Մանարք՝ և Զափաիք՝ և Թրուսիք: Արդ սերեցան և բազմացան, և եղեն ազգ. և զոր յառաջն իւրեանց յաշխարհին անուանէին Ալեքիայ, աստ Ալրացիք անուանեցան ազգաւ, և լեզուաւ, և գրով, և հայրապետութեամբ, և թագաւորութեամբ հաստատեցան. զոր մերժեալ և հերձեալ հեռացոյց ի մէջ Աիւրոն Ակուրտացի՝ հանգոյն և հաւասար լեալ Յուդայի Ակարովտացոյ, և կորուսեալ, կործանեաց զայնքան բազմութեան աւգ՝ պատճառ (Լ)եալ կորսեան նոցա: Բայց դու մի՛ աստանօր բամբասեցես զմեզ իբրև զաւերորդ ինչ զրել զայս՝ ո՛վ ուսումնասէր. զի կամեցաք սակաւ բանիւք գրազում յիշողութիւն Յուրտաւայ ծանուցանել քեզ. զի պարտ և արժան էր ոչ առնել զանց սեփականութեան նորա, զի բնաւ բնակարան երեալ արքունի և հանգստեան սրբոյն Քուչանայ, որ դեռ ևս կան տեղիք չարչարանաց նահատակութեան նորա, և հանգստարան սուրբ և պատուական նշխարաց նորա. զոր մեր բազում սնգամ երթեալ և համբուրեալ զսրբութեան տեղին, զոր ապա զորպիսութիւն նահատակութեան նորա յետոյ ասացից յայլում տեղւոջ:

Գ. Լ. ՈՒՒԻ ԺԻՒ

Յաղագս Մովսէի Եպիսկոպոսին Յորրասա) ին ստարի կամ միջևս եկեալ է գտորիւ Եւսաշնորդութեան. և գովաբնիւ նմա, և կըրամբանս և սաբաուսանութիւնն Արարմի և իշխանաց, աշխարհին և աշրոց:

Ե՛յլ յառաջ քան զճեռնարկէն մեր ի բանս՝ որ յաղագս Մովսիսի՝ մուտցումն եղև մեզ յառաջագոյն յիշատակել վասրն նորս՝ զգաւաւ, և զգեզ, և զգալ նորս ի պատիւ Եպիսկոպոսութեան: Բայց անցցուք այսուհետև ստիաւ բանիւք յիշատակել ըստ կարի մերում: Սա էք ի գաւառէ Տաշրաց ի գեղջէն Մեհենկերտոյ, Եւ երթեալ ի տիս աղայութեան իւրոյ ի գեղաքաղաքն Յուրտաւ, զորմէ յառաջագոյն ճառեցաք, և ի նմա սնեալ և ուսեալ՝ որպէս ինքն պատակաց ի թղթի անդ իւրում: Եւ ուսեալ զուսումն գերկուց ազգաց զՀայոց և զԱրաց, և հասեալ յարբունս՝ հանդիպի նմա աստիճանս վարդապետութեան, և յես այնորիկ աթոռ Եպիսկոպոսութեան տան Բգեշի: Որ և զսոյն վկայէ ինքն ի թղթին՝ որ առ Արթանէս. և կացեալ միջնորդ հաւատոյ հաստատութեան ի մէջ երկուց ազգաց՝ Հայոց ասեմ և Արաց՝ մինչև ի ժամանակս Աիւրոնի կորստեանն. վասնզի ի նմանէ էք ընկալեալ ձեռնադրութիւն՝ մինչդեռ յուղղափառութեանն էր Բայց զայն ամենայն կրէր ի Աիւրոնէ՝ զվիշտ և գնեղութիւն՝ և զհարածանս՝ ինքն և իւրքն ամենայն, նաև վիճակեալքն առհասարակ Հայաբեզու իշխանութեանն. որ և թողուլ զաշխարհն և գնալ գրեն առ Արթանէս ի պատասխանումն անդ նորա թրղթին: Ե՛յլ արդ ճշմարտմաց լեալ Եպիսկոպոսն Մովսէս և ազնուապաշտօն առ ի խրատել և ուսուցանել գեկեղեցին Յուրտաւայ, նախ քան Եպիսկոպոսութիւնն վարդապետ կե-

ցնալ և ուսուցեալ՝ որպէս ասաց մեզ ի թղթի անդ իւրում, և յետ այնորիկ ապա Նպիսկոպոսութիւն նմա հանդիպի ի վերին Տեսութենէն. կրկին ևս կեցեալ Արդապետ և Տեսուչ և Էռաջնորդ առ ի հաստատել և յուսուցանել զտակաւին և տղայաբարոյսն մտօք, և իրրև զհոգիւ քաջ զանձն իւր դնելով ի վերայ ոչխարաց իւրոց զայլահարած լեալ, և ճանաչող զիւրսն և ծանուցեալ յիւրոցն, և որ ոչն լինէին յայնմ գաւթի, ածէր և մուծանէր անդէն, ուսեալ ի քաջ հոգուէն՝ որ ասէր, ես եմ հոգիւ քաջ, և դնեմ զանձն իմ ի վերայ ոչխարաց ինոց. և սա զծոյն առնէր. և որ ոչ մտանէին ընդ դուռն գաւթի նորա, այլ արտաքոյ շրջէին քան զգաւթ աւաղակաբար և դաւաճանութեամբ, ի նոցանէ զգուշանայր և զգուշացուցանէր զլեցեալսն իւրոյ ձայնին՝ և զհետ երթեալսն փոշողին հոգուաբար և ազատաբար յաղագոս սուղայոյն: Նշւ պատուիրէր մի՛ օտար ձայնի լսել, որ զողանայ և օձտէ ի ճշմարիտ և յառաջին շոգուէն և կեցուցանողէն զկորուսեալս. որ ասացն, եկն որդի մարդոց խնդրել և կեցուցանել զկորուսեալս. և դարձեալ, շնոր՝ զոր ետար ցիս, սչ կորուսից ի նոցանէն և ոչ մի. և դարձեալ, եթէ որ գոց առ իս՝ ոչ քազցիցի. և որ հաւատաց յիս՝ ոչ երբէք ծարաւեսցի, զի ես եմ կեանք, և ճշմարտութիւն և լոյս: Իսկ սա աշակերտ գողով քաջ շոգուին Վրիտառոսի, զոյն ատէր և տառցանէր իւրոյ վիճակելոցն, և զայնոսիկ յանդիմանէր՝ որք խորհէին յառողջ հաւատոցն ի բաց տանել որ ի նայր և յԱրդի և ի սուրբ շոգին. նաև զայնոսիկ՝ որ ի մարմնացեալ Բանին Էստուծոյ միառարութեան բաժանուէն բերէին: Աստընորոյ ամենխաղ լեալ սատանայի և Աիւրոնի՝ ատեցին զնա, և ի բաց ընկեցին. յեկեղեցւոյ իւրեանց, թշնամի ոմն վարկանելով զնա, զի զատոյզն խօսեցաւ. նա և մահու սպառնային նմա իշխանք աշխարհին՝ և նախարարաբք՝ և խաժամուժ

ամբողջն այն, որք ոչ գիտէին զօրէնս և զպատուիրան Տեառն, և նգովեալք էին. վասնզի զԷրեւիցն ունէին զկատաղութիւնս յինքեանս: Եւ այսպէս բազում նեղութեամբ և չարչարանօք հայաճէին զնա, և որպէս ասացաք՝ մահու սպանային, և ասէին, եկայք սպանցուք զնա, զի դժպհի եղև մեզ: Եւ չեն ինչ զարմանք, զի որդիք են սատանայի և համաձայնք այնոցիկ՝ որ սպանին զմարգարէսն և զՏէր մարգարէիցն: Երդ այս ամենայնի պատճառ և ևս քան զսոյն չար ի Ղիւրոն գտաւ. զի առաջնորդ եղև չարի և բաշխիչ գտաւ զայթակողութեան աշխարհին Սլքաց՝ հանդերձ Խուժիկ Նեստորիւն, զի որոզայթ եղև նա նոցա: Եսէ երանելին Ովսէէ, և իբրև զվարձ ձգեալ ՚ի գլուխ գահաւանդի, զոր որսորդք յորս հաստատեցին: Վասնզի նա զլի ե. զանթերի հաւատ ուղղափառութեան մերոյ, զոր ուղիղ դաւանութեամբ աւանդեցին մեզ սուրբ Հարքն մեր, նա յայլացեղս վարդապետեաց նոցա, և այլազգ իմն ուսոյց տար խորհրդով, զհայհոյութիւն՝ որ յՄրդին Նստուծոյ՝ ի մարմնացեալ Բանն Նստուած անբաժանելի միաւորութեամբ՝ նա բաժանելով ի ներքս բերէր զհայհոյութիւն, մինչզի ամենեքեան առհասարակ ներկեցան ի գոյն նորա երկարնակութեանն, Եպիսկոպոսք, և Վահանայք, Իշեանք, զօրավարք և զօրականք, միանգամայն իսկ և ամենայն չափ հասակի իմի և ի նոյն խորհուրդ վառեցան, զորօրինակ հուր յանտառի վառեալ բորբոքի, և զամենայն անտառն առհասարակ վառեալ բորբոքմամբ տոչորէ. նոյնպէս և անկարգ նորա բանքն եղև նոցա հուր միախառն այրելով զնոսա իբրև զեռիւ ինչ: Երդ զայս ամենայն տեսեալ երանելի Եպիսկոպոսն Մովսէս, վառեցաւ հրով Հոգւոյն սրբոյ, և յանդիմանէր զՂիւրոն միանգամ և երկիցս, և երկիցս առանձին և առաջի վկայից: Եւ եկեղեցւոյն՝ ըստ Եւետարանական բանին, այլև բազում անգամ խրատական

բանիւք ողորքէր, բանալով նմա զգիրս, և առաջի արկանելով զերբատտ հոգեւոր: Իսկ նա ոչ ընկալեալ զերատ նորա երբէք, վասն պի անձն անխրատ առանց բժշկութեան է. խրատեցաւ Ռաբելոն և ոչ բժշկեցաւ՝ գրեալ է: Արդ իբրև ոչ կարաց ժուժել և ծածկել զչարութիւն նորա, ապա այնուհետև յայտնեաց. զի ոչ իմացան և ոչ ի միտ առին ըստ մարգարէին բանին. քանզի ընդ խաւար էր ճանապարհ նոցա. և յայնմհետէ և առ յապաթշնամի եղև ամենեցուն. բայց Աիւրոն կարի իսկ առաւել. զի նա եղև սկիզբն չարի. և ոչ գիտէր եղկելն՝ թէ լաւ է թշնամի իմաստուն քան սիրելի անմիտ: Այլ դարձեալ, եթէ արդարն հարկանէ զքեզ, երթ զհետ նորա. զի նա է որ սիրէ զքեզ: Արդ այսքանեաց և այսպիսեաց հալածանաց և տառապանաց տուեալ և տարեալ լինէր երանելիս այս Ապիսկոպոս ի Աիւրոնէ և ի նորայոցն, մինչդի թողեալ զաշխարհն և զվիճակ իւր՝ և ի բաց հեռանալ ի տար աշխարհ: Իսկ ապա յորժամ գրեաց ինքն առ վիճակ իւրոյ եկեղեցւոյն, ինդրէ և գրել Արթանէսի. զոր և գրեալ նա մեծաւ զգուշութեամբ՝ որպէս ընթեռնուք ի մատենի անդրնամակի: Այս ապա գրէ դարձեալ երկրորդ թուղթ, և յիշատակէ այսպէս. գոհութիւն և շնորհակալիս նմա մատուցանէ յաղսզս շրջադայական գրոյն, զոր գրեաց առ Հայալեզուն՝ որ ի Յուրտաւ. տեսի՛ ասէ, զգիր ողջունաբեր սրբութեան քո, և որ այլ զինի այնոցիկ: Դարձեալ հայցէ զինի այսոցիկ. և դարձեալ հայցէ գրել առ Աիւրոն. այս անգամ, ասէր, հրամայեցէ՛ք գրել թուղթ մի առ Աիւրոն Աթուղիկոս անուն, և առ իշխանս աշխարհին, և առ Պետրոս Ապիսկոպոս, յանդիմանելով զժողովն Քաղկեդոնի: Այս ապա յանձն առնու, գրէ մեծաւ հոգաբարձութեամբ սատար նմա լինելով իսպառ: Ահա ցուցաք քեզ զտեղի ծննդեան և զաննդեան Ապիսկոպոսին Մովսիսի՝ ստուգիւ քննեալ և զայլ ևս աղէտ և զնեղութիւն նորա:

Գ-1, ԱԻԽ Ի

Խոսուի Երկրորդ Մանկիկ Լուսնայոսի առ Վլադիմիր Վարդապետի Բեռնոն:

Տեպի գրիր ողջոյնաբեր սրբութեան քո, և լուեալ զբանս մխիթարութեան՝ որ ի սմա, գոհանալով զՔրիստոսէ Աստուծոյ՝ անհոգացայ, զի ձեռ ի ձեռն առնլով, զի ահա կրկին կենաց զիպեցոյ հողալով զիս և զաշխարհն՝ որպէս արժան իսկ էր: Եւ իմ վստահութիւն էր, որպէս զսկիւքնդ յօժարութեամբ արարէք. տղաչեմ բարեխօսութեամբ սրբոցն ջանասցուք և ի գրութե տանել այս անգամ հրամայեցէք զրեւ թուղթ մի առ Վաթուղիկոս անուան, և առ Վերսէհ և Վահան և Բզրմեհ, յանդիմանելով զժողովն Վաղկեդոնի. և թուղթ մի առ Պետրոս յանձնառութեան, և ամենայն օրինակ ի ձեռն ձերոյ աշակերտի առաքեցէք, և զայ խաղաղութեամբ շնորհուն Վրիստոսի Աստուծոյ: Եւ յորժամ զպատասխանինն ընդունիք, ապա եթէ ոչ, և ձեզ պիտի երթալ, թող զի լինիք աշխատ յիշելով զորդորականն Տեառն բարբառով մարգարէին, թէ երթայք ի դրունս իմ դուք՝ որ կարողք էք, և զքարինսն ի ճանապարհէն ի բաց ընկեցէք. զի մի՛ իւրք սայթաքեցեն ժողովուրդք իմ. զի և մէք թէպէտև կամք, վասն տգիտութեան և միայնութեան Առաջնորդին մերոյ զանգիտացաք ինչ և յոյս ի ձեզ եղաք. զի նա և իսկ այդր սրբոյ Աթոռոյ աշակերտ է մեք հանդերձ, թէպէտ և ժամուս ի սնտոի մեծութենէն իբրև զգետ ինչ ի բազում ուխտից է յարուցեալ, իբրև զգազան ինչ դժնդակ ճիրանօք և մաղլօքն է սաստկացեալ. զոր ամաչեցուցէ Տէր Աստուած աղօթիւք սրբոյն Վրիգորի, և ըստ օրինակի առաջնոց Վարդապետաց ի ձեռն ձեր խզել զայդ:

վարձ խորանանկ օձին. և երգակցեալ ընդ երանելոյն Պօղոսի. եթէ յԱզուանից մինչև յաշխարհն Այսպէս մեզ եհաս լի առնել զԱւետարանն Վարիստոսի, և լսել զուրախարար բարբառն հրաւիրական, եթէ բարի մշակ և հաւատարիմ հանդերձ ընդ քեզ փրկեալ գնդաւդ եկ մոլտ յաւրախութիւն Տեառն քո: Արոց լիցի ձեզ հասանել Տէր Արթանէս հանդերձ ամենայն ուխտիւդ, ի ձեռն ձեր և մեզ շնորհիւն Վարիստոսի Աստուծոյ մերոյ: Աղջ լէր ի Տէր. և մեզ աղօթս արաւ:

ԳՂՈՒԽ ԻԸ

Պատասխանի ինչոյն Մովսէի Եպիսկոպոսի ի Արթանէս Աւարապետէ:

Չգիր ողջոյնի սրբութեամբ քո ընկալեալ՝ զԱստուծոյ գոհացաք, և ուրախ եղաք, որ Տէրդ պահպանութեամբ ամենասուրբ Երբորութեանն ողջ էր պահեալ, և պահեսցէ: Այլ զոր զրեալս էր առ նաւաստութիւնս մեր, բազմապատիկ շնորհակալութեամբք և արդիւնաւոր օրհնութեամբ երկիրպագաք:

Չթուղթն՝ զոր խնդրեցէք առ Կաթողիկոսն անուանեալ և առ այլ իշխանս աշխարհին՝ արարաք որպէս արժանն էր: Բաց որ վասն մանկանն էր զրեալ, յարագս ժամանակիս դժուարութեան չեղև հնար արձակել. Տէր՝ անմեղադիր լեր: Թող՝ զի քո մանուկ տանի և զպատասխաննս բերէ, որ մնք ըստ նմին իմանալ գիտելք: Եւ եթէ զթութիւն ամենասուրբ Երբորութեանն և ի ձեռն գրոյ խաղաղութիւն լինի՝ որպէս ունիմք իսկ յոյս, բարի է. որ դուք ի ձեր սուրբ յեկեղեցին հասանէք բարգաւաճեալ անուամբ: Ապա թէ յերկարի ինչ յամառութիւն ուրացողացն, պտտուէր տուք ծանօթից ձերոց

և սիրելեաց իշխանաց՝ որ գրեն առ փառաւորեալ իշխան աշխարհի մերոյ. որ մեզէն իսկ երթամք հրամանաւ սորա: Աւօգնութեամբ Վրիստոսի Աստուծոյ մերոյ յանդիմանեմք զնոսա, զի գան յուզողութիւն: Ապա եթէ վասն բազում մեղաց մերոց զհակառակն և զընդդէմն հասանէ լսել, զփոշի ոտից մերոց ի նոսա թօթափելք. և մեք անմեղադիր լեցուք յԱստուծոյ և ի մարդկանէ: Աղջ լեր ի Տէր:

ԳՆՈՒԽ ԻՐ

Թառղ Վրլանէսի Վերլնդի առ Կէրոն Վրաց Կաթողիկոս և առ իշխան աշխարհի՝ ի ինքրոյ Մովսէս Եղեանոսի պատճենէն:

Արբասիրի Տեառն Կիւրոնի Վրաց Կաթողիկոսի, առ Վերսեհի՝ և Վահանայ՝ և Բղրմհի իշխանաց, ի Վրթանիսէ և ի միարան պաշտօնէից սրբոյ եկեղեցւոյս՝ Տէրամբ ողջոյն:

Յառաջագոյն առ պատուականութիւն ձեր (զրեաց) երանելի Հայրապետն մեր Մովսէս յազազս խուժիկ եպիսկոպոսին խաբէութեան, զի մի՛ եղեցի նորոգաձևութիւն հաւատոյ ի մջ երկուց աշխարհացս. որ սքանչելի հիմնադրութեամբ կանգնեցաւ յանգանդիտող և ի քաջ նահատակէն Տեառն ի սրբոյն Վրիգորէ: Արդ ոչ միայն ի Վեստորի խմորոյն ունիմք պատուէր ի Հարցն և յուզղափառ Վարդապետացն մերոց հեռաւալ և նզովել, այլև զԱւտիքոս, և զԷւնիմոս, և զԱլեիրոս, և զՄարկիան, և զՍարելիոս, և զայլ նմանիս նոցա, և առաւելադոյն ևս զտիեզերակործան և զանյիշելի ժողովն Վաղկեդոնի. որ յետ ճմարիտ միաւորութեանն բաժանեալ և անջատեալս ի միմեանց սահմանեցին ի վերայ միոյն Վրիստոսի: Այժմ լուաք թէ դուք զանօրէն ժողովն Վաղկեդոնի և զանիծեալ տոմարն

Աւանի ուղղափառ համարիք և մեծարանաց արժանի. ժամնզե չունիք կրթութիւն քննել զհերձուածոց չարութիւն. զի չարագոյն քան զչրեական ուրացութիւնսն հեռացուցանէին ի միամիտ հաւատոցն՝ որ ի Վրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր է:

Երդ ոչ է պարտ աստուածասիրութեանդ ձերում աւելի ինչ վարդապետութիւն զուրուք ընդունել: Վանզի երից սուրբ և անարատ ժողովոցն՝ որք ի պատիւ ամենասուրբ Արրորդութեանն գումարեցան երեք հարիւր տասն և ութքն ի Ղիկիայ, և հարիւր յիսունքն ի Աոստանդնուպոլիս, և երկերիւքքն որ յԱփեսոս, և աւելի քան զայն սահման հաւատոյ մեր և ձեր շարցն և Վարդապետացն ոչ կայեալ և ոչ ընդունիմք. և որ ընդունի որք, և կամ ի խառնել յսկանակիտ և յամբիծ սահման հաւատոյ վարդապետութեան նոցա հրապոյրս ինչ պղտորըս՝ գիտասցէ, զի օտար է և տարագիր յուղղափառ հաւատոյ. զի հաւատովք ուսանիմք հաճոյ լինել Աստուծոյ. զի ի վերջին ժամանակս եմք, չգոյ ումէք լինել յերկբայս: Չի նախ սպրստամբութիւն է գալոց՝ երանելի առաքեալն ուսուցանէ: Աւ յաղագս նորին նոյն ինքն հանդիպողական պատասխանին՝ եթէ զք աւելի ինչ աւետարանեսցէ քան զոր աւետարանեսցաքն, նզովեալ լիցի: Չի ընդ ամենայն տիեզերս յեկեղեցիս ուղղափառաց յետ ընթեռնոյ զԱւետարանն՝ որ ի Ղիկիայ սահմանեցաւ, հաւատան ասեմք, այլ ոչ եթէ զՎատիկեղոսի ժողովոյն զհայհոյութիւնսն. ապա թէ այդպէս է, ոչ պարտիմք զամուր ցանկ հաւատոյս մերոյ խրամատել. զի որ քակէ զցանկ հայրենի, հարցէ զնա օձ՝ զիրն բողոքէ. և որ զէ զվէմ, այսինքն զճշմարտութիւն ճշմարիտ հաւատոյ, զանձն իւր կորուսանէ: Երդ պարտ է պատուականութեանդ ձերում՝ նախանձաւոր լինել ճշմարիտ հաւատոյ շարցն, որ սքանչելոք և Աստուածաշնորհ պարպեօք առատացաւ յաշխարհիս

մերում. Եթէ(է) ինչ երկբայութիւն ի միտս ձեր, և կամիք
 զվորձ առնուլ յաղագ: այդորիկ, գրեցէք առ միաբան փա-
 աւաւորեալ իշխանս աշխարհիս մեր. որ դամք այդք. և որպէս
 ի հեռաստանէ թղթոյս պատգամաւ, նոյնպէս յանդիմանա-
 կան վկայութեամբ գրոց սրբոց յայանի առնեմ զճշմարտու-
 թիւն բանիցս: Ողջ լերս'ւք:

ԳՎՈՒԻ ԻԳ

Խոսողն Վրժանիսէ Վերջնոյն առ Պետրոս Լպիսկոպոս ի Երևո-
 րոյ Մոզէիսէ Լպիսկոպոսի:

Փառաւորելոյ Տեառն Պետրոսի Աստուածաշնորհ պատուօք
 պայծառացելոյ, ի Վրթանիսէ և ի միաբան սուրբ եկեղե-
 ցոյ պաշտօնէիցս՝ Տերամբ ողջոյն:

Գրէ երանելի առաքեալն Պօղոս, որ հանդերձեալն էր լի-
 նելոց, թէ հերձուածք լինելոց են ի ձեզ. և որ ընտիրքն
 են՝ երևեսցին: Առաք յաղագս պատուականութեան քո,
 եթէ նախանձաւոր ես և սիրող ճշմարիտ հաւատոյ. զի որ-
 պէս յառաջագոյն երանելի Հայրապետն մեր Մովսէս գրեաց
 յաշխարհդ՝ հեռանալ ի խուժիկ Լպիսկոպոսիդ խաբէ-
 թեանց, և այժմ՝ առաւելագոյն ևս պարտիմք փախել յա-
 նօրէն ժողովոյն Վաղկեդոնի հայհոյութեանց. զի հաւասար
 Հրէութեանցն է. զոր համբաւ չսխորժելի այժմ՝ եհասս մեզ
 լսել, եթէ յաշխարհիդ ձերում մեծարանս մատուցանեն անար-
 Ժան ժողովոյն այնմիկ: Վասնորոյ Լպիսկոպոս մի յաշխարհիդ
 զնացեալ է փախստական զդառն և զանյիշելի վերութիւն *)

(*) Գուցէ՛ ինչո՞նք կամ ինչո՞նք:

ժողովոյն այնորիկ ճանաչելով : Արդ թուղթ արարաք վասն դորին իրաց առ Աթոզդիկոսդ և առ իշխանսդ. զի նորոգաձևութիւն հաւատոյ մի՛ եղիցի ի մէջ երկուց աշխարհացս, այլ կացցէ մնասցէ՛ զոր ի ձեռն սրբոյն Պրիգորի հաստատեաց բազում՝ սքանչելագործութեամբ Տէր Աստուած : Եւ դու առաւելագոյն խաղաղութեան պատճառ լեր. զի ստութիւն կորիցէ, և ճշմարտութիւնն հաստատեսցի. և Եպիսկոպոսն ի տեղե իւր դարձցի : Զի եթէ այդ այդպէս ոչ լինի, յաւիտենական թշնամիք մնամք ի վերայ աշխարհիդ : Եւ եթէ ի ձեռն գրելեացս հակառակութիւն բառնայ, գրէք առ իշխանս աշխարհիս մերոյ, որ զվեզ այդր առսքեն. և այն լինի՝ որպէս Աստուած կամի : Ողջ լեր :

ԳՂՈՒՒՄ ԻԳ

Թէ էր լառն ո՛չ գրաս գրեալ է գիր լիցնոցն պարասխանի լիցնոյն Արևանիսի որ առ Արարոն՝ և առ իշխանս աշխարհին՝ և առ Պետրոս՝ և պիսկոպոսն, զոր ի խնդրոյ Եպիսկոպոսին Մովսիսի գրեաց :

Ինչոքոցս այսոցիկ՝ որ գրեցան ի Արթանիսէ առ Արարոն և առ իշխանս աշխարհին՝ և առ Պետրոս՝ ի խնդրոյ Եպիսկոպոսին Մովսիսի՝ պատասխանի ո՛չ գտաք գրեալ ի գիրս թղթոցն, ոչ ի կարգի, և ոչ յայլում տեղւոջ, նաև ոչ այլ ուրեք կարացաք գտանել, բայց սակաւուց այլ ընդ այլոյ իմն և արհամարհանօք գրեալ, զոր գրէ Մովսէս յերկրորդ թղթի իւրում առ Արթանէս՝ որ զկնի այսոցիկ. զոր ապա ընթեռնուս յիւրում տեղւոջ : Զթուղթն՝ ասէ, զոր գրեցէքն առ Աթոզդիկոսն անուն՝ և առ իշխանս աշխարհին՝ և առ Պետրոս՝ զոր խնդրեցի ի ձէնջ, տարեալ մանկանս իմոյ, եկն և պատմեաց թէ՛ ոչ դք իշխեաց յանդիման տանել զթուղթն : Բայց ապա

յորժամ տարան, և նզովէր և թշնամանէր զՀայաստանեայցոս :
 Եւ դարձեալ, թէ ետու բերել զսակաւուց արարեալ պատաս-
 խանին. հրամայեցէք ընթեռնուլ : Եւ դարձեալ, Վրթանէս
 սակաւ բանիւ յիշէ յիւրում թղթին՝ որ առ Մովսէս. ծանեայ՝
 ասէ՝ զպատճառ թղթին՝ պատասխանի ինձ առնելով, և զայն
 ապատ ոմանց. և զայն նշան ասեն օրինակ ցաւածոյ և հիւանդի
 ի թուղթս իւրեանց Մովսէս և Վրթանէս : Երդ թուի ինձ
 ոչ արժանի և պատշաճ համարեալ զոնարժան և զանընդու-
 նակ նոցա պատասխանիան գրել ի գիրս թղթոցն. և վասն այ-
 նորիկ անգիւտ և անգիր եղև ի մէջ. նաև անյիշատակ և ան-
 յիշելի նոցա և մեզ « Բայց կարծեմ՝ ի Վիւրոնէ լեալ այն ամե-
 նայն՝ որպէս եղևն իսկ. զի ոչ միայն զիւրն և զիշխանացն խա-
 փանեալ պատասխանի, այլև զՊետրոսին. զի նա նախանձա-
 խնդիր էր Աստուածային պատուիրանին, և ջատագով ուղղա-
 փառ հաւատոյ, և հաւատարիմ մերոյ կողմանս. թեպէտև ինքն
 ի նոցանէ էր ազգաւ և աշխարհաւ. զոր և զովութիւն զրէ նմա
 Վրթանէս ի թղթի անդ իւրում առ նա. եթէ նախանձաւոր
 ես՝ ասէ, և սիրող ճշմարիտ հաւատոյ : Եւ դարձեալ ամբաս-
 տանութիւն զրէ զաշխարհէն. եթէ լուր եհաս մեզ, եթէ յաշ-
 խարհիդ ձերում մեծարանս մատուցանեն ժողովոյն Վաղկե-
 դոնի. զոր մի՛ եղիցի նորոգաձեութիւն ի մէջ երկուց աշխար-
 հաց մեր և ձեր : Բայց զպատճառն ստուգիւ ոչ զիտեմք, եթէ
 զե՞նչ և կամ էր վասն ոչ զրեաց Պետրոս պատասխանի թղթ-
 թոյն Վրթանիս՝ որ առ նա. թէպէտ և կարծեօք զՎիւրոնէ
 ասացաք, բայց կարծեմ թէ ոչ բնաւ գտաւ զրեալ պիտանի
 ինչ մեզ. քանզի արդելան զրել սակս ստահակութեան իւր-
 եանց և ապստամբութեան, բայց այնմ անպիտան և անմիտ
 պատասխանւոյն՝ որ ի սակաւուց ինչ յիշատակէ Վրթանէս և
 Մովսէս սակաւ բանիւք ի թուղթսն իւրեանց՝ որ առ միմեանս :

Արդ իբրև տարեալ եղև ի մանկանէն Մովսիսի թուղթքն Արխանիսի՝ որ առ Աիւրոն՝ և առ իշխանս աշխարհին՝ և առ Պետրոս, ի կասկածի Յղեալ Աիւրոն սակս Մովսիսի՝ թէ գուցէ բարեխօսութիւն իցէ վասն նորա, միանգամայն և յաղագս հաւատոյ ինչ խրատ և մեղադրանք իցեն, որպէս և էր իսկ, ի բարկութենէ բնութեանն և ի սաստկութենէ սրտին՝ իբր արբեալ իմն ժայտքեալ ի յայլախելս, կամ թէ շուայեալ իմն և մռելեալ մտօք մն մռեալ և մնզգայրեալ մռնչիս սպառնայր՝ ասէ, և մրտաեալ և մրջոտեալ էր երեսօք. և անդուռն բերանով և յեղուաւ նենգաւոր խօսէր և ասէր, զայս թուղթ յԱրուսաղէմ՝ առ Հայրապետ քաղաքին տամ տանել, պատասխանի նա առնէ, և այնպէս յառեալ և ընդ խոր գնայր և ընդ խաւար խօսէր: Այսանգի խաւարեալ էր ակն հոգւոյն, մթացեալ միտք մարմնոյն, թողեալ զԱստուած՝ ի մարդիկ՝ ապառինիւր ի թաղաւորն Հռոմոց և ի Հայրապետն Արուսաղէմի. անդ ասաց, թէ փառաւորեսցէ Աստուած զարքայ, զի նա փառաւորեաց. և աստ՝ եթէ՛ զայս յԱրուսաղէմ՝ առ Հայրապետ քաղաքին տամ տանել, պատասխանի նա առնէ: Եւ զայս ոչ Աիւրոն միայն օպառնայր և ասէր, այլ և ամենայն մերձակայքն և Եպիսկոպոսք, և Վահանայք, և իշխանք, և շինականք, նախարարք, և խորհրդականք ի մի և ի նոյն միտս վառեալ բորբոքեցան բարկութեամբ. և առհասարակ ամենեքեան խռովեցան սասանեցան որպէս արբեալք, և ամենայն իմաստութիւն նոցա ընկլաւ. զոր մարգարէն եղկելով ասէր, վայ՛ ձեզ՝ որ արբեալդ էք և ոչ ի զինւոյ:

Գ-Լ ՈՒՒՒ ԻՆ

Թո՛ղ ի՛նչ երո՛րդ Մո՛լիսի՛ Լո՛յեհոպո՛սի առ Վր՛նանէ՛ս Վե՛րլոյն։

Արբասի՛րի Տեառն Վրթանիսի՛ ի Մոլիսիսէ՛ անարժանէ՛՝
Տերամբ ողջոյն։

Չթուղթու զոր գրեցէք առ Աթուղիկոսն անուանեալ, և
առ այլ իշխանս աշխարհին՝ և առ Պետրոս, զոր խնդրեցի ի
ձերմէ սրբութենէդ, ետու տանել մանկան իմոյ, և այժմ եկն,
բայց յաշխատութենէն առ ձեզ չկարաց գալ և զրոյց տալ,
թէ ո՞րպէս յանդիման ոք չ'իշխեաց տանել զթուղթն (առ.)
Աթուղիկոս անուան(եալն)։ Եպա թէպէտ ի վերջոյ տարան,
ընթեռնուլ թղթոյն՝ ասէ ի սաստիկ բարկութիւն շարժեալ՝
զայրացեալ սրտիւ՝ և եղծեալ գունով՝ զօրէն ցաւածոյ նզո-
վէր և թշնամանէր ասէ զ՛այաստանեայսս, և թղթոյն պատաս-
խանի ո՛չ ինքն արար և ո՛չ այլում ետ առնել։ Չայս յԵրու-
սաղէմ առ շայրապետն քաղաքին տամ տանել, ասէ, պա-
տասխանի նա առնէ։ Բայց սակաւուց՝ որոց արարեալ է պա-
տասխանի, ետու բերել առ տէրդ, հրամայեցէք ընթեռնուլ,
և մեզ ծանուցէք զինչ գրեալ է։ Չձեզ յարաժամ յաշխա-
տութիւն պահեցի, Եստուած եղեցի վարձահատոյց։ Բայց
ձանձրանայք մի՛, աղաչեմ որով և օրինակաւ յանձին լեցի
ձեզ մոլորեալ աշխարհն և անձն իմ տառապեալ, և ի ձեռն
զրոյ վերստին հաստատեաց զմեզ։ Ողջ լը՛ր ի Տէր։

ԳՆԱՌԻՍ ԻՕ

Պատասխանէ երբորք իդիոյն Մովսէսի Եպիսկոպոսի է Սընանիսէ
Կերթնողէ է:

Օողջոյն սրբութեան ձերոյ լուաք, և ուրախ եղէ: Մանեայ
և զպատճառ թղթոյն՝ պատասխանի ինձ առնելով. և զոր
արարեալ իսկ են առ իս յազատ ոմանց արանց, այնպէս է՝ որք
ի հիւանդութեան ինչ անկեալ՝ ոչ գիտեն զինչ խօսին. ասնն,
մեք և զայս ունիմք հաւատ և զայդ օրինաց, և աստ հազորդ
եմք և անդր. Մովսիսի թէ կամք են՝ եկեացէ, Աթուղիկոսիս
հնազանդ լիցի. զի քան զայդ հաճոյ այս է, և զԷւր տեղի կպ-
ցէ: Երդ աւելորդ համարիմ ես ասել ինչ. այս ամենայն Աս-
տուծոյ զօրութեանն պահեսցի: Բայց յաղագս զաշխարհս մեր
նզովելոյ և թշնամանելոյ՝ որպէս և այլ կորստեան և աստուա-
առաք բարկութեանն ասպնջական եղեն, նմանապէս և զայն
յանդգնութիւն արարին, անբժշկելի վէրս անձանց իւրեանց
առնելով, և զինքեանս ինքեանք խոցոտելով. մեք հեռի եմք
յայնմ անիծից: Ե՛յլ դու Տէր աղօթեա՛ ի ժամս. պնդեալ են
Առաջնորդ կարգել, եթէ զայս գործ օգնէ ի կատարումն տանել
Տէր Աստուած մեր. ապա գիտեմք, եթէ ձեր կամք այսպէս կա-
տարին՝ որպէս Աստուծոյ աղօրմութեանն թուի: Ողջ լը՛ր Տէր
իմ:

ԳՂՈՒԽ ԻԷ

Որ ինչ զինի երրորդ Բղինն Մովսէսի, և լաան Տեաան Աբրահամո, որ հանդերձեալ էր գալ յախտաւ Էպրատէրո-Նեան: Եւ հայ-ցո-ժն Մովսէսի է Վրնանիսէ՝ վերսորին հասարակելոյ է հասարոս, և որ ինչ պատճառն էր:

Եւ զայս պայտէս կարգեալ՝ կատարեցից կարճ ի կարճոյ՝ գլխաւորելով՝ որ ինչ Վրթանիսի առ Մովսէս: Չի գրէ առ նա զպատասխանի երրորդ թղթի նորա, և որ ինչ յանընդու-նակ թուղթն ազատորերոյն. և եթէ իմօտոյ յաւուրս Աս-թուղիկոս նստի: Եւ դարձեալ, եթէ զկնի պատասխանելոյն և այլ ևս թուղթ հաւատոյ հաստատութեան գրէ՝ որ ինչ ի ժամանակս Չենոնի և Անաստայ ուղղափառ թագաւորացն:

ԳՂՈՒԽ ԻԸ

Խոսողն Վրնանիսի Վերնոյն առ Մովսէս Եպիսկոպոսն Յո-րոսայ, որ է այժմ՝ Գաթնէս, յաղափո հասարոյ և վերսորին հաս-րարակելոյ:

Չգիր քո ընկալայ Տէր իմ, և զպատճառ խնդրոյն ընթերցա-սէր ուղղափառ պատուականութեանդ յաղազս վերստին հաս-տատելոյ օտարացուցանող և կորստական անօրէն ժողովոյն Վաղ-կեղոնի, զոր երարձ ի միջոյ բարեպաշտն Չենոն՝ միաւորիչ թղթովն, և յետ նորա ի նորին սահմանի նախանձաւոր եղեալ ցանկալին հրեշտակաց և մարդկան Անաստաս: Երդ պայտէս ունի պատմութիւնս այսորիկ պատճառ: Վանզե յետ փոխելոյ յանարատ և յաստուածահաճոյ կենաց պանդխտութեանս այ-

սորիկ երանելոյ քաջանունն Անաստասոյ, Յուստին անուն կա-
 լաւ զյաջորդութիւն իշխանութեանն, այր ժանտ և անօրէն,
 որ վարժեալ էր աղանդոյն Վեստորի, և զանգեալ և հաստա-
 տեալ ի նմին: Սորա թագաւորեցեալ ըստ յանդգնութեան ան-
 ձին և կանխապատրաստ եղելոյ մահացան խորհրդոյն՝ սկիզբն
 արար թշնամանել շերտիկոս կոչելով զբարեպաշտ և զեաղա-
 զասէր թագաւորս զՆենոն և զԱնաստաս, և զեղծեալ ի նո-
 ցանէ զտոմարն Նէոնի և զժողովն Քաղկեդոնի, հրաման տայր
 շրջաբերական թղթօք գոռոզասատ և անխիղճ իշխանաց ան-
 դէն հաստատել և եթէ որ համարձակեցի ընդ դէմ՝ կալ
 թագաւորին հրամանաց, սրով սպառել և պէս պէս տան-
 ջանօք: Յայնժամ եկեղեցիք ամենայն արեամբ լինէին շա-
 ղախեալք, և մետաղք և բանտք և զանազան հնարիւք տան-
 ջանք: Եւ կզգիք կապանաւորօք լցեալք, զի քաջ շովիւք զմե-
 ռաներն լաւ համարէին՝ և անարատութեամբ առ Վրիստոս
 ժամանել, քան թէ կալ անօրէն վարդապետութեամբ ամբարիշտ
 ժողովոյն Քաղկեդոնի: Իսկ անօրէն վիրազին զաղանդին մե-
 տաղս և աշակերտս՝ և որք զանցաւոր պատուոյս քան զմշտն-
 ջենաւորին կամեցեալք ընտրել զփառս Ապիսկոպոսք կարգեալ
 քաղաքաց քաղաքաց՝ հաստատեաց զժողովոյն խորհուրդ: Աս-
 տանօր էր ինչ յիշատակի արժանի, բայց յայլում ժամու պա-
 հեսցի: Քանզի բազում խռովութիւնք ելեալ ի ժողովրդակա-
 նաց յաղաղս չընդունելոյ զհերձուածող Ապիսկոպոսունս.
 արդ սուղ ինչ ժամանակ կալեալ զթագաւորութիւն Յուստի-
 նի՝ վախճանի ի ծանր ախտից հարուածովք: Եւ թագաւորէ
 Յուստիանոս յետ նորա. և աղմուկ հսկառակութեան ժողո-
 վոցն Քաղկեդոնի տակաւին ևս հնչէր և ի նորա ժամանակս:
 Իսկ յաւուր միում խորհուրդ արարեալ ընդ ոմանս ի մեծա-
 մեծացն յաղազս սպանման ուղղափառ Ապիսկոպոսացն և հա-

բաժանաց, եթէ զոր տրար թագաւորն զԼուսինութիւնս զայս ամենայն քաղաքաց, և այժմ ո՛չ է պարտ մեզ անտես տռնել. և ոմանք յանդիմանակաց եղելոց՝ որք աղանդոյն այնր էին աշակերտք՝ ասեն ցթագաւորն, եթէ անհնարին է ումեք ի մարդկանէ ասել զայդ. զի Սիմէոնի ձեռն արկեալ է և հանեալ սահմանադրութիւն ժողովոյն Վաղկեդոնի, և ցարդ ևս պահել զգուշութեամբ ի ներքս ի տապանին սրբոյն Աւփիմեայ. ուր ժողովն իսկ եղև: Վանդի Սիմէոնս սոս եղեալ միացնակեաց յԱնտիոք քաղաքի, հրաշարի, և հաշակաւոր, և ընտանի սրբոյ Հոգւոյն շնորհաց. որպէս և զմի ոք ի տեսանողաց և ոմն ի մտտաւորաց նախանձաւոր եղեալ ուղղափառ հաւատոց, ասէ ցթագաւորն, թէ երանելին Սիմէոնի ձեռնարկեալ և հաւանեալ է սահմանադրութեան հաւատոց ժողովոյն Վաղկեդոնի, և կայ ի տապանի սրբոյն Աւփիմեայ, ես դառն չարչարանօք ընկալայց զգրաւումն կենաց իմոց: Վանդի այսպէս ունի պատմութիւն. լուռ լինելով հրամայէ ի միում աւուրց մակուկաչու ուղեգնացութեամբ ի Վաղկեդոն ելանել սակաւութ արամբք. և մտեալ ի վկայարանս սրբոյն Աւփիմեայ, ստիպէ զսպասաւորսն բանալ զտապան ոսկերացն պահարանի: Իսկ ծառասէ, ո՛վ դուք՝ որ զայդ համարձակիք գործել զոր չէ ուրուք արարեալ ի մարդկանէ: Աւ իմացեալ զմիտս ինքնակալ թագաւորին՝ վաղվաղակի բանայ. և սիռեալ զքաղաքիան՝ հրամայէ զնշխարս սրբոյն անդր հանել. և ասէ ցսպասաւորսն, այլ կայ ինչ ի ներքս: Աւ նա ասէ, այլ ո՛չ գոյ ամենեւին: Աւ հայեցեալ թագաւորին՝ տեսանէր ինքն իսկ, զի ինչ ո՛չ գոյր. յոգոց հանեալ ծեծէր զճակատն ապաշակելով և ողբարով զսուրբ և զերանելի Հովիւսն՝ որք յաղագս ուղղափառութեան և ծմարիտ հաւատոյն հալածեցան և սպանան. և խորհուրդ արարեալ ընդ մեծամեծս իւր բառնալով ի միջոյ զնորոգաձևութիւն հաւատոց,

զոր սահմանեալ ունէին թղթովն Վաղկեդոնի, և վաղնջուցն յառաքելոցն և ի սուրբ Հարցն զքարոզեալն Հաստատել: Եւ խսկոյն Հասեալ նմա մահ դաւողական, որ բազմաց բան է, ի նմին մնաց յառաջագոյն գործեցեալն: Աղջ լէր ի Տէր մեր:

ԳՂՈՒԽ ԻԹ

Այլ ինչ զինչ Բղնոցն Վ ընանիսի՝ զոր ինքրեաց Մովսէս է ի սրհարար հասարոյ, և ոչ այլն ևս:

Երդ զայսոսիկ պատմեալ նմա Վ ընանիսի սակս խնդրոյն՝ զոր յերրորդում իւրոյ թղթին՝ յաղագս Հաւատոյ և վերստին Հաստատելոյ զԼախտեալն յանօրէն ժողովոյն Վաղկեդոնի, զոր ի ձեռն բարեպաշտ թողաւորացն Ջենոնի և Ենաստասոյ վերստին Հաստատեցաւ, և որ զկնի այնորիկ և այլ որ վասն Ալուրոնի և Վ ըաց, որ նախ քան զայսոսիկ և որ ի սոյնս կարգիպատմութեան յարմարեցան բանք: Եւ այլ ևս բազում բանիւք վարդապետութեան զօրացուցանէր զնա: Գու սսէ, մի՛ զարմանար ո՞վ Տէր իմ, զի ի յետին ժամանակս Հասեալ եմք, և պարտ է կատարիլ զրելոցն՝ որ ի Պողոսէ. զոր աստուածագոչ ձայնիւ աղաղակէ ամենայն ուրեք յամենայն տեղիս. եթէ ի ժամանակս յետին քակտեսցին ոմանք ի Հաւատոց: Եւ դարձեալ, եթէ յայտնելոց է մարդն անօրէն՝ որդին կորստեան՝ հակառակորդն հպարտացեալ: Եւ դարձեալ, եթէ արդէն իսկ նեռինք բազումք եկեալ են. և յայլում տեղւոջ, թէ հերձուածք լինելոց են ի ձեզ, և որ այլն ևս. և որ այլ ինչ սոցին նման բանք՝ յուշ առնէր նմա: Եւ այլ բազում բանիւք միտթարէր զնա և զօրացուցանէր, և թելադիր լինելով նմա. խոստանայր սատար լինելով նմա՝ մինչև ի վախճան գործոյն, և որ այլ ինչ բանք:

ԳՎ ՈՒՒՆ 1

Յաղագս Աբրահամա՝ որ հանդերձեալ էր գալ յախտ շայրապետ-
տան շայր՝ հրամանաւ Սքարայ Վրկան Մարզպանի և այ-
լոց նախարարացն շայրց :

Այիզն արասցո՛ւք պատմել քեզ համառօտ բանիւ՝ որ ինչ
մեզ անզ է՝ և քեզ տեղեկութիւն տալոյ բաւական, և զայն
այլում թողցուք ժամու : Եստանօր ապա յայսմ վայրի խոր-
հուրդ արարեալ Սքարայ Վրկան մարզպանի հանդերձ նա-
խարարք և լաւօք աշխարհիս շայրոց ժողով առնել Եպիս-
կոպոսաց, զի շայրապետ հաստատեցեն շայրց : Որ ապա ժո-
ղովեցան ի նորին իսկ հրամանէ յՍտանն շայրց՝ որ կոչի
Պուին : Քանզի անդ էին հանդերձեալ նստուցանել, զի անդ
էր աթոռ շայրապետութեան շայրոց յայնմ ժամանակի.
որոյ Տեղապահ Աթոռոյն Վրթանէս Քերթող՝ որպէս վկա-
յին գիրք թղթոցն, և այլն լինէր զկնի մահուանն Մովսիսի
շայրոց Վրթուղիկոսի : Իսկ իբրև ժողովեցան Եպիսկոպոսունքն,
ապա այնուհետև խնդրէ ձեռնարկ ի նոցանէ Սքարո, զի մի՛
թիւրեցեն յուղիղ և ի ճշմարիտ հաւատոց և ի խոստովանու-
թենէ սրբոց շարցն, զոր հաստատեցին (ի) մեզ : Եւ զիւր
ձեռնարկն տայ նոցա՝ նմանապէս ուղիղ և ճշմարիտ խոստովա-
նութեամբ և մեծաւ զգուշութեամբ կնքեալ և պահեալ ի
տան Տեառն : Եւ այս լինէր ի թագաւորութեան Հռոմոց
Մուրկայ, և յեւթնուտասներորդ ամի Եպրուէզ - Խոսրովու
Պարսից արքայից արքայի՛ յամսեանն Մարերի : Եւ էին ան-
ուանքն Եպիսկոպոսացն այսոքիկ, Մանասէ Բասենոյ Եպիս-
կոպոս, Քրիստափոր Սիւնեաց Եպիսկոպոս, Աբրահամ Ռըշ-
աունեաց Եպիսկոպոս, Յովհաննէս Ըմասունեաց Եպիսկոպոս,

Ահարոն Մեհենունեաց Եպիսկոպոս, Կերսէս Բնունեաց Եպիսկոպոս, Սիոն Գողթան Եպիսկոպոս, Թէոդոս Մարդպետական Եպիսկոպոս, Թադէոս Ընոյ Եպիսկոպոս, Գրիգոր Ընձևացեաց Եպիսկոպոս. այս տասն Եպիսկոպոք և այլ ևս այսչափ Հարք և Վահանայք և Վանաց երիցունք, որք ժողովեցան հրամանաւ Ամբաստայ և ի ստտարելոյ պլըց նախարարացն ի Դուին քաղաք՝ յաղագս ձեռնադրելոյ Աթուղիկոս զԱբրահամ Ուշտունեաց, զոր ի կարգիս թուեցաք. և խափանեցաւ այն անգամ: Ի այց գողցես թէ՛ իբրև ի Տեսչութենէ Ըստուծոյ եղև այն. որ զի թէպէտև կային ոմանք ի նոցանէ՝ որ անկեալ էին ի կամաց իւրեանց բնդ հարկաւ, և թիւրեալ ի հաւատոյն, և այլք ի բռնութենէ Հոռոմոց զկնի նոցա խոտորեալ, յայնմ ժամու գեռևս տակաւին չև էին սպառ հաւատոս հաստատեալ, թէպէտև կարծիս տային թէ հաստատեալ են: Եպս իբրև հաստատեցան, վերստին ի ձեռն գրոյ և խոտորվանութեան՝ զոր էառն և ետ բարեպաշտ և ամենագով մարդպանն Ամբատ. որ զի թէպէտ և թաղաւոր չէր աշխարհիս Հայոց, այլ նա ընոյր զպակասութիւն թերութեան թաղաւորի Հոգարարձութեամբն իւրով յամենայնի՝ յամենայնում ըստ նմանութեանն Դաւթի առաջնորդելով ժողովողեանն Խորյէի: Իսկ իբրև գնացին՝ Եպիսկոպոսունքն, յայնժամ ի խորհուրդ եկեալ միաբան՝ եթէ վասնզի ոչ եղև առժամն՝ յոբպէտս իրացն ժողովեալ էաք, օրէնս համարեցան ի միջի իւրեանց կանոնս կարգել. որ և կարգեցին իսկ և հաստատեցին զուխա իւրեանց միաբանութեան առ ի խրատ և ի խոտորվանութիւն, և ի շահ և յօգուտ սգոց: Եպս դարձան իւրաքանչեւ յաթոռ խաղաղութեամբ:

ԳՂՈՒԻ ԼԵ

Յաղագս Սքասայ Արևան Մարզպանի՝ ին յորժէ ազգէ և յորնժ
ժամանակս եղև Մարզպան:

Գրեմ քեզ այժմ՝ որ յաղազս մերոյս Սմբատայ պատմի
յիշատակն: Ասանզի յառաջ քան զայս յսկզբան առաջին
ճառին՝ որ յաղազս բաժանմանս Արաց՝ զանուն միայն յիշե-
ցաք, և որ այլ ինչ էր՝ ոչ ժամանեցաք:

Երբ էր սա այր քաջ ի պատերազմունս, արի և առաքինի,
հփոք և զօրաւոր յամենայնի յամենայն ուրեք: Աս է ի մերազնի
ի մերոց թագաւորացս, և ազգաւ Ռազրատունի, և սիրելի մեր՝
որպէս բնիկ և մերոց թագաւորաց արեանառու, և հաւաստի
հարսզատ. որ լեալ Մարզպան Արևան իշխանութեանն ի հրա-
մանն Եպրուէզ - Խոսրովու արքայից արքային Պարսից, յաշ-
խարհակալութեանն Մուրկայ Յունաց թագաւորի. որ բազում
պատերազմունս վանեալ և վասնեալ ի Հայս, ի Յոյնս, և ի
Պարսիկս՝ որպէս ուսուցանէ քեզ պատմութիւնն շերակի:
Իսկ այժմ՝ և յայժմու ժամանակս հեզ և հնազանդ Հարցն
հաւատոյ, և հաւան և հպատակ ուղղափառ հաւատոյ սուրբ
Հարցն և Արդարպետացն, և կարի պէտ և կարեկից ամենայն
կարօտելոց, և զօրավիզ և օգնական Հայաստանեայցս՝ զօրացեալ
յԼստաւած և զօրացեալ Եստուծով. որ և յայնմ ևս նուազի
և յանիշխանութեանն Հայոց ելից զթերութիւն թագաւորի
և զպակասութիւն Հայրապետի. զի խոհեմ և խորհրդական
մտօք իւրովք խորհուրդ արարեալ՝ խափանեաց զեարդախու-
թիւն խորհրդոցն թիւրեալ Ապիսկոպոսացն, և ուղղեալ
հաստատեաց զմեղի միտս նոցա: Եւ վերստին կանգնեաց ի
գլորմանն ի ձեռնարկի գրոյն. զոր առ ի նոցանէ և ետ նոցա. և

գրարձումն նոցա յահեակ կողմն ճանապարհին արքունի յա-
ջակողմն դարձոց: Իսկ ապա յետ առնոյ զձեռնարկն ի դար-
ձեալ Եպիսկոպոսացն, ժողովէ դարձեալ միւսանգամ ի նոյն
Խորհուրդ՝ Հայրապետ նստուցանել:

ԳՂՈՒԻ ԼԻ

Ձեռնարկ՝ զոր Ինքրեաց ՍԺբաթ Վրկան Մարզպան յայն Եպիսկո-
պոսոսացն, որք դարձեալ էին, և նորին հրամանաւ ի Վիին կարգեալ
Ասիո-ղլիս Հայոց յեք ճահրսանն Մովսիսի, և զիւր յեւնարին
էք նոցա:

Ըմենագովելոյ և փառաւորելոյ և անտուածաշնորհ պատուօք
պայծառացելոյ Տեառն Ամբատայ Վրկան Մարզպանի, և սի-
րանց զինաւորի, և զեւայ դաշտականի, և վարդապետի Հայոց
Հարսապարի, ի Մանասէ Բասնոյ Եպիսկոպոսէ, ի Վրիս-
տափորէ Սիւնեաց Եպիսկոպոսէ, յԵրբա՛համէ Ուշտունեաց
Եպիսկոպոսէ, ի Յովհաննիսէ Ըմատունեաց Եպիսկոպոսէ, ի
Գրիգորի Ընձեացեաց Եպիսկոպոսէ, ի Սիւնէ Գուլթան Ե-
պիսկոպոսէ, յԵհարոնէ Մեհնունեաց Եպիսկոպոսէ, ի Ներ-
սիսէ Բղնունեաց Եպիսկոպոսէ, ի Յովհաննէ Ասյելոյ Եպիս-
կոպոսէ, ի Թադէոսէ Ըռնոյ Եպիսկոպոսէ, ի Թէոդոսէ Մարդ-
պետական Եպիսկոպոսէ՝ Տերամբ ողջոյն:

Յեւթն և տասներորդ ամի Եպրուէզ - Խոսրովու արքայից
արքայի՝ յամենանն Մարերի, որպէս փառաւորութիւնդ ձեր
յայսէ (յայտցիկ) Եպիսկոպոսաց, զոր վերագոյնդ գրեալ է, որ
ի ժամուս ի Վիին ի սուրբ եկեղեցւոջս զիպաք, ձեռնարկ խնդ-
րեցաք վասն ուղղափառ հաւատոյ. զոր մեր Հարցն և երանելի
Վարդապետացն կայեալ է, և այժմ մք ունիմք կամօքն Ըս-

տուճոյ: Արդ որպէս յառաջագոյն Հայրապետացն Հայաստանն աշխարհչիս և Նպիտակոպոսաց՝ և Իշխանաց՝ և աշխարհականաց՝ նոսկալի նզովիւք մերժեալ և ի բաց ընկեցեալ էր զամենայն հերձուածողս զԱրիոսի, և զՄակեդոնի, և զանիժեղին՝ Վեստորի, և զԼուտիքոսի, և զԺողովն Վաղկեդոնի, և զտոմարն Լևոնի, նոյնպէս և մեր նզովիւք զամենայն հերձուածողս. և ս առաւել զանիժեալ ժողովն Վաղկեդոնի և զպիղծ տոմարն Լևոնի, դարձեալ կրկին նզովիւք և հեռանամք ի հաղորդութենէ նոցա. ճշմարտութեամբ է բանս: Ապա եթէ խաբէութեամբ ինչ իցեն բանք մեր, նզովեալ եղիցուք յամենասուրբ Նրբորդութենէն:

ԳՂՈՒԻ ԼԳ

Ձեռնարկ Սմբատայ՝ զոր էր Նպիտակոպոսացն, զորոց անուանան վերագոյն գրեցաւ՝ հանդերձ զԱրիանիսի- և այլով՝ Ռաբանելով:

Ըստ բանիդ ձերում նոյնպէս և ես Սմբատ զԼրկան Մարգարան և Տէրանց զինուոր, և գեգդաշտկարին*), և զարգապետ Հայոց Շաղսաղար՝ նզովիւք զնզովեալսն ի ձէնջ, որպէս և երանելի Հարքն մեր նզովիցին զնզովեալս ի ձերոց Հարցն: Նւ օրհնեմք զօրհնեալն ի ձէնջ՝ որպէս և Հարքն մեր օրհնեցին զօրհնեալն ի ձերոց Հարցն երանելեաց և վարդապետացն աշխարհչիս: Նւ յայս ուղղափառ հաւատոյս վերայ հաստատուն և անշարժ կայցուք ի կեալ և ի մեռանել ընդ ձեզ: Ապա եթէ խաբէութեամբ ինչ իցեն բանքս մեր, նզովեալք եղիցուք յամենասուրբ Նրբորդութենէն:

(*) Գծուարանամք իմանալ զբառս զայս և զնշանակութիւն սորին, զոր գրտանեմք և յայ թուղթսն՝ մերթ ՚նորոգուչութիւն. երբեմն քեդորուչութիւն և ըն գրեալ

Եւ կիբեցաք զձեռնարկս զայս և եղաք ի սուրբ եկեղեցւոջն
Դուռնայ:

Ես մանասէ Եփեսոսացոս Բասենոյ իմ աթոռակցօքս Հան-
դերձ, որոց անուանքն վերագոյն յիշատակեալ են, և Սմբաս
Սրկան Մարգարան և Տէրանց զինուոր՝ իւր եղբայրօք Հան-
դերձ առաջի ամենասուրբ Երրորդութեանն՝ նախ սրտիւք մե-
րովք և ապա մարմնօք մերովք:

ԳՂՈՒԽ ԼԴ

Յաղագս Արթանիսի Վերջնոյի:

Արթանէսս այս Արդապետ եղեալ Հայոց՝ սնեալ և ու-
տեալ ի տան Աթուղիկոսարանին, այր հեզ և իմաստուն,
հոգևոր և հանճարեղ, երկիւղած և ուղղափառ հաւատոյ հի-
մնն, լի գիտութեամբ և ամենայն շնորհօք զարդարեալ, սնեալ
արթութեամբ առ սուրբ Աթոռոյն սրբոյն Գրիգորի, սնկեալ ի
տան Տեառն, և ծաղկեալ ի գաւիթս Աստուծոյ, և պաշարե-
րեալ ի պատիւ և ի պէտս մանկանց եկեղեցւոյ, վարժեալ ամե-
նայն հոգևոր և մարմնաւոր իմաստութեամբ, և զարդարեալ
ամենայն առաքինութեամբ, հլու և հպատակ ի վարդապե-
տութեանն իւրում, հաճոյ Աստուծոյ և ընտիր մարդկան, և
հաւատարիմ երկնահաճոյ և առաքելական սուրբ Աթոռոյն
սրբոյն Գրիգորի, որ և Տեղապահ կացուցեալ զնա յաղագս
այսր ամենայնի գովութեան զինի մահուանն Մովսիսի, մինչև
ի ժամանակս Աբրահամու. որ յառաջնորդեաց զաթոռ նորին:
Որ ապա ի բաժանման Արաց բազում ջանիւ և աշխատու-
թեամբ և հոգևոր հոգեբարձութեամբ վշտակից լեալ իբրև
զբարիոք զինուոր Վրխատսի Ախուսի, համաղոյգ առաքելա-

կան քարոզութեանն և հաւանաբ սրբոց Վարդապետացն, կարեկից Սովսիսի Լալիսկոպոսին Հնւրտաւայ լեալ՝ հանապազ և ի ձեռն գրոյ մխիթարէր զնա, և թելադիր լինէր բանիւք բազմօք, և որ ինչ հալածելոց և համբերողաց երանի էր՝ զայն տայր նմա ի նամակի անդ պատասխանում թղթոցն. զոր արար երորդ անգամ, և առ Աիւրոն գրեաց և առ իշխանս աշխարհին վասն նորա: Սա եկեալ ի ժողով Լալիսկոպոսացն, որ զձեռնարկն տային Ամբատայ և առնուին, եկեալ Վրթանէսս այս Վարդապետ Հայոց Շարսաղար ալօք հանդերձ, և միաւորեալ գրովն ձեռնարկին հաստատեաց զերկոսեան կողմանն ուղղափառ և բարի խոստովանութեամբ սրբոց Հարցն և Վարդապետացն՝ միջնորդ և վկայ ունելով զսուրբ Երրորդութիւնն, և կապեալ և կնքեալ օրաիւ և մատանեաւ իւրեանց երկոքեան կօզմանք ի փառս սուրբ Երրորդութեանն, ամէն:

ԳՂՈՒԻ ԼՆ

Յաղագս Լալիսկոպոսացն այնոցիկ մասնագամ ժողովելոյ ի ժամադրեալ փեղին՝ հասարակել իւրեանց Առաջնորդ:

Յետ կարգելոյ զկանոնսն միաղոյգ հաւանութեամբ՝ եւթն սահմանեալ զլեով և բարեձև կարգօք, զոր հաստատեցին ի շնորհաց օուրբ Հոգւոյն, ապա դարձեալ միւսանգամ ժողովին հրաւիրեալք ի Հոգւոյն սրբոյ: Քանզի գրէ Ամբատ Վրթկան Մարզպան հրովարտակ հանդերձ իշխանօք աշխարհին և նախարարօք Հայոց՝ զալ ժողովել ի ժամադրեալ փեղին՝ ի հոյակապ և յակնաւոր և հռչակաւոր մեծ մայրաքաղաքն Հայոց մեծաց Գվին կոչեցեալ: Չոր իբրև գնաց հրովարտակն, եկն ժողովեցան ըստ դաւառոց գաւառաց եկելոց առ նա Լ-

ալիսկոպոսուէր. որ յառաջն էին եկեալ և արարեալ ձեռնարկ, և որք ոչն էին եկեալ և արարեալ՝ և նոքա՝ յերկուց կողմանցն՝ որք ի Յունական կողմանէն և որք ի Պարսից. զի կային ի կողմանէ Յունաց, որ թիւրեալ էին ի հաւատոց. զոր ապա եկեալ ի ձեռն խոստովանութեան և զորոյ հաստատեցան յԷբրահայմ՝ տալով ձեռնարկ: Երդ ի զալ ժողովել Եպիսկոպոսացն և վանաց երիցանց՝ իսկ և իսկ ըստ ահնարկութեան ի բարձանց վսեմական կամաց Աստուածուն (Աստուծոյ) հրամանաւ հրաւիրեալք և հասեալք ի հոգեոր հարսանիսն, զոր հանդերձեալ էին հաստատել Հայրապետ իւրեանց զայն՝ զոր ընտրէր Հոգին սուրբ: Իսկ իբրև եկին ժողովեցան առհասարակ ամենեքեան՝ Եպիսկոպոսք և վանաց Երիցունք և զեղջ Քահանայք և Իշխանք և շինականք, և լցան հարսանիքն բազմակաւնօք արժանաւորացն: Իսկ Աիւրոն ոչ եղև կոչեցեալ ի հարսանիսն. քանզի խոտան գտաւ սահս երկուցն կորստեան, որ հասեալ էին նմա ի ցաւոցն՝ զոր յառաջագոյն յղացեալ էր, որով և ծնաւ զանօրէնութիւն: Իսկ Աթուղիկոսն Աղուանից, որ յայնժամ Աքք Եպիսկոպոս էր Աթուղիկոսին Հայոց, հակառակութեամբ ինչ իրիք ոչ եկն ի ժողովն, զոր ապա սասցից զպատճառն յետոյ: Իսկ այնոքիկ՝ որք ժողովեալ էին՝ ընտրեցին զԷբրահայմ, որ էր ի գաւառէ Ռշտունեաց՝ ի զեղջէ Աղբաթանից՝ յազգմանէ սուրբ Հոգւոյն, և ձեռնադրեն զինի սրբոյ Օւատկին յաւուր կիրակէի՝ յելս ամեոյն Եաւասարդի: Եւ էին նոյն Եպիսկոպոսուէր, զորոց անուանան յիշատակեցաք ի ձառի անդ իւրեանց. և այլ ևս Եպիսկոպոսուէր, և Անականք, և Քահանայք, Իշխանք և նախարարք հրամանաւ բարեպաշտ և ուղղափառ Սմբատայ Արկան Սարգսանի ի Դուին քաղաք ի սուրբ Աթուղիկէն: Որոց զլեաւորք են այսօրիկ, Արթանէս Արդապետ, որ էր Տեղապահ Աթոռոց

սրբոյն Գրիգորի, այլև աւանդապատճի մահճուանէ Մովսիսի մինչև յԱբրահամ, որ յաջորդեալ զԱթոն: Եւ Մանասէ Ռասնոյ Եպիսկոպոս. և Քրիստոսփոր Սիւնեաց Եպիսկոպոս, այլ Եպիսկոպոս այլք հանդերձ ձեռնադրին զԱբրահամ մեծաւ թախանձանօք և բազում աղաչանօք հազիւ ուրեմն հաւանեցուցեալ, թէպէտև ոչ կամաւ և յօժարութեամբ նորին. մինչդի արկեալ զիճակ ըստ սովորութեան իւրեանց. և էր զիճակ Եւեոսարանին այս: Իջի ես յերկնից ոչ զկամս իմ արարից, այլ զկամս այնորի՛ց՝ որ առաքեացն զիս: Եպա հաւանեալ և հաստատեալ ի միտս իւր, ձեռնադրի ի շնորհաց սուրբ Զոգւոյն: Կա էր այր հեղ, և խնաստուն, և երկիւղած, և բարի և հաւատարիմ, և հաստատուն ի հաւատս ձջմաբթոս, և նախանձախնդիր ուղղափառ հաւատոյ, և լի գիտութեամբ Տեառն: Զեռնադրեցաւ սա ի ժամանակս թագաւորութեանն Զոգւոյնցոց Մուրիայ, և յեւթն և տասներորդի ամի Եպրուէզ Խոսրոփու արքայից արքայի, և ի տէրութեանն Սեբաստայ Արկան Մարզպանի Զայց մեծաց, որպէս իսկզբանց առաջի ձառին մերոյ դարձանութեան՝ որ վասն բաժանման Արաց գրեցար. և յետ այնորի զերեալ կանոնան իւրեանց դարձեալ զերստին հաստատեցին ուղղափառ խոստովանութեամբ ի փառս Եստուծոյ: Եւ ի տրաւ ժամանակս եղև բաժանումն Արաց ի միարանութենէ Զայց. և նորօրեցին զաղանգն Վազիկորնի, զոր նորօրէ ամենայն ուղղափառ եկեղեցիք:

ԳՂՈՒԽ ԼՅՁ

Որ էնչ զինի յեռնադրոմեան Աբրահամոն ի օստ և ի սոսորվանոմեանս ժողովոյն յեռնարի Ռիւմի. զոր ետոմն Աբրահամոն:

Թողով զոչ կարևորագոյնսն ի բանից՝ ասասցուք որ ինչ հարկաւորն է և առ ժամս մեզ պիտանի: Որ ի բառնալ թագաւորութեանն Հայոց բաժանեալ եղև աշխարհս մեր ի մէջ Հոռոմոց և Պարսից. և նստուցին կողմն Հոռոմոց հակառակաթոռ Մովսիսի զՕհան ոմն երկաբնակ, որ ոչ համարեցաւ ի թիւ Հայրապետացն Հայոց: Որ ապա և յետոյ Աբրահամու եղև հակառակ. և այն Եպիսկոպոսունքն՝ զորմէ ասացաքն յառաջագոյն ի ճառի անդ, եթէ ի Յունաց կողմանէ են ներկեալ, ի նմանէ սակաւիկ մի ի կասկածի եղեալ, զի մի՛ գուցէ զՎիւրոնին ժառանգեսցեն անուն չար և յիշատակ անյիշելի, խորհեցան տալ ձեռնարկ Աբրահամու Հայոց կաթուղիկոսի, և այն լինէր ի միաբանութենէ Հայոց: Օի յայնժամ անդէն ժողովեալ ամենեքեան յիւրաքանչիւր գաւառաց և ի զիւղից՝ որոց անուանքն յիշատակին ի ձեռնարկի անդ իւրեանց, զոր և յաջորդն յայտ առնէ:

ԳՂՈՒԽ ԼԵ

Ձեռնարի՛ զոր ետոմն Աբրահամոն Հայոց կաթուղիկոսի՛ ի միաբանութենէ աշխարհիս Հայոց՝ այնոսիկ՝ որտ էին ընդ էջիանոմեամբ Հոռոմոց ի խազաորոմեանն Մոսիւոյ և յաշխարհակալութեանն Խոսրովոմ Պարսից արտայեց արտայե:

Իմ Աբրահամու Հայոց կաթուղիկոսի՛ և աթոռակցաց իմոց Մանասէի Բասենոյ Եպիսկոպոսի, Վրիստափորի Սիւնեաց Եպիսկոպոսի, Յովհաննիսի Ամատունեաց Եպիսկոպոսի,

Գրիգորի Ընձևացեաց Լպիսկոպոսի, Սիննի Գողթման Լպիսկոպոսի, Եհարոնի վեհնունեաց Լպիսկոպոսի, Ներսիս Բրժնունեաց Լպիսկոպոսի, Յեհան (Յօհան) Այյղոյ (Այյինոյ) Լպիսկոպոսի, Թադէոսի Ըռնոյ Լպիսկոպոսի, և իշխանաց մերոց Տեառն Սմբատայ վրկան Մարգարանի՝ և Տէրանց զինուորի՝ և զիգադաշտակարանի, և վրթանիսի վարդապետի Հայոց Շարսաղարի, և այլ Իշխանաց և աշխարհականաց ուղղափառաց առաջին կացեալ Թէոդորոս եփակն գնդին Լպիսկոպոս, Ստեփաննոս Բագրեւանդայ Լպիսկոպոս, Մովսէս Խորխոռունեանց Լպիսկոպոս, Վրիստափոր Ապահունեանց Լպիսկոպոս, Ներսէս վանանդոյ Լպիսկոպոս հանդերձ վանաց երիցամբք՝ որք են այսոքիկ, Եբրահամ սրբոյ Աթուղիկէի վանաց Երէց, Սամուէլ սրբոյ Հռիփսիմէի, Բարեղաս սրբոյ Յովհաննու վանաց, Խոսրով Օշականու, Յաւիտեան Եղիվարդայ, Գաւիթ Երեւանու, Իսմայէլ Գառնոյ, Զոջիկ Երամունից, Յոհանիկ Երտաւազդայ Ապարանից, Եբաս, և Որդեակ, և Եբրահամ Փարբոյ, Միքայէլ Աղջից, Գրիգորիս Երձոյ, Աղով Ուրդայ, Մայէն միւս Երձոյ, Յոհանիկ Երծափաց, Սիմոն Գարունից, Սամաս Բագրանի, Յուսանէս Աւանի, Իւղ Պտղունից, և այլ վանից իրիցունք Երիցամբք հանդերձ եկեալ յանդիման մեր՝ զբարեպաշտութիւն խոստովանեցին նզովելով նոյնաձևս ըստ երանելի Հարցն մերոց զամենայն հերձուածողսն՝ և զԵրիոս, և զՄակեդոն, և զՆեստոր, և զԵւտիքոս, և զչար ժողովն Վաղկեդոնի, և զպիղծ տոմարն Լէոնի: Եւ աղաչանս մատուցանելով առաջի մեր խառնել զինքեանս ի միաբանութիւն եկեղեցւոյ Ճմարիտ հօտին Վրիստոսի. և ասացին միաբանութեամբ ամենքեան, եթէ զխոստովանութիւն և զսահմանն հաւատոյ՝ զոր հաստատեցին հարբն մեր՝ անշարժ պահեսցուք առաջի Աստուծոյ և հոգևոր հարանց մերոց: Եւ զա-

պաշխարութիւն՝ զոր տայք մեզ, յօժարութեամբ ընդունիմք, և կամօք կատարեմք. և ի հաղորդութենէ նզովելոցն ամենեին հեռանամք: Եւ եթէ խաբէութիւն ինչ իցէ ի կամս ուրուք, նզովեսցի հոգևով և մարմնով յամենասուրբ Երրորդութենէն: Եւ ընկալիալ զնոսա ապաշխարութեամբ բեռն ինչ, և մեր բառնալով զնոսա ըստ գրեցելումն: Անքեցաւ ձեռնարկս այս ի նոցանէն յանդիման մեր ամենեցուն վկայութեամբ Երրորդութեանն. որում փառք յաւիտեանս, ամէն:

ԳՂՈՒԽ ԼԸ

Պարչեալ լաան Արթանիոսի լարդապետի:

Ասմիմ դարձեալ երկրորդեւ յաղագս Արթանիոսի վարդապետի. որ տեսեալ զայսքան հոգևոր հանդէս սրբոց Հարցն ի միասին ժողովելոց ի քալտումն ամենայն հերձուածողաց և ի նորոգումն խոստովանութեան և դաւանութեան հաւատոյ սրբոց Հարցն՝ որ ի Աիկիայ, և ի Աոստանդնուպօլիս, և յԱփեսոս, և զնոցին աւանդեալսն մեզ դարձեալ վերստին աւանդեցին և հաստատեցին ի ձեռն միաբանական գրոյ ձեռնարկին, զոր ետուն Ռմեանց կապ և կնիք դնելով զսիրտ և զմատանի, և վկայ և դատախազ զսուրբ զԵրրորդութիւնն ունելով, միանգամայն և զնորոգումն Աթոսոյ սրբոյն Պրիգորի, որում ինքըն էր Տեղապահ և աւանդապահ, ուրախ եղև յոյժ, և զօհացաւ զԱստուծոյ, իբր արդար և երախտաւոր գոլ, որպէս էրն իսկ, յոան կացեալ օրհնէր զԱստուած զտուրչն այնպիսի բարեաց, ընդ նմին զՀայրապետն Աբրահամ. որ նորոգիչ եղև սուրբ Աթոսոյն սրբոյն Պրիգորի. նոյնպէս և զսուրբ ժողովն սրբոց Հարցն. վասնզի համագոյգ և ձայնակիցք եղեն նոցա՝

մանաւանդ թէ հանդոյն և հաւասար նոցին. զի զնոցա աւանդեալն դարձեալ վերստին աւանդեցին Հայաստանեայցս, և հաստատեցին ի փառս Աստուծոյ: Արդ օրհնեաց նա զնոսա՝ և օրհնեցաւ ի նոցանէ՝ որպէս և բարեկամ և սիրելի հասարակաց: Ապա այնուհետև բերեալ զաւանդն՝ որ ինչ նմայն էր հաւատացեալ ի Մովսիսէ Հայոց Աթուղիկոսէ ի ժամ մահուան իւրոյ, նախ զփրկական և զկենսակիր Աստուծոյ նշանն, և ապա զնշնարս սուրբ առաքելոցն՝ զոր բերեալ էր սրբոյն Պրիզորի ի Հռոմայ՝ զտուեալն նմա ի բարեպաշտէն Աոստանդիանոսէ. և յետ այնորիկ զԱթոռն և զգաւազանն, որ պատուով պահեալ էր և պաշտեալ, և զայլ ամենայն զսպաս սրբութեան զսկիհս և զգեստս սրբոյն սեղանոյն, և զվարագոյրս, և զննկանոցս, և զբուրվառս, և զքշոցս, և զվակաս Աթուղիկոսին մետաքսեայ կազմեալ յականց՝ և յոսկոյ՝ և ի մարգարտէ, և զայլ զգնելիսն և զարկանելիս Քահանայից և սարկաւագաց, զբեհեզս և զծիրանիս, որպէս մարգարէն ի թիւ արկեալ կարգէ, զեղրածիրանին, և զմիջնածիրանին, և որ առաջին և զկնի այսոցիկ ասի, և զայլ ևս պայծառ պատմուճանս պէսպէս զարդուց, զիպակաց, և կերպասուց, և ծիրանեաց՝ գունակ գունակ՝ և երկն երկն՝ և երանգ երանգ՝ ծաղկազարդ գունօք զործեալ զեղեցկապէս, նաև զբարեպաշտին մերոյ թագաւորին Տրդատայ պատուական զգեստն, զոր տուեալ ի տուն Տեառն ի սպաս սրբութեան, զոր մեր տեսեալ աչօք մերովք: Աւ ապա յետ այնորիկ բերեալ բազում գրեան զանազան և սզգի ազգի եկեղեցական և վարդապետական, և այլ և մարմնաւոր իրք գոյիւ չափ բերեալ գրով առաջի կացուցանէր, և օրհնեալ լինէր ի Հայրազետէն: Աւ բազում երախտիս և շքնորհակալութիւն ընկալ յամենեցունց. զի զայն քան անցիւրց ամացն առանց Առաջնորդի ոչինչ թեթև և թերի թողեալ

զՏեղապահութիւն իւր, այլ լի և կատարեալ դատիւ և դատաստանաւ առնել իրաւունս և գործել զարդարութիւն յամենայն ժամ. և դարձեալ խնդրել իրաւունս և փրկել զփկեալսն, դատ առնել որբոյն և տալ իրաւունս այրոյն ըստ մարդարէին. և դարձեալ զորբս և զայրիս ընդունել, և զճանապարհս ամբարշտաց կորուսանել ըստ մարդարէին. և աղքատսիրութեամբ և եղբայրսիրութեամբ և օտարսիրութեամբ զարդարեալ զինքն, և աստուածային շնորհիւ պայծառացիալ և պատուեալ ի պատիւ և ի փառս անուանն իւրոյ:

ԳՂՈՒԽ ԼԹ

Յազափս օրհնութեան սորբ ի-դոյն՝ զոր օրհնեաց Մերահամ շայրապետն ի խնդրոյ Եպիսկոպոսացն, որ ժողովեալ էին առ նա:

Իսկ ապա զվնի կատարման իրացն այնմիկ արդարութեան և իրաւանցն ուղղութեան, որ գործեցաւ ի նոցանէ, զայս ևս իրաւունս համարեցան՝ հայցեալ ի շայրապետէն իւրեանց՝ օրհնեալ իւղ օծութեան, և տալ նոցա, այսինքն զՄիւռոնն. որով օծանեն և լուսաւորեն ամենայն ուղղափառ հաւատացեալք ի ձեռն սուրբ աւազանին՝ գործակցութեամբ ջրոյ և շողոյ: Օք զվնի մահուանն Մովսիսի ոչ էր այլ օրհնեալ իւղ օծութեան, և զօրհնեալն ի նմանէ բաշխեալ էր Սրբանէս Տեղապահ Մթողոյն, և զայս ևս գործեալ և կազմեալ ի պատրաստի ունէին. զի զայնքան աւուրս ամոցն ընդ մջ անցելոյն յառաջին ժողովոյն Եպիսկոպոսացն մինչև ցերբորդ ժողովն՝ գործեալ էր Սրբանէս հանդերձ պաշտօնէիւք եկեղեցւոյն զիւղն օծութեան, որպէս սովորութիւն է արուեստիւ գործել իւղադործաց: Խնդրեն այնուհետև սուրբ շաքքն ի շայրա-

պետէն և զայն ևս գործ հոգևոր ի զլուխ հանել, և զլեաւորել ի միասին՝ մինչդեռ չ'և ևս էին ցրուեալ: Ապա այնուհետև մտեալ ի պաշտօն զիշերոյն՝ սաղմոսիւք՝ և օրհնութեամբ՝ և երգօք հոգևորօք ըստ խորհրդոյ աւուրն, և կարդացմամբք ըստ պատշաճի խորհրդոյն հանէին զգիշերն ի զլուխ յաղօթան Աստուծոյ, և զտիւն ողջոյն տքնեալ՝ մինչև կատարեցաւ խորհուրդն ամենայն ի փառս Աստուծոյ: Ապա ի միւսում՝ աւուրն բաշխէ Հայրապետն ամենեցուն զիւզն օրհնութեան: Եւ օրհնեալ զնոսա և օրհնեալ ի նոցանէ՝ ետուն ողջոյն միմեանց, և խընդութեամբ և խաղաղութեամբ ցրուեցին յիւրաքանչիւր վիճակ:

ԳՂՈՒԽ Խ

Յաղագս որ ինչ զինի այսորիկ պատմի:

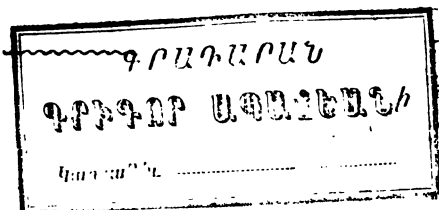
Երդ զայս այսպէս կարգեալ կատարեցաք զլեաւորելով զհոգևոր հանդէս, որ յաղագս Տեառն Աբրահամու մերոյ Հայրապետի և հոգևոր Հովուապետի՝ և հաստատութեան ուղղափառ մերոյ հաւատոյս՝ և միաբանութեան երկուցն կողմանցն Յունականաց և Պարսկականաց, այսուհետև դարձցուք անդրէն ի կարգ բանին, որ յաղագս Մովսիսի և Աիւրոնի: Զի Մովսէսն այն Ապիսկոպոս Գաջինաց ոչ յիշատակի ի զիրս թղթոցն գալ նմա ի Ժողովն, որ վասն Աբրահամու եղև ձեռնադրութեան: Թէպէտ և զտեղին ծանուցաք բազում անգամ, զի հիւանդութիւն հանդիպեալ նմա ասեմ: Բայց ապա զրէ առ Աբրահամ ծանուցանելով նմա զազէտ նեղութեան իւրոյ և զհալածանս՝ որ ի Աիւրոնէ, միանգամայն և վասն աշխարհին Յուրտաւայ, և աղաչանք յաղագս Աիւրոնի, և զայլ տեղեկութիւնն ի Վրթանիսէ՝ ասէ՝ լսել:

ԳՂՈՒԽ ԽԵ

Թող Մովսէս Եպէսկոպոսի Յորդանայ առ Աբրահամ Հայոց
 Կախարհեան:

Աբրասիրի Տեառն Աբրահամու Հայոց Կաթուղիկոսի՝ ի
 Մովսիսէ անարժանէ՝ բազում խոնարհութեամբ երկրպագու-
 թիւն, ընդ որով և առաւել սրբութենէդ ձերմէ ողջոյնահար-
 ցութիւն:

Առայ զՀայրապետական պայծառութեամբ զնորոգութիւն
 սուրբ Աթոռոյդ Տեառն Գրիգորի, և բազում խնդութեամբ
 լցաւ անձն իմ տառապեալ: Չի ի վաղուց հետէ փափագեալ
 սպասէի լսել զայդ, մանաւանդ զաստուածասէր առաքինու-
 թենէ ձերմէ յորժամ լուաք որ ի մանկութենէ, վասնորոյ ընտ-
 րեաց իսկ Աստուած և պարզեաց Առաջնորդ և Աջարդապետ
 աշխարհիս ի նեղութեան ժամանակի, յոյժ խնդացաք և ու-
 րախ եղաք: Վանզի ահա արդէն իսկ օրհնեաց Աստուած յա-
 ղագս քո զաշխարհս Հայոց, և ամենայն բարեաց հիմնադրու-
 թիւն աշխարհիս պայծառացեալ պատուովք և զօհութեամբ
 թագաւորաց՝ այսրէն դարձ, և սրբոյ եկեղեցւոյ սկիզբն շինու-
 թեան և նորոգութեան աշխարհիս երկոցունց կողմանց, հո-
 գևոր և մարմնաւոր պատառման անդրէն միաւորութիւն, և
 որպէս հիմն բարւոք եղաւ ի ձեռն սրբութեանդ, յուսամք յո-
 ղորմութիւնն Վրիստոսի Աստուծոյ զկատարումն ևս լաւա-
 գոյն լինել:

ԳՎՈՒՒՄ ԻՐ

Պարասխանէ իղլոյն Մովսիսէ Եպիսկոպոսին Հարարացայ՝ յԱբրահամայ և այսոց Կախողիսէ:

Արբասիրիդ Տեառն Մովսիսի Եպիսկոպոսի՝ յԱբրահամայ թէպէտև ոչ կամաւ Կաթուղիկոսէ՝ Տերամբ ողջոյն:

Տեսի զսրբութեան ձերոյ զգիր ողջոյնի, որ լին էր բազում զոհութեամբ զողորմութեանցն Աստուծոյ. զի արդիւնաւոր օրհնութեամբ զմեր տկարութենէ նաև արժանաւոր ասել զանբաւականութիւնս իմ. որ և յանձնեցաք իսկ պարզեաբաշխին բողոքեցունց շնորհահատոյց լինել ձեր սրբութեանդ: Իսկ սոսկալի և զճանր բեռանց բառնալոյ՝ որում ոչ ունէի ակն՝ անզիտելի է ինձ, որպէս ըմբռնեցայ, և կամ թէ զբազմութեան կամ միաբանութեան զալ, և այս ոչ ուստեք է ինձ՝ բայց յԱստուծոյ ողորմութեանցն և ձեր սրբաւեր աղթիցդ:

Արդ աղաչեմ զձեր սրբութիւնդ՝ ոչ դադարել աղաչանս մատուցանել առ ամենազօրն Աստուած, զի տացէ ինձ ոյժ կարողութեան ըստ իւրն հաճոյից կատարելագոյնս ցուցանել զնորայն անտեսութիւն առ մերս երկիր, նմանապէս առ աշխարհն Արաց և Աղուանից պայծառանալ ի Քրիստոս Ախուս ճշմարիտ հաւատով ի ձեռն մերոյ նուազութեանս. և կամ իմ օրհնիլ ի ձերմէ սրբութենէդ, մի դանդաղեցես ի սուրբ Օստակին զալ այսր. զի բազմաց լինի խնդութիւն, և գործ հոգևոր առաջի կայ Աիւրոնի և Արաց՝ մինչդեռ Տէր Ամբատ աստ է, փութեամբ՝ որով օրինակաւ նախ զայդ ի գլուխ տանել մերով հրամանաւ և զրով՝ շնորհօքն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ: Ողջ լեր:

Արդ փութացաք ծանուցանել և զցաւս մեր սրբութեանդ ձերում, որպէս հիւանդք որ ցուցանեն զվերս իւրեանց ճար-

տար բժշկաց, և ինդրեն զառողջութիւն ի նոցանէ. աղաչեմք և մեր ձեռնատու լինել ձեզ եկեղեցւոյ Վրիստոսի, որք հաւատասկից և աշակերտ ձեր էր Ալիւրոն, և այժմ հիւանդացեալ է ի նեղութենէ, նախ ազօթիւք ինչդրելով յԱսաուծոյ, և ապա աշխատասէր վարդապետութեամբ ձերոյ և սատարութեամբ փառաւորեալ Նշանացոյ ջանացարուք գարձուցանել զժողովուրդն ժխտող և զապստամբեալն յազգութիւն, և ածել ի նոյն դաւիթ միջ շովուի. և փութացարուք այսուհետե՛ որ ի հասարակացն է շահաւորութիւն՝ ի բազմաց կարի բարձրութիւն ըստ օրինակի երանելոյն Մովսիսի և սրբոյն Պօղոսի. յորոց մինն առանց իւրացն թողութեան հասման և զինքն տարազրել ի գարութենէ կենաց ազաչէր. և միւսն ասէր, թէ ես խկ ինքնին ուխտուք ինչդրելի նոյով լինել ի Վրիստոսէ վասն եղբարոցն իմոց և ազգականաց ըստ մարմնոյ: Որոց ահա առաջինութիւնն ընդ ամենայն բոլոր ազնւս աշխարհաց քարոզ բանիւ ընթանայ պայծառացեալս. Ո՛ր ունելով նոցա զգործն օրինակ և հետեօզ նոցա՝ եղեցի և ձեզ պարծիլ ի Վրիստոս, և ասել թէ՛ ինձ տուան շնորհքս այս ի Տեառնէ՛ ի յ ըսց մինչև յաշխարհն Ազուանից քարոզել զանգնին մեծութիւն փառացն Վրիստոսի, և զպսչափ տղոս շահել, ձեզ և Վրիստոսի պապարագել. ըստ որոց եղեցի լսել զբարբառն հրաւիրական, թէ բարի մշակ և հաւատարիմ՝ հանդերձ ընդ քեզ տառարիչ բարեկամօքս և փրկեալ զնդաւդ եկ մեւտ յուրախութիւն Տեառն քո ընդ նախնիս քո և ընդ սիրելիս անուան իմոյ: Իսկ եթէ զանարժանութենէս մերմէ հարցանէք, ի յ ըրթանիս Վերթօղէ հասկանայք տեղեկութեամբ. և անձն իմ տառապեալ և աշխարհս մոլորեալ սրբութեանդ ձերում յանձնն եղեցուք: Դու գուր ողջ լերուք Տէր մեր:

ԳՆՈՒԽ ԽԳ

Ինչ ընդհը էին Մովսէս Լապիտոպոսն Յարթաւայ է ժողով անդր
Լապիտոպոսացն որ է յեւարդոթեան Աբրահամոս:

Թուղթս այս առաջին՝ որ գրեցաւ ի Մովսիսէ ի Յուրտաւայ Լապիտոպոսէ առ Աբրահամ շայոց Աթուղիկոսն, յետ ութից ամսից անցելոց գրեցաւ. վասնզի հիւանդութիւն հանդիպեալ նմա ասեմ յայնժամ մերձ ի մահ, և վասն այնորիկ ոչ կարաց զալ ի ժողովն, նաև ոչ ծանուցանել իսկ կարաց ի ձեռնն գրոյ զցաւս իւր և զհալածանսն ի Աիւրոնէ, միանգամայն վստահացեալ էր ի Արթանիսի յառաջագոյն յուսադրութիւն և ի սատարն լինելոյ, զոր ի ձեռն իւրոյ պատասխանոյն արարեալ էր նմա, թէ ի մօտոյ աւուրս Աթողիկոս կամին նրստուցանել, զհոգս քո նա հոգասցէ, և մեք սատարեմք մինչև ի դուի գործոյն: Իսկ իբրև ընթերցաւ զթուղթն Մովսիսի Աբրահամ, և հասու եղեալ ի սակաւուց՝ որ ինչ գրեալն վասն Աիւրոնի և Արաց, յայնժամ սկիզբն արարեալ Արթանիսի պատմէր զամենայն որ ինչ ի Աիւրոնէ եղեալն էր գրով և անգիր, հասու առնելով զԱթուղիկոսն, նախ զթուղթն Մովսիսի Աթուղիկոսին որ առ Աիւրոն վասն խուժկին, և ապա զնեղութիւնսն և զհալածանսն Մովսիսի Լապիտոպոսի ի Աիւրոնէ, և յետ այնորիկ զիւր թուղթսն զոր գրեցաւ առ Աիւրոն՝ և առ Իշխանս աշխարհին՝ և առ Պետրոս Լապիտոպոսն, և զոչ ընդունելն պատասխանի, այլև ընդդէմ պատասխանին Աիւրոնի՝ զոր ոչ գրով՝ այլ բազում բանիւք և սպառնալեօք արարեալ էր, և զսակաւ պատասխանին Ազատաց՝ որ պակաս գրով գրեալ էին. առ Արթանէս, և դարձեալ զմեծարանս Աիւրոնի առ արքայն, և զպարծումն, և զսպառնալիս՝ որ շայ-

բապետիւնն Արուսագէմի, և զայն ամենայն մի ըստ միոջէ: Օայս ամենայն լսելով Աբրահամու Աթուղիկոսին ի Ա ըթանիսէ Քերթոյէ՝ զարմացաւ յոյժ. և զմտաւ ածէր և խորհէր ի սրտի իւրում՝ թէ որով օրինակաւ շահիցէ զԱիւրոն և զաշխարհն, կամ ի՛նչ տարազու յաղթիցէ գոռոզ վերագին: Գրէ ապա ի պատասխանում անդր որ առ Մովսէս Ապիսկոպոսն, զի անդանդաղ և անյապաղ եկեսցէ այսր ի սուրբ Օատկին, զի բազմաց ասէ լինի խնդութիւն, և գործդ հոգևոր առաջի կայ. և դարձեալ եթէ Տէր Ամբաստ աստ է, և փութամբ օրինակաւ ինչ զգործս ի գլուխ հանել. և որ գրեաց ի սուրբ Օատկին գալ, այլ երկրորդ Օատիկ լինէր Աբրահամու գալ նորա յաթոռ Հայրապետութեան: Այլ որ վասն Ամբաստայ գրէ, թէ աստ է, թուի թէ՛ հանդերձեալ էր գնալ յաշխարհն Ա ըրկան, որ զիշխանութիւնն ունէր Մարգարանութեան: Արդ զայս առաջին թուղթ գրեաց Մովսէս առ Աբրահամ Հայոց Աթուղիկոս մեծաւ թախանձանօք օգնական լինել նմա յամենայնի՝ որպէս ասացաւ, և բազում ամբաստանութիւն զԱիւրոնէ, և ակնկալութիւն իւր ըստ յառաջիկայ յուսոյն՝ զոր ունէր, և վասն առաջիկայ արկեալ գործոյն հոգայր, զի թերևս հնար ինչ իրացն կարիցէ գտանել. զի ի բազում վշտաց և ի նեղութենէ սրտին ի տարակոյս մտեալ մտախոհ լինէր, մի՛ վասն իւրոյ հալածանացն՝ թէպէտ և վասն Աստուծոյ, և միւս՝ վասն իւրոյ վեճակին անտէրունջն լինելոյ, զի մի՛ գուցէ այլազգ ինչ լինիցի նոցա, որպէս Աիւրոնին եղև, որ արտաքոյ գտանի կամացն Աստուծոյ. իսկ երրորդ՝ վասն Աիւրոնի կորստեանն և անդարձութեան. և հայցէ մեծաւ աղաչանօք գրով սատարել նմա և օգնական լինել աղօթիւք, և զգրեալսն առ Աիւրոն ի ձեռն արի մարդոյ առաքել. ի մինչ ո՛չ է իսպառ գրլորեալ՝ կանգնել կարասցէ: Այլև վասն իւր և վասն աշխարհին

իւրոյ հոգալ զնեղութիւն երկոցունց առաջի արկեայ: Այս ակիզքն առնէ այնուհետեւ Աբրահամ գրել առ Աիւրոն, և յիշեցուցանէ նմա զամենայն ինչ գրով թ ձեռն պատգամի իրաւապէս՝ օրինակ զայս:

ԳՂՈՒԻ ԽՂՂ

Խոռոչի առաջին շայոց Կաթուղիկոսի առ Աիւրոն Վ քաց Կաթուղիկոսի Երան Պետրոսի Ապիսկոպոսի և այլ Ազգայացի Ինքորոց Եպիսկոպոսի:

Աբրահամի Տեառն Աիւրոնի Վ քաց Կաթուղիկոսի և այլ Եպիսկոպոսաց ակառակցաց քոց, յԱբրահամէ շայոց Կաթուղիկոսի և յայլ Եպիսկոպոսաց Տերամբ ողջոյն:

Յառաջագոյն երանելի շարապետն մեր Մովսէս գրեաց առ ձեզ մեղադրութիւն յաղագս հաղորդելոյն ձեր ընդ այնուիկ՝ որ ոչ էր պարտ: Իւր ձեր գրով և պատարմաւ յանձն էր առեալ ոչ հեռանալ թ միաբանական հաւատոց հաղորդութենէ աշխարհիս մերոյ: Երգ այժմ՝ զչարագոյնն և զծանրականն և ածհաս մեզ լսել զի կիսաւորութիւն հաւատոյ և զասպնջականութիւն երկոցունց աշխարհացս Հոռոցաւայ եկեղեցին անշարժ միջնորդութեամբ պահէր. ուստի և մեր խնդութիւն մարմնաւորականք և հաղորդութիւն հոգեւորականք կատարեին ցնծալից ուրախութեամբք, աստի թ Մծխիթայի խաչդ գորով, և այտի թ սուրբ Կաթուղիկէ, այժմ՝ զՀոռոցաւայ եկեղեցւոյն Եպիսկոպոսն հալածեալ է, թէ ընդէր խոստովանել հրամար յես զհաւատ ուղղափառութեան և զպաշտօն հայրենի զարոյն Ը ուշանկանն զկարգեալն, որպէս լսեմ թէ՛ ի բաց խափանեալ էք, մեզ մահու չափ ևս առաւել զժուարագոյն ցուցաւ գործդ

այդ: Օ՛ր թէպէտ և յամն՝ Նաւատայ արքայից արքայի եղև խնդիր քննութեան մեր աշխարհիս և Հոռոմոց՝ որք զժողովն Վաղկեդոնի ընկալան և տումարն Վ. և ո՛րի, մեր և ձեր աշխարհի Վարդապետք և Իշխանք հեռացան ի հաղորդութենէ նոցա, և միաբանութեամբ երկոցունց և գրող պահի ի միջի մերում մինչև ցայժմ: Արդ այժմ ոչ է պարտ ձեզ օտարութիւն ի մէջ արկանել երկոցունց աշխարհացս, և հեռացուցանել զսէր և զխնամութիւն մարմնաւորական և զհաղորդութիւն հոգեւորական, զի մի՛ որ եկեայցէ աղօթել աստի ի սուրբ խաչդ՝ և այտի ի սուրբ Նաթուղիկէ: Օ՛ր եթէ ի զինուորաց որ լինէր պատճառ այդպիսի պատառման և չար խռովութեան, ձեզ պարտ էր խնամ՝ տանել և լինել պատճառ խողաղութեան. իսկ եթէ դու լինիս պատճառ օտարանալ մեզ ի միմեանց՝ ո՛վ կարիցէ համբերել այդպիսի ատեօր: Նամէսք Նշպիսկոպոսուէս առաքել առ ձեզ և Վարդապետս, և ծանուցանել ձեզ զմաս ազանդոյն Վաղկեդոնի և տումարին Վ. և ո՛րի, և զպիղծ կրօնս և զանտուրք վարս նոցա՝ որ եմուտ յաշխարհս: Վասնորոյ սրբասէր Նշպիսկոպոս Մովսէս հայածեալ է: բայց առ ժամն պատշաճ և հաճոյ համարեցաք՝ նախ՝ ի ձեռն Պետրոսի Նշպիսկոպոսիդ և պատուական Նշատացդ թղթովք ընդունել ի քէն պատասխանի. զի է ինչ՝ որ ոչ հաւատարիմ ցուցաւ մեզ, վասնզի զի՞նչ ընդ օտար թազաւորութեամբ արքայից արքայի ծառայից օրոյ միաբանութիւն առնել, և զանակիչս որոշել. այդ կարի դժուարին է: Ողջ լեր ի Տէր:

Եւ զպատասխանի թղթոյդ և զողջոյն ձեր ըստ հաճոյիցն Նստուծոյ եղեցի մեզ լսել, որ առիթն է միաբանութեանն:

ԳՂՈՒԽ ԽԵ

Պարասիրտնի առաջին Ռդնոյն Տեառն Աբրահամոս շայոց կախուղիսի՝ ի կիրտնէ վրաց կախուղիսիսէ:

Արրասիրի Տեառն իմոյ Աբրահամոս շայոց կաթուղիկոսի՝ և ամենայն Նպիսկոպոսաց աթոռակցաց քոց՝ ի կիրտնէ վրաց կաթուղիկոսէ՝ խոնարհ երկրպագութիւն և սիրով ողջոյն, և յամենայն Նպիսկոպոսաց աթոռակցաց իմոց կրկին խոնարհութեամբ ողջոյն և օրհնութիւն ձեզ ի սուրբ Խաչէս:

Ինչոքոյն ձերոյ՝ որ գրեալ էիք՝ հասու եղէ. և վասն արժանի լինելոյ Տեառն իմոյ սուրբ Աթոռ երանելոյ սրբոյն Գրիգորի ժառանգելոյ, և վասն ողջութեան ձերոյ մեծապէս ուրախ եղեայ և զԱստուծոյ գոհացայ: Եւ որ գրեալս էր, թէ յառաջագոյն շայրապեան մեր Մովսէս գրեաց առ ձեզ մեղադրութիւն յաղագս հաղորդելոյն ձեր ընդ այնոսիկ, ընդ որս ոչ էր օրէն, գրեաց առ մեզ վասն Խուժկին և ոչ վասն հաւատոյ ինչ իրաց. ես հանդերձ Նպիսկոպոսօք իմովք և լաւօք աշխարհիս խորհուրդ արարի՝ օրէնս համարելով ոչ ի բաց ընկնուլ որք դառնան ի զղջումն և յապաշխարութիւն և ի հերձուածոյ ի հաւատոս: Այլ յորժամ զիտացաք զդառնալ նոցա յերեանց տիղմն չարութեանն, նզովեցաք և ի բաց ընկեցաք յեկեղեցոյ. և այժմ նոցա ողջոյն ոչ որ իշխէ տալս Եւ որ գրեալս էիք եթէ վասն հոգևոր խաղաղութեան և մարմնաւոր սիրոյ՝ եկեղեցին Յուրտաւայ հաստատեալ է ի մէջ երկուց աշխարհաց, և այժմ Նպիսկոպոսն վասն ուղղափառութեան հալածեալ է, և զպաշտօն հայրենի բաց փոխեալ մեր՝ զպաշտօնն չէ փոխեալ. բայց որ Նպիսկոպոսն եղև վրացի և հասունձք զիտէ և երկրորմբք զպրութեամբք պաշտօն կատարէ: Այլ վասն

Յուրտաւայ Ապիսկոպոսին հաղածման՝ գործք իւր ծանուցանեն, թէ վասն ուղղափառ հաւատոյ գնացեալ՝ եթէ վասն այլ իրիք, ես զնա ոչ հաղածեցի, այլ կոչեցի առ իս խրատ ասլ. նա զեկեղեցին եթող և ի գիշերի գաղտ գնաց: Իսկ այն՝ որ վասն հաւատոյն և ժողովոյն և տոմարին գրեալ էր, և դարձեալ՝ թէ ընդ օտար ծառայից արքայից արքայի միաբանեալ, և զբնակիցս ի բաց ընկենուլ, մեր և ձեր շարքն ընդ արքայից արքայի իշխանութեամբ էին, և հաւատ զԱրուսաղէսին ունէին, և դուք և մեր նոյնպէս. և արքայից արքայ տիրէ շուռմոց և Արեաց աշխարհին: Աւ չէ սյսպէս՝ որպէս դուք գրեալ էիք, թէ որիշ թագաւորութիւնք են. զի Աստուած փառաւորեցէ զարքայ, զի նա զիս փառաւորեաց: Աւ որ գրեալս էիք, եթէ կարեաք Ապիսկոպոսունս արձակել և վարդապետս, որ գային ուսուցանէին. եթէ կամիք արձակեցէք դուք, թող գան. պարտ էր ինձ գալ, և աղօթել ի սուրբ եկեղեցիսդ, և ի ձէնջ օրհնիլ, կամ արձակել զիմ աշակերտս, որ զողջոյն սրբութեան ձերոյ առ մեզ բերէին: Բայց վասն չար ժամանակիս և աշխարհիս կարեաց՝ խափանեցար: Աղջ լծըք Տէր իմ՝ Վրիստոսիւ Աստուծով:

ԳՒՂՈՒԻ ԽՕՂ

Յողափս որ ինչ զինի Բղևոյն Աբրահամոս և Կիւրոնի:

Տեսեալ զպատասխանի թղթոյն Տեառն Արրահամու շայոց Աթուղիկոսի ի Աիւրոնէ, և ի նմա իմացեալ գնենգութիւն Աիւրոնի, որ դեռ ևս ունէր զլամոր չարութեան իւրոյ ծածկեալ յինքեան, այսինքն զշրէական նենգութիւն, զոր յամբարիշտ ժողովոյն ունէր Վաղկեդոնի. զոր առ սակաւ սակաւ յապաղոս

մամբն ի չարէն գողացեալ եղև, որպէս են նորա բարքն, կամ
 թէ փոքր ի շատե եղև կաւթութիւն նորա, որպէս յայնժամ
 Խորայէլացւոց. զի զօրէն բաղձօրեայ Հիւանդի զառաջին իւր
 ցուցանելով ցաւս յինքեան, որ անկեալ դնէր ի մահինս, զոր
 կարծիս տայ տեսողաց՝ թէ մեքձ է ի մահ. նմանապէս և սա՝
 զի զայն առնէր պատասխանի՝ զոր առ Մովսիսիւն արար Աս-
 թուղիկային շայտց, ես ստե օրէնս համարեցայ հանդերձ իմովք
 խորհրդակցողք ոչ արգելուլ զայնոսիկ՝ որ զան յարարելարու-
 թիւնս Ալ գարձեալ, եթէ վասն Ապիսկապոսին Յարութաւոյ
 հալածմանն՝ զորձք իւր հալածեցին. և դարձեալ, եթէ մեք
 շայտցն և ձեր ընդ արքայից արքայի իշխանութեամբ էին, և
 հաւասարութեամբն ունէին. և արքայից արքայն տիրէ շա-
 տաւոց և Արեաց աշխարհին, և այս պիպէս՝ որպէս թէ ի նա
 պարծելի (Յայնժամ ապա սակաւ մի ծանուցանէ նմա զծած-
 կեալ չարութիւնն՝ որ ի բանս յայտասիկ: Գրէ դարձեալ յեր-
 կրորդ թղթին իւրում առ նա՝ փոքր էնչ յայտ արարեալ
 յանդիմանական բանիւք: Չայս ստե, զոր ընդդէմ և հակա-
 սակ էիք գրեալ՝ ծանեալք. բայց մեք զհակասակ պատասխանիս
 թողցուք. վասնզի խաղաղութեան կոչեաց զմեզ Աստուած, և
 ոչ խնդրեմք զանձանց օգուտ, այլ զբազմաց, զի ապրեցեն. և
 դուք մի՛ պարծիք ի նազելի անուն Արուսաղեմի, յորմէ զԱստ-
 ուածային փառսն կողոպտեցին, և բազում հերձուածս սեր-
 մանեցին և մուծին յեկեղեցի. որով և դուք այժմ ունիք և
 պարծիք: Արդ մի՛ պարծիք հաւատովն, որ յԱրուսաղեմ ե-
 գաւ. և միարանութեամբ մեր ունելով զնա, զի գիտեմք՝ եթէ
 միարան էաք. բայց արդ մեք միայն ունիմք զԱրուսաղեմին, իսկ
 դուք և այլք և ընտկիչքն Արուսաղեմի փոխեցաք, և մեք ոչ:
 Իսկ նա թէպէտ և պարսնեաք և պայպիսի բանիւք յանդիմա-
 նեցաւ, այլ ոչ խրատեցաւ, զի անիրաւ էր և ի պատասխանիս

պատրաստ, և հեղզ առ ի բարին, և պատրաստ առ ի չարին, զոր ունէր. և ոչինչ զօգուտ ուրուք խորհէր, ոչ զիւր և ոչ զընկերի. զի տգէտ էր Աստուծոյ արդարութեանն, և զիւրն խնդրէր կացողանել: Վասնզի ոչ գիտէր զգիրս և ոչ զգօրութիւնն Աստուծոյ. վասնզի յարաժամ պատմեն մեզ զիրք Աստուածաշնչէք և օգտակարք զօգուտն մեր խորհել և զընկերին, և զհետ խաղաղութեան ընթանալ և հեղզ լինել առ ի չարութիւն: Վասնզի զոյգ է չար պատրաստութիւն առ վատթարս՝ և պղերգանալ առ լաւագոյնն: Արդ այսպիսի խրատք և յանդիմանութիւնք և ևս քան զսոյնս գրեցան առ նա ի Մովսիսէ Հայոց Աստուղիկոսէ և ի Վրթանիսէ Վերթողէ. և ոչ կարաց որ յայնցանէ գործել նմա փրկութիւն. վասնզի ոչինչ օգտեաց ըւր բանին չամոքելոցն ի հնազանդութիւն. այլ յամենայն ժամ ընդ հակառակն ճեպէր: Արդ զրէ դարձեալ երկրորդ թուղթ Աբրահամ առ Աիւրոն՝ զթածաբար՝ և ոչ այլազգ ինչ, զի մի՛ լեցի ինչ աղմուկ խռովութեան յաւուրս նորա. այլ զրէ, մի՛ ասէ առներ զայդ, այլ հայեաց ի քեզ, և մի՛ լինիր պատճառ աղմկի և խռովութեան երկոցունց կողմանց:

Գ-Լ ՈՒԻ ԻՆՆ

Իժօղի երկրորդ Տեառն Աբրահամոս Հայոց Աստուղիկոսէ առ Աիւրոն Վրաց Աստուղիկոսն:

Օգիր որ ջունարեր ձերոյ ընկալաք. և որ գրեալ էիք՝ թէ ընդ նորոգութիւն սրբոյ Աթուղոյ սրբոյն Գրիգորի յոյժ խնդացաք, ընդ նմին և զանարժանութիւնս մեր օրհնեալ էիք դոհացեալ զԱստուծոյ: Արդ յաղագս այդոր(իկ) շնորհաստոյց Տէր եզեցի ձեզ: Իսկ զոր ընդդէմ և հակառակս գրեցէք,

Ճանեարք և զայս: Արդ մեք զհակառակութեան՝ պատասխանիս և զվիճարանութեան՝ թողցուք, և ի բաց ընկեսցուք, և փութասացուք ի սէր և ի հաւատ հայրենի միաւորութեան. և ոչ խնդրեմք միայն զանձին օգուտ, այլ զբազմաց, զի ապրեսցին: Աւ մի՛ պարծեսցուք ի միայն բարգաւաճեալ նազելի անուն սրբոյ քաղաքին Արուսաղէմի, յորմէ գաստուածային փառան կողոպտեալ մերկացուցին, և զհաւատն առաքելական ի բաց բարձին ի նմանէ, և հոլովս և զանազան հերձուածս և աղանդս սերմանեցին: Այլ որով դուք այժմ՝ պարծելով զրէք առ մեզ՝ եթէ հարցն մերոց և ձեր սուրբն Վրիզոր զԱրուսաղէմի հաւատն ետ, և մեք զնոյն ունիմք. և քաջ քննեցէք և տեսէք՝ զի դուք և այլք հանդերձ բնակչօք սուրբ քաղաքին փոխեցայք յայնմանէ, և ոչ ունիք զնոյնն: Իսկ մեք և այժմ՝ ունիմք զհաւատն Արուսաղէմի՝ զայն՝ զոր ի Սիօնէ ասացին ելանել օրէնք և բան Տեառն Արուսաղէմէ, ուստի և Փրկիչն մեր ծագեաց Վրիստոս Բանն Աստուած. այլ ոչ՝ եթէ զհայհոյութիւն ունիմք զանիճեալ ժողովոյն Վաղկեդոնի և զպիլծ տոմարն Աւոնի. զոր երբեմն բերեալ սերմանեաց Յոբնաղ ոմն Ճապիսկոպոս անուանեալ յաստուածակերտ քաղաքն Արուսաղէմի:

Աւ զամենայն աստուածային առաքելական կարգս ապականեաց և վեր ի վայր տապալեաց. եկն մոռութիւնս այս՝ որպէս յառաջագոյն գրեցաք՝ և ի մեր աշխարհս առ Բաբելնաւ Հայոց Կաթուղիկոս(իւ) և առ Վարրիէլիւ Արաց Կաթուղիկոսիւ. և միաբանութեամբ Ապիսկոպոսաց և Ազատաց նըզովեցին և ի բաց հեռացան ի միաբանութենէ մեծարելեացն զժողովն և զտոմարն Հրէական. և այժմ՝ գրով պահի առ մեզ:

Արդ աղաչեմ զքեզ մի՛ ախտանալ զախտ ուրացողաց, զի մի՛ ընդ նոսա պատժիցիս, և մի՛ ընդ նզովիւք Հարցն եղիցիս,

և մի՛ զընհին ժառանգեսցես: Արդ բան միաւորութեան զրէ առ իս. և ընդ նմին ցոյց տեղի մի ի սահմանս քոյ կամ ի մեր, որ յետ սրբոց Չասկին զմի ևսանս տեսանեմք. և զայն Նպիսկոպոսէդ լսել ի Պետրոսէ:

ԳՂՈՒԽ ԽԲ

Պարտախանէ երկրորդ խնայն Տեառն Աբրահամոս — Հայոց Առաջնորդն ի Արարիչ Արարիչն:

Չինչ զրեալ էիք իմացոյ: Բայց թէև Տերդ իմ քաջ գիտես, ստկայն և մեզ յիշեցուցանել պարտ է. զե որ յառաջ քան զքեզ յայդ սուրբ եկեղեցւոջդ Արարապետք լինէին, ընդ միմեանս խաղաղութիւն և սէր ունէին, և մի հաւատ, և մի կարգաւորութիւն: Եւ մինչ Մովսէս կենդանի էր, զրեաց առ իս, թէ չէր պարտ հաղորդել ձեզ ընդ խուժիկս, որպէս դուք յիշեալ էիք ի ձերում՝ առաջին թղթին: և ես գիտացի, թէ արդար է, ըստ նորա հրամանին հեռացուցի զնոսա ի մէնջ: Եւ զայդ Մովսէսդ մինչ Յուրտաւայ Նպիսկոպոս կամեցաք առնել, զմա պարտ էր ասել, թէ ես ի ձէնջ չօրհնիմ, զե դուք չէք ուղղահաւատ: Մինչ յայնժամ օրհնեցաւ ի մէնջ, արդ զե՞ պարտի զմեզ քննել, մի՞թէ յետ այնր ինչ փոխեցաք զհաւատս: Եւ յառաջ քան զդա՝ Նպիսկոպոս որ ի Յուրտաւ լեալ էր, ի սրբոց Շուշանկանէն և այսր, Եփոց, Գառնիկ, Սահակ, Նղիայ, Յակովբ, Ստեփաննոս, Եսայի, Սամուէլ, միւս Ստեփաննոս, Յովհաննէս, և այլ Նպիսկոպոսունք ոմանք, և չէր ինչ հակառակութիւն լեալ ի մէջ երկոցունց կողմանցս. այժմ զե՞ եղև, և մեք ոչ գիտեմք:

ԳՂՈՒԽ ԽԹԻ

Որ Բն զնի երկրորդ Բնին Աբրահամու և պարսպանոյն Աբր
րոնի:

Իսկ արդ յայտոսիկ թուղթս՝ զոր գրեաց Աբրահամ առ
Աբրոն՝ յուշ առնելով նմա զառաջին ժամանակն՝ որ վասն
ուղղափառութեանն, և դարձեալ՝ սակա հակառակու թեան չար
րափառացն, և յաղաղս ընդդիմաբանութեան՝ մանաւանդ զայն՝
զոր վաղուրեմն յԱբրուսաղէմն եղև առ Յորնաղաւ չարիմաց
Նպիսկոպոսիւ. որ երբեմն ուղղափառ գոյ ասեն զնա, և ապա
չարափառ նման Աբրոնի իւրով չարիմաց մտածութեամբն:
Չի չար սերմն հայհոյութեան շրէական հերձուածոյն, որ յառ
նիծեալ ժողովն եհաս Վազկիեղոնի, նմանապէս և ի պիղծ տո-
մարն Ղևոնի նա սերմանեաց, և այլ որ ի ժամանակս Քարգե-
նի շայոց Ալթուղիկոսի և Վարբիէի Սրաց Առաջնորդի եղև.
և դարձեալ զմիաբանական ժողովոյն խորհուրդ՝ որ յաղաղս
այնորիկ Նպիսկոպոսաց և Աղատաց՝ որպէս վերագոյնդ ասա-
ցաւ, և զայլ ևս եղեալ իրս՝ որ ի ժամանակս լեալ՝ յուշ առ-
նէ նմա: Ապա յաղաչանս դառնայ դարձեալ խրատական բա-
նիւք՝ զնալ արժանապէս ըստ գնացից առաջնոց հարցն. և
դարձեալ ժամադիր և տեղի ինդրէ դիպելոյ միմեանց. զի՝ թե-
րևս կարիցէ բերան ի բերան բանիւ ինչ բժշկել զնա, և դեւ
զնել բուժական վերացն՝ զոր վերաւորեաց ինքն ինքեան: Իսկ
ապա նա խոշտանգեալ ի հրեշտակէ, խոստովանի զյառաջագոյն
միաւորութիւնն երկուց կողմանցն՝ և դաշնաւորութիւն՝ զոր ի
ձեռն գրոյ հարքն առաջինք հաստատեցին որ ի շայք և ի
Սիրք. և ապա զերանելոյ զՆպիսկոպոսին Յուրտաւայ, թէ
զի՞ եղև քննիչ, ի թիւ արկեալ զՆպիսկոպոսունս՝ զոր ի սրբոյն

Քուչանկանէ մինչև առ նա. և որ ինչ զկնի այսոցիկ բանք, զոր յաջորդն յայտ առնէ. և չոր ի ժամանակս Մովսիսի Հայոց Աթուղիկոսի սկսաւ ծածկել և կեղծաւորութեամբ առնել պատասխանի, զնոյն և աստ. զի թէպէտ և ի տեղիս տեղիս կարծիս տայ ի մօտ գալ, և դարձեալ փախչի անչափ հեռաւորութեամբ՝ Քայց զպատասխանոյն ոչ արարից զանց՝ որ առ Արթանէս լի քաջայայտ չարութեամբ՝ որպէս պատմի յիւրում թղթի անդ՝ որ առ Մովսէս Եպիսկոպոսն Յուրտաւայ: Եւ լի թէպէտ և առ մեզ ոչ դտաւ պատասխանին այն թղթոյն՝ որ առ Աիւրոն՝ և առ Իշխանս աշխարհին՝ և առ Պետրոսս. սակայն ի բանից տեղեկացեալ եղև ի Մովսիսէ և ի Արթանիսէ՝ որ առ միմեանս գրով. զոր լուեալ ի մանկանէն Մովսիսի, և սակաւ ինչ գիր, զոր գրեալն էին Ազատացն, զոր չէր արժան ըստ մերում գրոյն այնպէս պատասխանին, զի զարժանն ոչ ինքն արար ասէ պատասխանի, և ոչ այլում ետ առնել: Ասանզի լի բարկութեամբ էր, զոր օրինակ հիւանդ ոք ի չար ցաւս գունատեալ, և ոչ ակն ունել ուստէք բժշկել. նոյնպէս և նա: Երբ գրէ դարձեալ և այլ ևս թուղթ առ Աիւրոն, և ասէ զթածարար և ողորական բանիւք այսպէս: Թէպէտ և նա ոչ էր լսելոց ի հնչմանէ բանիցրն:

Գ-Լ ՈՒԻ ԵՆ

Թառզի երբորք Տեառն Եբրահամն Հայոց Աթուղիկոսի առ Աիւրոն Արայ Աթուղիկոսն:

Չի՛նչ առնելք ո՞վ պատուական եղբայր՝ զԱստուածային պատու իրանացն զձայն՝ որ միշտ բողոքք մեզ, եթէ զգոյշ կացէք հօտիդ, որում եղ զձեզ Հողին սուրբ հովուել զժողո՞

վորդս Տեանն, զոր փրկեաց պատուական արեամբն իւրով, և ասել, թէ համարս տալոյ էք ընդ նոսա. և մեք ի ծուլութենէ հարեալ եմք՝ և մեղիք և ծոյլք:

Արդ այս երիցս անգամ գրեցաւ առ քեզ, զի ի բերանոյ երկուց և երից վկայից հաստատեցի ամենայն բան: Արդ՝ գրեալ է, փորձեցէք զամենայն ինչ, և զբարին ընկալարո՛ւք, և յամենայն չարէ ի բաց կացէ՛ք. և դարձեալ, թէ հաստատեցէք զմիմեանս. և զննեցէ՛ք զերեսարս, և միոյն առտուլութիւն զվււսոյն պակասութիւնն լցցէ: Աւարդ մի՛ հեղգացոցք զսէք հոգևոր (որ) կայր ի մէջ երկուց ազգաց՝ նորոգել. և քայն որ ի միոջէ աղբիւրէ առեալ է զվարդապետութիւն, որ նախ ինքեանք առին զկենդանութեան լոյսն, որպէս ուսուցին մեզ մարդարէքն և առաքեալքն, և ապա ձեզ և մեզ սերմանեցին առհասարակ զուղղափառ աստուածպաշտութիւն, նախ երանելին սուրբ Գրիգոր, և ապա Մաշտոց. և պարտ է մեզ կեալ նովմեք մինչև ի դալուստն Աստուծոյ մերոյ Տեանն Ախտուսի Վրիստոսի. և յայդպիսի վրիպեալ մասց ի բաց փախչել արժան է: Վանդի առաքեալքն և որք ի նոցանէ ճշմարտութեամբ ուսանն և մեզ ուսուցին ի սուրբ Արրորդութիւնն մկրտել, ըստ Փրկչին Քսենին, և զՈրդի Արրորդութենէն մարմնացեալ և միացեալ մի լեալ քարոզեցին, և գնոյնն Աստուած ընդ շօր և սուրբ շողոյն, և ասեն այսպէս, մի է Տէր մեր Ախտուս Վրիստոս. և դարձեալ, որոց և Վրիստոս ի վերայ ամենայնի Աստուած օրհնեալ յաւիտեանս, ամէն: Աւ այլ դարձեալ ի Աստուղիկիկին ասէ. Աստուած ճշմարիտ և կեանք յաւիտենականք. և բազումք նոյնպէս և մարգարէքն՝ սկսեալ ի Մովսիսէ մինչև ցՅովհաննէս Մկրտիչ յառաջագոյն ծանուցեալ վկայեցին: Իսկ եթէ վասն ճշմարիտն մարդ լինելոյ առաքեալն յիշատակէ ասելոյն, թէ մարդով եղև յարութիւն մեռելոց. և դարձեալ, եթէ եր-

կրորդ մարդն՝ Տէր ի յերկնից. ոչ ըստ բնութեան ինչ ճառեն առաքեալքն, այլ վասն այնր՝ զի իւրով մարմնովն որ ի սրբոյ Առուէն Աստուածածնէ էառ՝ մարդ է, և իւրով մարմնովն Աստուած, և ոչ երբեմն մարդ և երբեմն Աստուած՝ մի՛ լնցի, չ՛քարոզեն այնպէս: Այնպէս և երանելի Հարքն՝ որ ի Աիկիայ ժողովեցան, այսպէս ուսուցին ըստ առաքելոցն վարդապետութեանց, հաւատալ աւեն մի Աստուած՝ Հայր ամենակալ՝ արարիչ երկնի և երկրի, և մի Տէր Աստուս Վրիստոս. այլ ոչ երկուս բնութիւնս կամ երկուս որդիս ասացին, այլ զմի Տէր Աստուս Վրիստոս ծնեալ ի Հօրէ անձառաբար, և զնոյն մարմնացեալ ի սրբոյ Առուէն, և մարդացեալ, խաչեալ, և թաղեալ, և յարուցեալ, և ահարձեալ, և գայ ի դատել, որոյ թագաւորութեանն վախճանն ոչ գոյ. և ի սուրբ Հօգին՝ որով խօսեցան առաքեալքն և մարդարէքն. զայս սկսաւ հաւատ եկեղեցի Աստուծոյ ի սրբոց առաքելոցն, և սովիմբ պարծի ի վերինն Արուսաղէմ՝ ժողով լինել իսկ պիղծ ժողովն Վաղկեդոնի հակառակ սուրբ առաքելոցն և սուրբ ժողովոյն Աիկիայ, խոստովանեցին երկուս բնութիւնս ասել միոյն Վրիստոսի՝ խաբելով զպարզամիտս, և փոխանակ սուրբ Արորդութեանն՝ չորրորդութիւն քարոզեցին: Այնպէս և անիծեալ տոմարն Աւոնի ասէր այսպէս, պարտ է ասէ վասն Վրիստոսի Աստուծոյ ազգէ կերպարան երկուց բնութեանն ընդ յընկերին շարայարութեամբ, միովն գործել զԱստուածայինն որ ինչ վայելէ, իսկ միւսովն զմարդկայինսն՝ որ ինչ մարդոյ արժանն է. և այլ բազում ինչ այսպիսի բարբաջն. ապա լոկ խոտորումն Աստուծոյ: Արդ եթէ չիք փոխեալ ի մերոց հաւատոց, որպէս բազում անգամ գրեցիր առ մեզ ընդունել զանիծեալ ժողովն Վաղկեդոնի և ըզպիղծ տոմարն Աւոնի, նզովէ և դու որպէս և նախնին քո երանելին Վարրիէլ Աթուղիկոսն Արաց նզովեաց զնոսա ընդ ե-

բանելի հարսն մեր հանդերձ աթոռակցօք իւրովք, որոց ան-
 ուանքն են այտքիկ, որ ինքն Գարբրիէլ Լպիսկոպոս Մծխի-
 թայի անուանի, և Պաղղէն Լպիսկոպոս Թազաւորութեան
 տանն, Լղեհիաս Լպիսկոպոս Ըստուրիաղէ, Սամուէլ Լպիս-
 կոպոս Տիմուէլ, Գաւիթ Լպիսկոպոս Բողնիայ, Յակոբ Լպիս-
 կոպոս Արդաւի, Ստեփաննոս Լպիսկոպոս Առւզթաւի, Սահակ
 Լպիսկոպոս Տփխեաց, Լղատէս Լպիսկոպոս Մանգլեաց,
 Էնէս Լպիսկոպոս Մարուելի, Լւզղինիս Լպիսկոպոս Սամթա-
 ւայի, Յովսէփ Լպիսկոպոս Եղստենելի, Յօհան Լպիսկոպոս
 Սառութի, միւս Յովսէփ Լպիսկոպոս Կու մրտայ, Գաղար Լպի-
 սկոպոս Քոզկղնլա, Թեոդորոս Լպիսկոպոս Փորթայ, Օւա-
 քարիաս Լպիսկոպոս Կաստացի, Փոկաս Լպիսկոպոս Ըստեր-
 միւղայ, Իսահակ Լպիսկոպոս Ընարակերտի, Մովսէս Լպիս-
 կոպոս Տարսի, Բասնգենէ Լպիսկոպոս Քորղանայ: Երդ այժ
 երանելի Լպիսկոպոսունք, որ յաշխարհէդ ձերմէ էին, և ընդ
 Եղուանք, և ընդ Սիւնիք ի Հայս հանդիպեցան յաւուրս Բար-
 գենի Հայոց Կաթողիկոսի. յայնմ ժողովին յորում անիծաւ
 ի նոցանէ միարսնութեան ժողովն Քաղկեդոնի, և ստմարն
 Էւոնի և պոման: Իսկ դարձեալ գրեցէք միանգամ և երկիցս՝
 թէ յառաջ և դուք զՆերուստղէմի հաւասան ունէիք: Եւ արդ
 ունիմք մեք զայն որ յառաքելոցն քարոզեցաւ, որպէս և գրեալ
 է, եթէ ի Սիօնէ ելցեն օրէնք, որ են առաքեալքն ժողու-
 վեալ ի Սիւնաստունն, և Բան Տեառն յՆերուստղէմէ, որ է
 Բանն Ըստուած Քրիստոս: Եւ զոր ի նոցանէ ուսաք, պահեմք
 և պահեսցուք միշտ և յաւիտեան: Եւ այլում պատուիրեմք
 մի խոտորիլ, և մի օտար ուսումն ուսանել: Քանզի զայս գիտէր
 Պօղոս առաքեալ, որ գրեթէ զարմանամ, զի այդպէս վաղժադա-
 կի փոփոխիք յայլ յԱւետարան, որ ոչ գոյ այլ և ոչ միայն
 իմացիք զայս, այլ թէ և մեր ասէ կամ չընեցուակք աւետարա-

նեն ձեզ քան Կոր աւետարանեցաքն, նզովեալ եղիցին: Իսկ զնոյն և ես ասեմ՝ զոր առաքելալքն ասեն: Իսկ զոր վասն Ապիսկոպոսին Յուրտաւայ գրեալ է թէ՛ յորժամ ոչ գիտեր զմեզ ուղղափառ, չէր արժան օրհնիլ ի մէնջ, երդմամբ հանդերձ հաստատեաց զայդ տեղե՛ թէ չգիտէաք. բայց զի յիտ ձեռնադրութեանն ծանեաք: Որ և մեզ կարի հաւատարիմ՝ թուեցաւ. քանզի չգիտէր որ յուղղափառաց ստոյգ զայդ այդպէս: Այսն զի երանելին Մովսէս՝ որ յառաջ քան զիս զառաքելական աթոռս (յաջորդեալ) յորջորջեալ էր, չգրեաց այնպէս, թէ դուք չէք ուղղափառ, այլ թէ ընդ չուղղափառն ընդէ՞ր հաղորդեցայք: Երդ ինձ՝ այս անգամ յաղապս անիծեալ ժողովոյն Քաղկեդոնի և պիղծ տումարին Առնի՛ թէ որպէս ընդունիք՝ ճշմարտութեամբ և հաւաստի պատասխանի արարէք. և թէ Աստուած կամի և բան միաւորութեան դնես, թող ժամադրես ինձ և քեզ տեղի մի դալ, լինի խաղաղութիւն՝ թէ Աստուած կամի: Եւ զայն Ապիսկոպոսէդ տեղեկանայք ի Պետրոսէ:

ԳՆՈՒԻՍ ԾՆ

Պատասխանի երրորդ լղկին Տեառն Աբրահամու Հայոց Աթոռո՞ւնի ի Աբրոնէ:

Աբրասիրի և ճշմարտասիրի Տեառն Աբրահամու Հայոց Աթոռակոսի, ի Աբրոնէ Այսց Աթոռակոսէ խոնարհութեամբ և սիրով ողջոյն:

Ահաւասիկ այս ի մէնջ երրորդ թուղթ դրեցաւ առ ձեր սրբութիւնդ: Որ եթէ զհաւատս մեր կամիք քննել և գիտել, ետու թարգմանել և բերել զգիրս չորից ժողովոյն, որով Հո-

ո ունք վարին, և ի սուրբ Անաստաս և ի սուրբն Միոֆն նոյն քարոզի. եթէ կամիք և եթէ չ'կամիք՝ հաւատ մեր այդ է: Այն զոր զրէք առ մեզ թէպէտ վասն ողջունի՝ թէպէտ վասն այլ ինչ պատճառի և պիտոյից՝ որ սիրոյ մասամբ լինի՝ գրեցէք, ընդունիմք. բայց վասն այսր դատաստանի աւելի առ իս մի՛ ինչ զրէք և մի՛ աշխատ լինիր. ապա թէ ոչ պատասխանի ոչ ընդունիս: Արդ եթէ միաբանութիւն և սէր կամիս պահել և կեալ ընդ ձեզ խաղաղութեամբ՝ որպէս և Հարթն մեր և ձեր կեցին, մէք պատրաստ եմք ի խաղաղութիւն: Իսկ եթէ տարազի ինչ կամիք խորհել, ևս աւելի աշխատ մի՛ լինիք. և յաղազս այսորիկ այլ մի՛ զրէք առ մեզ. զի ապա ինչ ընդ Հայս՝ բայց եթէ ճանապարհաւ հասանիցէ անցանել երբէք, եթէ ոչ այլ ինչ գործ չ'կայ:

ԳՒՂՈՒՒՍ ԾՐԻ

Որ ինչ զինի երբորդ պատասխանոյն պատճի վասն Աիւրոնի:

Արդ զայս այսպէս պատասխանի արարեալ Աիւրոնի լրբաբանութեամբ առ Աբրահամ, զի ոլբան յայնժամ յոյս էր ուղղութեան և զգուշութեան, իսկ այժմ՝ քաջասատարութիւն զհակառակութիւնսն ընդ դէմ իւրոյ փրկութեանն: Ա,ա և յերկրորդ թղթին այսպէս ընդդիմաբանեալ ընդ հակառակսն ճեպիւր. այլ թէպէտև յիւրում կարդին մէք ոչ յիշատակեցաք՝ բաւական համարելով զանարժան պատասխանիս նորա, բայց դարձեալ ասեմք յաղազս յանդիմանելոյ զնա. վասնզի ինքն զինքն իսկ յանդիմանեաց. քանզի խոշտանկեալ ի հրեշտակէ խոստովանի զսոյոզ. բազում Այպիսկոպոսունք՝ ասէ, ոմանք ի Հայոց ոմանք ի Արաց ի Հայս ուսեալք, և զհոունք

և Վարդապետք, և ընդ միմեանս խաղաղութեամբ կացին, ի միմեանց ուսանէին, և ի սրբոյն Շուշանկանն ի պաշտօն գային և ի Մծխիթայ յաղօթել, և օրինաց հազորդէին: Աոյնպէս և որ աստի անդր գային, այնպէս առնէին. ի սուրբ Աթուղիկէ և յայլ յեկեղեցիսդ յաղօթս կային, և անխիղճ ի միմեանց հազորդէին ի մարմին և յարիւն Փրկչին օրինօք հաւատոյն և սիրոյն, և միաբանութիւն էր Հայոց և Վրաց ընդ միմեանս. և ամենեքեան իսկ վիճակ սրբոյն Գրիգորի, և միաբանութեամբ ընդ հաւատոյն Արուսաղէմի. . . . չէին լեալ ի ներքս. իսկ այժմ ուսաի՞ եղեն այդ զօր Արուսաղէմացի սրբոյն Յակոբու եղբօրն Տեառն զտեղին յաջորդեալ է, և նա մեզ հաւատ տուեալ՝ և մեր հարանցն՝ և մեզ մինչև յայս պահեալ. արդ զհարգ թողուցումք զայն՝ և ձեզ հաւատասցուք. և կամ այլ եպիսկոպոսունք և թաղաւորք և իշխանք և ամենայն բրնակիչք աշխարհիս մերոյ զնոսա զամենեսեան զհարգ մարթի թողուլ, և ընդ ձեզ միաբանել: Աւ ոչ գիտեր թշուառականն, թէ ինքն եղև պատճառ կորստեան անձին իւրոյ և նոցա: Աւ դարձեալ ասէ, այս երեսուն և հինգ եպիսկոպոսունք՝ որ ի Արկան չեն ուղղափառ և գիտուն, այդ Մովսէսդ մին եղև ուղղափառ: Աւ այսպէս յամենայն թուղթս իւր մաքառի, և զոռայ ընդ երանելոյն Մովսիսի. վասնզի նա եղև պատճառ յայտնելոյ զչարութիւն նորա, զոր ծածկեալ ունէր պատրուակաւ կեղծաւորութեամբ: Աւ ոչ յայնժամ միայն, այլև յամենայն ժամ, որ այժմ ևս տակաւին առազաստ ձգեալ կայ ի վերայ սրտից նոցա, և ոչ վերանայ. քանզի Քրիստոսիւ խափանելոյ է. բայց սա առ սակաւ յայտնէ զիւր զչարութիւնն աստանօր և յայլում վայրի, նախ ի պատասխանում թղթին՝ որ առ Վրթանէս, թէպէտև ոչ գրով է բովանդակ, զոր առ ինքն և առ այլն՝ սակաւ գրով, և

բազում բանիւք և սպառնալեօք ի ձեռն մանկանն Մովսիսի, զոր այլ ընդ այլոյ արարեալ, իբրև հիւանդ ոք ի չար ցաւս մտեալ, և առ նեղ անձին իւրոյ ոչ գիտէ զի՞նչ խօսի: Բայց ապա ի հաւան եկեալ կեղծաւորութեամբ, մեք ասէ զայս ունիմք հաւատ և զայդ, և օրինաց աստ հաղորդիմք և անդր: Եւ դարձեալ մեր Հարքն՝ ասէ՝ և Վարդապետք և ամենայն բնակիչք աշխարհիս՝ յորժամ զային անդր՝ աղօթէին ի սուրբ եկեղեցիսդ. նոյնպէս և ձերդ աստ զային առ սուրբ Խաչս Մցխիթայի՝ և աղօթէին. և այսպիսի բանիւք խոստովանի և մօտի, և զործովք ուրանայ և հեռանայ, և անուամբքն միայն մեծարէ, այլ ոչ արդեամբ՝ ըստ Տերու նական բանին, թէ ժողովուրդս այս շրթամբք իւրեանց մեծարեն զես, և սրտիւք իւրեանց հեռացեալ մէկուսի են յինէն, և զուր պաշտեն զես:

Արդ զայսոսիկ միանգամ և երկիցս գրեալ էաք յայլում տեղւոջ, է ինչ՝ որ յիւրաքանչիւր թղթոց անտի, և է ինչ՝ որ մեզէն իսկ կրկնաբանեալ, որ կարծեմ ոչ զերծանիմք ի բամբասելոյ ի ձէնջ: Բայց գիտէք, զի յորժամ ցաւք հիւանդին խիստ հանդիպի, հեծն յոլով ելանէ. բայց յաղաղրս ստուգելոյ յաւելաք գրել զնորա որոմանցն, որ սերմանեաց ի վերայ ցորենոյն իւր մահաշունչ բերանովն. որ ըստ կարի յապաղանաց իւրոյ հազիւ յայտնեաց զանձառելիսն զոչ գովելոյ արժանիսն:

ԳԼՈՒԽ ԾԳ

Յաղագհ Պետրոսի Եպիսկոպոսի:

Պետրոսս այս Եպիսկոպոս լեալ ի տան դրան Եպիսկոպոսին յաւուրս Եբրահիմու Հայոց Աթոռակիոսի, այր կորովամիտ, և ճոխախօս, և ճարտարաբան, և բանիրուն զպիր: Յոսա առաքեալ Եբրահիմ առ Աիւրոն զկնի թղթոցն իւրոց հանդերձ ազատ արամբք, զոր յերկրորդում նուագի անդ սպառնացեալ նմա իշխանքն Ա ըաց՝ եթէ մի՛ առներ երթեակ ի մեզ վան հաւատոյ ինչ իրաց. ապա եթէ ոչ՝ մեռանիս ի ձեռաց մերոց. և կամ զի՞ այդպէս յարձակեալ ես ի վերայ մեր զայլաբար զալով քո առ մեզ զրով և պատգամաւ. զոր յայսմ բանէ պարծին դեռ ևս բնակիչք Ա ըաց աշխարհին, աւանդութեամբ ի միմեանց առնելով որդի ի հօրէ ուսեալք, եթէ զձեր Գայլ Պետրոսն սպանին Իշխանքն մեր ի վերայ լերինն՝ որ կոչի Ասնգարք. բայց մէք ոչ զիտեմք այնպէս լեալ՝ որպէս նոքայն ասեն: Կաև Հոռոմք կոչեն Գայլ զՊետրոս Անտիոքացին, որ փախեաւ ի չար ժողովոյն Քաղկեդոնի. և ասեն ոմանք՝ մի լեալ զայս և զայն. զոր ոչ սոքա զայն զիտեն, և ոչ նոքա զայս. զի այն Պետրոսն յամբարիշտն Մարկիանոսի ժամանակս էր, և այս ի Մօրկայ կայսեր. բայց նոքա անիմաստ մտօք կարծեն և ասեն մի: Յի ի Մարկիանոսէ մինչև Մօրիկ են ամբ ճ՛Ծ:

ԳՎՈՒԻ ՆԾԳ

Թէ «Բոլեա պատժ լաան Ռիւսոյն Սթատայ Վլլիան Մարզպանի. և
դարձեալ է նոյն իորհուրդ:

Ելլ զԹուղթն Սմբատայ Վլլիան Մարզպանի ոչ գտայ ի
կարգի գրեալ ի գիրս Թղթոցն՝ յորում հանդիպեցաք. նոյն-
պէս ապա և աստ եղև անցանել միանգամայն. և մոռացեալ
եղև. քանզի կարծիս տայր մեզ խորհուրդ բանին, եթէ զկնի
առաջնոյն Թղթի Աբրահամու էր՝ որ առ Աիւրոն Թուղթս
այս: Վանզի խնդրեալ յայլ օրինակի գտաք այնպէս՝ ուպէս
կարծէաք. քանզի և ինքն իսկ Թուղթս յայտ առնէ ճանաչօք
բանիւք. զոր ի Թղթի անդ Աբրահամու՝ որ առաջին գրեցաւ
առ Աիւրոն, եթէ համազոյզ և միաբան և խոյանակից են մի-
մեանց: Վանզի անդ ասէ, եթէ կամէաք Նպիխկոպոսունս առա-
քել առ ձեզ հանդերձ Վարդապետօք, որ զային ծանուցա-
նէին ձեզ զօրինակ աղանդոյն Վաղկեդոնի և այլ հերձուածո-
ղաց, զի դուք ստուգիւ գիտակ լինէիք. և աստ զնոյն յիշէ դար-
ձեալ և այլ ևս մեղադրանք որ առ Աիւրոն. եթէ ոք՝ ասէ՝
յաշխարհականաց և ի տգիտաց լինէր պատճառ, քեզ պարտ
էր խրատել՝ Թող Թէ քեզ առնել զայդ: Եւ դարձեալ զամե-
նայն սէր և զմիաբանութիւն հոգևոր և մարմնաւոր առաջի
արկանէ, և իսկոյն տեղեկութիւն տայ նմա զհաստատութիւն
հաւատոյ երկոցունց կողմանցս, և եթէ աշակերտք եմք սրբոյն
Գրիգորի մեք և դուք, և եթէ զհաւատ ուղղափառութեան
ունիմք զոյգ զսրբոց շարցն աւանդեալն մեզ: Եւ դարձեալ,
եթէ լուեալ է մեր յաշխարհականաց ոմանց զպակասութիւն
ձեր սակս հաւատոյ, և սակաւ ինչ հաւատացաք. որ ապա և
Նպիխկոպոսէս Յուրտաւայ տեղեկացեալ՝ ստուգիւ հաստա-

տեցաք: Եւ դարձեալ զուրբ վիայարանս զսրբոյն Շուշանկայ՝ որ միջնորդ էր խաղաղութեան և տեղի աղօթից երկուց կողմանցս: Եւ յաղբիկ բանք միաբանի թղթոյն Աբրահամու: Եւ դարձեալ յիւրում պատասխանում անդ՝ որ առ Եպիսկոպոսն Յուրտաւայ, զոյն նշանակէ բան, թէ համազոյգ են միմեանց, և ի միասին երթեալ թուղթքս այս առ Կիւրոն: Եւ յայլում տեղուջ ասէ, եթէ ի միասին գրեցաք զթուղթդ մեք և Տէր Սմբատ: Քանզի այսպէս ասէ առ Մովսէս. քո հոգդ նախ առ ողորմութիւնն Աստուծոյ յանձն եղիցի՝ ասէ, և ապա Տեառն Կաթուղիկոսի, թող զն գրէ նա ասէ երկիցս անգամ և երկցս: Արդ քանզի ոչ թուեցաւ մեզ օտար ինչ և հեռի յառաջին խորհրդոյն թուղթս այս, որ գրեցաւ ի դիմաց Սմբատայ առ Կիւրոն, թէպէտև սակաւ ինչ ընդմիջեցաւ յառաջին թղթոյն Աբրահամու, վասն այնորիկ յայտ արարաք մեք:

Գ-Լ ՈՒՆ ԵՆԵ

Թեոզի Տեառն Սմբատայ Վրկան Մարգարէի առ Կիւրոն Վրաց Կաթուղիկոս:

Արբասիրի Տեառն Կիւրոնի Վրաց Կաթուղիկոսի և այլ Եպիսկոպոսաց աթոռակցաց ձերոց և Իշխանաց աշխարհիդ Արններսեհի և ամենայն լաւացդ, ի Սմբատայ Վրկան Մարգարայնէ և Տերանց զինուորէ և Վաշտկարնէ և ի Վարդապետէ Հայոց Շարսաղարէ՝ և յայլ յԱզատաց՝ խոնարհութեամբ և սիրով ողջոյն:

Քանզի որպէս յառաջագոյն Հարցն մերոց և ձեր և Վարդապետաց աշխարհիս միաբանութեամբ զյիտին կարգս ոմանց և զատելի վարս տեսեալ, որ անման և թերի էր, ի մեր հաւա-

տոյս և ի կանոնաց մերժեալ էր զնոսա նզովիւք. և յայնմհետեւ
ամենայն հակառակութիւն եղև և Վրիստոս Աստուած փա-
ռաւորեցաւ. երանելի Հարցն մերոց և սուրբ Արդարապետացն
հաւատն հաստատեցաւ, և եղաք ամենեքեան մի հաւատ՝ որ ընդ
արքայից արքայի իշխանութեամբս եմք: Երդ զայսոսիկ հար-
կաւորեցաք զրել առ ձեզ, և զձեզ ընդ մեզ միաբանեալ որ-
պէս և մեր Հարքն էին: Քանզի ի միոյն իսկ վարդապետի
աշակերտ և վիճակ եմք լեալ, և նովին հաւատով որպէս և
հարքն մեր և զոյս և զհաւատ առ Աստուած ունել և զսէր
առ միմեանս. բայց արդ է ինչ լուր՝ որ յաշխարհականաց լուսյ.
և սակայն չհաւատացի. իսկ հաւատացի և յԱպիսկոպոսէս
Յուրտաւայ՝ որ աստ է, լուսք և կարի դժուարացաք: Քանզի
մեր և այդ աշխարհի ազատերոյ թէպէտ արիւն և հարազատու-
թիւն ի միջի կայր, բայց հաստատութիւն և վստահ լինել մեզ
որպէս յերդումն ինչ այդ սուրբ վկայարանդ՝ որ ի Յուրտաւայ
պատուական եկեղեցիդ հայրենի որ ի ձեր միջի էր, և փոխելն
թշնամութիւն իմն ի մէջ արկանէ, մանաւանդ թէ թերու-
թիւն՝ արգելեալք և զմեզ որք աստի կամին գալ և երկիրպա-
գանել սրբոյ Խաչիդ, և ոչ գալ մտաւ. ե որք այտի գան ի սուրբ
Ղաթուղիկէ և յայլ վկայարանս աղօթել, և այս մեծի պար-
գևի որ յԱստուծոյ տունն մեզ՝ և ձեզ խափանումն լինի. եթէ
ոք յանխրատից կամ ի տգիտաց լինէր, քեզ պարտ էր խրատել
վարդապետութեամբ զայնպիսին և պատուհասել, որ հակառ-
կութիւն ի միջոյ բառնայր, թող թէ քեզ առնել զայդ, որ
կարի անհնարին չար է: Դամէաք Եպիսկոպոսունս հանդերձ
քերթողք արձակել, որ գիտեն զչարութիւն հերձուածոյ, որ
զձեզ ի վերայ հասուցանէին, և զճմարտութիւն ծանուցանէ-
ին: Բայց ապա առ ժամն բաւական համարեցաք ի ձեռն ազա-
տարանցդ նախ թղթով զկամն ձեր գիտել: Ողջ լերուք:

Գ-1, ԱԻԽ Ծ.Օ.

Պատասխանէ ինչոյն Տեառն Սթաթայ Ա ըլիան Մարդդանէ է Ախ-
րանէ Ա ըրոց Ատն-դէկոսէ:

Փառաւորելոյ Տեառն Սմբատայ Ա ըլիան Մարդպանի, և Տե-
րանց զինուորի՝ Գաշտկարնի՝ և Ա շարդապետի Հայոց Շար-
սաղարի, և այլոց ազատորերոյ Հայոց աշխարհիդ՝ ի սրբոյ Աշա-
նէս աղօթք, և ի Աիւրոնէ Ա ըրաց Աթուղիկոսէ՝ և յամենայն
Ապիսկոպոսաց աթոռակցաց իմոց և յիշեանաց յԱտրներսեհէ
և յԱշուշանէ և յամենայն լաւաց աշխարհիս Ա ըրաց՝ խոնար-
հութեամբ և սիրով ողջոյն:

Չթուղթս՝ զոր արարեալս էր՝ տեսի, և զողջոյն ձեր լսե-
լով՝ խնդացի: Աւ որ գրեալս էր, թէ զհարանց մերոց և մեր
զթիւր և զասելի զկարգս ոմանց և զհաւատս տեսեալ խոտե-
ցին և ի բաց ընկեցին. վասն այդր բարերարութեան հրամանի
զՏէրդ յայդ գործ պարապեցուցանելով. Աստուած զարքայից
արքայ անմահ արասցէ. և զքեզ Տէր Տէրանց աւելի պատուա-
կանագոյն արասցէ զաւակօք հանդերձ՝ քան որչափ ետդ: Որ վա-
սրն հաւատոց գրեալս էր, թէ Հարքն մեր և ձեր միաբան էին.
Թէ որովհետև սուրբն Գրիգոր զուղղափառ հաւատս ուսոյց
մեզ, որ յԱրուսաղէմին ուսաւ, զդոյն հաստատեաց, և անսղա
մեր և ձեր հաւատ այդ է. իսկ եթէ Մովսէսդ այդ այլազո ըն-
դունի, զոր ոչ ընդունէաք մեք և դուք, և դուք կամիք դմա
հաւանել, և նորաձևս աւելել, մեք այդմ ոչ հնազանդիմք:
Ա յանգի զոր ինչ ուսաքն՝ ոչ թողումք. քանզի մեր եկե-
ղեցիքս այսպէս հաստատեալ են, նոյնպէս և Հուրտաւայ եկե-
ղեցին որպէս էն և կայր և կայ, և պաշտօն եկեղեցւոյն չէ ինչ
փոխեալ լարգն: Իայց զի Ապիսկոպոսն, զոր արարաք, Ա ըրացի

և Հայ դպրութիւն գիտէ, և զպաշտօն կատարէ երկդրումք: Բայց իմ սրտի պակասութիւն մեծ է մարդոյ միոյ բանկց հաւատալ ձեզ, որ և իւր գլխոյն չէր հաւատարիմ, թող թէ վասն մեր. որ վասն չար գործոց իւրոց գաղտ գիշերի փախստական գնաց, և յապստամբն գնաց առ Վահրամ. և այնպէս չարութիւն գնաց առնել. զի սակաւ ինչ պիտեցաւ, և դեռ զքաղաքս առնուլ տայր, և Արեաց աշխարհիս մեծ փնաս հասուցանէր: Եւ արդ դուք նմա հաւատացէք, և նորա բանիւ առ մեզ խափանեցայք գալ: Ողջ լինէք ի Տէր. այլ կեցոյց Աստուած զկայսր, զի նա զաշխարհս մեր կեցոյց:

ԳՒՂՈՒԽ ԿՈՒՆ

Թիւ ո՛րպէս յերկուս կողմանս բաժանեաց զկամս իւր Աիւրոնն Կեղծա-
որո-թեամբ:

Ասել կայ մեզ առաջի (ի) դրուազի աստ զկամս Աիւրոնի կեղծաւորութեանն, զոր յերկուսն էր բաժանեալ կողմանս, ի կողմն Պարսից և ի կողմն Հռոմոնց, և այն լի նենգութեամբ և կեղծաւորութեամբ: Վանզի յորժամ կամեցաւ խորամանկութեամբն իւրով հիմն դնել խարխուլ իւրոց չար շինուածոյն, և զխուժիկն զայն Աեստորական, որ սկիզբն եղև կորստեան նորաձեռակերտ սկսաւ ձեռնադրել՝ դնելով ի վերայ նորա զաջ իւր զաջն մեղաց, և կազմեաց զնա իւր մահիճս մահու, և հիւանդացաւ ի նմա զհիւանդութիւն հոգւոյն. որով և մեռաւ իսկ ի նմին, և մեռոյց զամենայն աշխարհն Վրաց նովին հիւանդութեամբն: Իսկ մեք ի տես ընթացեալ նոցա հիւանդութեանն, և մատուցեալ առ նոսա բժշկապետաբար ի պատու զվէրս նոցա, և խոնարհեալ յախան նոցա, և ժահա-

հոտութեանն համրերեալ՝ ոչ կարացաք բժշկել զնոսա. վասնզի բուժական դեղն՝ զոր կազմեալ էր մեր օրինօք և մարդարէիւք և Աստուածային աւետարանութեամբն և առաքելական քարոզութեամբն, և նոյն ինքն ուսմամբ սրբոց Հարցն և երանելի Արդապետացն եղեալ ի վերայ նոցա՝ ոչ ընկալան՝ զի առողջասցեն ի վերաց անտի, զոր ընկալեալ էին ի նետիցն՝ «Աեստորի» որ ի կապարձս Քաղկեդոնականացն թագուցեալս, և ձգեալ յաղեղնաւորէն Ղևոնի. այլ աւելի ի բաց ընկեցին յինքեանց լեալք. անշնորհակալու ստացուածք չարին ստացուածք, և ինքեանք կազմեցին իւրեանց դեղ մահացու և մահաբեր. զոր եղին դաւանութեամբն՝ «Աեստորական խուժկին ի վերայ իւրեանց: Իսկ մեր տեսեալ զայն՝ հիւանդամիտք եղաք՝ հեծելով յերկար՝ յաղազս նոցա կործանմանն և մահունն. և զմիանգամ ասացեալն ի նոցանէ՝ զհակառակն և զընդդէմն կրկնաբանեալ էր միւսանգամ և երկիցս անգամ՝ մանաւանդ եթէ յորովս. զի որպէս նախ ասացաք, թէ յորժամ ցաւք հիւանդին յերկար հանդիպի և խիստ հեծն շատ ելանէ և յորով, այսպէս և մեզ հանդիպեցաւ յաղազս նոցա, զի հիւանդացեալ մտօք վասն նոցա հեծելք հանապազ, և յամենայն ժամ յոգւոց հանիցեմք, և ջանամք մի բանի նոցա՝ հազար բանի պատասխանի տալ կրկնաբանելով զմինն յերկուս և զերկուսն յերիս եթէ սխորժիս: Այլ մեք յառաջինն դարձցուք ոճ ի խորհուրդ ի սկզբան ճառիս: Երդ բաժանեալ Աիւրոնի զկամս իւր յերկուս թեակոխեր յայն կողմն Հոռոմոց՝ շուք դնելով և շնորհուկս առնելով Մուրկայ կայսեր, և նովաւ պարծի ասելով. մեք ասէր զկայսեր ընկալաք զհաւատ, և ունիմք. և ոչ իմանայր մարդադաւ անն այն՝ թէ պարտ է Աստուծով պարծել զօրհանապազ. և որ պարծին ի Տէր պարծեսցի: Եւ դարձեալ ասէր, Աոստանդնուպօլիս սրբոյն՝ Յոհաննու աթոռ է և տուն կայսեր.

և մեք զոր ի նմա հաւատ քարոզի՝ զայն պաշտեմք. և դարձեալ եթէ ետու թարգմանել և բերել զգիր չորից ժողովոցն, որով շոռովք վարին, և մեք զայն ունիմք հաւատ. և Աստուած զկայսր կեցուցէ: Իսկ ապա թեկն ածէ յայս կողմն Պորսից. զի և նոցա աշխարհն ընդերկուացեալ էր ի Պարսից կողմն և ի շոռովք. և նա ի կասկածի եղեալ յարքայից արքայէ՝ թէ զի մի՛ գուցէ խնդիր առնիցէ իմոց իրացս ի սաղրելոյ Ալմբատայ Ալիան Մարզպանի, զե բան նորա՝ որ գրեաց առ Մովսէս՝ ծանօթ տայ խորհրդոյս: Վասնզի վաղ ասացի, առէ, թէ գրեմ առ արքայից արքայ. որ բարերարութեամբն իւրով հրամանն տայ քեզ, որ երթաս նստիս քո յեկեղեցւոջն. դու ոչ առեր յանձն: Երդ յաղագս այսպիսի կասկածի կայր Աիւրոն, յայն կողմն պարծէր, վասնզի հաւատ զնոցայն էր ընկալեալ. և յայս կողմն երկնչէր, թէ խնդիր լինի յարքայէն հաւատոյն ի յաղղմանէ Եզատացն շայոց. և ասէր փառաւորեսցէ Աստուած զարքայ: Եւ այսպէս յերկուս ոտս կաղաղով՝ հակամիտէր յայս կողմ յայն կողմ, և կոծելով յածէր ընդ ծով և ընդ ցամաք՝ եկամուտ առնել առ ինքն զդաւաննողան պիղծ ժողովոյն Վաղկեղոնի և անիծեալ տոմարին Աւոնի, մանաւանդ եթէ զհայհոյութիւնն հին շրէութեանն առ ինքն նորացուցեալ, և այնու ի մարդիկ ապաւինեալ պարծէր, և շոգմոգ բանիւք և աղերսանօք կեանս խնդրէր կայսեր և փառս հայցէր արքայի սնտոի իմացմամբք:

ԳՆՈՒԽ ԾԲ

Թաղի Մովսէսի Եղեմիսպոսին Յոբրտայ առ Տէր Աջար
Վրէն Մարզպան:

Ըստուածաշնորհ պատուով պայծառացելոյ Տեառն Ամբաստայ Վրիան Մարզպանի՝ և Տէրանց զինուորի, ի Մովսիսէ Տէրամբ ողջոյն:

Չպատասխանիսն թղթոցն տեսի. զոր անօրէնութեամբ և ամբարշտութեամբ արարեալ էր Վրաց աւերիչ Աթուղիկոս անուանեալ՝ առ մեր Ըստուածապատիւ Տէր Աթուղիկոս և առ քեզ Տէր իմ: Եւ յաղագս Տեառն Աթուղիկոսի՝ վասն իմ չէ սրտի պակասութիւն, զի տեղեկացեալ է, և բովանդակ ի վերայ հասեալ, թէ վասն է՞ր կամ զի՞ հալածեցաւ. բայց վասն քո Տեառնդ կարի պակասութիւն է սրտի, զուցէ արդեւք ամբարիշտ թղթովք, զոր զրեաց առ ձեր փառաւորութիւնդ, երկմտեցոյց ինձ զձեզ: Բայց Տեառնդ ձեռնհասութիւն է ոգորմութեամբն Ըստուծոյ: Եւ է և ի հեռագոյն տեղիս քննութիւն իմիք պէտք էին տեղեկանալ, թող թէ կարի ի մօտ է չայք և Վիրք, և սահմանակից են միմեանց, և շատք յԱզատաց և յորովք Իշխանականաց աստի անդր հասանեն և անտի այսր գան. յորոց մարթի տեղեկանալ, թէ արդարև այդպէն զրտանիմ որպէս առ ձեր սրբութիւնդ զրեալ է ի նոցանէ, և ես այլտարազ ծանուցի ձեզ, և զայսպիսի Վարդապետս և զԻշխանս և զաշխարհս խարեցի, պատուհաս զոր արժան է առնել ի վերայ իմ. զի որ յիս նայի, այլ չկարէ խարել: Բայց թէ քրննել հրամայէք, յուսամ յողորմութիւնն Ըստուծոյ, թէ զամենայն բանս թղթոցն՝ որ վասն իմ զրեալն էր, սուտ գտանէք, մանաւանդ զի ի հալածանացն ժամ, զինն օր ի Տփլիսի ի նո-

րա գրուես կացի և յանդիման չարար. և աշխարհն ամենայն
 գիտէր, զի չար(ար) վասն այլ ինչ իրաց, բայց վասն հաւատոյ:
 Այլ ես բազում բանիւք ի ձեռն պատշամի խօսեցայ ընդ նա,
 և ծանուցի նմա զամենայն որ ինչ տեսեալ էր իմ զնոսա և
 իմացեալ ոչինչ զանգիտացեալ զնմանէ: Իսկ նա ոչ ետ ինձ
 պատասխանի և ոչ յանդիման արար զես. և յես ինն աւուր
 ինքն ի Մցիսիթայ զնաց. և ես այսր լուսով զնացի, և ոչ ընդ
 խաւար, որպէս և նայն գրեաց: Եւ յորժամ նոքա զնացին, որ
 օր եւթն էր, ի սրբոյ Յովհաննու վանս եկի ես, յանձն արա-
 րաք զժողովուրդն շնորհաց շողոյն. և չեմ երթեալ առ
 Վարհամ, և ոչ նոքա կացուցանել կաբեն զայդ. այլ և ես ան-
 գո՞ման առնեմ զՏէրդ զՎարրամ. առ իս գրեալ էր, եթէ իմ
 սրտի մեծ պահասութիւն է ձեր ի սրբոյ եկեղեցւոյն հեռանայ.
 բայց մինչ զնացէքդ՝ ճանապարհ առ մեզ պիտէր առնել. զի և
 եկեղեցւոյն մեծ բաժին կայ աստ, որով և զձեզ յանձն ունել
 մարթ էր: Բայս թուղթ Տեառն Աթողիկոսին տեսեալ է, և
 քեզ Տեառնդ ցուցանեմ: Եւ ես անդրէն պատասխանի արարի
 և ասեմ, ապա անտի զի՞ զնայի՞ թէ առ քեզ գայի. զի հա-
 ւատ ձեր և նոցա մի է: Եւ որ վասն չար գործոց գրեալ էր՝
 թէ հալածեցաւ ի ծածուկ, քան զիս մարդ մեղաւոր չմարթի
 լինել. զմեղս իմ՝ չոր Աստուած միայն գիտէ և ես, բայց յայտ-
 նի չկարէ ցուցանել, և զպաշտօն զի փոխեցի՝ յայտ է: Եւ
 զԱպիսկոպոսն՝ Աեստորական, զոր արարին դպրութիւն, զի և
 Վրացերէն գիտէ՝ որպէս արժանն է՝ թող թէ շայերէն, և
 անյայտ է: Բայց փառաւորութեանդ ձերում տեղեկութիւն
 լիցի, զի այնպիսի չարութեան մեքենայս շատ գիտէ, և զձեզ
 հաւատացուցանել կամի և զգործդ խափանել. բայց վասն Աս-
 տուծոյ և ձեր հոգւոյդ ջանացարո՞ւք. որով և հնար է՝ ո՞ գի-
 տէ՝ տառապեալ աշխարհին փրկութիւն առնէ Տէր Աստուած

ի ձեռն փառաւորութեան ձերոյ: Աւ դուք վարձս յԱստուծոյ
ընդունիք և բարգաւաճանք ի մարդկանէ լինին. և անարժա-
նութիւնս իմ մինչև կենդանի է, Տեառն և զորդեկիր զփրկու-
թիւն հոգոց և մարմնոց՝ որպէս զանձին իմում՝ խնդրեմ ի
Տեառնէ Աստուծոյ: Աղջ լե՛ր ի Տէր:

ԳՎՍԻԽ ԾԹԻ

Պատասխանի Ռիւոյն Մովսիսե Եպիսկոպոսին Յորբաւայ ի Ալ-
բաթայ Ալբիան Մարզպանէ:

Չգիր ողջունի սրբութեան ձերոյ ընկալաք, և ի Վրիստոս
ուրախ եղաք. որ վասն թղթոյն պատասխանեաց զարմացե՛ք,
զոր առ մեզ գրեաց Ալբաց Աթողիկոս. մէք աւելի զարմա-
ցեալ եմք յերկոցունց կողմանց յաղագս նորա՝ թէ զինորդ զայս-
պիսի բաներ մահաբեր սուտ գրէ առ մեզ. և զի յանդիմա-
նիւր ի ձէնջ և ի մէնջ ի յանձն ձեր վստահ աստէն որ ի մօտ,
զինորդ կայր արդեւք և զմեզ յորդորէր, և թուղթս տայր առ-
նել աշխարհին, և զինքն ինքեան յանդիմանէ: Բայց ապա էր
ինչ որ յառաջագոյն աշխարհականաց լուեալ էր յաղագս
սրբութեան ձերոյ, և այժմ ի Ալբիանիսէ Վերթողէ աւելի
տեղեկացաք, թէ որպէս հալածեցայք և եկիք այսր և մանա-
ւանդ վասն հոգևոր իրաց. որում Տեառն Աթողիկոսի վերա-
հասեալ է և տեղեկացեալ, և զձեզ ընկալեալ, մեզ աւելի
քննութիւն առնելոյ դե՞նչ պէտք են: Երդ զիս ահաւասիկ
փութով ի դուռն խնդրեալ է սրբայից արքայի, քեզ վաղ
ասացի, թէ գրեմ առ արքայից արքայ, որ բարերարութեամբ
հրաման տայ, և երթաս ի քո եկեղեցւոջն նստիս. և քո հա-
ւատով զքո ժողովուրդն ունիս: Դու ասես՝ թէ Ատրներսեհի

և Վաչանայ և եղբարցն ոչ արարեալ, եւ ընդ դէմ կա: Կս ոչ կարեմ սուր առնուլ, և ընդ ամենայն Վիրս կռուել: Արդ քո հոգդ և գործդ նախ ողորմութեանն Աստուծոյ յանձն եղիցի, և ապա Տեառն Աթոռիկոսի. զի գրեալ էր առ մեզ, թէ գրեցաք առ Աիւրոն երկիցս: Այլ այս թող, զի գրէ երկիցս և երիցս անգամ, ո՞ գիտէ թէ զան յուղղութիւն: Ապա եթէ ի նոյն յամառութեան կան, տեսցուք զի ի նորա թղթին իսկ աւանիկ գրեալ էր, թէ հարքն մեր և ձեր զԱրուսագէմի հաւատն ունէին, և սուրբն Գրիգոր զայն ետ նոցա, և մեք զնոյն ունիմք: Արդ այդում պատասխանի Տէր Աթոռիկոսն առնէ: Աթէ ի նոյն խելազարութեան կան, և ի միտքանութենէ մերմէ հեռանան, զարիւն նոցա ի գլտոյ իւրեանց խնդրեսցէ Տէր Աստուած. և մեք անպարտ եղիցուք: Բայց սակայն զհաճող գործդ ի գլուխ երթայ, զրեցէք առ իս. թէ զհնազանդութենէ լսեմ, և Տէր Աստուած ժամ յաջող տայ, ո՞ գիտէ թէ և աստէն իսկ ընդունին հատուցումն Աստուծոյ ի ձեռն մարմնաւոր Տէրանցս: Այլ լեր ի Տէր:

ԳՂՈՒԻՍ Կ

Յաղագս էրորդ պատճենին՝ որ ինչ վասն բաժանմանն Վրաց Գրեցան, և յայտարարութեան ժամանակաց:

Գրեցան և զխաւորեցան թուղթքս իւրաքանչիւրոց՝ որ առ միմեանս գրեալ վասն բաժանմանն Վրաց՝ սկսեալ ի Մովսիսե Աթոռիկոսէն մինչև ցայսօր, և դարձեալ գրեցան պատճենք երորդ յայտարարութեան իւրաքանչիւր ժամանակաց՝ որ ինչ յաղագս բաժանման Վրաց:

Նախ որ ինչ միանգամ ի ժամանակս Տեառն Մովսիսի Հայոց Աթոռիկոսի և ի ձեռն իւր թղթին, և պատգամին, և ապա

երկրորդ էր ինչ յաւուրս Ս լթանիսի Վերթողի եղև, որ Տեղապահ էր Աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի, նմանապէս ի ձեռն զրոյ եւ պատգամի: Իսկ երրորդ ի ժամանակս Տեառն Աբրահամու, որ յաջորդեաց զԱթոռ Հայրապետութեան Հայոց զկնի Մովսիսի: Երդ սկիզբն բաժանման Ս լրաց ի ժամանակս Մովսիսի եղև, որպէս ուսուցանեն քեզ յառաջագոյն գրեալքն ի թղթի անդ իւրում՝ որ առ Աիւրոնս: Իսկ երկրորդն եւ երրորդն սր յաւուրս Ս լթանիսի եւ Աբրահամու եղև, ուսուցանեն եւ զայն գիրք թղթոցն՝ որ գրեցաւ ի պատմութեան աստ: Ե՛յլ այսչափ բաւական լեցի ասացեալքս ի մէնջ:

ԳՒՂՈՒԽ ԿԸ

Յազափս Աիւրոնի կշտամբոն-Նեան՝ եւ որ ինչ է նմանէ գիր եւ Քան ջնորդեմ Աբրահամո- երրորդ լեղնոյն, եւ որ այլևս է Քանից պատասխանի:

Չհաւաստին որչափ կարացեալ ի բազմաց ընտրեալ բանից կարգեցաք ի թուղթս յայտոսիկ: Իայց էր բազում եւ այլ ինչ զկնի միոյ միոյ թղթոցս եւ ի միջոցի իւրաքանչիւրոց որ պատմութիւն բանք. զոր ոչ կարևոր համարեալ մեր եւ ոչ հարկաւոր, այլ զհաւաստին եւ զպիտանին մեզ գրեցաք զյոյովս մեկին եւ զկէսս կրկին՝ սակս ստուգելոյ զբանն եւ քեզ ի յայտ բերելոյ ով Հայր հոգևոր: Երդ կարգեցաք դոյզն յիշատակօք բանից յազափս Աիւրոնի կշտամբելոյ եւ զոր ի նմանէ զկնի երրորդ թղթին Տեառն Աբրահամու եւ պատասխանեոյն Աիւրոնի, որ հակառակ ճառեալ ընդ դէմ Աբրահամու ասչեալ չարափառութեամբ եւ մաշանօք չարին միեալ կայծակունս կորստեան կամաց իւրոց. եւ ջանահնար լեալ առ ի խափանել զբովան-

դակ ջանս հաւատոյ սրբոց արցն և երանելի Վարդապետացն,
 և խարխալեալ և խախտեալ զկարգս եկեղեցւոյ սրբոյ և զքարե-
 պաշտութիւն բոլոր աշխարհիս ի բաց բառնալ, նաև զնոստո-
 վանութիւն մարմնացեալ Ռանին Աստուծոյ և զմիաւորու-
 թիւն անօրէնութեան նորա յերկուս բաժանեալ բնութիւնս՝
 ըստ չարափառութեան ժողովոյն Վաղկեդոնի: Այլև բազում
 հայհոյութիւնս և հերձուածս չարաչարս եմոյժ յեկեղեցի Սիւ-
 բոնս այս հանդերձ իւրովք միարանելովք. զոր Աստուած զսա
 և զնոսա խափանեցէ. զորոյ և չարանդակ և չարահնար չար
 մտածմունս չարիմաց առն բովանդակ ուսուցանեն քեզ թուղթք
 իւր և բանք: Իսկ ի սակաւուց՝ եթէ ախորժես՝ ցուցանէ քեզ
 և այս զիր յայտարարութեան բանից, որ ընդ դէմ չարնամա-
 կագրին Սիւբոնի ասացեալ լինի ի մէնջ՝ և ասի: Արդ իբրև
 ընթերցեալ եղև թուղթն երրորդ պատասխանի թղթոյն Աբ-
 րահամու ի Սիւբոնէ՝ ոչ ըստ առաջին գրոյն կամ երկրորդին,
 այլ այլիմն լի խճբճանօք և խարդախութեամբ ի բաց տարա-
 մերժեալ ի մէնջ, զի յերկուսն յայն թագուցեալ էր չարու-
 թիւն նորա կեղծաւորութեան, թէպէտ ի տեղիս տեղիս խը-
 թեալ լինէր. իսկ յերրորդումն չարալուր բանից նորա խորհր-
 դեանն լսելի եղև յականջս ընթերցողացն, որ քաջայայտ գտիչ
 եղև չարի վարդապետ չար ուսմանցն, և երկրագործ: չար սեր-
 մաննն, որ ցանեցաւ ի վերայ ցորենոյն ի սաղրելոյ տիեզերա-
 կործան ժողովոյն Վաղկեդոնի՝ և անյիշելի տոմարին Առնի.
 զոր զնոցայն ինքնակամ կամօք և յօժարական մտօք յինքն բե-
 րեալ ցուցակութիւն՝ ցանեաց յաշխարհն Վրաց. և կամ
 թէ կամեցեալ լինէր վրիպակ և խոտորեցուցիչ սնտոխ և ու-
 նայն բանիւք իւրովք՝ ոչ գիտելով զինչ գրէր ի չար նամակի
 անդ, պայման զնելով չար կամաց իւրոց, զոր խորհէր: Այլ
 թէ վասն հաւատոյ՝ ասէ՝ զրէք առ իս, պատասխանի ոչ ըն-

դունիք յինէն: Եւ դարձեալ եթէ ինձ ընդ շայք՝ բոյց եթէ ընդ ճանապարհ ուրէք լինի անցանել, թէ ոչ այլ չկայ ինչ:

Եւ զայս այսպէս վճիռ մահու հատեալ կորստեան իւրոյ, և զայն ոչ եթէ գրովք կամ գիտութեամբ ասացեալ որոշեալ ի մէջ, այլ մարդկեղէն իմն ուսմամբ և իշխանութեամբ խաւարի վարեալ, գործակից գտեալ իւր և հակառակ հաւատոյ գեուժիկն զայն՝ Աետտորական և զհամախորհուն իւր՝ որ ընդ նմա, և նորօք մարանչէր ընդ դէմ ողջամիտ վարդապետութեան սրբոց շարցն և երանելի Վարդապետացն, որ ուղիղ դաւանութեամբ հեռեցին զմեզ Աւետարանի փառացն Աստուծոյ: Յի մինչև ցայն վայր զնանրութեան խորհուրդ իւրոյ ամբարշտութեան ծածկեալ ունէր սակա երկիւղի կասկածանաց մերոց կողմանցս, նախ մինչ կենդանի էր շայրապետն մեր Մովսէս, յորոյ ձեռանէ նորա ընկալեալ էր զձեռնադրութիւն. վասնզի ի նորա ժամանակն եհաս նորա երկունք մահու և հեծ հիւանդութեան հոգոյն. որով յղացեալ էր զցաւս երկանցն. և ի ժամանակս Վրթանիսի և յաւուրս Աբրահամու ծնաւ զանօրէնութիւն. և ի նմին մեռաւ ի ցաւս իւր և մեռոյց ընդ ինքեան ազգ մի ողջոյն:

Բայց քանզի յանիշխանութեան հայիւ աշխարհ շայոց, և շոռովք և Պարսիկք ունէին բաժանել ի միջի իւրեանց ի ժամանակս Մուրկայ կայսեր և Խոսրովու արքայից արքայի, ի բաց ընկեցեալ յիւրմէ զերկիւղ կասկածանաց մերոյ կողմանս, և յաղագս այնորիկ վստահացեալ համարձակութեամբ ի միջ երկուց իշխանութեանցն հակառակեալ ընդ դէմ դարձաւ ճմարիտ քարոզութեան Աւետարանի սրբոց շարցն, որպէս առաքելովքն Աղիաս մոգ, և կամ Աերինթոս կախարդ, և կամ թէ նոյն ինքն Սիմօն մայր կախարդաց՝ հակառակեալ ընդ երկուց պատուիրանաց մարդարեականաց և առաքելականաց վասն ան-

Երէնութեան Տեառն և միաւորելոյն ընդ մեզ բնութեան յերկուս բաժանելը բնութիւնս, և զայնցան խորութիւն խաւարային խորհրդոց իւրոց զայն ներհակ գնել և հակառակ հակաձառ բարբաջմանն իւրոյ. և այնպէս կարծեմ իսկզբանէ մարգասպան լեալ նենգազործն այն փոփոխելով զինքն ի տեղւոջէ ի տեղի, և յամենայնի սուտ գտեալ. այլ ես ընդ այս ոչ կարի զարմացեալ եմ. քանզի սուտ է և հայրն նորա սատանայ, և իսկզբանէ մարգասպան վկայեալ ի Տեառնէ: Քանզի և սա զւրեիցն ունէր զհայհոյութիւն յԱրդին Աստուծոյ. իսկ սա ոչ մարգասպան, և այլև որեսպան, զի զոգիս անձանց անմեղաց, որ դեռ ևս տղայաբարոյ մտօք մարդիկք սպանանել ջանացաւ, կամ թէ սպան իսկ գրով և բանիւ, և զկեցուցիչ Հոգին ի բաց տարամերժեաց ի նոցանէ, և զեկամուտ չարն իբր բնութեամբ յինքն բնաւորեալ բողոքովն, որպէս է սովորութիւն չարին ընդ բարւոյ մարտնչել և՞ մտանել գիտել զազատութիւն, և հակառակաւ ընդ հակառական ճեպել, և զայն ի ձեռն համակամաց իւրոց առնէ. զոր և աստ իսկ զսա էր մեզ տեսանել. զի զանհեթեթ և զանձոռնի զապիրատ և զզրդւող բանս իւր այսր անդր յածելով, ջանահնար լեալ Սամարտիկոս և զնոյն տալով սերմ չար իւրոյ վարդապետութեանն, և զչար ոխից արտամխառն մրուր արբուցանել զկիսակատարսն Քանին արդարութեան, զոր ինքն ունէր ի հնմէն և ի քացախուտ չարութեան ի Հրէական զանգուածոյն, դրժող և դառն և դժնդակ անբժշկելի արբուցանեն. որոց մրուրն ոչ սպառի: Այլ այնպէս հակառակորդ լեալ աջակողմանն, և հակամիտեալ զինքն ի ձախակողմն կոյս՝ ոխորտի և խամ մտօք զհետ ընթացեալ սրնոտի բանից առասպելաց՝ սատանական և սնտոի խաբէութեամբ զմարդկան պահելով պատուիրանաւ անդ թողեալ զպատուիրան Աստուծոյ, զի թերևս յաւարի կարասցէ առնուլ և գերել

զհաւանեալս նմա պարզափռան՝ նաև Առաջնորդս եկեղեցւոյն՝
 Յուրտաւայ, որպէս պատմեցաւ յառաջագոյն զատեալ ի հօտէ
 իւրմէ, և հայածեալ ի տանէ Տեառն, որ խօսէր նմա զՎանն
 Աստուծոյ համարձակութեամբ. վասնզի նախ քան զյայտնել
 նորա չարութեանն՝ զհասկած առեալ յանդիմանէր զնա՝ որպէս
 ինքն իսկ յիշէ ի թղթի անդ իւրում, և զայն ոչ կարծեօք ինչ,
 այլ ստուգիւ։ Իսկ նա ոչ հաւանեալ նմա, և ոչ ընկալեալ
 զբան խրատու վարդապետութեանն նորա՝ մինչև անկաւ (ի)
 խորխորատ կորստեան։ Ապա այնուհետև վարանեալ ի վերս
 իւր և ի խաւարային խորհուրդս՝ կամեր զազտնի սպանանել
 զամբիծն. և հարեալ ընդ վիմին ընդ այնմիկ՝ փշոեցաւ, որպէս
 շրեայքն (ի) Փրկչէն. այլ թէպէտև վիմին ոչինչ ստնանեալ
 ինքն առ վիմին խորտակեցաւ։ Վանգի կամեցաւ զնա արտա-
 տահանել ի ժառանգութենէ իւրմէ, ինքն արտաքսեցաւ
 ի կենացն անվախձանից։ Վանգի եզիտ համակամ իւր զԿու-
 ժիկն զայն՝ Վեստորական և զնմանիսն իւր. որ ինքն իսկ
 Աիւրոն իրբև զբազմաց խօսի և ոչ զմիոյ։ Վանգի ասէ ինքն
 ի թղթի անդ իւրում՝ որ առ Աբրահամ. յորժամ իմա-
 ցաք՝ ասէ՝ զնոցա չար աղանդն, ի բաց մերժեցաք ի միջոյ.
 և յայնմհետէ նոցա ողջոյն ոչ դք իշխէ տայ։ Եւ զայն
 զօղեալ թագուցանէր առ ինքն, և զայս ինչ՝ և զայս պատ-
 ձառէր. և նորօք կանառեալ ընդ Ճշարիտ հաւատ ուղղա-
 փառութեան, որպէս անդ երբեմն իսկզբանն սատանայ օձիւն
 ի դրախտին ընդ նախահայրն մեր։ Վանգի որպէս նովաւ
 և ի ձեռն նորա մահ եմուտ յաշխարհ, նոյնպէս և ի
 ձեռն սորա բազում հերձուածք և հայհոյութիւնք մտին
 յեկեղեցիս։ Բնտ որում և զինքն կերպարանեալ ի հրեշ-
 տակ լուսոյ, որպէս սովորութիւն է սատանայի կերպարանել,
 և չեն ինչ զարմանք թէև սա նոյնպէս. վասն զի զնորայն

գործեաց պատրանս Վրաց աշխարհին: Վանզի պատրուակեալ զինքն չարն իբր բարի գոլ, որ էր ճշմարտապէս խաւարն լոյս կերպարանիւր, և կոմեցեալ լինել վարդապետ օրինաց, խոտորեալ յունայնութենէ բանից իւրոց՝ ոչ իմանայր զինչ խօսէր՝ և ոչ վասնորոյ պնդեալն էր: Եւ հանգոյն Հիմենեալ և Մղէքսանդրի մատնեցաւ սատանայի, զի խրատեսցի չհայհոյել: զի սաստիկ և չար ախտիւ սատակմամբ ասեն վճարեալ զկեանս իւր Ղիւրոնն այն Սկուտրացի: Վանզի մերժեալ էր յիւրմէ զհաւատս սրբովք մտօք, և նաւակոծեալ ի հաւատս ճշմարիտս՝ ոչինչ օգտեաց նմա բան ինչ ամոքելով ի հնազանդութիւն: Իսկ եկեղեցիք ուղղափառաց, որք Աստուածոյնոյն են տեղեկացեալ պատուիրանի, և ուսեալք ի տան Տեառն, և յինքեան ունին բնաւորեալ բերելով զբան Աւետարանին, և գործ կատարեալ հաւատովք խոստովանութեամբ ճշմարիտ աւաքելական քարոզութեանն, ոչ դղորդեցան դրդուեալ ի շփոթմանէ վրիպական չար վարդապետութեան խարեբայի այնմիկ: Վանզի զնուորեալ էին զդեղեցիկ զնուորութիւնն, և սրնեալք բանիւ հաւատոց և բարիոք վարդապետութեամբ, և զհետ երթեալ ճշմարտութեանն, և կան և մնան մինչև ցայժմ յեցեալ և յուսացեալ յօրինս Տեառն: Եւ զսահման բարեպաշտութեան պատուիրանաց Աստուծոյ յինքեանս բերելով բընաւորաբարս՝ որպէս ասացաք օրինոք մարտուցեալ ընդ չար ոտխին, որ գեռ ևս կան և մնան ի նմին, և միշտ հային յայս մալրութիւն և ի վարդապետութիւնս դիւաց կեղծաւորութեամբ՝ հարեալք յիւրեանց խղճի մտացն. իսկ մերքն և որ վասն մերոցն հայածեալ ի նմանէ զհետ իսկ եղին բարեպաշտութեան ուղղափառ խոստովանութեամբ սուրբ և աստուածահաճոյ շարցն, որ ժողովեցան ի Ղիկիայ, և յԱփեսոս, և ի Արտանակունւպօլիս. և նորա ընկալեալք ի սրբոց աւաքիւոցն, և

առաքելալքն ընկալեալք ի Զողոյն արքոյ, որ խկզբանէ մինչև
 ցարդ ևս ներգործի ի մեզ միշտ գեղեցիկ հաւատոյ ուղղափառ
 խոստովանութիւնս. ընդ որոց և գաւանեցաք մեք և դաւանելօք
 մինչև իսպառ. և նորա ի նոյն կանխեալ բարեպաշտութեան,
 և զնոյն աւանդեալ եկեղեցւոյ իւրոյ բանեք հաւատոյ և բա-
 րիոք վարդապետութեամբ մինչ ոչ էր հալածեալ ի Աիւրոնէ,
 և զկնի հալածանացն գրով զնոյն հաստատէր ի հեռաստանէ:
 Իսկ Աիւրոն մինչդեռ ոչ էր ի դերև ելեալ, ոչ առնէր ընդդէմ՝
 ումեք պատասխանի գրով կամ անգիր՝ մինչև ի գրեշն առ նա
 Ալբիթանիսի. այլ միայն զԱրքանոսին ցուցանէր խոնարհու-
 թիւն՝ որ առ երանելին Աիւրեղ, և կամ նոյն ինքն զԱիւրոնի
 կախարդին՝ որ առ Պետրոս. թէպէտև գրէր յոք և կամ խօսէր
 ումեք մինչև ի պատասխանի երկրորդ թղթին Աբրահամուն: Իսկ
 իբրև ծանուցեալ եղև կեղծաւոր կորուստն Աիւրոնի յԱպիս-
 փոպոսէն Յուրտաւայ գրով, և ի Ալբիթանիսէ Վերթողէ բա-
 նիւ, նոյնպէս և ի Ամբատայ Մարզպանէ, նաև յիշխանաց և ի
 շինականաց, որք գիտակք են նորա մոլորութեանն. որ ապա
 զստոյզն և զհաւաստին յերրորդում թղթին իւրոյ պատաս-
 խանոյն իմացաւ զբաջայայտ չարութիւն Աիւրոնի՝ ի կատա-
 րումն եկեալ և ի գլուխ մոլորութեան հասեալ: Պրէ ապա և
 նա նամակ ընդ դէմ նորա Շրջաբերական յամենայն եկեղեցիս
 ուղղափառաց, և ի բաց հաստանէ զնա սրով սուրբ Զողոյն, և
 գրէ զգուշանալ ի նմանէ՝ և ի նորաձայն չար վարդապետութե-
 նէ նորա, և յաշխարհին սիրելութենէ և ի խնամութենէ, և
 որ մկրտութեամբն ընդ նոսա միաւորին, և կամ առնուն ի
 միմեանց և որ այլ ևս հաղորդութիւն միաւորութեամբն,
 այլ միայն այլազգաբար վաճառաւ տալ ինչ. և առնուլ ի մի-
 մեանց: Նաև խաչիւն որ ի Մցիսիթային, և որ ի Մանկղիս,
 ոչ պարտիլ ումեք երթալով յերկրպագութիւն առ նոսա.

և կամ յայլ եկեղեցի ուրեք խափանօք ուխտի, և կամ թէ
 ուրեք ուրեք խաչ անուանեն ուխտի պատճառաւ, և այնու
 պատրեն զսիրտս անմեղաց. և ի վերայ այտոցիկ ամենայնի կապ
 և կնիք եղեալ չարաչար նզովիւք և սպառնալեօք տուժից ի
 շողեւորաց՝ և սուգանօք ի մարմնաւորաց: Այսպէս ապա բա-
 ժակ բարկութեան Տեառն հասեալ ի վերայ Ալքաց առ ի
 պատել զնոսա անէծս և հեծս ցաւագինս: Այնպէս ոչ կա-
 ջին նոքա յուխտի Տեառն. և ըստ իրաւանց նորա ոչ կա-
 մեցան գնալ: Այնպէսորիկ բարձեալ թողան երթալ զհեռ
 կամաց իւրեանց. և այս ի Աիւրոնէ եղև նոցա: Այնպէս
 խաճաւ նա յիժէն անհնարին վերօք առանց բժշկութեան. և
 հարաւ յօձէն նախաչար և խաբեբայ: Քանզի քակեաց զցանգ
 հայրենի, և գտաւ գտիչ չարեաց՝ և հակառակորդ մղար
 անուն գիտութեամբն իւրոյ նորաձայն իմն բանիւ, հակառա-
 կութիւն և կոիւ ի մէջ արկեալ երկոցունց կողմանց: Իսկ
 զի՞նչ ապա ասացից վասն նորա, և կամ զի՞նչ նմա առ ի
 մէջ գովութիւն պարսաւանաց, ասացից ի գրոց, հեգնե-
 լով զնորա անիմաստ իմաստութիւնն, և զաներկիւղ երկիւ-
 դածութիւնն, որ խաբեբայ չարութեամբն իւրով խաբեաց
 և խափտեաց ի հաւատոց զայնքան Արեաց աշխարհն Ալքաց՝
 անզգամն և անիմաստն այն՝ իմաստուն՝ զինքն կարծելով:
 Արով և ի վերայ գայ բան իմաստնոյն Աղոյմնի այնոցիկ՝
 որոց թուին իմաստուն լինել. քանզի ասէ, զայ այնոցիկ որ
 թուին իմաստուն լինել յանձանց իւրեանց: Եւ աստուա-
 ծային առաքեալն ասէ, խաւարեցան մթութեամբ սիրտք նո-
 ցա, և զանձինս առ իմաստունս ունէին, յիմարեցան: Իսկ
 սա այսպիսի գտաւ անմտութեամբն իւրով՝ իմաստուն զինքն
 կարծելով անիմաստն այն, և փոխանակեաց զճմարտութիւ-
 նն Աստուծոյ ընդ ստութեան: Քանզի ասեալութիւն բերաւ

ի բերան նորա. և սուր շողաց ի շրթունս նորա. և նենգութիւն գտաւ ի լեզուի նորա. և ամենայնիւ յամենայնի իսկ խոտան գտաւ. զի խոտորեցաւ յուղիղ ճանապարհէն, զոր հետեցին շարքն մեր ուղղափառութեամբ, և մեզ ուսուցին ընդ նոյն գնալ: Իսկ նա հէզն և թշուառականն թողեալ զօրէնս սրբոցն շարքն, և հետեւեալ զհետ խուժկին, և մատուցեալ*) զպատուէր երանելի Արդապետացն, չոգաւ զինի Կեստորականացն. խոհեմ՝ զինքն և իմաստուն կարծեցեալ, ամբարշտաբար զայրացոյց զնոզին սուրբ յանօգուտ փոյթ զինքն ձգելով, և սնտի ցանկութեամբն իւրով դաւաճանեաց զփոս բազմաց: և զոր շարքն մերոց սրբոց և Արդապետացն ուղղափառաց հաւանութեամբ միմեանց և հաճութեամբ շոգոյն սրբոյ աւանդեցին մեզ զքարոզ առաքելական և զդաւանութիւնն իւրեանց մեզ, ճշմարիտ խոստովանութեամբ պատուել մեզ և պաշտել և տօնել զտօն տնօրէնութեան Տեառն մերոյ. որ մինչև ցայս վայր բերէ բնաւորաբար եկիզեցիք ուղղափառաց: Որում ոչ որ կալ հակառակ, բայց նա միայն՝ որ հակառակն եկաց անձին իւրում և դատաստան ընդ հելետիովտացն ընդունի, որք հերքեալ կործանեցան ի սրբոց շարքն և ի Արդապետացն: Եւ արդ վասնզի այսոքիկ այսպէս ի սրբոցն և ի բարեպաշտիցն շարքն եզև մեզ աւանդեալ, որպէս ասացաք, յետ այսորիկ ապա և զյաջորդն յանձն առցուք պահել և առնել: զի թերևս կարասցուք զգուշանալ ի սուտ ուսմանէ չար ոսոխին՝ և ի սերմանողէն զչար սերմն ի վերայ ցորենոյն ի չար մշակէն ցանողին ի գիշերի և ի թշնամոյն ճշմարտութեան: Եյսուհետև՝ ասե՛ զազջամղջին գիշերայնոյ սևութիւն սերմանողին ի բաց արարէք ի ձէնջ զգուշաբար: Երդ օն առեալ

(*) Գուցէ հոռացեալ

մեր զգեստուէր սրբոց Հարցն՝ զչարն չար խորհողն ի գլուխ հուսեացուք: և դարձեալ զչարն չարով կորզեսցուք, զի դարձցին ցաւք ի գլուխ նորա, և անօրէնութիւնք քիւր ի վերայ գագաթան նորա: Ո՛ր քարածիգ եղև բանիւք իւրովք, և բանս առ Բարձրեայն խօսեցաւ. և ըստ իմաստնոյն բանի ընկալաւ առ ինքըն զոր ձգեաց. թէ որ ձգէ քար ի բարձունս՝ ի գլուխն իւր անկցի: Եւ այլ ոմն ի սրբոց Հարցն հաստատէ զբանս զայս, եթէ որ՝ ասէ՛ գազան հերձուածող անբանից է՝ ի խոնարհ մնասցէ. ապա թէ քարկոծեսցի բանիւ ձ՛ջմարտութեան. քանզի զՎրիստոսի մարդանայն մարմնով և զմարմինն միաւորեալ ընդ Բանին շփոթ և խառնակեալ խորհեցաւ աւերիչն այն Սրայ անուանեալ Աթուղիկոս Աիւրոն կոչեցեալ Աերնթոսի գոլ հաւասար. յորմէ երսնելի առաքեալն և աւետարանիչն Յովհաննէս երկուցեալ փախեաւ ի բաղանեացն՝ զԱերնթոս ի ներքս տեսեալ, և կամ թէ ծնունդ ամբարիշտ ժողովոյն Վաղկեդոնն՝ և պտուղ ազանդոյն Աւոնի: Վանդի հանդերձեաց զինքն զկնի նոցա՝ այլ Վրիստոսն քարոզել, զոր ի Պաւղոսէ ոչ քարոզեցաւ, և հոգի օտար առնուլ, զոր ոչ որ յառաքելոցն էառ և ի քարոզելոցն ի նոցանէ, և կամ աւետարան օտար ընդունել, զոր ոչ որ ի սրբոց Հարցն ընկալաւ, և կամ երկրորդ առաքեալն սուրբ՝ և երանելին Պրիզոր Առասաւորիչն մեր, որ ուսոյց մեզ զձմարտութիւնն. և այսպէս ապա խորհիչն չարեաց կամ թէ գտիչն ոչ շատացեալ յիւրն կալ մնալ ի հնացեալ չարութեան և կամ թէ յանօրէն հայհոյութեան, այլ դարան կալ նստուցանել առ ինքըն զխուժիկն զայն և զնմանիս նորա Նեստորականք. որ և ինքն իսկ Նեստոր եղև և երկրորդ և առաջին մեզ փչող զՎրիստոսն չար և զաղտեղի մտածմունս, առ ի տարազրել և ի գերել զայնոսիկ. որ դեռ չև ևս էին թիւրեալ ի չար խոր

մորէ նորա, այն ոչ լինի հաց կենդանական, և կամ զանկուածոյն, որ Փարիսեցւոցն անաստուած վարդապետութեան նշխար բերեալ խուժիկն այն ի Հրէական աղանդոյն ի հնմէն և ի քացախուտ չարութենէն, և խմորեալ նովաւ առհասարակ զամենայն աշխարհն Վրաց. և այսպէս մաքառեալ և կրուեալ նովաւ Աիւրոն ընդ ճշմարտութեան ի ձեռն գրոյ անարժանութեան և չար նամակին իւրոյ՝ որ առ Աբրահամ, և այնպէս ժառանգիչ լեալ անիծից՝ որպէս Քուշանն այն Սետրաց Ֆնունդ անիծիցն Այսենի, որ հնարեցաւ լինել ուսուցիչ արեաց երանեքի ազգին Ամայ: Այլ արգ վասնզի այսպէս եղև մեզ ասել յազազս Աիւրոնի, կարգեսցի աստանօր և ի բաց տարեալ տարաբարեսցի ի մէնջ անհանձար և սնրնարող միտք նորա, և հերեսիովս լեզու նորա արգելցի ի խօսելոյ զնենգութիւն. և զճաղրական նորա և զշամուշ մտաց բանս՝ իբրև զփխրան ինչ ի բաց թքեալ թողցուք, և զգժոխազնաց ճանապարհ նորա խոպանել ջանասցուք, որ թուէր նմա՝ թէ ուղիղ է: Քանզի ասէ պատուածայինն Սաղոմոն, թէ են ոմանք՝ որ թուի նոցա թէ ուղիղ են ճանապարհք իւրեանց. բայց կատարած նոցա հայի ի յատակս դժոխոց: Արդ՝ այսոքիկ մինչ ցայս վայր յայսմ՝ մասին բաւական լիցի քեզ առ ի մէնջ ասացեալ յս. զայն յայլում տեղւոջ թողցուք ասել:

ԳՂՈՒԽ ԿԻՒ

Յաղագս յայտարարութեան առաջին պատճառին՝ որ լսան քաժան-
ձան Վրացի Ախրանէ:

Գրեմք քեզ այժմ՝ որ ինչ մերոցս ելեալ հասողութիւն՝ որ յաղագս առաջին պատճառի բաժանման Վրաց: Վաննդի ի գիրս թղթոցն ոչ այլ ինչ գտաք աւելի պատճառ գրեալ, բայց միայն զխուժիկն զայն՝ Նեստորական, զորմէ գրեաց առ Աիւրոն երանելի Հայրապետն Մովսէս՝ որ յիշի մինչև ցայժմ: Արդ անցից սակաւ ինչ բանիւք յիշատակել վասն առաջին պատճառին՝ յաղագս որոյ վերագոյնն խորհտացաք ասել՝ թողով յետ զխուժիկն զայն: Վաննդի մեր ի վերայ հասեալ ստուգիւ ի կարգի զըուցաց ոչ ի միոյ միայն կամ յերկուց և կամ յերից, այլ ի բազմաց բազում անգամ, և այժմ ասացից քոյին հարցասիրութեանդ ըստ իմում՝ առաջին յանձնառութեանն՝ ով հոգևոր Հեղինակ վասնդի պատուէր ընկալայ յառաջագոյն ի քէն ամենայնի հոգ տանելով և զհաւաստին կարգել մեզ ի պատմութեանս աստ՝ որ ի լոյ և ի գրոյ: Խակ մեք փոյթ յանձին կալեալ, թէ վաննդի մեզ հաւատացաւ ի քէն այսմ գործոյ վերակացութիւն, ոչ երբէք անցանել զքոյով հրամանաւ, այլ ջան տանել ամենայնի, և խնամով հոգալ որչափ միտք մեր և հասողութիւն բաւիցէ: Վաննդի փոյթ քոյոյ յօժարութեանդ սակս խնդրոյն հաճոյ թուեցաւ մեզ, և զտկարութիւնս մեր ի բաց դնել, և ի վերայ քո հրամանիդ զդժուարութիւնն հեշտութիւն համարել: Արդ կարգեսցուք զայս դոյզն յիշատակաւ բանից զկնի առաջնոյ պատճենիցն՝ որ ըստ միոյ միոյ ժամանակաց պատմեցաւ յիւրաքանչիւր տեղոց: Եւ յետ այսորիկ՝ զոր պատշաճն վարկանեմք ի կարգի ըստ խորհրոյ բեր՝

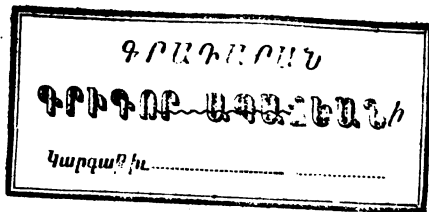

ման յիշատակել և զայն: Արդ և ծանիր՝ զառաջարկութիւնս մեր յայսոսիկ խորհուրդ թէպէտև փոքր թուի փոյթոյ մերոյ հաւաստի քննութիւնս. զի թէպէտև քեզ հեշտութիւն թըռի և կամ ուրախանալ ի վերայ ասացելոցս, սակայն ընդ միմեանս համեմատեալ զխորհուրդս և զկամս, արդ ընկալ զհաւաստի քննեալսս. զի որչափ կարացեալ ըստ կարի մերում քննեցաք ստուգիւ ի բազմաց, որպէս վերագոյնն ասացաք: Բայց զհաւատարմութիւն յընթերցասիրաց ումանց ուսաք. որ կարծեմ բաւական լեալ, զի միևնոյն առաջին պատճէնսն՝ որ յիւրեանց թուղթան պատմի ստուգիւ ի գիրս թղթոցն. և մերս ըստ մերում կարի և հասողութեան ի խորհուրդ ածեալ գրով զնոյն պատմեցաք քեզ: Վասնզի այն պատճէնք վիճոյ էին ընդ միմեանս, իսկ այս պատճառք իսպառ ի բաց գնալոյ: Վասնզի անդ յղացաւ զցաւ, և աստ ծնաւ զանօրէնութիւն. անդ հիւանդացաւ ի հեծ և ի ծով, իսկ աստ մեռաւ զմահ հոգւոյ մերոյ: Վասնզի զայս այսպէս ասեն յաւանդութենէ ծերոց, եթէ ի ժամանակս Աբրահամու Հայոց Վաթուղիկոսի իբրև եկաց նա յաթոռ Հայրապետութեան իւրոյ, եկին առ նա Վաթուղիկոսն Վրաց և Աղուանից. քանզի յայնժամ էին ի պատիւ Աբք Ապիսկոպոսութեան աթոռոյ սրբոյն Գլիգորի, և ըստ առաջնոց Հարցն սահմանադրութեան և սովորութեան եկին առ Աբրահամ յառաջին ամին Հայրապետութեան իւրոյ ի սէր և ի հնազանդութիւն: Իսկ նա ընկալեալ զնոսա մեծաւ պատուով և սիրով Հոգւոյն որպէս օրէն է, և նստուցեալ զնոսա յիւրաքանչիւր զահի, որպէս սովորութիւն էր նոցա նստել. և ի ժամ ճաշոյն առեալ զհացն ի ձեռանէ Տեառն Աբրահամու՝ օրհնեցին և կերան մինչև ի ժամ գինոյ. և ապա առեալ Տէր Վաթուղիկոսն՝ օրհնեաց և ետ նախ՝ Վաթուղիկոսին Աղուանից. իսկ (ի) միւսում նուազին յորժամ կամեցաւ տալ Աիւ

րոնի, նա ոչ կամեցաւ առնուլ խոժոռեալ ընդ միտս իւր: Իսկ Աթուզիկոսն Աբրահամ իբրև ետես զայն, առժամայն ոչինչ ասաց. ապա իբրև ստիպեաց զՎիւրոն ասել զպատճառն, եհարց զորսխուժիւն գործոյն: Իսկ նորա պատասխանի տուեալ ասէ, զի՞ եղև ինձ այս փոքրկանալս ի քէն. քանզի ես աւագ եմ քան զնա, և մեծ ի տան իմում. և այս տանս զահերէցութիւնս նախ իմ էր, և ապա դորա: Այննզի վիճակաւ վերագոյն եմ քան զդա, և Նպիսկոպոսօք ևս առաւել, իսկ հաւատով նախ քան զդա ի սրբոյն Գրիգորէ և այսր: Իսկ Աբրահամ քանզի կամեցաւ խաղաղութիւն առնել, սկսաւ արդարացուցանել զնա՝ և ասէ, ոչ գիտէի զայդ ամենայն ո՞վ Տէր եղբայր, միանգամայն և պատիւ արարի զայն նորա ծերութեանն՝ ուսեալ ի գրոց սրբոց: Վանզի ասաց մի ոմն յիմաստնոցն, թէ զալիս պատուեցի, և առաջի ծերոց յստն կացի: Եւ դարձեալ Աստուածաշինն Պօղոս, եթէ զծերն ընկալցիս իբրև հայր. և այլ ոմն, թէ ծերութիւնն պատուականագոյն է: Եւ անդ առ Մովսիսիւ ի խրատ ժողովրդեանն Իսրայէլի ասէ զիրն, առաջի ալեաց յառնիցես, և պատուիցես զերեսս ծերոյն. և երկից(ես) յԱստուծոյ քղամէ, և այլ որ ինչ սոցին նման ասի յայլում տեղոջ: Երդ նա քանզի ծեր էր և դու մանուկ, նմա զայն պատիւ ոչ վասն մեծութեան արարաք, և ոչ այլ ինչ իրօք զնա նախամեծար համարեալ, այլ վասն ծերութեան միայն: Եւ այսքանիւք և այսպիսի բանիւք խօսեցեալ ընդ նմա՝ ոչ կարաց հաշտութիւն ածել. և որ այլ պաշտօնեայքն էին Աթոռոյն՝ զնոյն բանս խօսէին, զի թերևս խաղաղասցի ի խռովութենէն և լռեսցի: Եւ նա ևս առաւել քան զևս առաւել յորդորէր լի ցասմամբ ի խռովութիւն շարժեալ զինքն, որ կարծեմ զպատճառն միայն ինդրէր խռովութիւն: Եւ այնուետև ոչ դք կարաց յայնցանէ լռեցուցանել զնա. զի թէպէտև կամեցան հատանել ըզ-

Ծղատճառն այնմիկ, որ զպատճառսն կամէր, ոչ կտրացին. և այնուհետև ոչ էր խաղաղութիւն ի մէջ երկոցունց: Վանզի զիրն ասէ, խաղաղութիւն խաղաղութիւն, և անդ ոչ էր խաղաղութիւն: Ապա այնուհետև յարուցեալ Աիւրոն ել արտաքս ի սեղանոյն. և այլ ոչ ոք կարաց ի մարդկանէ՝ որ անդն կային՝ դարձուցանել զնա. այլ ընդ միոյ բաժակի զանդրանկութիւնն վաճառեաց, որպէս Նսաւն այն ի հնուքն, որ ընդ միոյ կերտկրոյ զանդրանկութիւնն վաճառեաց ընդ եղբօրն իւրում՝ Յակովբայ. որ թէպէտև յետոյ արտասուօք զղջացաւ, ոչ եզիտ թողութիւն: Իսկ սա և ոչ յառաջ զջացաւ և ոչ յետոյ. նա առնելով կերակուր և տալով օրհնութիւն, իսկ սա ետ բաժակ, և էառ անէծս անձին իւրոյ առանց թողութեան: Արդ այս յաւանդութենէ ի մեզ հասեալ՝ այլ ոչ զրով. քանզի սովորութիւն է զրոց սրբոց և զրուցաց ասել բան որ յարտաքնոց և աւուուլ վկայութիւն: Ասև առաքեալ յիշէ զտոյն բան ի թրղթի անդ իւրում՝ որ առ Տիմոթէոս. պարտ է ասէ վկայութիւն բարի և յարտաքնոց ընդունել: Աւ դարձեալ ի գոեհիկ առասպելաց զայն բան, եթէ կերիցուք արբոք, քանզի վաղիւն մեռանիմք. որ ի յառասպելս յայտ կործանեցաւ Աիւրոն սակս ըմպելեացն: Իսկ ի կատարելադունից ոմանց, զորոց զանուն և զբան յիշէ մի ոմն ի պատմագրաց, և ասէ այսպէս՝ Ողոմպիոսոս անուն ասաց, պատմեցից ձեզ՝ ասէ՝ զրոյցս անփիրս յաւանդութենէ ի մեզ հասեալս. զոր և բազումք ոմանք ի գեղջկաց զրուցեն մինչև ցայժմ. և դարձեալ եթէ ոմանք այլազգարար և ոմանք այլաբանարար զրոյցս մատենից տային: Արդ մեք ոչ ի գեղջկաց և ոչ ի գոեհիկ առասպելաց ասացաք, այլ ի կարի քաջ արանց ուսումնասիրաց ուսեալ պատմեցաք քեզ: Այսանզի պարտ էր մեզ զանգիրս հինս զրուցաց ասացեալս մեզ յաւանդութենէ ձերոց հաւատարիմ արանց պատ-

մել քեզ ի մատենի աստ պատմութեան, նաև որ ի մերումն ժամանակի, թէպէտև ոչ տակաւին ևս հաստատեալ զրով : Ասացաք զպատճառս առաջին պատճենին՝ որ ի դրուագի աստ՝ որ յաղագս փառասիրութեան մարդադաւանն Նիւրոնի մեզ ի վերայ եհաս հարկ. որ մի էր և պատճառ եղև՝ սակս միոյ բաժակի՝ բաժանման ի մէջ այնքան բազմութեան ազգի : Վանզի գոյ մահ և ի միոյ ցաւոյ հանդիպեալ մարդկան : Վանզի ասէ աստուածայինն զիր յաղագս Ադամայ անկելոյն ի փառաց, եթէ ի միոյ պտղոյ ճաշակեաց, և անկաւ զմահ ի միոյ՝ ասէ, այլ ոչ եթէ յերկուց կամ յերկից պտղոց, և այն յաղագս փառաց. ուստի և մեղք, և ի մեղաց անտի մահ. զոր լուաւ յաստուածային հրամանացն, թէ հող էիր և ի հող դարձցիս. զի ցանկանալով այլ փառաց, զոր ոչ ունէր, և զայն ևս կորոյս՝ զոր ունէր : Ալ յաղագս այնր մահ ամենեցուն, և մահուամբ միոյ մարդոյն մեռան ամենեքեան զրեալ է. և զկնի մահուանն մեղք. որ տիրեաց բնութեանն մարդկան, և այն յետոյ ի ներքս մտեալ ի մեզ՝ այլ ոչ յարարչէն, և ապա կռապաշտութիւնք ազգի ազգի. զի թողով զԱրարիչն՝ զարարածս պաշտեցին՝ այսինքն զարեգակն և զլուսին և զաստեղս, նաև զոսկի, և զարծաթ, և զքար, և զփայտ և զայլ ևս անթիւս որ ի արեւրս, թողում ասել և զտղոնց և զժրային զեռնոց, զորս զամենեսեան և զնոսա ի բաց եբարձ Վրիստոս : Ալ Վրիստոսի քարոզն, և ապա զպաշտոն նոցա Վրիստոսի մատուցին, և մատուցանեմք, այն որ օրհնեալն է յաւիտեանս, ամէն :

Գ-1, ՈՒԻ ԿԳ

Յաղագս էրկրորդ պատճառով բաժանմանն Վլադիմիր Եզև Ե Հուս
կառասիանէնէ կլարսնի:

Չայս ասելով մեզ յայլոյ պատմադրաց թիւադրութենէ՝ տան
մեզ նպաստ լինելով ի գործս մեր. վասնզի ուսեալ մեր և ալ
պատճառ ի պատմութենէ զրոյ յաղագս բաժանմանն Վլադիմիր
Ընդ յայնու ժամանակս մինչ բաժանեալ ունէին Պարսիկք և
Յոյնք ի միջի իւրեանց զաշխարհս շայոյ, եղև քննութիւն ի
մէջ շայոյ և Յունաց վասն դասակարգութեանն եկեղեցւոյ
Նման ինն դասուցն վերնոյ, զի վիճէին Յոյնք և մեծաբանէին ի
վերայ շայոյ, եթէ՛ զի մեր ասէին ինն դասակարգութիւնք
եկեղեցւոյ՝ և ձեր ոչ մերն կարգեալ կան ըստ ինն թնոյ դա-
սուց վերնոցն՝ ոլք են տոյտքիկ:

Պատրիարքք, Երբ Եպիսկոսոսք, Մետրոպոլիտք, Եպիս-
կոպոսք, Քահանայք, Սարկաւադք, Արասարկաւադք, Աղե-
րիկոսք, Գրականացք: Ենդանօր ապա բերաւ բան ի բերան
մերոյս յետ զկարդին նոցա գնելով, և ասեն. և մէք ունիմք
կարգեալ զնոյն դասս եկեղեցւոյ աւանդեալ մեզ ի սրբոյն Գը-
րիգորէ, և ալ կարգելք կամօքն Եստուծոյ: Չի և մերս առա-
քելական է աթոռ սրբոյն Թադէոսի, և զինի նորա սրբոյն Գը-
րիգորի, որ եղև մեզ երկրորդ առաքեալ, միանգամայն և Եու-
սաւորիչ: Եւ յայնժամ զշայք Պարսիկք և Յոյնք ունէին որ-
պէս բազում անգամ ասացեալ եղև՝ բաժանեալ ի միջի իւր-
եանց, և Տէր Մովսէս յաթոռ սրբոյն Գրիգորի նստեր ի Գը-
ուին: Եւ ի կողմն Յունաց հա՛առակաթոռ նմա նստուցին
զՅօհան ոմն մերձ առ նա. իսկ զերկուեան Եթոռ շայրապե-
տութեան խոտեցին Տեարքն Աբենեաց: և ոչ հաւանեցան ընդ

Հակառակութեան հնարանդել ումք հրամանաւ Եպիսկոպոսին իւրեանց առաքինոյն Պետրոսի. որ հասեալ ի վախճան՝ պատուէր ետ վիճակին իւրոյ առնուլ ձեռնադրութեան յԱղուանից և զմեռոնն օրհնութեան՝ մինչև միացի Աթոռ Հայրապետութեան սրբոյն Պօրհորի: Եւ յայնմ հետէ և առ յայ պայ առնուին ձեռնադրութիւն և մեռոն Սիւնք ի յԱղուանից՝ մինչև բարձաւ հակառակութիւն՝ ասէ պատմագիրն: Վասն այնորիկ ոչ եկն Սպիթուղիկոնս Աղուանից ի ժողովն ձեռնադրութեան Աբրահամո՝ մինչև միապետեաց Աբրահամ զԱթոռ Հայրապետութեան իւրոյ: Եւ սակա ինն դասակարգութեանն եկեղեցական կարգաց զխաւորեցին և կարգեցին զԱբրահամ՝ Պատրիարք, և զ՝ զուանից: Աքք Եպիսկոպոս, և ըզՎրացն՝ Մետրապօլիտ. որում ոչ հաւանեալ Վրացն Արարոն կալ ի կարգին յայնմիկ՝ յորում կացուցին, խեռացաւ և զհակառակութեան բերէր վճիռ: Իսկ Հայրապետն Աբրահամ լինել ասէր յառաջահաւատ քան զՎիրս, և նոցա անդ է Աքք Եպիսկոպոսութիւն. յայսմ մաքառման և ի խնդիր ուղղափառ հաւատոյ դարձան Վիրք և եղեն Վարդկեղոնիկ ի սաղրելոյ սատանայի և Աիւրօնի, միանգամայն և ի կամաց կայսերըն Մուրկայ, և (ի) Յունական զօրավարացն գրգռեալ լինէր լիրեն այն Աիւրոն՝ խնդրել զգահերեցութիւնն իւր ի վերայ Աղուանից: Արում ոչ հաւանեալ Աղուանից, զայլ ոմն երեւեցուցանեն կանխաւ եկեալ առաքեալ յաշխարհն Աղուանից՝ Եղեշայ անուն. զորոյ որպիսութիւնն ասել կամէի զառաջին: Սա լիալ յաշակերտաց Փրկչին ձեռնադրեալ (ի) Յակոբայ յեղբօրէն Տեառն, և հաւանեալ այնմ, ետուր զԱքք Եպիսկոպոսութիւնն տանն Աղուանից՝ իրաւունս համարելով, և զՄետրապետութիւնն տանն Աիւրեաց: Իսկ Աիւրոն ի բաց գրեացեալ և այն անգամ, և մեծի Հայրապետին Աբրահամոս

Միասպետեալ ընդ յինքեամբ զՄղուանս և զՄիւնիս, և յայնմ-
հետէ եղեն մի հօտ և մի հովիւ, և հնազանդ սուրբ երկնա-
յարկի Աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի:

ԳՂՈՒԻ ԿՂ

Վարչեալ է նոյն խորհուրդ ինորոյ յայլէ պատմութենէ:

Երկուքս այսոքիկ են՝ որք աշխատութիւն տազնապաւ մեզ
ի վերայ հասուցանեն պատմել զմի և զնոյն խորհուրդ: Վասն
զի զարձեալ աղմուկ և շփոթ իմն շարժեալ ի կողմանէ Յու-
նաց ի նոյն խնդիր եկեղեցական կարգաց դասուց, և շարժեցան
ամենայն մեծամեծքն Յունաց. և ուր Առաքեալ էր վախճա-
նեալ՝ զամենեցուն աթոռ Պատրիարզ խոստովանեցին. և ի մե-
ծի մաքառման լեալ ընդ մերս կողմ, առ ի փոքրացուցանել
ջանացան զկայս հանգստեան սրբոյն Թադէոսի առաքելոյ, ոչ
ունել Պատրիարք, և Արք Եպիսկոպոս, և Մետրապօլիտ
հանդերձ այլ դասակարգօքն: Իսկ ապա նոցա տեսեալ զՄղ-
ուանս միաբան ընդ Հայոց ի հաւատս ուղղափառութեան իսկզ-
բան սրբոյն Գրիգորէ և այսր: Վանդի խնդրեալ էին իւրեանց
Առջնորդ զերանելին Գրիգորիս ի զարմից սրբոյն Գրիգորի:
Եւ թէպէտ և նոքա զայլ ոմն ասէին կանխաւ եկեալ յաշ-
խարհն Աղուանից Եղիշէ անուն, զոր վերագոյնդ յիշեցաք, յա-
շակերտաց Փրկչին ձեռնադրեալ ի սրբոյն Յակովբայ եղբօրէն
Տեառն, և քարոզեալ անդ, և եկեղեցի շինեալ նախ քան
զլուսաւորութիւնն Հայոց, որ է մայր եկեղեցեացն Վեսուկ
եկեղեցին այն առ ստորտոով Ամարասու՝ ի գաւառին՝ որ կոչի
Գորոզու՝ մերձ ի դաշտն Պարտաւ քաղաքի, որ կոչի Փայտա-
կարան. և ինքն մեռանի անյայտաբար ի մարդկանէ՝ ոչ զիտե-

լով յուսմքէ լեալ էրք կենաց նորա: Չայս նախագրութիւն տեսեալ և զմիաբանութիւն հաւատոյն Աղուանից առ շայս, նոցա ետուն պատիւ լինել Արք. Ապիսկոպոս շայոց. նոյնպէս տեսանելով զաստուածերկեղ և հաւատարիմ ի հաւաստ զՏէրսն Աիւնեաց, և քաջուամունս և ուղղափառ յամենայնի, և նոցա ետուն պատիւս լինել Մետրապօլիտս շայոց, և խաչանիշ մեծարանօք պատուեալ զնոսա. և այսպէս կարգ ըստ կարգի հաստատեցին զինն դասս, և եղեն մի հօտ և մի հովիւ՝ յայնժամ և այժմ, և մինչև ի վախճան ժամանակաց իւրեանց: Այլ զԱիւրոն կորեալ ընդ մէջ, և զբաժին նորա ընդ կեղծաւորս երեալ, ի բաց թողին զնա երթալ զինի կամաց իւրոց: Չի ամենայն ծառ՝ որ ոչ բերէ զպտուղ բարի, հաստանի է ի հուր արկանի. և ամենայն տունկ զոր ոչ անկեաց շայրն երկնաւոր, խլեցի. այսպէս և նա. զի ի հակառակութիւն և ի կուիւ եղև կեանք նորա՝ յորմէ հետէ անկեցաւ նա ծառ անպտուղ և որթ անբարունակ, և ապա կորեաւ յիշատակ նորա աղաղակաւ: Ահա ցուցաք քեզ զպատճէն թղթոցն Աիւրոնի: Այլ դարձեալ զպատճառ բաժանմանն զոր ի լրոց և ի գրոց ի մեզ հասեալ:

ԳՂՄԻԻ ԿԵ

Ինչ յորժմ ժամանակի հաստարացին Աղուանի յարաւրտան. զշայտ՝ ի պատճառնէնէ իւրեանց:

Ասելով զայս մեզ (ի) պատմագրացն Աղուանից զարդար և զբուն և զառաջին հաւատայն աշխարհին իւրեանց. հաւաստի մեզ պատմեալ. զի պատմութիւն ճշմարիտ է. և արուսել քան զխոնարհելն զԱռանայ ի Աղաբշակայ տանն Աղուանից,

սցլ ինչ գտողք՝ տակ պատմութիւնն՝ մինչև ցքաջն Ա՛ շջողան, որ միանգամայն տիրեաց կողմանցն Աղուանից: Իսկ ի հասանել ժամանակի արեգակ արդարութեան և ձայն ելանէր մերոյ փորկութեան անքննին էութեան լոյսն փառաց, և էութեան շօր ծագումն զտնօրինականս կատարեալ զամենիցս ամենայն, և յեականն նստաւ փառս, ուստի ոչն էր մեկնեալ: Եւ զսուրբ և զցանկալի աշակերտան իւր առաքեաց քարոզ տիրեցեաց որում և մերում արեւելեացս վիճակեցաւ սուրբ առաքեալն Թադէոս: Սա եկեալ ի շայս յԱրտազ գաւառ, և անգ առնու զվախճան մարտիրոսութեան ի Սանատրիոյ արքայէն շայտոց: Եւ աշակերտ նորին սուրբ Աղիշէ զառնայ յԱրուսողէմ, և պատմէ անդ մեծին Յակովբայ եղբօր Տեառն զտնչալի նահատակութիւն առաքելակցաց նորա: Ենդանօր ապա յազումանէ սուրբ շողոյն ձեռնադրի Աղիշայ ի ձեռաց սրբոյն Յակովբայ, որ էր առաջին շայրապեա Արուսողէմի վիճակ անեալ իւր Աղիշայ զարեւելս, ճանապարհ արարեալ յԱրուսողէմէ ընդ Պարսս մտանէ ընդ Մաքրութս, խոյս արեւալ ի շայստանեացն, սկիզբն առնէր քարոզութեան ի Ղորոյ, որ է Ղարբանդ, և ի տեղիս տեղիս բազումս աշակերտեալ՝ ծանոց նոցա զփրկութիւն: Եւ անտի եկեալ յԱւախ գաւառ ի Սոհառն քաղաք երիւք արամեք աշակերտեալք, որոյ հարազատք՝ անօրէնք ունիք զկնի եկեալ՝ զմինն յաշակերտեացն ընկալեալ ի նոցանէ զնահատակութեան վախճան, և երկուսն թողեալ զերանելին Աղիշէ, զնացին զկնի ամբաբիշտ և խոզողիչ արանցն: Իսկ սուրբ շայրապեան Աղիշայ եկեալ ի Պիսս կանգնեաց անդ եկեղեցի, և մատոյց զանարիւն պատարազն: Յայնմ տեղուջ եղև սկիզբն արեւելեաց եկեղեցեաց մայրաքաղաքաց, և լուսաւորութեան տիրեցեաց: Եւ անտի անցեալ ի դաշտն Ռարգունի ի տեղիս զոհարանաց դիւամոյ կապալաշտիցն, և անդ

էառ զնահատակութեան պսակն, անյայտ իմն եթէ յուսեմնէ եղև ելք կենաց սրբոյն. և անդէն ի գուբ մի մահապարտաց ընկեցաւ պատուական նշխարք սրբոյն, և ծածկեցաւ ի տեղուջն՝ որ կոչի Հոնեւնք՝ բազում ժամանակ ի փառս Վրիստոսի Աստուծոյ: Երդ վասն այսր պատճառի պատեհ համարեալ Հայրապետն մեր Եբրահամ տալ զԵրբ Եպիսկոպոսութիւն՝ տանն Եղուանից, և տանն Սրաց՝ զՄեծարապօլտութիւն. որում ոչ հաւանեալ Վիւրոնի բաժանեցաւ ի Հայոց, և ի բաց տարագրեցաւ:

ԳՂՈՒԻ ԿՕ

Դարչեալ է նոյն իորհոօրդ վասն Վիւրոնի՝ որ էնչ զնի Ռիւոյն պարօի:

Չամենայն յարմարեալ կարգեցից քեզ ի գիրս այսոսիկ՝ որ ինչ վասն Վիւրոնի զինի թղթոցն, զոր գրեցաւ առ նա. և ոչինչ ոչ կարացին հնարել զարձի և փրկութեան նորա: Վանգի վաղուրեմն հատեալ էր զվճիռ իւրոյ անդարձութեան. փոսնգի Սաւուղարար երկու ամ եղև ճշմարտութեան հաւանեալ, որպէս միանգամ ասացաւ, որդի տարևոր Սաւուղ ի թագաւորելն իւրում, և երկու ամ թագաւորեաց գրեալ է: Վասնզի այնչափ ինչ եղև հաճոյ Աստուծոյ, ապա այնուհետև սկսաւ ամբարշտել և ստել ուխտի Տեառն: Չի թէպէտև մատոյց ողջակէզս Տեառն Աստուծոյ յաղագս կուտելոց ազգացն ի վերայ նորա, ոչ հաճեցաւ ընդ նա Տէր. այլ ասէ ցնա Սամուէլ մարգարէն սպառնալով ի գիմաց Աստուծոյ, մի կացցէ ասէ թագաւորութիւն քո, զի ի զուր է քեզ այդ՝ զոր արարեր, զի ոչ պահեցեր զպատուիրանն իմ՝ զոր պատուիրեաց Տէր:

Արդ այսուհետև խնդրեսցէ իւր Տէր. այր ըստ սրտի իւրում, և կացուցէ զնա իշխան ի վերայ ժողովորեան իւրոյ, զի ոչ սահեցեր զոր ինչ պատուիրեաց քեզ բերանով իմով. արդ վասն այնորիկ ընկալաւ նա վճիռ ի Տեառնէ, զի ոչ եկաց յուխտին Տեառն, և ըստ իրաւանց նորա ոչ կամեցաւ զնալ, և ՚չ լուաւ պատուիրանի Տեառն. ունկն դիր լերուք պատուիրանաց Տեառն՝ գրեալ է. վասնզի պատուիրանք Տեառն լոյս են՝ և որ ի կարգին է, և ոչ է ընդունելի ողջակէզք և զոհք քան լսել ձայնի Տեառն. վասնզի ձայն Տեառն պատուիրանք նորա են. և ահա լաւ է ունկնդրութիւն քան զզոհ ընտիր, և հնազանդութիւն քան զճարպա խոյոց՝ ասաց ոմն յիմաստնոց: Արդ այսոքիկ ի Աւերոն կատարեցաւ, թէպէտև ի հնումն առ Աաւուղ ասացաւ. զի և սա ոչ լուաւ ձայնի Տեառն: Արդ լեալք սորա յառաջագոյն ցուցանէ յԱպիսկոպոսէն Յուրտաւայ, և յայտնիք նորա հանդիպեցան վազվաշակի գոլ՝ յանդիման առնելով Աթուղիկոսին զայն՝ զոր ի վազնջուցն ունէր ծածկեալ: Իսկ իբրև հրապարակագոյթ եղև գործք նորա և քաջայայտ ամենեցուն, և ևս քան զևս յորդորէր զնմանէ համբաւ ապաստմբութեան: Ապա այնուհետև սկսաւ ընդ դէմ վիճել բիւր շատխօսութեամբ այնոցիկ՝ որք բանիւ յանդիմանէին զնա. զի զմտորս իւր ի վեր աճեցուցեալ և ոչինչ զտեալ զինքն առաւել քան զինչ էրն, իբրև զայնոսիկ որք զանձինս առ իմաստունս ունէին, յիմարեցան: Իսկ սա զանզգամութեան իրս առ ձեռն պատրաստ ունելով, յետոյ գտաւ հազորդ անմտաց իւր չար և սնտոի վաստակօք ի հանդերձելումն աճեցուցեալ զիւր չար ուսումն չար վարդապետութիւն ցանկելով որումն ի վերայ ցորենւոյն չար իւրով երկրագործութեամբն. զոր Փրկիչն ի ժամանակի հնձոցն խոստացաւ ի ձեռն հնձողացն քաղել և կապել խրճուսս առ ի յայրել, և զցորեանն ժողովել յըշտեմա-

րանս արքունիս Իսկ իբրև հայեցան յանգարձութիւն նորա,
 թէ ինքեամբ ձղէ ինքն զևորհուրդս բազմաջանս, և կամ թէ
 յեղեղէ զբանս իւր այսր անդր իբրև զհողմ փնչ կոծելով, և
 կամ թէ յուսմունս պէտ պէս և յօտարաձայնս դանդաղէ, այ-
 նուհետև անգոյթ արարեալ զնմանէ, բարձեալ թողին զնա
 երթալ զհետ կամաց իւրոց, ասեն. եղիցի ժամանակ նորա
 յաշխարհի աստ. վասնզի այս է նորա ժամանակ և իշխանու-
 թիւն խաւարի, քանզի մեծ թշուառութիւն է մարդոյ չար
 գործն՝ գրեալ է: Եւ դարձեալ ի լեզու ինայել բարիոք է և
 հաստատագոյն, քան թէ վարել սրտիւ բանիցն փոյթ. վասնզի
 պարտ և արժան է ամենեկն փախչել յոչ գեղեցիկ բանիցն
 հոսանաց. քանզի որպէս բազում անուրջք սնտոխք՝ նոյնպէս և
 յորով բանք ասաց Իմաստութիւնն. իսկ նա յոչինչ յայցանէ
 զգայր, և ոչ հայեր ի բանս իւր ունայն, այլ անիմաստ մտաք
 ձգէր զբանս իւր իբրև զպարան աներկիւղ հումարձակութեամբ,
 և ոչ զիտէր՝ եթէ երկիւղ Աստուծոյ՝ մարդկան փրկութիւն է
 ըստ գրեցելուսն: Քանզի թէպէտ և յոյժ ի բաց եմք յերկնէ
 ճանաչել, զի ի լտղին Աստուծոյ յականջս խօսիմք՝ ի գրոց ու-
 սաք: Իսկ նա յուսացեալ յաճախութիւն բանից իւրոց, և շատ
 խօսութեամբ թշուառական հաստատէ իւր զկեանսն՝ որոշելով.
 զինքն ի լաւագունէն ի վատթարագոյնն, վայել կարծէր զինքն
 ի վաստակս իւր, զոր ոչ Աստուծով գործեաց՝ բարերար զինքն
 վարդադետելով իւրոցն հաւանելոցն. որ ամենեկն չարն էր,
 հպարտեալ ինքն զինքն ի բարւոյն ինքնակամօք և չարաչար
 տարակուսմամբ մղեալ ի ցնորս մտաց իւրոց: Եւ յայսոսիկ մա-
 հու հանգիպեալ ոչ ելից բարութեամբ զանձն իւր. և կատա-
 րեցաւ առ նա բան զրոյն՝ զոր ասաց մի սնն յաստուածայնոցն՝
 հենգնելով և տպանելով այսպէս. ես՝ ասէ՛ ընդ յորովութիւն
 կենաց այնպիսոյն նախանձէի, այլև լաւագոյն վարկանիմ զտա-

րածածմ՝ յորովայնէ մօր ի բաց անկեալ սանդմն քան կնա: վասն զի այնպիսին որպէս եկն ընդու-տայնութեամբ՝ նոյնպէս և ի բաց գնաց:

Գ-Վ-ՈՒՒ-ԿԼ:

Յարագս սրբոյն Ը-ուշանայ:

Արդ այսուհետեւ յողջաբին քո ժամանեալ հասանիցիովք պատմութիւն, որ յաղանգս յաղթօղ և սուրբ նահատակին Ը-ուշանկայ, զբարի վկայութիւն նորա՝ որ ժամս Վրիստոսի աստուածապաշտութեանն և ուղիղ խոստովանութեանն՝ եհառ ննա մարտիրոսանալ յուրացող և յամբարիշտ յառնէ իւրմէ, պատմեցից, և ի գովեստ նորա շարժեցից զեղու իմ, որ ինչ գրով և անգիր մեզ եղև ուսանել: Արդ քանզի ի գիրս թղթոցն դասք մէք յիշատակեալ ի օրոցն Հարցն և ի Վարդապետացն գնորա քաջութիւնն և զպահպանութիւն պատուիրանի Հարցն օրինաց, և զուզիղ և զճմարիտ խոստովանութիւնն և զհաստատութիւն հաւատոյն և զպաշտօն՝ զոր կարգեալ էր յեկեղեցւոջ անդ Հուրտաւայ, զոր ամենայն ուրեք յամենայն տեղիս պատմի այս բան, մանաւանդ ի թուղթան՝ որ զբեցան տուրիւրոն, նախ ի Վարթանիսէ վարդապետէ, և ապա յԱբրահամայ Հայոց Աթուղիկոսէ: Վանզի յանդիմանեալ զնա այսպէս ասեն, դու զպաշտօն սրբոյն Ը-ուշանայ խափանեալ ես՝ զոր ի Հուրտաւայ յեկեղեցւոջն կարգեալ և հաստատեալ:

Արդ մէք որպէս ասացաք, զյիշատակս սորա ի թուղթս յայս ոչ կարացաք ընդմիջել ի կարգէ խորհրդոց, և յայլում տեղւոջ ասել, զի մի՛ գուցէ օտարաձայնեալ հեռասցի խորհուրդն՝ որ առաջի և զկնի կարգեալ թղթոցն. նաև վերագոյն իսկ

ասացաւ սոյն խորհուրդ՝ եթէ զպատշաճն վարկաներոյ դրեմք ի կարգի. զոր և խորհուրդն խնդրէ ուսանել մեզ : Իսկ արդ ինչ եթէ հնար ինչ էր՝ փոխէի զզօրութիւն տկարութեան իմոյ, և այլ ևս առնուի առաւելագոյն ուժ և զօրութիւն. զի տկարութիւնս իմ՝ օժանդակեալ զօրացուցանէր զիս ի պատմութեան աստ սրբոյ վկայի Շ ուշանկանն. նաև զլեզու իմ՝ փոխէր ի բարեբանութիւն նորա սքանչելեացն՝ որ զկնի չարչարանաց նորա եհաս նմա ի Յուրտաւ. և նախ քան զկատարումն մեծաւ ճրգնութեամբ ի հանդէս մտեալ, և ի մարմնի զանճարմնոցն բերելով զօրինակ, ի քաղց և ի ծարաւ զինքն մաշէր տքնութեամբ և հանապազօրդ սաղմոսերգութեամբ, ի տուէ և ի գիշերի ոչ դադարէր օրհնել զԱստուած. ոչ իբր ի բանտի և ի կապանս զնա արդելեալ որ, այլ որպէս թէ ինքնայօժար կամօք մտեալ ի կապանս, զի զվեց ամ կեցեալ նորա ի կապանս և ի բանտի ի բերդին՝ որ կոչի Աւփրեթ : Այի քան զչարչարանսն օրհած ի վերայ նորա ամբարիշտ և անօրէն Բղեշին չարաչար և դառն տանջանօք. նախ զի քարշեալ եղև ընդ փողոցս և ընդ գոեհս, և ջարդեալ զնա բթօք և ծեծեալ յերեսս և ի կզակ՝ մինչև բազում աւուրք ոչինչ կարացեալ տեսանել անյատմանէ աչացրն. և ապա ի կապանս և յերկաթս և ի բանտս, տեղեացն ժահահոտութիւն և զիջութիւն բանտին այլ առաւելագոյն կր, թողում ասել զայն՝ որ ի լուէ և յորդանցն ի վերայ հասեալ նմա նեղութիւնք, զոր ասի իսկ յիւրում պատմութեանն : Իսկ երանելի վկային ոչինչ թուէր չարչարանքն այն յազազս յառաջիկայ յուսոյն և սիրոյն և հաւատոցն՝ որ ունէր առ Աստուած : Այի ի նախնեաց անտի իւրոց ունէր զբարեպաշտութիւն, բարի արմատոյն բարի շառաւիղ . զի ծառ բարի պտուղ բարի առնէ. և ի պտղոյ անտի ծառն ճանաչի : Արդ սյուքածեաց և պսպիսի նեղութեանց համբերեալ նաև տարեալ ոչինչ զգայր, այլ

տուակել քան զառակել յորդորէր ի ճշնութեան իւրում, զոր ունէր ազգի ազգի առաքինութեամբ, անսուտղութեամբ հայի եւ ծարակով ջրոյ, և տքնութեամբ և արտասուօք և անդադար տաղմոսերգութեամբ զցայց և զցերեկ: Եւ ունէր առ ինքրն շրկուելք մի, զպաշտօնն իւր և զՅաղմոսն այնու կատարէր, և քարոզէր ամենեցուն առ նա եկելոց զամենայն զկարգրս Աստուածպաշտութեան: Եւ նման Երուէի առաքելուհի լեալ, մինչև քարոզ նորա սփռեցաւ ընդ ամենայն աշխարհքն Յրաց: Եւ որք գային առ նա ի տեսութիւն, ուսանէին ի նմանէ զքարոզ բարեպաշտութեան, և բազումք հիւսնոք և տխտածեօք գալով առ նա՝ բժշկէին:

ԳՂՈՒԻ ԿԲ

Առաջարկութիւն յազգս շրջագայական իղկին Տեառն Աբրահամն շայոց Կաթողիկոսի:

Մեր որ վասն բաժանման Յրաց եղև ի ձեռն Աիւրոնի վիճմունք պէս պէս և թուղթ ազգի ազգի՝ կարգեցաք ի պատմութեան աստ ըստ մերում հաստղութեան՝ քննեալ և ստուգեալ հաւատար: Եւ այց իրբև ոչ կարաց հետքս ինչ առնել և շահի զանխնատոն զայն Աիւրոն երանելի շայրապեան մեր Աբրահամ: Բանդի հոքեաւ ի Աիւրոնէ հանձար, և փախեաւ ի նմանէ ինստութիւն՝ անքաւ հեռաւորութեամբ: յայնժամ ապա արէ ձեռնարկ ընդհանուր ընդ ամենայն աշխարհս շայոց, և դիր շրջագայական առ ամենայն ուղղափօռ հաւատացեալքս ի քաղաք՝ և ի դաւառս՝ և ի գեղս, զի մի՞ ոք ամենեկին հաղորդեսցի նոցա կամ ի ինամութիւն կամ ի սիրելութիւն և կամ ի հաղորդութիւն ինչ հոգևոր իրաց, կամ ի մարմնաւոր մօ-

տաւօրութիւն, որպէս ասացաւ միանգամ, այլ միայն զնել ինչ
 կամ վաճառել: Եւ դարձեալ թէ մի՛ որ խարեացի ի նոցանէ
 անուամբ տեղոյ ինչ, զոր նոցա անուանեն Մցիսիթայի Խաչ և
 կամ Մանդրաւեաց և կամ այլ ինչ տեղօք, որ նոցա պատճառ
 գտանի խարեոյ զպարզամիտան: Եւ այսպանեօք և այսպիսի
 իրօք գրէ զգուշանայլ, և այլ բազում բանիւք պատմաբանէ
 արտայայտելով նոցա՝ որ ինչ ենն և եղեն, և մեզ օրինա-
 դրէ զհաւատ և զեաստովանութիւն Հայրն առաջնոց յերից
 սուրբ ժողովոցն՝ հաւատայ ի Հայր, և յՈրդի, և ի սուրբ
 Հոգի, և զտնօրէնութիւն մարմնացելոց Բանին Աստուծոց
 ծշմարիտ անքակ և անբաժանելի միաւորութեամբ: Պատմի
 և այս յաղագս Սիւրոնի, եթէ զկնի մահուանն Մովսիսի
 Հայոց Ասթուղիկոսի՝ և նախ քան զառաջնորդելն Արա-
 համա զաթոռն՝ եկեալ Սիւրոնի առ Սմբատ Արկան Մարզ-
 պան խաբանօք իմն և խորամանկութեամբ խնդրել ինչ ի
 նմանէ թուղթ յաշխարհն Արաց, զի մի՛ հաւանեացին Խո-
 ժիկին այնմիկ Նեստորականի և համախորհաց նորա, և մի՛
 բաժանեացին ի միաբանութենէ Հայոց, և այն լինէր լի նեն-
 գութեամբ և կեղծաւորութեամբ ի չքմեղս երկեցուցեալ
 զոր և զսոյն յիշէ Սմբատ ի թղթի անգ իւրում՝ որ առ
 Մովսէս Եպիսկոպոսն յուրաւայ, զի յանձն չէր վստահ
 Սիւրոն, զնորք կայր արդեւք և զմեզ յորդորէր և թուղ-
 թս տայր առնել յաշխարհն, և զնքն ինքեամբ յանդիմա-
 նէր, և այնպէս ասնայն ուրեք յամենայն տեղիս յանդիմա-
 նեալ լինի խարերայ և փորձին՝ որ խարեացն և խափանեաց
 զուղղափառութիւն աշխարհին Արաց, խարդախութեամբ
 ինչ գիտելով զդպրութիւն խարդաւանողն այն վիշապն:

ԳՆՈՒԻ ԿԹ

Ի՞նչ յորժամ ժամանակի անխառն զար ժողովն Վաղկեդոնի, և ճաշ
 շայոց և Աղուանից ժաբան, և Ալբայ. Բաժանո՞՞ծն է շայոց,
 և զնի պնտրիլի գիշ յընտայական Տեառն Աբրահամո՞ւ շայոց

Կախոգիկոսի:

Վառասներորդ երորդ ամ էր թուականին շոտոմոց՝ յոր-
 ժամ լուսաւորեցան շայք ի հաւատս, և Աղուանից լու-
 սաւորութեանն երկերիւր եւթանասուն ամ յառաջ՝ յետ
 հարիւր ութսուն ամ լցելոյ հաւատաւոյն շայոց, յաղագս
 տիեզերակործան ժողովոյն Վաղկեդոնի եղև հանդէս ժողո-
 վոց ի ժամանակս Բարգեն շայոց Կաթուղիկոսի, Յոյնք և
 ամենայն Իտալիայ, շայք և Աղուանք և Ալբրք միարանեալ՝
 նզովեցին զչարափառ ժողովն Վաղկեդոնի՝ հրամանաւ բարե-
 պաշտ թագաւորացն շոտոմոց Օկնոնի և Ենաստասայ. և
 յետ ութսուն և եւթն ամի անցելոյ ի ժամանակս Արրա-
 համու շայոց Կաթուղիկոսի բաժանեցան Ալբրք ի շայոց
 միարանութենէ ի ձեռն անիծելոյն Աիւրոնի, այլ և Յոյնք և
 Իտալիա ընդ նոսա և Աղուանք ոչ քակտեցան յուղղափա-
 ռութենէ և ի միարանութենէ շայոց: Օրոյ ի շքաբերա-
 կան թղթին վասն Աիւրոնի դիմադարձութեան՝ Աբրահամ
 զամբաստանականն վասն նորա յաղագս ամենայնի բաց կրտ-
 րելով արով շոտոմոյն ազդէ նախ յԱղուանս և տայ դիտու-
 թիւն, և գրէ այսպէս ի թղթին:

ԳՂՈՒԽ Է

Թատայն Ը ղխոթերոյան Տեաան Եկրոհոմա Էայոյ Կախոյկիոն:

Վազելի և ի վեր քան զքան ի բերման պարգևի զխորհ, զոր ետ բանն Աստուած արժանեաց մարդկութեանս ամթու ունել երկնային, զառաքելոցն ասեմ և զնոցունց յաջորդացն: Որ և ես Աբրահամ անարժան կոչեցայ յամթու երջանկին Վրիգորի յաջորդելոյ մեծի առաքելոյն Բաղէոսի, ամենեցուն կացելոյ ընդ այս Էովոական իշխանութեամբ Առաջնորդաց Եկեղեցոյ, և Վանաց Երիցանց, և Վահանայից, և Սարկաւազաց դասօք սուրբ եկեղեցոյ, Ենպատակեցաց և Միայնացելոյ, Եզատաց և Եշխանաց, Ը ինականաց և համօրէն ժողովրդականաց՝ արանց և կանանց՝ ողջունիս և խաղաղութեամբն Վրիստոսի Աստուծոյ մերոյ հասցէ ի ձեզ զարգանալ:

Երդ քանզի Էոզի պիտոյից շնուածոյ Եկեղեցոյս Էայրապետաց Էայստանեայցս՝ որ ի Վուին արգելեալք եղաք, փութացայ զգուշացուցանել շքաբերական թղթովս զայթակրութեանցն զարթուցանելոց մահացու թշնամեոյն. զոր թանձրամիտքն և մարմնասէրքն ախտացեալ ի նոյն ապերախտք եղեն, և զբիրկութիւն յորդոյն Աստուծոյ, և վասն մարմնոյ նորա զհաշտութիւն ընդ մեզ, և զմեզ ի վեր տանումն թ բարձրութիւն երկնից երկրի՝ ուրանան, զի յայնպիսեացն իորշիջէք, զքնտանին հաւատոյ ճանաչելով, ոչ օտար ինչ ձայնիւ նորանկել յայլայլակն, որպէս զօձտողն լեզուաւ է մեր վարդապետութիւնս: Եյլ յառաջագոյն աւետարանեալքն յիսկզբանէ ականատեսացն և ի սպասաւորաց Բանին և ի մարդարէիցն գուշակեալք՝ զոր մատուցին մեզ երեք հարիւր տասն և ութ Էարքն ժողովեալք ի Վիկիայ, նովիմք քաջ նահատակօքն հարիւր և

յիսնօք ի Առասանդնուպօղես՝ կործանեցին զհոգեմարտսն, և
 երկերիւրքն յԱփեսոս զամբարիշտն՝ Աեստոր. և իւրեանց խոս-
 տովանութիւն կալեալ առաջնորդ զկեանսն յաւիտենից՝ զոր և
 ես կարճառօտագոյնս և մեկնողօրէն յիշատակեցից. և է այս
 Հաւատամք ի մի Աստուած Հայր ամենակալ, արարիչն երկնի և
 երկրի, երեւելաց և աներեւելաց. և ի մի Յէր Ախուս Վրբիս-
 տոս, յԱրդի Աստուծոյ, ծնեալ ի յԱստուծոյ Հօրէ միածին. այլ
 ո՛չ արարեալ կամ հաստատեալ. համագոյ Հօր, այլ ոչ յունչէ
 արարեալ ամենայն երեւելաց և աներեւելաց. և ի սուրբ Հօ
 զին արարիչ և կենդանացուցանող և նորոզիչ. ոչ ծնունդ,
 այլ ելումն. Աստուած ասի Հայր, Աստուած Արդի, Աստուած
 սուրբ Հոգի. ոչ երեք Աստուածք, այլ մի Աստուածութեամբ
 կամօք և զօրութեամբ փառարանի սուրբ Արրորդութիւնն,
 զոր իմանամ միաւորութեամբ բաժանեալ, և բաժանմամբ միա-
 ւորեալ. ոչ սկիզբն և ո՛չ դադարումն կամ երիցութիւն. քան-
 զի որպէս փառք առանց լուսոյ ոչ իմանի, և ոչ է կամ պատ-
 կեր առանց էութեան, և զօրութիւնն առանց զօրութեան,
 կամ իմաստուն առանց իմաստութեան, այլպէս և Հայր առանց
 Արդոյ, և որպէս ի լուսոյ երեսաց նորա միշտ լոյս ծագէ տես-
 զաց, և ո՛չ որ զատանի առանձնարար, կամ մինն յառաջ ե-
 րևի, այսպէս Հայր և Արդի առանց սրբոյ Հօգոյն, Իսկ ի վեր-
 ջին աւուրս որդի իջեալ ժարմնացաւ և մարդացաւ, ծնաւ սե-
 ճառարար ի սուրբ կուսէ Աստուածածնէ՝ մարմնով հոգեով բա-
 նականաւ շնչաւ մտօք, և զինչ ի մարդ յօրինակ Աստուածա-
 յին ձօխութեամբ: Աւ ի մի Յէր Ախուս Վրբիստոս անմեկնեք
 ի Հօրէ և բաւրնդակ յերկրի խաչեալ՝ և թաղեալ՝ և յերրորդ
 աւուր յարուցեալ, ելեալ յերկինս նստաւ ընդ աջմէ Հօր. գայ
 նովմբ մարմնով գատել զկենդանիս և զմեռեալս. որոյ թագա-
 ւորութեանն ոչ գոյ վախճան: Իսկ յըք ասենն էք՝ և թէ յորժամ

ոչ էր, և նախքան զլինիլն չէր, և կամ զայս զարթոյ շողուն, կամ փոփոխելէ կամ այլայլելէ և կամ յայլմէ հուծենէ, կամ թ զոյուծենէ, զայնպիսիսն նպովէ հաթուղիկէ առաքելական լսկեղեցի:

Երդ այս է խոստովանութիւնն մեր հանդերձ ամենայն անօրինական ներգործութեամբն մարդացեալ Ռանին Աստուծոյ Իսկ նոքա ասեմ բնութիւն մարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ զոր և մեզ մի՛ երբէք լիցի ասել: Վանգի յաւուրս Մար կիանոսի շոռննց թագաւորի, որ էր զրեալ, եթէ ի ժամանակս Աւաւայ Պարսից արքայի, և կամ թէ փոքր ինչ յառաջ ժողովեալք ի Վաղկեդան՝ ի ճշմարտութենէ վրիպեցան. զի և զայն ինքն զթագաւորն ասեն չար կամացն՝ «Եեստորի միաբանեալ, և ժողովուրդք զլեւորք և համախոհք նմին արձան կացուցեալ իւրեանց չարափառութեան զթուղիւն Լեոնի, հաստատեցին զառաջ եղեալ աղանդն՝ «Եեստորի, և կամ՝ զձեզ վերնագունին Աստուտացեոյն, զի թէպէտ զձայնքն որ յիշեն, այլ դէմք զմիոյ բերեն, քանզի անյիշատակելին «Եեստոր անդուռն բերանով յանդգնեցաւ ասել երկուս որդիս, մին զորդին Աստուծոյ, և միւս զՄարիամայ ծնեալ մարդ սոսկ, և տաճար Ռանին, և զօրանալ զնա ի շողուն սրբոյ ուսուցանէ: Վանգի մարգածին և ոչ Աստուածածին ասէ զսուրբ Աոյսն, և մարդ մեռեալ ասէ, և ոչ խոստովանի զԱստուածն բանիւ իւրով մարմնով կրեալ զամենայն, վասնորոյ նզովեցաւ Իսկ ի Վաղկեդանի ժողովեալք ոչ իշխեցեալ՝ զնոյն ասել՝ երկուս բնութիւնս օրինադրեցին որք ի սուրբ Արդապետացն Լսկաբնակք անուանեցան և հայհոյօղք. քանզի ուղղեն իսկ զկիրս մերոյ բնութեան, զքաղցնան, զվաստակելն յուղեգնացութեան, զգան ի զթոյ յանդգնին և անզիտութիւն ասել զԻսաչն և զամենայն տկա-

րած սննն. իսկ զի շանագործութիւնան և զպղան միւսում թնու
 թեանն իրրե Եսաուծոյ պարզապունի և քաջ մեկուսացելոյ ի
 մորմնախմայցն: Եւ այսպէս երկուս ուսուցանեն, զմինն մարտի
 և ընդ կայտօք անկեալ, և զմինն ի վեր քան զմարտ. զմինն բր-
 նակութիւն, իսկ զմիւսն բնակիչ. զմինն չարչարելի, և զմիւսն
 անշարժօքելի, թէպէտև գէտ մի համբաւեն:

Եւս յերաւ ի նորմիցան յուղլահաւափցն և ի Ալարդապե-
 տաց աշխարհիս Վանդե Եւաքեալքն ճրկչին մերոյ մի Տէր քա-
 ռոզեցին զՎիսուս Վրիստոս, և զնոյն ի խաչ ելեալ Պօղոս
 յայտնարոյն աղագահի, և զՏէրն փառաց ի խաչ հանին, և Որ-
 դին Եսաուծոյ պնահ ճաշակեաց, առէ մինչ թշնամիքն էար,
 հաշտեցար ընդ Եսաուծոյ մահաւանք Ողբոյ իտրա. և եթէ
 Վրիստոս ժամ մեր մեռաւ, և զնոյն սակ ի վերայ ամենեցուն
 Եսաուած օրհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

Եւ այսպէս զԵսաուածն Բան իւրով մարմնով և անձաւք
 զամենայն մարդկայնսս կրեալ առանց մեզաց ուսուցանեն մեզ:
 Եւ հրաման ետուն՝ որք պառւ վարդապետութեամբ ոչ գնան
 զնոսա մի ընդունել ի առնս և մի ոգջոյն ապ. զի մի՛ նոցա
 մեղացն կորդ լինիցիք: Երբ՝ ըստ Եւաքելոյն և ըստ երանելի
 Վարդապետացն հրամանի՝ փակիցաւք ի նորմիցոյն, և ի նո-
 ցունց գծովաճառանդեցուցանող փակեանցն, զայլիժ հա-
 ռատսն զտարեալ ի մեզ պահելով: Վանդե և զեռ որպէս
 քաղցկեղ ճաբակի խմոր. հերձուածողացն, մինչքն գրեթէ ի
 մահ, մանաւանդ և միով փարդապետութեամբ լուս սերելով
 ժամանեաց, զի լայց առեմ, որք գժահահոտ ուսումն նախա-
 նացեոցն մեծարածօք ընկալեալ. յինքեանս հաստատեցին զաս-
 ուածագաշտութեանն լոկ գրեկերայարանս ցուցանելով պարզա-
 մտացն: Եւ որք սովորութեան ունին զմիտանելն ընդ նոսա, և
 ի զօրութենէ ինքեանց մեան, և զնոսա հեռացուցանեն. վասն

այսր հարկաւոր համարեցան զրել յառաջագոյն քան զմեզ կացեալքն յաստիճան Աթուղիկոսութեան յԱղուանս, իսկ մեք ի Վիրս առ Աիւրոն՝ որ Աթուղիկոս անուանի՝ և ի նորին աթոռակիցսն. քանզի զՆախկոպոսն եկեղեցւոյն էջուրտաւայ, որ զմիջնորդութիւն ունէր երկուց աշխարհացս, յաղագս ուղղափառ հաւատոյ հալածական արար, և զպաշտօնն հայրենի, զոր սրբոյն Շուշանկանն էր կարգաւորեալ, հակառակ մեզ խրոխտացեալ ի բաց խափանեաց: Այլ աղագս որոյ զրեցաք գառնալ ի ճշմարիտ հաւատն, և կալ հաստատուն յաւանդութեան առաքելոցն, որ տուաւ ի ձեռն մեր Վարդապետացն: Աւնոցա ընդդիմացեալ երկիցս անգամ զհակառակսն զրեցին առ մեզ. քանզի նոյն իսկ սուտանունն կացեալ գլուխ եկեղեցւոյն Վրաց, ի նմին ժամանակս Խոսրովու արքայի որդւոյ Արմըզդի ընկալեալ ի Նեստորի ուսմանէն Նախկոպոս զոմն, և ի նոյն հայհոյող վարդապետութիւն զինքն տուեալ յառաջ ունելով գրադիկերոնի ակառն, ապա թէպէտեւ զայրն մերժեալ զմրուր դեղոցն պահեցին, և ուժգնագոյն ևս զամբարշտութիւն իւրեանց յերրորդ զրին ընկալաք, և պարծանօք խրոխտացեալ ոչ թողուլ զաղանդն. այլև զմեզ զինի իւրեանց թիւրեալ խորխորատ ուսուցանել համարձակեցաւ ամբարիշտն Աիւրոն: Վասնորոյ և զյառաջագոյն սահման վարդապետացն մերոց, զոր ի վերայ շողովն հատին, և կացցէ մինչև ցրուն, թէ ոչ դարձցին ի ճշմարիտն, մեք զնոյն և ի վերայ Վրաց հրամայեցաք, ամենեին մի հաղորդել ընդ նոսա. մի՛ յաղօթս, մի՛ ի կերակուրս, մի՛ յրմայելիս, մի՛ ի բարեկամութիւնս, մի՛ ի դայեակութիւնս, մի՛ աղօթեմք երթալով ի Խաչն, և մի՛ ի մեր եկեղեցիս զնոսա ընդունել. այլև ամուսնութեամբ ամենեին հեռանայ. բայց միայն գնել ինչ և կամ զնոյ. . . . . :

ՅԱՆԿ

ԵՐԿՐՈՐԳ ԼԱՏՈՒԱԾԻ

	ԵՐԻՆ
ԳՂ Ա	3
„ Բ. Թուղթ Տեառն Մովսիսի Հայոց Կաթուղիկոսի առ Կիւրոն Վրաց Կաթուղիկոս:	8
„ Գ. Պատասխանի թղթոյն Տեառն Մովսիսի Հայոց Կաթուղիկոսի ի Կիւրոնէ Վրաց Կաթուղիկոսէ:	12
„ Դ. Պատճառք թղթոյն Հայոց Կաթուղիկոսի և պատասխանոյն Կիւրոնի՝ եթէ ո՛ւր գտաւ և ո՛րպէս:	14
„ Ե. Յաղագս Կիւրոնի երկիւղին և կասկածանաց:	15
„ Զ. Թէ ո՛րպէս նենգութեամբ կոչեաց Կիւրոն զԵպիսկոպոսն Յուրտաւայ Մովսէս առ ինքն, և նա ո՛չ գնաց յաղագս երկիւղի և կասկածանաց. բայց ապս յետոյ գնաց յաղագս յանդիմանելոյ զնա, թէպէտ և խափանուի արար ուխտին իւրոյ:	18
„ Է. Գնալն Մովսիսի Եպիսկոպոսին Յուրտաւայ առ Կիւրոն:	19
„ Ը. Որ ինչ զկնի պսորիկ պատմի յաղագս Կիւրոնի:	20
„ Թ. Պատճէն երկրորդ վան բաժանման Վրաց զկնի մահուան Մովսիսի:	23
„ Ժ. Թէ զի՞նչ օրինակաւ գրեաց Մովսէս Եպիսկոպոսն Յուրտաւայ առ Վրթանէս Քերթողն՝ գրել թուղթ առ վիճակելու իւր և առ Կիւրոն և իշխանս աշխարհին:	24
„ ԺԱ. Թուղթ առաջին Մովսիսի Եպիսկոպոսին Յուրտաւայ առ Վրթանէս Քերթողն Տեղապահ Աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի:	25
„ ԺԲ. Պատասխանի թղթոյն Մովսիսի Եպիսկոպոսի ի Վրթանիսէ Քերթողէ:	26
„ ԺԳ. Ն կնի թղթոյն Մովսիսի և Վրթանիսի և ի սակաւուց յայտարարութիւն:	27
„ ԺԴ. Թուղթ շրջաբերական Մովսիսի Եպիսկոպոսի առ վիճակեալն իւր:	28

Գլ. ԺԵ. Պատասխանի թղթոյն Մովսիսի Եպիսկոպոսին Տուրտաւայ ի վիճակելոցն իւրոց:	30
„ ԺԶ. Թուղթ շրջաբերական Տեառն Վրթմանէսի Քերթողի ի Հաս- յակեղու աշխարհն Տուրտաւայ՝ ի խնդրոյ Մովսիսի Եպիս- կոպոսի՝ առ ի Հաստատել զնոսա ի Հաւատս:	32
„ ԺԷ. Պատասխանի թղթոյն Վրթմանէսի՝ Հայալեզու աշխարհին Տուրտաւայ:	33
„ ԺԸ. Յաղացս Տուրտաւայ՝ և որ ինչ վասն Բգեշխն՝ որ ի նմա լեալ: Եւ վասն Վրաց:	34
„ ԺԹ. Յաղացս Մովսիսի Եպիսկոպոսին Տուրտաւայ՝ թէ ուստի՞ կամ որպէս եկեալ ի պատիւ Առաջնորդութեան. և զովու- թիւն նմա, և կշտամաւոր և ամբաստանութիւն Սիւրոնի և իշխանաց աշխարհին և այլոց:	36
„ Ի. Թուղթ երկրորդ Մովսիսի Եպիսկոպոսի առ Վրթմանէս Վար- դապետ Քերթողն:	40
„ ԻԱ. Պատասխանի թղթոյն Մովսիսի Եպիսկոպոսի ի Վրթմանիսէ Վարդապետէ:	41
„ ԻԲ. Թաղթ Վրթմանիսի Քերթողի առ Սիւրոն Վրաց Կամու- ղիկոս և առ իշխանս աշխարհին՝ ի խնդրոյ Մովսիսի Եպիս- կոպոսի պատճենին:	42
„ ԻԳ. Թուղթ Վրթմանիսի Քերթողի առ Պետրոս Եպիսկոպոս ի խնդրոյ Մովսիսի Եպիսկոպոսի:	44
„ ԻԴ. Ի՞նչ էր վասն ոչ գրաւ գրեալ ի զիր թղթոցն պատասխանի թղթոյն Վրթմանիսի որ առ Սիւրոն՝ և առ իշխանս աշխար- հին՝ և առ Պետրոս Եպիսկոպոսն, զոր ի խնդրոյ Եպիսկոպո- սին Մովսիսի գրեաց:	45
„ ԻԵ. Թուղթ երրորդ Մովսիսի Եպիսկոպոսի պո Վրթմանէս Քերթողն:	48
„ ԻԶ. Պատասխանի երորդ թղթոյն Մովսիսի Եպիսկոպոսի ի Վրթ- մանիսէ Քերթողէ է:	49
„ ԻԷ. Ար ինչ գկնի երորդ թղթին Մովսիսի, և վասն Յեառն Ար- րաճափու, որ Հանդերձեալ էր գալ յաթուռ Հայրապետու- թեան, Եւ Հայցուին Մովսիսի ի Վրթմանիսէ՝ վերստին Հաս- տատելոյ ի Հաստատ, և որ ինչ պատճառն էր:	50

Գ. ԻԸ. Թուղթ Վրժանիսի Բերժողի առ Մոզէս Եպիսկոպոսն
Յուրաւաւայ, որ է պթմ' Գաջ'նք, յաղագս հաւատոյ և վե-
րասին հաստատելոյ 50

„ ԻԹ. Ար ինչ զինի լճղժօջն Վրժանիսի՝ զոր խնդրեաց Մոզէս ի
խոսհարց հաւատոյ, և որ այլն ետ 53

„ Լ. Յաղագս Արքահանու՝ որ հանգերձեալ էր գալ յաճոռ
Հայրապետութեան Հայոց՝ հրամանաւ Սմբատայ Վրկան
Փարղպանի և այլոց նախարարացն Հայոց 54

„ ԼԱ. Յաղագս Սմբատայ Վրկան Մարղպանի՝ թէ յորձե ապկէ և
յորձե՛մ՝ ժամանակս եղև Մարղպան 56

„ ԼԲ. Զձեռնարկ՝ զոր խնդրեաց Ամրատ Վրկան Մարղպան յայն
Նպիսկոպոսացն, որք դարձեալ էին, է նորին հրամանաւ ի
Դպին կարգեալ Վազմուղիկոս Հայոց յետ մահուանն Մոզ-
պիսի, և զիւր ձեռնարկն ետ նոցա 57

„ ԼԳ. Զձեռնարկ Սմբատայ՝ զոր ետ Նպիսկոպոսացն, զորոց անուան-
սին վնասոցն գրեցաք՝ հանգերձ Վրժանիսի և պղովք մի-
աբանելո՞ղք 59

„ ԼԴ. Յաղագս Վրժանիսի Քկղժողի 59

„ ԼԵ. Յաղագս Եպիսկոպոսացն պնոցիկ մուսանգամ՝ ժողովկոյ ի
ժամագրեալ տեղին՝ հաստատել իւրեանց Առաջնորդ 60

„ ԼԶ. Ար ինչ զինի ձեռնապրութեան Արքահանու խօսք և խոս-
տովանութիւնք ժողովոյն ձեռնարկ լճղժօջն, զոր ետուն
Արքահանու 63

„ ԼԷ. Զձեռնարկ՝ զոր ետուն Արքահանու Հայոց կաթուղիկոսի ի
միաբանութենէն աշխատհիւ նայց՝ այնքիկ՝ որք էին ընդ
իշխաութեանմբ Հոռոմնց ի լնագաւորութեանն Մուրկայ և
յաշխարհակալութեանն Խորովու Պարից արքայից արքայի 63

„ ԼԸ. Դարձեալ վասն Վրժանիսի վարդապետի 65

„ ԼԹ. Յաղագս օրհնութեան սուրբ իւզոյն՝ զոր օրհնեաց Արքահան
Հայրապետի խնդրոյ Նպիսկոպոսացի, որ ժողովեալ էին առ նա 67

„ Խ. Յաղագս որ ինչ զինի պարտիկ պատմի 68

„ ԽԱ. Թուղթ Մոզիսի Նպիսկոպոսի Յուրաւաւայ առ Արքահան
Հայոց Վազմուղիկոսն 69

Գ. ԽԲ. Պատասխանի թղթոյն Մովսիսի Եպիսկոպոսին Յուրաւաց	
յԱրրահանց Հայոց Կաթուղիկոսէ:	70
„ ԽԳ. Թէ ընդէ՞ր եկն Մովսէս Եպիսկոպոսն Յուրաւաց ի ժողով	
անդր Եպիսկոպոսացն որ ի ձեռնադրութեան Արրահանու:	72
„ ԽԴ. Թուղթ առաջին Հայոց Կաթուղիկոսի առ Կիւրոն Վրաց	
Կաթուղիկոս ի ձեռն Պետրոսի Եպիսկոպոսի և պղ Աղա-	
տաց ի խնդրոյ Եպիսկոպոսի:	74
„ ԽԵ. Պատասխանի առաջին թղթոյն Տեառն Արրահանու Հայոց	
Կաթուղիկոսի ի Կիւրոնէ Վրաց Կաթուղիկոսէ:	76
„ ԽԶ. Յաղագս որ ինչ զկնի թղթոյն Արրահանու և Կիւրոնի:	77
„ ԽԷ. Թուղթ երկրորդ Տեառն Արրահանու Հայոց Կաթուղիկոսի	
առ Կիւրոն Վրաց Կաթուղիկոսն:	79
„ ԽԸ. Պատասխանի երկրորդ թղթոյն Տեառն Արրահանու Հայոց	
Կաթուղիկոսի ի Կիւրոնէ Վրաց Կաթուղիկոսէ:	81
„ ԽԹ. Ար ինչ զկնի երկրորդ թղթին Արրահանու և պատասխանոյն	
Կիւրոնի:	82
„ Ծ. Թուղթ երրորդ Տեառն Արրահանու Հայոց Կաթուղիկոսի	
առ Կիւրոն Վրաց Կաթուղիկոսն:	83
„ ԾԱ. Պատասխանի երրորդ թղթին Տեառն Արրահանու Հայոց Կա-	
թուղիկոսի ի Կիւրոնէ:	87
„ ԾԲ. Ար ինչ զկնի երրորդ պատասխանոյն պատմի վասն Կիւ-	
րոնի:	88
„ ԾԳ. Յաղագս Պետրոսի Եպիսկոպոսի:	91
„ ԾԴ. Թէ ո՞րպէս պատմի վասն թղթոյն Սեփաւայ Վրկան Մարզ-	
պանի. և զարձեալ ի նոյն խորհուրդ:	92
„ ԾԵ. Թուղթ Տեառն Սեփաւայ Վրկան Մարզպանի առ Կիւրոն	
Վրաց Կաթուղիկոս:	93
„ ԾԶ. Պատասխանի թղթոյն Տեառն Սեփաւայ Վրկան Մարզ-	
պանի ի Կիւրոնէ Վրաց Կաթուղիկոսէ:	95
„ ԾԷ. Թէ ո՞րպէս յերկուս կողմանս բաժանեաց զկամս իւր Կիւրոն	
կեղծաւորութեամբ:	96
„ ԾԸ. Թուղթ Մովսիսի Եպիսկոպոսին Յուրաւաց առ Տէր Սեփաւ	
Վրկան Մարզպան:	99

- ԳՆԾԲ. Պատասխանի թղթոյն Մովսէսի Ապտօնոսին Տուրուաւայ ի Սեֆաապ Վրկան Մարզպանէ: 101
- „ Կ. Յաղագս երորդ պատճենին՝ որ ինչ վանն բաժանմանն Վրաց գրեցան, և յայտարարութիւն ժամանակաց: 102
- „ ԿԸ. Յաղագս Կիւրանի կշտամբութեան՝ և որ ինչ ի նմանէ գիր և բան ընդդէմ՝ Աբրահամու երրորդ թղթոյն, և որ պղևս ի բանից պատասխանի: 103
- „ ԿԲ. Յաղագս յայտարարութեան առաջին պատճառին՝ որ վանն բաժանմանն Վրաց ի Կիւրանէ: 114
- „ ԿԳ. Յաղագս երկրորդ պատճառի բաժանմանն Վրաց՝ որ եղև ի հակառակութենէ Կիւրանի: 119
- „ ԿԴ. Դարձեալ ի նոյն խորհուրդ խնդրոյ յայլէ պատմութենէ: 121
- „ ԿԵ. Թէ յորում ժամանակի հաւատացին Աղուանք յառաջ քան զՀոսք՝ ի պատմութենէ իւրեանց: 122
- „ ԿԶ. Դարձեալ ի նոյն խորհուրդ վանն Կիւրանի՝ որ ինչ զինի թղթոցն պատմի: 124
- „ ԿԷ. Յաղագս սրբոյն Հուշանայ: 127
- „ ԿԸ. Առաջարկութիւն յաղագս շքապարտութեան թղթին Տեառն Աբրահամու Հայոց Կաթուղիկոսի: 129
- „ ԿԹ. Թէ յորում ժամանակի անիծաւ չար ժողովն քաղկեդոնի, և թեալ Հայոց և Աղուանից միտքան, և Վրաց բաժանումն ի Հայոց, և զինի այնորիկ Գիր Հրջապարտեան Տեառն Աբրահամու Հայոց Կաթուղիկոսի: 131
- „ Կ. Թուղթ Հրջապարտեան Տեառն Աբրահամու Հայոց Կաթուղիկոսի (Ինչէ): 132